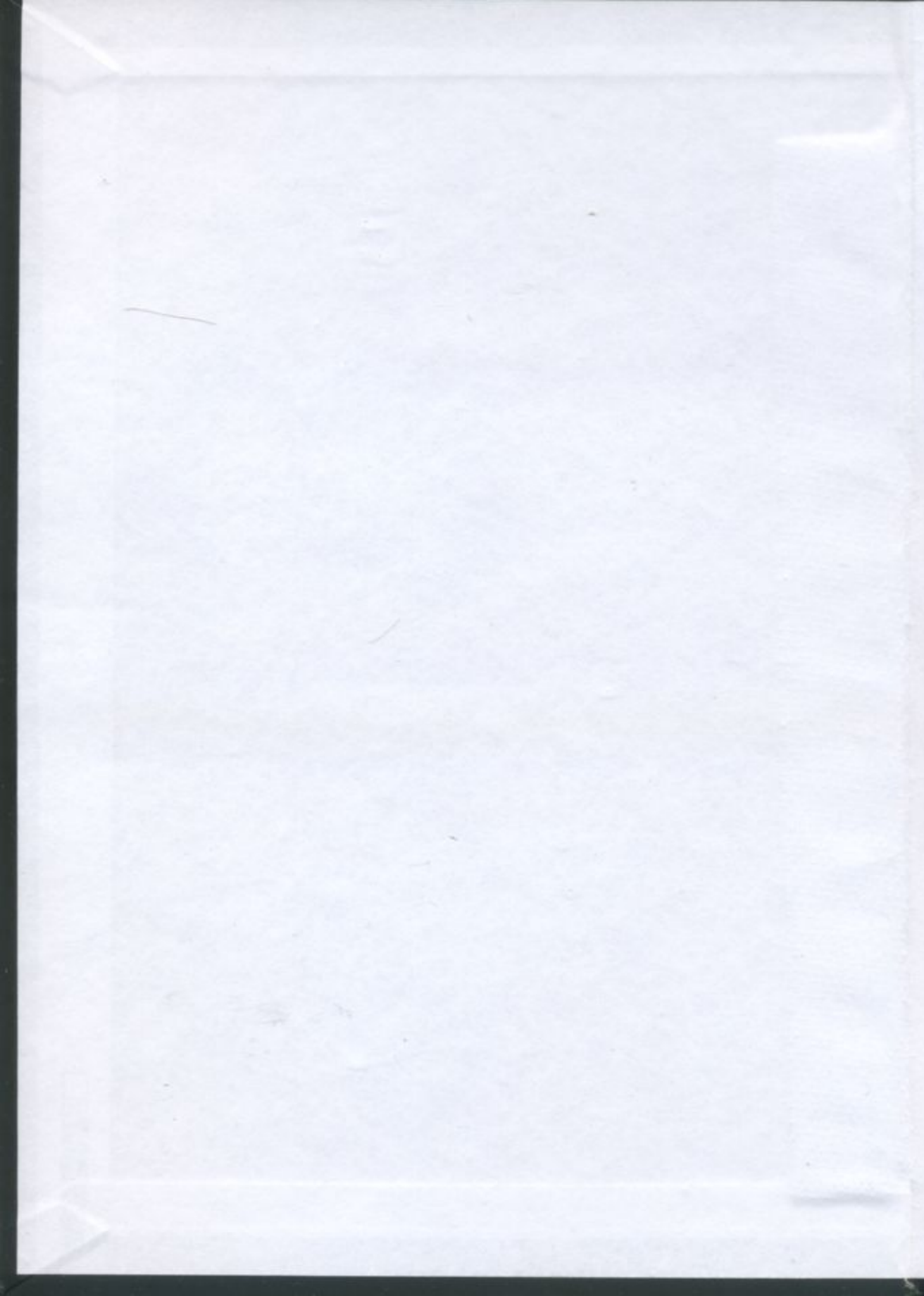

Роман Горак
Ярослав Гнатів

ІВАН
ФРАНКО

книга третя

ГІМНАЗІЯ

1900

IBAH DPAHKO

1900

ITMISHE

Роман ГОРАК, Ярослав ГНАТІВ

ІМЕНІ ФРАНЦА ЙОСИФА I

ІВАН ФРАНКО

КНИГА ТРЕТЯ

ГІМНАЗІЯ

Друкується

за рішенням Науково-методичної ради
Львівського літературно-меморіального музею
Івана Франка

ВИДАВНИЦТВО ОТЦІВ ВАСИЛІАН "МІСІОНЕР"

Львів 2002

Горак Р., Гнатів Я.,

Іван Франко/Кн. третя. Гімназія. — Львів, 2002. — 360 с.

Дана книга є третьою з серії біографічного циклу книг про Івана Франка. Вона охоплює час навчання майбутнього письменника у Дрогобицькій гімназії (1867–1875 роки). Ця гімназія тільки довершувала те, що було розпочато в нормальній школі отців Василіян у Дрогобичі, яку перед тим закінчив Іван Франко. В книзі вперше, окрім відомих матеріалів із життя Івана Франка, використано цілу низку досі не введених у науковий обіг документів, свідчень, спогадів, які розкривають історію створення цієї гімназії, долі учнів та вчителів, що тим чи іншим чином вплинули на формування характеру письменника та на початок його літературної діяльності. Особливу увагу звернено на середовище, в якому перебував Іван Франко, та початок його шляху до тих вершин, де, як писав сам, “ясніють вселюдські ідеали”.

Наступна книга цієї серії — “Львівський університет”.

ISBN 966-7086-84-4

ББК Ш5(2=Ук)5-4 Франко 2

ISBN 966-7086-84-4

© Р. Горак, Я. Гнатів, 2002

© Видавництво “Місіонер”, 2002

Розділ I

ІМЕНИ ФРАНЦА-ЙОСИФА I

18 лютого 1853 року молодий цісар Франц-Йосиф I, якому рівно через півроку мало виповнитись двадцять три роки і котрий за австрійськими законами мав вважатись ще неповнолітнім, бо повнолітніми за тими ж законами визнавались чоловіки, які досягнули 24-літнього віку, та, попри все, згідно з актом попереднього цісаря Фердинанда, оголошеним 2 грудня 1848 року, коли цісарю, а тоді ще архикнязю, Францу-Йосифу тільки-но виповнилось 18 років, міністром уряду Метерніхом офіційно визнавалась повнолітність, разом зі своїм ад'ютантом графом О'Доннелом вийшов із цісарського двору, щоб пройтися вулицями Відня, який він дуже любив і своєї любові до нього від нікого не скривав.

На цісарі був гарно скроений та добре припасований уланський мундир, який йому дуже личив. Цісар з вірним ад'ютантом взяли курс на Пратер, але по дорозі звернули до Каринтської брами, неподалік якої були військові казарми і великий плац для вишколу новобранців, що якраз і мали зицирку під керівництвом досвідчених офіцерів та цугсфірерів. Молодий монарх мав особливу слабкість до подібних вправ і ніколи не обминав нагоди зупинитись і полюбуватися, як вишколюється його армія, котру вважав основою своєї влади та успіху.

Архикнязь Франц-Йосиф був внуком цісаря Франца, який першим з європейських монархів здобув перемогу над, здавалось би, непереможною армією Наполеона під Асперном 1809 року, і саме під патронатом Франца у Відні 1815 року був заключений мир, який мав гарантувати Європі спокій та мирний еволюційний розвиток. 2 травня 1835 року імператор Франц помер, і на престол вступив його старший син Фердинанд, за владарювання якого 22 квітня 1848 року була знесена панщина в Галичині, а відтак — 3 травня 1848 року — в цілій державі. За добре серце та добрі справи цісаря Фердинанда називали "Благим". "Хіба може забути руський нарід ті блага, які спосилав на нього той великий муж?" — запитувалось мало не в кожній книжечці для народу, яка випускалась у той час. Ці книжечки найрізноманітніших авторів особливо нага-

дували, що саме руському народові благий цїсар дав зі своєї кишені гроші на будівництво теперішньої Преображенської церкви та Народного Дому, що постав на румовищах старого університету, який той самий благий цїсар і зруйнував своєю артилерією в час революції 1848 року.

До благодіянь благого цїсаря належить і те, що цього року він дав "коханим своїм народам" і конституцію, якої вони домагалися, внаслідок чого його піддані мали право вибирати послів, щоб, як тлумачилось народу, ті послі з'їхались у Відні і радили, як ущасливити його підданих.

Причиною такої ласки благого цїсаря була революція, яка розпочалась у Відні 13 березня 1848 року і невдовзі перекинулася на всю імперію, в тім числі в Галичину та Чехію. Настрашений тими подіями Фердинанд був вимушений дати усі ті "блага", за які народні проводирі опісля закликали молитися за нього. Згідно з конституцією народи дістали право створювати свої народні гвардії, вибирати послів до Державної ради, в ній оголошувалася свобода слова і друку.

Але проголошення акту про скасування кріпосного права не заспокоїло народ, і ворохобні (так називала революцію "русинська" література) не було видно кінця, хоча вже 22 липня 1848 року у Відні розпочала свою роботу щодо перебудови держави перша Державна Дума. Однак на той час збунтувалися Ломбардія та Венеція, а в жовтні збунтувалася Угорщина. Здавалося, ще трохи, й імперія Габсбургів, яка на той час окупувала всі слов'янські краї, крім Росії, розлетиться в друзки. Ніяких розпоряджень уряду, який робив усе можливе, аби опанувати ситуацію, ніхто не слухав. Державна дума вимушена була для продовження своєї роботи виїхати в моравське містечко Кромєриж.

Кажуть, що тодішній монарх "у доброті серця свого" не міг зрозуміти, чого ще тому народові потрібно та як можуть його піддані бути такими невдячними за все те, що він для них зробив. Тому "наш добротливий" монарх відразу по вибуху революції заявив своїй найяснішій цїсареві, а опісля й другові князю Виндишгрецу, що він хоче відмовитися від престолу. Най знає його народ! Князь був людиною, як кажуть, досвідченішою, але "душею та тілом" відданою своєму монархові. Він порадив не гарячкувати: є армія, є поліція, є сила, тому уступати з престолу "не на часі".

Хоч була і армія, і поліція, ворохобня не віддухала. 6 жовтня ворохобники повісили на ліхтарі міністра Лятура, "людину чесну і справедливу", що цілком перестрашило цїсарську родину і спричинилось до її виїзду з Відня в Оломоуц, де 15 листопада 1848 року президент міністрів князь Фелікс Шварценберг заявив іншим міністрам волю цїсаря Фердинанда відступити від трону. Згідно із законом благий імператор мав право

зректись престолу тільки на користь свого молодшого брата архикнязя Франца-Кароля, який народився 7 грудня 1802 року і про якого з тодішньої довідкової літератури можна було дізнатися, що він сидів у містечку Ішль і що його в тому містечку знала кожна мала дитина. Також з цієї літератури можна було довідатися, що він був опікуном сиріт і в нього було незвичайно чуйне серце та істинно благородна любов до тих, хто терпів нужду, а правилом його життя було творити добро, як сказано у Святому Письмі: "Да не відає ліва рука, що творить твоя права рука". Тобто у своїх благодіяннях він був подібний до свого старшого брата, хоч був щасливішим від нього, бо брата Господь не благословив дітьми, а у Франца-Кароля їх було четверо.

4 листопада 1824 року архикнязь Франц-Кароль одружився з Фридрикою-Доротою-Софією, дочкою короля Баварії, і прожив з нею щасливо 48 літ. Достойна архикнягиня, яку зазвичай величали не трьома іменами, а одним — Софія, упокоїлася 28 травня 1872 року, а 8 березня 1878 року Господь покликав і її супруга.

Франц-Йосиф, який народився 18 серпня 1830 року, був їх найстаршим сином. Через два роки — 6 липня 1832 року — народився другий син Максиміліан, який опісля став королем Мексики.

Третій з черги син Франц-Кароль народився 30 липня 1833 року і довгий час проживав у Львові. Наймолодший син Людвік-Віктор народився 15 травня 1842 року.

Коли стало відомо, що у Фердинанда Благого не буде дітей, а трон за законом потрібно буде віддати братові, стало зрозумілим і те, що той брат не надається до правління монархією, тому вся увага була звернена на наступного престолонаслідника, найстаршого сина Франца-Кароля Франца-Йосифа, і через те його пильно виховували та навчали як майбутнього імператора. Найперше Франца-Йосифа вчили добре їздити верхи, плавати та користуватися зброєю. Ця наука була настільки обтяжлива, що, як писали опісля цісарські біографи, в нього не залишалось вільної хвилини. Найтяжча наука припала полковникові Гауслябови, який всі чотири роки вчив майбутнього монарха екецедирки, відтак цілу службу інфантериста, потім уланів, а вкінці канонірів. Причому вчив його полковник тих премудростей за методикою, яка застосовувалася (як пишуть біографи) для кожного рядового новобранця.

Скінчивши ці премудрі науки — основу знань кожного монарха, полковник Гаусляб почав навчати Франца-Йосифа командирської справи. Спочатку вчив його командувати одним жовніром, потім відділенням, опісля компанією, ескадроном, однією батареєю і нарешті цілим полком. Особливо подобалися молодому архикнязю улани та їх костюми, а

тому при всіляких урочистостях він любив одягати уланський костюм, який, як відомо, був йому дуже до лиця, а райтки добре обтискували йому литки і все чоловіче достоїнство випирали наверх.

Навчаючись командувати, вивчав архикнязь ще й фізику і хімію, технологію та всілякі фабричні справи, так що його робочий день починався о шостій годині ранку, тривав до 12 години пополудні, а відтак з другої пополудні до самого вечора, а то й далі.

Коли військова наука вже була зовсім закінчена і полковник Гаусляб дістав від Фердинанда Благого за свою працю подяку, про продовження навчання майбутнього імператора подбав державний радник Пільграм, котрий доручив вчити Франца-Йосифа громадянського та карного права надвірному раднику Ліхтенфельсови. Навчати майбутнього імператора політичних наук було доручено доктору Моріцу Френцелю. Крилошанин доктор Колумбус вчив права канонічного, пралат Раушер вчив філософії, а князь Меттерніх навчав, як вести державні справи.

Перший свій публічний екзамен архикнязь Франц-Йосиф здав 16 жовтня 1847 року, замінивши цесаря Фердинанда при впровадженні Стефана на посаду жупана Пештянського комітету. Саме тоді він виступив перед зібраними угорцями угорською мовою, та ще так гарно, що, як пишуть біографи цесаря, угорці з радості обсіпали "нашого монарха" безконечними похвалами.

Другий екзамен був дуже важким і стосувався військових. Благий цесар Фердинанд у квітні 1848 року вислав молодого хлопця до Італії у воєнний табір славетного полководця Радецького. Майбутній цесар не чувся з радості, коли їхав на фронт, але дуже засмученим почувся відомий полководець Радецький, якого "русинська" література раз титулує гетьманом, а раз витязем, хоча був він лише генералом. Цесарські біографи пишуть, що великий Радецький дуже любив цесаря і коли побачив на полі брані одного з представників його родини, то дуже засмутився. "Ваша Високість! — звернувся він до архикнязя. — Ваш приїзд у табір мене дуже стривожив. Якщо з Вами станеться якесь нещастя, як тоді я зможу оправдатись? А якщо б Ви потрапили в неприятельський полон, то вся користь з моїх перемог була би відразу знищена!" "Пане Маршале, — відповів архикнязь, — може бути, що це було необережно, що мене сюди прислали, але якщо я вже сюди прибув, то честь моя не дозволяє мені звідси вертати".

6 травня 1848 року під Санта-Лючією "наш монарх" був перший раз на полі битви разом зі своїм генеральним штабом. І "витязь" Радецький, і барон Аспре не могли надивуватися безстрашності архикнязя, який "не уступав зі свого становища на полі бою" навіть після того, коли

поруч нього впала гарматна куля. Армія полюбила свого архикнязя за цю відвагу, а "витязь" Радецький з тої нагоди повідомляв двір: "Я на свої власні очі бачив, як гарматна куля впала біля самого архикнязя, а він навіть не поворухнувся". Двір не на жарт стривожився, і благий Фердинанд наказав архикнязю повернутися і продовжити навчання в Інсбруку, куди він і прибув 8 червня і де вчився до 8 серпня, а відтак повернувся до Відня продовжувати навчання, але 7 жовтня через "ворохобню" разом із двором виїхав в Оломоуц.

Невдовзі Франц-Йосиф був повідомлений про його престолонаслідство. До цього важливого акту його приготувляли міністри Шварценберг та Стадіон. 1 грудня він останній раз був учнем, а 2 грудня на сьому годину ранку в палату єпископа в Оломоуці була скликана вся цісарська родина, весь двір, міністри, високі урядовці й військові. Кажуть, що ніхто не знав, чого їх так рано побудили і що все це мало означати.

О восьмій годині, коли в зал зайшла цісарська пара в асисті архикнязя Франца-Кароля, архикнягині Софії та архикнязя Франца-Йосифа, все стало зрозумілим. Благий Фердинанд прочитав заяву, що складає корону на користь свого племінника Його Високості Архикнязя Франца-Йосифа, якого "Ми признали повнолітнім", поскільки "наш коханий" брат Його Високість Архикнязь Франц-Кароль освідчив, що згідно з домовим і державним правом він зрікається престолу на користь свого сина. Міністр Меттерніх прочитав акт, згідно з яким цісар Фердинанд визнавав Франца-Йосифа повнолітнім, а опісля — грамоту, згідно з якою архикнязь Франц-Кароль зрікався свого престолу на користь сина і, нарешті, грамоту, згідно з якою цісар Фердинанд уступав із трону.

Франц-Йосиф, як його підготували Стадіон і Меттерніх, упав перед Фердинандом Благим та його дружиною Марією-Анною на коліна, дістав від них благословення, а також отримав благословення на добрі та довгі літа правління від батька й матері.

Невдовзі вістка про вступлення на трон молодого цісаря облетіла всю країну.

Того ж дня колишній цісар із супругою виїхали в Прагу.

Про рішення Фердинанда Благого було повідомлено Державну Думу в Кромержіжі. На трон вступив перший в роді Габсбургів конституційний монарх, і було йому вісімнадцять літ, три місяці та п'ятнадцять днів.

Однією з перших, хто привітав молодого цісаря зі вступом на престол, була делегація від русинів, яка прибула в Оломоуц 15/27 січня 1849 року. Вона складалася із двадцяти депутатів, серед яких були каноніки Михайло Куземський, Іван Лотоцький та Тома Полянський, протоігумен василіян Омелян Коссак, дідич Іван Товарницький, профе-

сор гімназії Амброзій Яновський, бурмістр Коломиї Сильвестр Дрималик, редактор “Зорі Галицької” Петро Головацький та, як писала преса, “різні прочіі” чиновники. До делегації приєдналися послы з Кромержа, а серед них єпископ Григорій Яхимович, міністерський радник Григорій Шашкевич, священник Олексій Заклинський, а також отець Кирило Блонський, професор гімназії Євстахій Прокопчиць, господарі Іван Капушак із села Солотвино, Григорій Андрущак від Скільщини, дяк з Рожнятова Константин Босацький, Іван Ришко з Кут, Стефан Лесюк з Коломиї, Йосиф Григорук з Делятина. Очолив делегацію єпископ Перемиський Григорій Яхимович. Делегація удостоїлась бути прийнятою 16/28 січня 1849 року в половині дванадцятої. Єпископ Григорій відчитав поздоровчу грамоту новому цісарю від імені русинів, а також просив цісаря ласкаво прийняти той народ під свою опіку. Текст спочатку було прочитано по-руськи, а потім один із членів депутації перечитав то все німецькою мовою, щоби цісар зрозумів, про що йдеться. У відповідь цісар виразно сказав: “З радістю приймаю вирази прив’язаності і благодарності, якими признаєте мою волю кожному племені, кожній народності рівний безпреп’ятственний розвиток призволяти і то вспирати. Внаслідок того і русини займуть належне їм місце між народами моєї держави”. П’ятеро з депутатів були удостоєні високої честі: їх запросили на цісарський обід. По обіді батьки нового цісаря приступили до русинів і подякували їм, що в такий важкий для імперії час вони, на відміну від поляків, стали на сторону цісаря, і це цісарський двір буде пам’ятати завжди.

Опісля делегація поїхала до Праги, де проживали тепер вже колишні монарх Фердинанд Благий зі своєю супругою, щоби подякувати їм за знесення панщини, гроші на Народний дім і Преображенську церкву та “стонжку”, яку архикнягиня Софія подарувала Руському полку. Опісля депутати роз’їхались хто куди, і невдовзі стало відомо, що намісником Галичини став граф Агенор Голуховський. Делегація з вірнобитною прийшла і до нього. Граф вислухав прибулих і “чистим руським язиком” подякував депутатам. Історики свідчать: “Русини спочатку думали, що найдуть в нем покровителя для своїх народних стремлень, але обманулись. Пізніше він виявився іншим — став одним із затятих противників русько-народного діла”.

Свою політику цісар означив словами “Viribus unitis”, що в перекладі з латини означає “З’єднаними силами”, хоча на практиці дотримувався іншого гасла — “Dei iudicio”, тобто “Розділяй і владарюй”, що скоро відчували русини, яких назвали “тирольцями Сходу”, бо були вірні цісарю, як тирольтці на Заході. Благодійництво Франца-Йосифа

для русинів почалося з того, що наприкінці 1848 року він видав декрет про створення кафедри української мови і літератури при Львівському університеті, а 4 березня 1849 року зробив Буковину коронним краєм. 7 березня 1849 року він ліквідував Державний парламент, намісником Галичини призначив україножера Агенора Голуховського, який довів Головну Руську Раду до самоліквідації.

По цих благодійних актах, які мали забезпечити русинам відповідне місце "між моїми коханими народами", проти молодого монарха піднялась Італія, яка хотіла відняти Ломбардію. На допомогу італійцям прийшов король Сардинії Карл Альбрехт. Однак італійці були переможені австрійською армією, якою і на цей раз командував вірнопідданий австрійського цісарського дому генерал Радецький. Доля битви була вирішена за п'ять днів. 21 та 23 березня цей полководець розгромив п'ємонтезів, король Карл-Альбрехт відмовився від корони на користь свого сина Віктора-Емануїла і заключив мирний договір з Австрією. Зрештою, не надовго.

Після перемоги над одним ворогом молодий цісар пішов війною проти другого — бунтівних угорців, на чолі яких був Кошут та Гйоргйой. На допомогу повсталому проти австрійської тиранії угорському народові прийшли інші народи з цілої Австрії. 30 квітня 1849 року цісар особисто очолив армію, і вона 29 червня взяла штурмом місто Раб. Одним із перших у захоплене місто на коні в'їхав цісар. 2 липня 1849 року він взяв участь у битві під Асцом, де сам очолив атаку. В тому бою гарматне ядро вбило офіцера, що стояв побіч цісаря.

Війна тривала до пізнього літа і закінчилася 13 серпня здачею генерала Гйоргйой у полон та здачею фортеці Коморної генералом Кляпкою. Душити волелюбний угорський народ цісареві допомагала братня Росія... Як писав Н. Свистун, автор популярної брошури "В память 60-летней годовщины вступления на престол императора Франц Йосифа I", виданої "Обществом им. Качковского" у Львові 1908 року, "русини помагали Цісарю усмирятн всяки бунти и мятежи. Русскіи полки билися хоробро в Италіи под начальством славного Радецкого, много русских полков сражалось также с венграми. Главная же Рада русская в Львове составила своим коштом целый батальон русских стрельцов, состоящий из 6 компаний, который вислала на помощь нашему Монарху против венгерских бунтовников. То и вся цесарская фамилия выражала признательность русинам галицким и венгерским и называла их "тирольцами Востока", ибо кроме русинов только одни тирольце стали непоколебимо пры Цесаре и его правительстве".

4 вересня молодий цісар видав нову конституцію, яка поклала край забавкам у демократію та всіляким свободам. Наставала пора жорстокого

абсолютизму. З вдячності за придушення угорського повстання та перемогу над італійцями молодий цісар 29 вересня 1850 року надав "Королівству Галичини та Володимирії" Крайовий статут, що назавше перегородило українцям дорогу до створення свого автономного краю в Східній Галичині, а опісля кинуло їх на жорстоке придушення поляками.

4/16 жовтня 1851 року цісар приїхав у святково прибраний Львів, щоб оглянути наш край та закласти крайовий камінь під будову Народного Дому та так званої "второй городской" церкви, якої явно бракувало мешканцям міста Львова.

Справа в тім, що 2 листопада 1848 року в часі революції, яка вибухнула у Львові, генерал Вільгельм Гаммерштайн бомбардував місто, а поскільки революціонери містилися в давньому університеті, то цісарські каноніри, які стояли на горі Вроновського та в саду резиденції римокатолицького митрополита, стрілили в цей будинок і знищили його дощенту. Тії руїни наймилостивіший цісар подарував русинам, що стали на його стороні. Руська інтелігенція з ініціативи отця Трещаківського вирішила на тих руїнах побудувати Народний Дім для просвіти русинів, а також "вторую церковь". Народ було закликано здати по одному крейцару і за зібрані гроші збудувати Народний Дім. "А дар той, — писалось у брошурці Н. Свистуна, — для нашого народа истинно цесарский — неоцененный! Мы бедный народ, народ, которого лишили вельможы, у которого загинул славный род бояр, мы о своих силах никогда бы не збудовали "Народный Дом" в такой величавости, в которой он днесь стоит. И тем даром мы можем смело гордиться, бо он не только есть вечным памятником нашего милостивейшего Цесаря Франца-Иосифа I, но и памятником нашей верности в часах, в которых решалась судьба Австрии, в часах, в которых и внешнии и внутреннии враги торгнулись в целость нашей державы".

Про ці перші відвідини Львова молодим цісарем опісля будуть писати у всіх шкільних підручниках, і з тієї нагоди наші славні "стіхопевці" понаписували чимало віршів, у яких запевняли цісаря у своїй відданості та котрі кожна "руска дитина" мала знати напам'ять. В одному з найбільш популярних тоді віршів писалося про це так (друкуємо, опускаючи "йори", тобто тверді знаки, і замінюючи "яті" на більш сучасні букви):

Гроза гремела страшным громом,
Судьбою Австрии встрясла.
Вдруг над Габсбургов славным Домом
Звезда спасения зойшла!

Умолк гром бою; мир, дар Бога,
 Для Австрії внов засіял,
 И у родинного порога
 Щит воин с славою поклав.
 И ты, народе мой, в том бою
 За Австрію кров русску льял!
 О, як жеж горжусь я тобою,
 Що верным Австрії ты остал!
 Где знамена Габсбургов были,
 И ты там тоже з ними был,
 И боронил их з всеи силы,
 И их врагов ты победил!

Коли о другій годині пополудні "в красний погодний день" цісар Австрії в їздив у "стольний град Львов", з гармат, які спеціально звезли на Високий Замок, був зроблений 101 постріл. По всіх костьолах та церквах гриміли баци дзвонів, чисельно зібрані міщани до захрипості кричали "Віват". "Вїхав у Львів славний цісар, — писав у дитячій книжечці "Цісар і Король Франц-Йосиф I", яку в 1908 році видало Руське Педагогічне Товариство, "ц. к. правительственный радник і професор" (варто додати, що й творець "нової ери" у стосунках з поляками) Олександр Барвінський, — одягнутий в енеральський костюм, красний як пава, щоби на тих звалищах Русини могли оснувати вогнище своєї рідної просвіти і прадідного обряду і плекати та розвивати свою рідну мову; щоби убога руска молодіж шкільна могла мати безплатне приміщене і догляд для покінчення наук; щоби руска народна пісня гомонила в рускім театрі а рускі письменники находили там підмогу і заохоту до праці для свого народу".

Заохочувати поетів не треба було, вони співали пісню цареві один поперед другого. Пан радник для науки дітям рекомендував наступний вірш зі своєї книжечки про цісаря:

Ви мої діти! В моїй короні
 Ви моє красне світило;
 В моїй гостині ту межі вами
 Мені так любо і мило.
 Я вам в незабудь на тій землиці,
 Що вас, як мати, плекає,
 Сей кладу камінь, най з него світлість
 Попід небеса сияє.

Най з него зросте гарна палата
 Для вас у щастю свобіднім;
 Як ясна зоря хрест най засвітить
 На Рускім Домі Народнім.
 Земля ся стелить цвѣтом на весну,
 Бо гріє го сонце небесне;
 З руки моеї, дітоньки! для вас
 Новее племя воскресне.
 В тім Домі будуть ваші діти,
 Як тато, до себе приймати,
 А як поверну, будете мене
 В тім Домі вашим витати.

Перш ніж покласти наріжний камінь під Народний Дім, цісар перевіряв боєготовність своєї армії, яка спеціально для нього робила маневри на Янівських болонях і за котрою він спостерігав, затиснувшись у генеральський костюм.

На даних торжествах були присутні єпископи Григорій Яхимович та Іван Бохенський в асисті каноніків з львівської та перемиської капітул, протоігумен василіян о. Максимович з монахами, сеньйор Ставропігійського інституту Лев Сосновський — увесь “цвіт руского народа”. Цісар всіх голосно привітав по-німецьки: “Nun bin ich hier unter meinen Ruthenen”, що в перекладі означає: “Тепер я тут між моїми русинами”, хоча дехто останнє слово перекладав “рутенами”, замість “русинами”. Твердять, що цісареві на пам’ятку від тих “рутенен” було подаровано “стишок”, який гласив:

Віщий-лі дух глаголеть мні?
 Ілі взор мой обманен іль в сні?
 Вижу: Заря посреди нас!
 Се істине — о благий час! —
 Вижу, як он приукрашен
 Славою и силою окружен,
 Народ свой вірний посітил
 І наші сні всі ісполнил!

Воспой Льва граде, днесь воспой!
 Гордись, гордись, ибо Цар твой
 Сильной рукой в храм новый
 В велик день, для нас святой,

Угольний камень сам кладет
 И благодать новую шлет!
 О! чім Габсбургів Сину нам
 Воздять Тебі твоім дилам?

И в вишню честь Храм Господень
 Произведет вірних синов
 Красним свойствам своїх отцов,
 Их же врожена вірность все
 Тебі, о Царю, принесе!
 Під кровом днесь сили Твоей
 Ввіренне землі своєї
 Зерно, да процвітет в плод,
 Славя Тебе от рода в род.

Куди кращі вірші з тої нагоди склали "рускіи селяни для своего любезнійшого цїсаря Франц Йосифа", котрі були опубліковані в 122 числі "Вісника" за 1851 рік:

Селяни: Що то за диво! С коня вороного,
 Цїсар наш гожій зсідає,
 До землі склонил личенько миле,
 Ніби в ній чогось шукає.
 Пане любезний! То наша мати,
 То свята русска землиця,
 На ній ми сросли и на ей грудях
 Кормит нас ей красна пшениця.

Цїсар: Дітоньки мои! Я нове зерно
 Сію в земельку вашу.
 Не для одного літа на жниво
 И не для скотини на пашу.
 Бо с того зерна стрілить під небо
 Колос на жниво во віки,
 А с того жнива повни вам будуть
 Гумна і серця засіки.
 І в мудрость кріпко взростуть вам діти
 От хліба на прадідній ниві,
 В праотец вірі, а в моеї ласці
 Будуть весели, славни, щасливи.

Селяни: Цісарю Пан! В нашой землиці
 Всякого полно насінья,
 Есть соль, желізо, золота не ма,
 Ні дорогого каміння.
 Но в темной землі золото зимне,
 Блеском хоть світить — не гріє,
 Поглянь в наші серця — тут тверда вірність,
 Горяча любов ясніє!

Цісар: Ви мои діти, в моеї короні,
 Ви мое красне світило,
 В сіей гостині і тут межі вами
 Мені так любо і мило.
 Я вам в незабудь на той землиці,
 Що нас, як мати, плекає,
 Сей камінь кладу, най с него світлость
 Попід небеса сіяє.

Після виконання своєї культурної програми у Львові "20 октября в 7 часов Его Величество оставив Львов" і поїхав знайомитися зі своїм краєм, "где живут такі отданьи рутени". Побував у Тернополі, Тереховлі, Чорткові, Заліщиках, Чернівцях, Коломиї, Станіславові, Стрию. Потім був Ярослав, Перемишль. У Живці цісар попрощався з Галичиною. Було це 2 листопада.

Рутени демонстрували свою відданість цісарю, а поляки готувалися до повстання, щоб визволити свою батьківщину з-під габсбурзького заборона.

З вдячності за прийом славний цісар замість свого намісника Стадіона невдовзі поставив Агенора Голуховського. Та сама преса, яка скрашала свої сторінки віршами в честь цісаря, тепер сумно буде констатувати, що "бідному всюди вітер в очі віє", бачачи причину того в тупості німецьких чиновників та в тому, що нас Бог нагородив мовою, яка дуже подібна до московської. "Ще перед 1848 г., — пояснював у своїй монографії Н. Свистун дану ситуацію, — німецькі чиновники зметивши, що наш народ говорить язиком сходним с московским, настрашились, що Австрія имеет "москалей", которьи могут статись опасными для державы, и для того недопускали галицко-русского язика ни в середній, ни в высшіи школы и не взирали образованости галицко-русского народа. Що тот народ инакше слова свои произносит, як "москали" — до того німецькі чиновники не привязовали ваги, ибо и у немцев есть

много наречій. В поодиноких немецких землях инакше произносять слова и употребляють розличних вираженій, но все таки для сходства тех наречій все немці вважають себе одним народом и мають один літературний язык". Кажуть, що все наробив граф Стадіон. Коли до нього прийшла делегація і виклала вимоги стосовно прав руської народності, то він сказав: "Якщо ви той же народ, що в Росії, якщо ви вживаєте ту саму мову і це ж письмо, то й не думайте про підтримку австрійським урядом". Графу Стадіону делегація намагалася довести, що русини в Галичині єдинокровні і однокорінні з українцями, що зараз живуть у Росії. Граф Стадіон "вытолковал" це по-своєму і ніяких доводів не хотів слухати. Невдовзі, правда, він потрапив у божевільню... Делегація, бачачи, що від Стадіона нічого не доб'ється, сказала: "Ми не "москалі", наша мова інакша, у нас інше письмо, ми — не "руси", а "рутени". З того всього, кажуть, розумні німці сміялися і казали, що Колумб відкрив Америку, а Стадіон відкрив рутенів.

4 вересня 1849 року Франц-Йосиф своєю конституцією ліквідував всі надбаня революції 1848 року. В Австрії вводилась доба абсолютизму. 31 грудня 1851 року цей же монарх ліквідував конституцію і ще сильніше впрягав державу в ярма абсолютизму, проти чого назрівала хвиля обурення, яка почалася з ряду терористичних актів, в тім числі й на найяснішу особу імперії, як того дня, коли він у добре скроєній і припасованій уланській формі в товаристві ад'ютанта графа О'Доннеля вийшов прогулятись коханим Віднем і подивитись на своїх коханих віденців. Муштра новобранців на плацу коло Коринтських воріт так захопила найяснішого, що він не зауважив, як з натовпу вуличних солопіїв, які так само стояли і милувались тим, як цугсфірери навчають рекрутів, підскаочив до нього якийсь прищавий молодик і великим гострим ножем, яким по селах колють свиней, ударив священну особу в шию. Та, як твердять біографи монарха та його ж історики, Бог не допустив, щоб розбійник звершив своє злодіяння. Удар явно був націлений у сонну артерію і мав викликати негайну смерть монарха. Ніж пробив комір уланського мундира, але не зумів пробити зав'язку краватки, так що ледве кінчиком зачепив шию. Зорієнтувавшись, що удар був хибним, нападник швидко витягнув ніж і замахнувся вдарити монарха ще раз. Однак даремно. Напад на священну особу зауважив віденський міщанин Йосиф Етенрайх, який теж спостерігав за муштрою. Він швидко підбіг до злочинця, захопив його за руку і не дозволив завдати повторного удару, який міг бути вирішальним. Йому на допомогу підскаочив ще один гава, прізвища якого історія не називає, а також ад'ютант О'Доннель, що прийшов до тьми, і всі разом скрутили

негідника і віддали його, як пишуть історики, "куди треба". Тим нападником виявився кравець (інші джерела подають, що це був шевський челядник) на ім'я Либеній, угорець за національністю. Зрозуміло, що преса не писала, чим був викликаний напад на цесаря, хоча всі прекрасно знали, що хлопець таким чином заступився за свою уярмлену Угорщину, кинуту монархом під ноги.

У час нападу монарх вів себе доволі достойно, і першими його словами після нападу були: "Лише не кажіть нічого матері, не лякайте її". Відтак пішки пішов до поблизької палати архикнязя Альбрехта, де йому промили та забандажували рану, після чого екіпажем від'їхав додому. Вістка про поранення цесаря швидко облетіла місто, і народ висипав на вулицю, збираючись великими гуртами коло палацу, де надавали першу медичну допомогу найяснішому. Їх всіх заспокоював цесар з екіпажу: "Се ще нічого. Я лише поділяю долю моїх хоробрих жовнірів у Італії". У багатьох ці слова витискували сльози.

Рана виявилася неглибокою, однак вона гоїлася довго, так що тільки 6 березня монарх зміг вийти зі своїх покоїв до людей. 12 березня він був присутнім у храмі Святого Стефана на благодарственній Службі Божій, яка відправлялася за його спасіння. Того дня взагалі по всій імперії відправлялися подібні Служби Божі. Того ж дня було вирішено збудувати з тої нагоди нову церкву, і того ж таки дня було тільки одними мешканцями Відня на дану ціль зібрано 800 000 корон. Крім того впливали складки з інших частин імперії. Нема сумніву в тому, що найбільше на дану ціль дали вірні тирольці Сходу за ті блага, якими монарх віддячився за їх вірність.

Весь той час чи не найбільше цікавило всіх, як поступить монарх із своїм кривдником. Монарх виявився особою милостивою і незлопам'ятною, а тому вирішив пробачити шевцеві Либенію, чим завдав чимало клопоту цесарським міністрам, які переконували монарха, що бандит повинен понести заслужену кару. І поніс.

Для імператора нещастя тільки починалися. Невдовзі, а саме 19 червня 1867 року, буде розстріляний його брат Максиміліан, імператор Мексики. У замку Мейєрлінг знайдуть застреленого при загадкових обставинах, не в'яснених і досі, сина імператора Франца-Йосифа I Рудольфа з його коханкою — красунею Марією Вечера. 10 жовтня 1898 року в Женеві анархістами була вбита його дружина імператриця Єлизавета. 28 червня 1914 року в Сараєво студент Гаврило Принцип убив Франца-Фердинанда та його дружину, що й стало приводом початку Першої світової війни, в результаті якої й розпалася могутня імперія, створена Францом-Йосифом I.

Не минув безслідно й атентат на цесаря біля Коринтської брами. Правда, першими ворохобню в даному випадку почали італійці, яким Австрія загарбала Ломбардію та Венецію. Попередні спроби визволитися у 1848–1849 роках закінчилися невдало. Однак італійці не залишили своїх намагань вирватися з-під опіки доброго монарха, а, злучившись з Наполеоном, імператором Франції, виповіли 1859 року Францу-Йосифу війну. Цесар не мав союзників, Радецького не було, а вибраний верховним командувачем Дюлай, на котрого покладалися великі надії, не виправдав їх. По кривавих битвах під Монтебло, під Манжетою, в яких брали участь два полки, повністю складені з русинів, котрі проявляли дивовижну мужність та геройство, 24 червня 1859 року відбулася вирішальна битва під Сольферіно. У тій битві французи та італійці втратили 20 тисяч людей, а австрійяки — 18 тисяч, але для Австрії битва закінчилась поразкою. Кажуть, що монарх, згіршений невдячністю італійців, яких прийняв під своє крило і від котрих жодної користі не було, просто відпустив їх. З вдяки за те, що стільки народу загинуло під Сольферіно, вирішив монарх подарувати своїй країні нову конституцію. Сталось це 26 лютого 1861 року. На підставі нової конституції 1 травня 1861 року цесар скликав у Відні Державну Думу, яка складалася з обраних народом послів, що разом з цесарем управляли державою. За цією ж конституцією кожен край, в тому числі й Галичина, звана “Королівством Галіції й Володимерії”, діставав певну автономію та свій орган, так званий Крайовий Сейм, котрий утверджує закони на території краю. Закони, звичайно, узгоджуються з Віднем.

1866 рік приніс монархові нові клопоти та поразки. Пруський король, до якого Франц-Йосиф мав жаль, що не допоміг йому у війні за Ломбардію, тепер тайно заключив союз з італійським королем Віктором-Емануїлом, і вони разом вдарили на Австрію з двох боків: з півдня та півночі. Архикнязь Альбрехт, стрий нашого імператора і внук славного архикнязя Кароля, що переміг колись Наполеона, 24 червня здобув під Кустоццою переконливу перемогу над італійцями, а адмірал Тетгоф у битві під Лиссою 20 червня розгромив італійський флот, який чисельно був утричі більший за австрійський.

Однак не так повелося на півночі в Чехах з прусакми. Вони зайняли добрі позиції, озброїлися новою стрільною зброєю, яка без перезарядки давала сім пострілів, в той час, як австрійська зброя — один. Під Краледвором (Кенігретцом) 3 липня 1866 року австрійська армія зазнала ганебної поразки, яка дуже опечалила цесаря. Не бажаючи допустити до наступних кровопролиттів (історики запевняють, що цесар мав достатньо сил, щоб перемогти своїх ворогів), Франц-Йосиф заключив

мир, згідно з яким уступив італійцям Венецію, а прусакам заплатив велику контрибуцію. Окрім того Австрію вигнали з союзу німецьких держав, де вона була керівницею, а кермо віддано пруському королю.

Цісар з даних поразок зробив правильні висновки і зайнявся внутрішніми справами, нарешті вирішивши ліквідувати постійне вогнище бунтів та ворохобні в державі. Він уклав союз між Австрією та Угорщиною, а 8 червня 1867 року сам коронувався королем на угорський престіл. З того часу його держава стала називатись Австро-Угорщиною.

Про вірність русинів своєму престолові імператор Франц-Йосиф незабаром забув. Так пояснювали людям наївні книжечки й наївні політики. Ті ж книжки писали, що Бог завжди мав чуйність над "нашим" цісарем, а тому страти, які він поніс 1866 року, швидко компенсував. У сусідній Туреччині настав великий нелад, краї під її пануванням опустіли й зниділи. Тому й згодились європейські держави пристати на те, щоб "наш" цісар був ласкавий забрати до себе ту понищену господарку. Наш цісар був скромний і зайняв спочатку два краї: Боснію та Герцоговину. 18 серпня 1878 року, в день уродин монарха, військо підступило під столицю Боснії Сараєво і взяло її, щоб подарувати своєму владателю. Основний контингент армії, що воювала тоді, складала українці Галичини...

З приходом на посаду намісника україножера графа Голуховського почався тотальний наступ на українців. Разом з міністром Бахом граф Голуховський вирішив скасувати українське письмо і примусити українців писати латинською абеткою. Тиск був шалений, азбучні війни виникали одна за одною. Вся увага зверталася на граматику, а не на розвиток літератури, культури, який свідомо гальмували, провокуючи азбучні війни. Уряд свідомо показував, що українська мова недосконала, не вироблена, вона годиться до гною, села... Однак війна з італійцями на півдні держави перешкодила впровадженню в дію замислу Голуховського та Баха. Австрія вимушена була повернутися на конституційні начала. Патент Голуховського, який з крісла намісника пересів у фотель міністра, від 20 жовтня 1860 року проголошував, що він і його уряд будуть видавати, переминяти та відміняти закони лише при участі Державної Думи та Краєвих Сеймів. Той жовтневий патент був дещо переминений і доповнений дипломом Шмерлінга від 26 лютого 1861 року, згідно з яким Державна Дума мала складатися з 343 послів, вибраних сеймами.

Галицький сейм налічував 150 членів. Коли він 3/15 квітня 1861 року перший раз зібрався у Львові, засідало в нім 49 руських послів, що склало його третю частину. Це було рекордне число. Більше

такої кількості не було ніколи. На перших же засіданнях українські послі підносили питання щодо лісів та пасовиськ, у результаті чого сильно розпалювались суперечки з польськими послами, які вважали себе повноправними власниками Галичини. Такі ж дебати почалися з приводу приниження української мови. Перше засідання було коротким, бо в травні мало відбутися засідання Державної Думи у Відні. До тієї Думи галицький сейм вислав 36 послів, серед яких було 12 українців, тобто пропорційно до обраного складу сейму. До засідання не дійшло. Угорці відмовилися брати участь у тому засіданні і вимагали вирішення своїх справ. Отримавши 1867 року незалежність, угорці, які так ратували за свободу, без перешкод почали душити національне життя українців і мадяризувати їх разом із словаками та румунами, признавши самоуправу тільки хорватам.

Категорично змінилося ставлення цисаря до поляків, які постійно бунтували проти нього, підтримували Наполеона в його війнах, влаштували цілу низку повстань проти зверхності австрійського бюрократа з метою реставрувати Польщу, яку проциндрили в своїх суперечках та міжусобицях. Тепер поляки стали у фаворі, Галичина віддавалась їм як вотчина, тобто тепер її грабували і польський шляхтич, і австрійський бюрократ. Польська мова була впроваджена як урядова у всіх політичних, судових і фінансових урядах краю; давніші німецькі чиновники були або усунуті, або вимушені бути дуги у польську дудку. У Львові була встановлена Шкільна Рада з виключно польським і українофобним воєвничим характером, яка дуже швидко відібрала народні школи від консисторій і прийняла їх під свою опіку. Вона зуміла покерувати так, що вчитель повністю підпадав у залежність від неї. Школа ставала могутньою зброєю загарбників для колонізації українців. Здобувши школи, поляки взяли за церкву і також зуміли підкорити її собі. Ними було введено закон, за яким священика на приходство вибирав виключно дідич села, — звичайно, поляк і, звичайно, україножер. Дуже швидко у Львівському університеті була створена така атмосфера, що його покинули німецькі професори, а на їх місце прийшли значно слабші науково польські сили.

21 грудня 1867 року галицький сейм дозволив євреям купувати помістя та селянську землю, що призвело до того, що ті рештки землі, які були в руках українських господарів, швидко перейшли в єврейські руки. Галицький сейм ліквідував колишній закон про лихву і дозволив лихварям брати якнайбільші проценти...

Даремно лилась українська кров за цисаря та його державу. Українці-русини-рутени бачили, що при нових порядках, при суцільному

спольщенні всіх державних установ, шкіл та при повній перевазі поляків у польському сеймі (сталось це так на основі виборчого закону) вони ніколи не доб'ються прав для своєї народності. Правда, в конституції було сказано, чи вказано, що всі народності Австрії є рівноправними, всі вони мають право, щоб їх мова вживалася в уряді та школі, й усі вони мають право розвиватися в своєму національному дусі. Для чого була та конституція та інші закони, коли в галицькій сеймі мали перевагу поляки, які приймали вигідні для себе закони і нищили ними українців як могли і де могли; коли при виборах польські чиновники сповна використовували адмінресурс, тобто мали такий вплив і могли так маніпулювати, що із введенням безпосередніх виборів у Державну Думу 1873 року українці, аби не було сміху, мали тільки кількох представників? Русини-рутени-українці побачили тоді один вихід: розділити королівство Галіції та Лодомерії (так з часом "для сміху" перекрутили давню назву "Володимерію") на дві половини — польську та українську — з окремими сеймами, Краєвим Виділом, Шкільною Радою. Дане питання ставилось на Сеймі, але безуспішно. Поляки були проти. Проти був "наш" коханий татко Франц-Йосиф I.

Українці дістали лише окремини національних прав. Два наслідки мав атентат на найяснішого монарха 18 лютого 1853 року. Найперше той, що цісарський двір дуже турбувався, щоб, боронь Боже, чогось не сталось і те "щось" не призвело до втрати монарха, який ще не дав законного престолонаслідника. Тому весь двір активно зайнявся питанням одруження монарха, який чомусь не поспішав одружуватися, а більше кохався у всіляких воєнних костюмах та військовій справі.

Врешті по Відню пішла чутка, що монарх вибрав собі пару. 8 серпня 1853 року він заручився з принцесою Єлизаветою, яка на той час мала 16 літ. У березні 1854 року було складено шлюбний контракт, а 20 квітня наречена залишила батьківський дім у Баварії і зустрілася з цісарем у місті Лінці. Наступного дня вони приїхали у Відень, де їх під грім гармат радісно вітали товпи народу.

Принцеса Єлизавета була дочкою герцога Максиміліана-Йосифа та Людвіки, дочки баварського короля Максиміліана. Вона народилася 24 грудня 1837 року. Її краса, кажуть хронікери, вразила і зачарувала всіх мешканців Відня.

Вінчання відбулося 24 квітня ввечері в храмі Святого Августина. Цей день був святом для всієї держави. Всюди відбувалися богослуження, щоб "упросити благословення Божого для Найдостойніших новоженців, — як писав О. Барвінський у своїй книжечці про цісаря, — а разом гомоніла благальна молитва австрійського гімну:

При цїсарі трон засїла,
Серцем, кровию рїдня,
Цїсарєва наша мила,
В невялу красу стрїйна!
Що найвисшим щастєм свїту,
Дай їм, Боже, з небеси!
Франц-Йосифа, Ельсавету,
Весь Габсбурський Дїм спаси!!”

5 березня 1855 року дарував Бог щасливим батькам архикнягиню Софію, яка, однак, померла 29 травня 1857 року.

12 липня 1856 року народилася друга донька, архикнягиня Гїзєля, яка 1873 року була заручена з баварським князем Леопольдом, а відтак і віддана за нього.

21 серпня 1858 року дарував Бог цїсарству престолонаслідника, названого при хрещенні Рудольфом, народження якого щиро вітали русини. Свідченням того є пісня, яка колись була дуже популярною:

Понад Дністр — за берег Сави
Вість несєся мила:
Мати юная державы
Принца породила!
На ту вїсть у нашїм краю
Радость днесь ширитєся,
Русска пісня по Дунаю
Весело стремитєся.
З руской груди голос нїжно
Все любовию дише,
Он Царєвича прилїжно
До сну заколише...

Пісня мала ще шість куплетів і таке закінчення:

Як цвіт райський, пречудесний
Будь красою свїта,
І по милости небесной
Жїй многая лїта!

Не даремно співала Галичина таких колискових та величальних пісень Рудольфу, бо він виявився людиною “прихильною руській справі”. 1887 року він заложив наріжний камінь під будову духовної семінарії,

сказавши: "Русини — се старий культурний нарід". В честь архикнязя Рудольфа в Тернополі була влаштована етнографічна виставка, на якій був присутній архикнязь і говорив з народом. Селяни говорили з ним українською мовою, але, як запевняє преса, цісаревич їх розумів. Однак з його смертю і смертю баронеси Вечері українці втратили надію на порятунок, а імперія — надію на прямого наслідника престолу.

Тепер право взяти престіл по смерті Франца-Йосифа мав архикнязь Кароль-Людвик, що довший час жив у Львові і був молодшим братом цісаря, але він ненадійно помер 1896 року, а тому престіл мав перейти архикнязеві Францови-Фердинанду, якого разом із дружиною вбив терорист Гаврило Принц 21 липня 1914 року.

Після вбивства в Женеві 10 вересня 1898 року вірної дружини Єлизавети монарх залишився самотнім і коротав свої дні з артисткою Катериною Шрат, поки не упокоївся в Бозі 21 листопада 1916 року, так ніколи і не прихилившись бодай перед смертю до своїх "тирольців Сходу".

Другою справою, крім одруження, яка була пов'язана з отим атенатом на цісаря 18 лютого 1853 року, коли він в уланському костюмі спостерігав, як зицируються рекрути на плаці коло Коринтських воріт, було створення Дрогобицької гімназії, яка носила ім'я найяснішого монарха та в яку після закінчення вишколу в школі отців Василян 1868 року поступив Іван Франко.

Розділ II

МРІЯ ДРОГОБИЧА

З того випадку, який так щасливо закінчився для цесаря Франца-Йосифа I, і вирішив скористати Дрогобич. Він вже віддавна мріяв бути "містом як містом", тобто таким, який би мав гімназію. Як-не-як, Дрогобич вважався містом багатим, і кожний радний магістрату міг першому-ліпшому цікавому показати, що в універсалі про податки переможця Грюнвальдської битви фундатора костюлу в місті Владислава Ягайла, котрі треба збирати до його мосць королівської казни, тобто скарбниці, місто Дрогобич згадувалося серед дев'яти найбагатших міст на Русі на четвертому місці — після Галича і перед Судовою Вишнею. І хоч це були часи далекі, та все-таки, коли бути справедливим, то й тепер Дрогобич ніколи не покидав четвірки найбагатших міст імперії Габсбургів, постійно займаючи там високі місця. Раніше багатства міста опирались тільки на солі, котру розвозили по цілій Європі. Тепер промисловість починала освоєння величезних запасів нафти, котра була перед тим бідою для цілої місцевості, з якою не знали, що діяти, хіба що винахідливі селяни з Борислава навчилися робити з неї шмір, а потім той промисел на Лану, передмісті Дрогобича, перехопили хитромудрі євреї. Із земним воском, на який теж був багатий Дрогобич, місцеві винахідники скоріше, ніж з нафтою, дали собі раду, навчившись виробляти з нього свічки, котрими також закидали не тільки край, але і Європу, бо подібного матеріалу, як виявилось, не було в цілому світі.

Дрогобич ніяк не міг подарувати того, що внаслідок Терезіанських та Йосифінських реформ в області науки та освіти він втратив гарну і славу гімназію, що була заснована в 1775 році стараннями міста і утримувалася також за його рахунок. Опікувалися нею та вели її Василіяни, які оселилися в Дрогобичі після постанови Марії-Терези 1774 року щодо врегулювання кількості монастирів, яких, на її думку, було навколо Дрогобича трохи забагато. Знісши, тобто розформувавши монастирі в Деражичах, Лішні та Летні, розсудлива імператриця компенсувала це тим, що дозволила управі чину Василян закласти у місті монастир свого

чину, але з умовою, щоб він, крім молитов, займався ще й корисною для суспільства працею. Утримання гімназії прийняла на себе гміна і тішилася тим, що врешті і Дрогобич має чим похвалитися перед іншими містами. Екзамени в гімназії, а особливо так званій попис гімназистів перед радниками, перетворювалися на справжнє свято для всіх мешканців міста. Вихованці гімназії зачитували перед поважними радниками мудрі реферати, хвалилися своїми знаннями з латини та сучасних наук. На одній з хоругв гімназії, яка зберігалась у скарбі гміни, було навіть виписано, що випускник василянської колеї філософ Михайло Чайковський під керівництвом свого професора написав реферат на тему: "Про існування тіл у загальному; про властивості тіл складових і відношення їх частин до цілості; про систему коперниківську" і зачитав його на пописі в 1782 році.

Не довго однак батькам міста Дрогобича довелося тішитись ученістю своїх синів, бо після введення в імперії в 1784 році нової системи в галузі освіти, тобто після якихось дев'яти років існування гімназії, австрійський уряд її заклав. І хоч як не доводили батьки міста, а з ними і отці Василяни, що, очевидно, сталася якась помилка, бо справи в гімназії йшли якнайкраще, і що, очевидно, хтось погано проінформував австрійський уряд про стан освіти в Дрогобичі, уряд стояв на своєму і гімназії не хотів поновлювати в місті, чим дуже засмутив його мешканців. Щоб дрогобичани не дуже нарікали на уряд, ласкавий цесар дозволив отцям Василянам тримати в місті 4-класову нормальну школу, яку і закінчив Іван Франко.

Однак ностальгія Дрогобича за гімназією, за тими прекрасними хвилями попису гімназистів перед міщанами своєю вченістю не минала, і місто в особі його керівників користалося будь-якою нагодою, щоб знову відкрити гімназію.

Звичайно, дрогобичани могли би ще похвалитися, що з Дрогобича походить Юрій Котермак, перший доктор медицини в Україні, магістер Краківського університету, доктор університету в Падуї. У 1481–1482 роках він був ректором університету в Болоньї, а 1483 року в Римі видав книжку "Judicium prenosticon Magistri Georgi Drohobicz", яка, на жаль, відома сьогодні тільки в одному екземплярі. Вона була першою книжкою, виданою українцем за кордоном. Він помер 1494 року, а через те, що був русином, то про нього старались говорити якнайменше, як і взагалі старались якнайменше русинів у місті зауважувати. Одним словом, чудесне зцілення найяснішого монарха стало причиною того, що в Дрогобичі знову заговорили про втрачену колись гімназію, і хтось піддав хитру думку, що варто знову

звернутися до цісаря і попросити відкрити в місті за його ж кошт, тобто кошт міста, колись розпущену гімназію, дати їй ім'я цісаря і її відкриття приурочити до того чудесного зцілення якнайяснішого. Це був хитрий маневр дрогобичан, бо вони прекрасно розуміли, що брати собі "на голову", як казали в Дрогобичі, якусь державну установу, яка бере гроші, а не додає їх до цісарської казни, цісарський уряд не захоче і тому буде дуже противитися. Справді, ні йосифінський, ні пізніший меттерніхівський уряди аж ніяк не прагнули множення вищих та середніх шкіл, бо вважали, що всі потреби в урядниках повністю покривають існуючі гімназії, які провадили єзуїти чи піяри. Множити вчених жоден з урядів не хотів. Та й гроші! Де їх взяти, якщо стільки воєн, походів?!

Революція 1848 року істотно змінила погляди на школи, і саме тоді було ґрунтовно переглянуто політику уряду в питанні освіти та реорганізації середніх шкіл.

Боротьбу за гімназію в Дрогобичі розпочав тодішній бурґомістр міста Ігнацій Невядомський, однак головним промотором ідеї гімназії і основним, хто боровся за неї на всіх рівнях тодішньої складної бюрократичної австрійської машини, був його тодішній секретар Ян Зих, який опісля замінив шановного бурґомістра на його посаді, коли той пішов на емеритуру.

По придушенні революції 1848 року і прийнятті першої австрійської конституції у цілій імперії запанував бюрократичний абсолютизм, а в справах шкільництва — так звана система Баха, яка тривала аж до 1860 року. Ставлення уряду до середніх шкіл мало чим відрізнялося від ставлення попереднього уряду, і бахівський бюрократ так само був того переконання, що для імперії достатньо тих спеціалістів та "вчених", яких понаглоджували тодішні гімназії, а відкривати нові зовсім нема сенсу. Розуміючи ситуацію і наперед знаючи, як зреагує уряд на прохання відкрити гімназію в Дрогобичі, гміна міста вирішила звернутися безпосередньо до самого цісаря з проханням дозволити Дрогобичу відкрити міську гімназію на честь чудесного його зцілення 1853 року. Та в додаток уклінно ще просили, щоб якнайясніший цісар дозволив цій гімназії взяти його ім'я. Одностайно прийняте на засіданні міської ради прохання до цісаря було відправлено 19 березня 1853 року, тобто відразу, коли цісар після короткого лікування вийшов на люди. Радні просили, щоб цісар дозволив мати місту Дрогобичу гуманітарну нижчу гімназію, утримувану коштом гміни, але таку, що буде мати права публічності, тобто рівності щодо вартості свідоцтва про закінчення з гімназіями державного типу.

Незважаючи на уклінне прохання і вирази найщиріших почувань з боку гміни для монарха, справа з відкриттям гімназії затягнулась на цілих п'ять років. Цісар віднісся до прохання Дрогобича прихильно і доручив дану справу своєму Міністерству освіти, що означало, що Дрогобичу доведеться довго чекати на позитивне рішення. Міністерство до таких справ підходило дуже солідно, відповіді на кожного листа потрібно було чекати майже рік, і воно вміло на рівному місці постійно створювати проблему за проблемою. Найосновнішою проблемою було встановити статус гімназії. Місто хотіло утримувати її за свій рахунок, але щоб гімназія мала устрій абсолютно такий, який є в гімназіях державних. Тобто, щоб, з одного боку, гімназія була комунальною, міською, а з другого — державною. Другою важливою проблемою, яку потрібно було розв'язати, був брак приміщення, яке відповідало би вимогам до будівель, що призначалися під школи, та тим, які уряд виставляв щодо гімназій. Це було дуже болюче питання для гміни, і врешті їй довелось погодитися з пропозицією віддати під гімназію збудований у 1843—46 роках будинок, на спорудження якого було витрачено 21689 злотих. Цей будинок був призначений для військового училища, яке мало офіційну назву "Militaer-Knaben-Erziehungs-Haus", а його вихованців у місті звали трохи простіше — "штифтами". Будинок знаходився на передмісті, що звалось Загороди. Відселити з будинку "штифтів" в інше місце і віддати його під гімназію міська рада вирішила аж 1854 року після довгої дискусії, про що й було повідомлено в Міністерство освіти. Таким чином одна з проблем була розв'язана. Однак Міністерство видумувало щоразу нові й нові проблеми, поки врешті 20 травня 1856 року вислало розпорядження під номером 3930 стосовно вироблення відповідного документу, який би узаконив стосунки між урядом та гміною щодо гімназії та її статусу. Дане розпорядження поступило в Намісництво і було вислане в Дрогобич 9 червня цього ж року під номером 22851. Минув ще один рік, поки всі формальності були полагожені, і 26 жовтня 1857 року всі документи, необхідні в даній справі, були вислані в Міністерство. Ці документи були підписані з боку гміни Ігнацієм-Домініком де Невядомським, секретарем гміни Яном Зихом і асесорами Криштофом Пірожком та Яном Ландауером. З боку цісарсько-королівського уряду документ підписали повітовий начальник Ян Балько, комісар повіту Едвард Гневош. Свідками при підписанні були Михайло Тарнавський та Ян Фроерман. Потрібен був ще один рік, щоб Міністерство відгукнулося на дану угоду і дозволило відкрити в місті Дрогобичі гімназію. Документ під номером 3631 з дозволом на відкриття гімназії було датовано 16 квітня 1858 року. Він дозволяв містові Дро-

гобичу організувати міську (комунальну) гімназію з правом публічності вже з 1 вересня 1858 року. А перед тим, 3 березня 1858 року, його ясна вельможність цісар спеціальним розпорядженням дозволив гімназії в Дрогобичі носити його ім'я.

Відтоді й закипіла робота. Найперше потрібно було підготувати будинок під потреби гімназії. Згідно з вимогами, які ставило Міністерство, в ньому мав бути кабінет для директора, конференційний зал, приміщення для бібліотеки, а також природничий та фізичний кабінети. Для того, щоб обладнати кабінети, гміна виділяла 1670 золотих. На канцелярські видатки директора нею було відпущено 50 золотих. Згідно з договором гміна зобов'язувалася не тільки привести в порядок будинок, закупити всі необхідні приладдя для кабінетів, але також повністю забезпечити школу дровами для опалення. Зобов'язувалася гміна також виплачувати заробітну плату службі та вчителям у розмірі тих зарплат, які діставали служби і вчителі в державних гімназіях третього класу, тобто найнижчого рівня, поскільки саме такий статус діставала гімназія в Дрогобичі. Окрім цього гміна зобов'язувалася щорічно додавати певну суму грошей на різні шкільні приладдя, в залежності від потреб гімназії. Ці щорічні додатки регламентувалися міністерським розпорядженням, датованим 5 березня 1854 року. Згідно з цим розпорядженням на Дрогобицьку гімназію дозволялося витратити не більше 700—800 золотих на рік. Ту умову було переглянуто, коли 1859 року в Дрогобицькій гімназії на прохання гміни та за погодженням з Міністерством було відкрито чотири вищі класи.

У зв'язку із відкриттям вищих класів витрати на гімназію значно зросли. До цього часу нижній поверх будинку гімназії займав магістрат, але 1863 року, коли в гімназії стали функціонувати вищі класи, він змушений був покинути приміщення. Вищі класи вимагали вирішити питання і з приміщенням для вчителів, і з приміщенням під нові кабінети. Згідно із зобов'язаннями гміна повинна була вести певний нагляд над діяльністю гімназії. Тут нічого не треба було видумувати, бо в бюрократичній системі знайшовся відповідний документ, який регламентував і такі права. Згідно з цим документом, затвердженим Міністерством у 1849 році, гміні можна було делегувати для перевірки гімназійних справ депутацію з трьох членів. Окрім того гімназія підлягала контролю шкільних властей в особі Намісництва та Міністерства освіти. В обов'язки депутації входило бути присутніми на вчительських конференціях і мати дорадчий голос для директора, коли мова заходила про спільні дії школи та батьків щодо виховання дітей чи полагодження різних справ між учителями та гміною.

На перших порах депутація у співпраці зі школою виробила засоби покарання учнів за порушення дисципліни, а також засоби, за допомогою яких можна було б дізнатись про діяльність учня поза школою. Обов'язком тієї ж депутації було визначення коштів на ремонт будинків, утримування природничого та фізичного кабінетів, бібліотеки для вчителів та учнів, встановлення обсягу допомоги для бідних дітей. Від порозуміння депутації з учителями та шкільною управою залежали розміри дотацій для гімназії. Коли ж директор діяв на свою руку і без погодження закупляв книжки чи якісь приладдя, депутація могла образитись і не признати доцільності таких закупів, у результаті чого бідному директоріві не залишалося нічого іншого, як покрити витрати зі своєї кишені.

Згідно з розпорядженням Намісництва від 21 серпня 1862 року за № 52828 річна дотація гміни на гімназію виносила 450 злотих. З них на бібліотеку припадало 120 злотих, на фізичний кабінет — 200 злотих, на природничий кабінет — 50 злотих і на канцелярію — 80 злотих.

До складу депутації входили від міста латинський пробощ, бургомістр та чотири радні; від гімназії — директор та один з членів учительського колективу. Це було порушенням розпорядження Міністерства, згідно з яким дана депутація повинна була складатися з шести осіб: три особи від гміни і три — від гімназії. І одні, і другі повинні були обиратись. Одні — гміною, а другі — вчительським колективом. У Дрогобичі з самого початку усталилась практика вибору на користь гміни.

Депутація мала також право перевірки вчителів під час науки для того, щоб конкретно дізнатися про рівень знання учнів, а, отже, і про педагогічний та професіональний хист викладачів. Але поскільки подібний нагляд належав до шкільної влади, то депутат під час лекції повинен був тільки слухати. Однак часто траплялося навпаки. Під час перевірки якийсь з депутатів таки втручався в урок і між педагогічним колективом, який знав, що депутат таких прав не має, і гміною, точніше, депутацією, виникали гострі непорозуміння. Доходило до того, що в дану справу, обороняючи вчителів, мусила вмішуватися Шкільна Рада, але це не заважало депутації діяти, як вона діяла до того.

Гміна суворо контролювала і фінансову діяльність гімназії. Це було логічно, бо гімназія утримувалась за кошти міста, і гміна хотіла знати, як в гімназії розпоряджаються її грошми. З часом вся діяльність депутації в справі виховання учнів звелась до фінансового контролю, і це зв'язувало гімназії руки і не дозволяло їй ні на мить відчутися себе самостійною.

Гміна залишала за собою право вибору директора гімназії з-поміж кандидатів, які виставляла Шкільна Рада як найвищий шкільний орган краю. Однак вибраний гміною директор підлягав затвердженню Шкільною Радою. Дуже часто було, що вибраний гміною директор не діставав підтвердження Шкільної Ради, і знову починалися гострі непорозуміння.

Шкільна Рада також мала виключне право визначати розмір платні вчителям, різних додатків до основної зарплати, а також розмір плати за науку, яку вносили учні, точніше, їхні батьки.

Ці функції часто хотіла перехопити міська рада, або, принаймні, намагалася мати вплив на вирішення даних питань, але завжди діставала різку відмову з боку гімназії. І тут також дуже часто доходило до різних непорозумінь.

Проведення навчального та виховного процесу в гімназії належало виключно до обов'язків Шкільної Ради, і вона це право дуже твердо обстоювала і не дозволяла в нього вмішуватися нікому, навіть самій гімназії, і сама визначала ту дистанцію, яка була між гімназією типу Дрогобицької та державною. Коли перший директор гімназії Тшасковський у своєму першому листі до Намісництва вжив вираз "цісарсько-королівська гімназія", то дістав різку нагінку, щоб більше такого виразу не вживав, бо Дрогобицька гімназія є міською, комунальною власністю, а не цісарсько-королівською. Дирекція також повинна була вживати печатку не з державним орлом, а з гербом вільного королівського міста Дрогобича.

Вчителі Дрогобицької гімназії, таким чином, не були державними урядниками, але підлягали в своїх службових стосунках Шкільній Раді, хоч не були і гмінними урядниками. Таке двоєке підпорядкування приводило часто до різних непорозумінь, і якщо на перших порах діяльності гімназії це ще більш-менш було терпимо, то з часом воно переросло у суцільну війну. Конфлікт виник вже 1869 року, коли гміна наклала на вчителів податок, від котрого були звільнені державні працівники. Вчительський колектив гімназії вніс свій протест, а директор гімназії змушений був звернутися до Шкільної Ради з проханням в'яснити питання, на чий стороні право. Шкільна Рада відповіла, що вона не компетентна і не уповноважена давати на це відповідь. Суперечка тривала довго. Врешті було вирішено, що до викладачів гімназії треба застосувати положення Намісництва про вчителів народних шкіл, згідно з яким вони звільняються від уплати подібних податків.

Спокій, проте, тривав не так довго. 1870 року вийшло розпорядження стосовно врегулювання платні для вчителів державних гімназій. Воно

враховувало кількість пропрацьованих літ, тобто учительського стажу, а також вказувало, що в стаж зараховуються роки, проведені в школі взагалі, а не в одній і тій же. Дана устава, що значно піднімала оплату праці вчителів, була впроваджена в життя з 1 травня 1870 року. Доброчинність цієї ухвали очевидна. Згідно з нею вчитель міг розраховувати на підвищення платні, не обов'язково працюючи в одній школі, а тому це давало йому більше волі, ніж було досі.

Зрозуміла річ, що вчителі Дрогобицької гімназії порахували, що дана устава стосується і їх, а тому почали вимагати підвищення платні від гміни. Гміна противилась і таки вирішила відмовити вчителям у їх домаганнях. Внаслідок цього всі вчителі Дрогобицької гімназії внесли прохання до Шкільної Ради у Львові перевести їх в інші гімназії Галичини, поскільки терпіти сваволю міської ради не хочуть. Врешті вчителі Дрогобицької гімназії звернулися до самого намісника Галичини Агенора Голуховського з проханням захистити їх перед сваволею міської влади. Намісникові, виявилось, зробити це було не вельми трудно, і він написав листа в Дрогобич, застерігаючи батьків міста, що така поведінка може відбитись на питанні, чи не варто в Дрогобичі закрити гімназію?

Даремно. Це не діяло на членів міської ради. Найдивніше, що проти врегулювання вчительської платні виступив сам бургомістр міста Ян Зих. Розпочалася справжня війна, яка закінчилася тим, що підвищували платню тільки "в міру кваліфікації вчителів та їх здібностей", що відразу викликало великий супротив педагогів. Але навіть таке розв'язання справи не знайшло підтримки у членів міської ради, яка почала відкрито кепкувати з того, чим є гімназія в Дрогобичі і чого в ній навчають. Даремно пояснювали вчителі, що низький рівень знань учнів гімназії є наслідком не поганого навчання самими вчителями, а тодішньої системи освіти. Поведінка гміни стосовно своєї гімназії, за яку так довго боролися, може видатися дивною, але має і своє пояснення. Справа в тім, що 12 серпня 1866 року в життя краю вводилась урядова постанова, згідно з якою значно розширювалися права гмін, особливо у їх фінансовій діяльності. Тепер гміна могла без згоди верхів, як це бувало раніше, використовувати свої кошти на свій розсуд на потрібні їй цілі.

А Дрогобич на той час був селом. І йому потрібно було дуже багато, щоб хоч трохи бути подібним до міста. Насамперед потрібні були гроші: на будівництво добрих доріг, каналізацію, водопостачання та інші справи. Тому зрозуміло, що місто вимушене було рахувати кожен копійчину і не хотіло її розтрачувати на щось інше. Воно вважало, що вчителі можуть задовільнитися й тою платнею, що мають і мали дотепер.

Цілий 1871 рік точилася боротьба вчительського колективу із гміною міста. І хоча на стороні вчителів було Намісництво на чолі зі самим Голуховським, який постійно апелював до совісті та почуття відповідальності членів управи міста Дрогобича, це нічого не допомагало. Врешті вчителі знайшли вихід — вони почали мститися учням батьків, котрі були членами управи гміни, виставляючи їхнім чадам погані оцінки... Гміна визнала себе переможеною і погодилася підвищити вчителям зарплату, але з тою умовою, щоб уряд компенсував їй ту надвишку. А уряд не хотів, і все починалося від початку.

В часі тої боротьби вчителі почали покидати Дрогобич і переводитися на роботу в інші гімназії. Впертість гміни привела до того, що Намісництво скерувало в Дрогобич розібратись на місці радника Намісництва та референта в шкільних справах Леона Родаковського. Двічі він письмово звертався до впертих дрогобицьких покровителів гімназії, щоб вони поступилися вчителям і визнали їх права рівними з правами державних працівників. Гміна була тверда у своїх постановах і посилалася на те, що згідно з угодою, підписаною при закладанні гімназії, таку справу повинна вирішувати тільки вона — гміна. Тільки наприкінці 1871 року гміна поступилася, вчительська платня прирівнювалася до платні державних працівників, але й Намісництву також довелося дечим поступитися. Через те, що багато педагогів покинуло гімназію, гміна виборола собі право самій затверджувати вчителів. Змушений був поступитись шкільний уряд і в питанні платні за навчання учнів. Спочатку ця платня виносила 4 злотих 20 центів за одне півріччя, в році 1863/64 виросла на 50% — аж до 6 злотих 30 центів, а з 1871 року оплата становила рівно 8 злотих.

У Дрогобицькій гімназії настав мир та спокій. Завдяки міській раді було набрано нових вчителів. Рік тому на 26 кваліфікованих учителів припадало 11 помічних вчителів, так званих суплентів, а тепер та кількість упала до восьми.

Проте мир був не дуже довгим. Скаandal знову вибухнув у 1872 році, коли міська рада не захотіла признати вчителям доплати так званого додатку дороговизни, який почав виплачуватися в урядових гімназіях від 1 березня 1872 року. В знак протесту проти рішення міської ради не підвищувати додатку перед новим навчальним роком покинули працю четверо вчителів, а на їх місце прибули супленти. В знак протесту покинув гімназію і тодішній директор Матвій Куровський. Двічі в справу знову доводилось втручатися Намісництву та Шкільній Раді, поки врешті той додаток до зарплатні викладачам був признаний, але знову вдарив грім — урядова постанова від 15 квітня 1873 року знову передбачала підвищення зарплати вчителям...

І знову в позу стала міська рада Дрогобича, і знову в справу втрутилося Намісництво та Шкільна Рада. Міську раду неможливо було переконати. Вчителі, розуміючи, що їх чекає та ж "катеринка", що й раніше, поспішно покидали Дрогобицьку гімназію. В 1874 навчальному році тут залишилися тільки три вчителі. Решта були люди, які навіть не закінчили університету.

Міська рада була глуха на всі заклики та прохання. Здавалося, що вже не було сили, яка би перемогла впертість ради. І тут на захист прав учителів став тодішній директор гімназії ксьондз Тома Баревич. Пієтизм до ксьондза, який на початку мали всі радні Дрогобича, з часом переріс у відкрити до нього ненависть. Ксьондз був прекрасним оратором, його проповіді викликали небувалий ентузіазм у слухачів. Саме цю зброю він і почав використовувати. Одна за одною звучали на засіданнях міської ради його промови, які тривали по декілька годин. Їх просто переривали, закривали засідання і втікали, але наступного разу знову пробоцц виходив на "казальницю" і знову починав свою декількагодинну промову на різні теми, які зводилися до того, що міська рада повинна прислухатися до голосу учителів і дати їм те, що належиться. Ксьондз наводив притчу за притчею, роз'яснював учення Вчителя, закликав відкрити своє серце Йому, а у відповідь затяті радці почали подумувати над тим, як легше і як найскорше звільнити Дрогобич від такого директора гімназії, а заодно і ксьондза.

Доведений до розпачу бургомістр врешті виступив ініціатором, аби з 24 січня 1874 року вчителям доплачувати двадцятивідсотковий додаток до зарплати, почавши з 1 липня 1873 року. Міська рада скапітулювала і прийняла це рішення, одноголосно проголосувавши за нього 12 лютого 1874 року.

Саме тоді серед радних визріло рішення позбутися права патронату над гімназією і віддати її під опіку уряду, як це вже сталося з гімназіями Львова, Стрия та Коломиї... Утримування гімназії ставало надто обтяжливим для міського бюджету.

Прийнявши це до уваги, міська рада почала з цього приводу переговори з Намісництвом і навіть звернулася за допомогою у тій справі до самого намісника Галичини Агенора Голуховського, виславши до нього 8 березня 1874 року петицію з підписами всіх райців, аби він допоміг розв'язати дану справу на користь міської ради.

Намісник не злегковажив цього прохання, і вже у травні в даній справі прибув до Дрогобича радник у шкільних справах Родаковський, аби на місці виробити умови переходу гімназії на державний бюджет... Сталося щось неймовірне: гміна готова була прийняти будь-які умови від Намісництва, аби тільки те Намісництво та Шкільна Рада забрали з

Дрогобича директора Тому Баревича. Поскільки ксьондз Баревич погодився покинути директорство в гімназії і перевестися в інше місце, то відразу після його згоди гміна і підписала угоду. Директор відступив, але перемога ради була піррова. Умови, на які він пішов, були ще більш обтяжливі для ради, ніж були досі.

Уряд годився прийняти гімназію під свій патронат тільки при умові великої субвенції міста (субвенція — форма фінансової допомоги держави місцевим органам влади — авт.), а гміна, зі свого боку, погодилася йти на жертви, бо хотіла позбутися патронату над гімназією.

Договір був підписаний між обидвома сторонами 15 травня 1874 року. Згідно з ним місто Дрогобич втрачало всі права, які мало до цього часу стосовно гімназії, зокрема право патронату та побору платні за навчання. Від 1 вересня 1874 року Дрогобицька гімназія ставала державною, зобов'язувалася доплачувати щорічно 18000 злотих та зобов'язувалася до одноразового датку в розмірі 1000 злотих на покриття коштів, пов'язаних з прирівнюванням даної гімназії з іншими урядовими. Окрім того, Дрогобич зобов'язувався щорічно давати гімназії 50 с'ягів дерева на опалювання. Врешті гміна уступала державному науковому фондові й сам будинок, який мав бути власністю того фонду аж доти, поки в ньому буде гімназія, а разом з тим дозволяла на різні перебудови, добудови та переінакшення, які потрібно буде зробити для гімназії. Ба, більше! Гімназії навіть відступили прилеглий город, якщо вона захоче тут колись щось прибудувати.

Місто, як видно з цього, нічого не виграло. Будинок, який був власністю міста, тепер став не його. Проте його потрібно було опалювати, як і раніше. Тих 18 тисяч злотих, які віддавала гміна, вистачало, щоби на перших порах повністю покрити всі витрати гімназії, якщо зважити на те, що, наприклад, у 1871 році фонд учительської зарплати становив 12318 злотих. Правда, з часом той показник змінився. Уряд часто підвищував платню вчителям, давав різні додатки, тому субвенцій не вистачало. Так, у 1883 році вчителям за працю вже треба було платити 28000 злотих. Однак треба сказати, що на той час і видатки гміни були в два рази більші від тих, які поносив уряд. Щоб зрозуміти, в що обходилася гімназія міській скарбниці в Дрогобичі, варто ті видатки порівняти з видатками інших міст Галичини, які на той час мали гімназії. Таких міст було 15, але жодне з них, навіть такі міста, як Львів, Краків, Тарнів чи Тернопіль, чи навіть такі обтяжені датками на гімназію міста, як Стрий та Коломия, не могли під цим оглядом рівнятися з Дрогобичем. Найбільшу частку зі свого бюджету вкладала Коломия, і та частка вносила 6000 злотих, що в порівнянні з Дрогобичем складало лише

1/5 частину. Були роки, коли ці датки в порівнянні з дрогобицькими складала всього 1/15–1/13 частини.

Договір, укладений між Намісництвом та гміною 15 травня 1874 року, здавалось би, мав бути швидко затвердженим. Однак так тільки здавалося. Справа протягнулася ще два роки. Цісар своєю найяснішою постановою від 3 серпня 1874 року дозволяв даний заклад взяти на рахунок бюджету, а тому в Дрогобичі сподівалися, що вже з наступного навчального року, тобто з вересня 1874 року, гімназія в Дрогобичі буде таки цісарсько-королівською, тобто державною. Однак тепер у позу стала Державна Рада, яка не визнала договір правомірним, поскільки були порушені деякі формальності, які, по суті, були дрібничковими. Всю процедуру треба було починати від початку, і тільки 15 квітня 1876 року обидві сторони дійшли до згоди. Та зволікання дуже негативно відбилися на самій гімназії, поскільки 1875 та 1876 року, поки тривали суперечки, гімназія не дістала ні цента на придбання літератури, приладів та інших речей, необхідних для науки.

Знову настав спокій. Міська рада більше не ставила на порядок дня своїх засідань питання про оцінку вартості кожного викладача. Тепер, якщо й виникали якісь суперечки, то тільки з фінансових питань. Одне з таких питань виникло 1878 року після того, як уряд видав розпорядження про охорону гімназійного будинку від вогню. Ніяк не могли дійти згоди, чи це повинна робити гміна чи уряд. Гміна, звичайно, вважала, що це повинен робити уряд, бо він є фактичним власником будинку, натомість уряд — що це повинна робити гміна, бо згідно з договором від 15 травня 1874 року той будинок уряд фактично орендує, а справжнім власником є гміна, поскільки, як тільки гімназія вступиться з нього, то він стане власністю гміни, отже, вона й повинна дбати про нього... Суперечки зайшли так далеко, що в їх розв'язання повинен був втрутитися Відень. Той на основі якоїсь постанови від 27 листопада 1828 року пояснив, що дбати про будинок повинна гміна. Всупереч всьому міська рада своєю ухвалою від 9 листопада 1878 року постановила, що ніяких забезпечень від вогню в будинку робити не треба, незалежно від того, як поведе себе в цій справі уряд: захоче вкладати гроші, чи ні. Ухвала, звичайно, була розумна, і від 1879 року до кінця існування гімназії жодного кроку у вогнезабезпеченні будинку не було зроблено. Зрештою, за цей час до нього ні разу не навідалася пожежа...

Відмови від затрат на протипожежні заходи були не випадковими. Міській скарбниці все більше й більше не вистачало грошей навіть на субвенції гімназії. Згідно з умовою кожного місяця гміна повинна була видавати на гімназію 15000 злотих з п'ятьма відсотками за протягнен-

ня терміну. Починаючи вже від 1881 року гміна не могла регулярно виплачувати дані гроші, внаслідок чого росла пеня, а тому гміна й вимушена була звернутись до уряду, аби він зліквідував тих 5 відсотків. Уряд таки повернув гроші, вирахувані на пеню, але гміна виявилася непоправною і в наступні роки знову почала боргувати. Врешті Дрогобицьке староство прийняло рішення, щоби всі прибутки від пропінації, тобто продажу гарячих напоїв, і всі гмінні додатки йшли безпосередньо на гімназію. Дрогобицька гімназія для міста та гміни була дуже обтяжливою. Росла заборгованість, множилися послання від уряду, який не мав жодного виrozumіння та серця для гміни і, як тільки заборгованість наростала, знаходив спосіб, як здерти її з гміни. Врешті постало питання про дальшу долю будинку, в якому знаходилася гімназія. Уряд зовсім про той будинок не дбав і не виділяв ні копійчки на його ремонт, вважаючи, що цією справою має займатися гміна. Будинок був постійним головним болем директорів гімназій, які безпосередньо мусили писати в різні інстанції листи, благаючи допомоги в ремонті то потрісканих печей, то дірявих дахів, то підлог, то дверей, які вивалоються, то вікон, які вилітають; то повідставав тинк з будинку, то поламаний паркан, то, врешті, туалети, які “давалися чути” на пару десятків метрів від будинку, і потрібно було закрити ніс, щоби перейти біля нього. А стояв цей будинок у самому центрі міста.

Не дбав про будинок уряд, не дбала гміна, і лише тоді хтось з них приходив з допомогою, коли піднімався голос громадськості стосовно того, що діється, або коли щось сталося...

Протягом 22 років, тобто всього того часу, поки в ньому знаходилася гімназія, в приміщенні було проведено тільки три ремонти. Два останні — у 1891 та 1892 році. Через збільшення набору до гімназії потрібні були додаткові приміщення на паралельні класи. Їх і вирішили добудувати 1891 року. Одночасно було відремонтовано дах та приведена до ладу каналізація. На всі благання директора про наведення порядку в будинку місто відповідало, що не має на це коштів. І справді: в 1878 році міські прибутки виносили 116573 золотих, в 1890 році — всього 77655 золотих, ще пізніше — всього 39008 золотих. Якщо в 1858 році проценти від міських капіталів складали 21368 золотих, то в 1894 році — тільки 14228. Аби компенсувати “недобір”, місто цілий час змушене було вводити додатки до податків, що викликало обурення мешканців. У Дрогобичі почали все голосніше говорити про те, що для добра міста та стабільності його бюджету потрібно позбутися видатків на гімназію, яка вимагає все більше грошей. Перший раз дане питання було підняте в 1890 році. 14 липня того року на засіданні міської ради

впало нагле внесення, яке тут же було й ухвалене, аби звернутися з петицією до Міністерства освіти, щоб місто припинило утримувати гімназію, бо інакше містові, як сказав один з членів ради, — гаплик. Цією справою зайнялися посли від Дрогобиччини, зокрема Густав Рошковський та Станіслав Щепановський, і саме завдяки їхнім старанням по чотирьох роках цісар Франц-Йосиф I, ім'я якого носила гімназія, своєю найяснішою постановою від 14 квітня 1894 року знизив квоту для Дрогобича на гімназію з 18 до 6 тисяч під особливими умовами, які були затверджені договором між гміною та урядом. Згідно з тою умовою мала гміна вибудувати новий шкільний будинок і віддати його до вжитку з початком 1895 шкільного року.

Загальний план даного будинку було розроблено Міністерством. Мало в ньому вміститися вісім головних класів та чотири паралельні, а також мало тут бути окреме приміщення під бібліотеку для професорів та учнів, природничий кабінет, фізичний кабінет та кабінет для рисунків, кабінет для директора, конференційний і гімнастичний зали, а також помешкання для директора та служби.

Побіч того гміна зобов'язувалася надалі доставляти дерево для опалу, і до того ж гміна повинна була додатково доплачувати директору 480 злотих за винаймання помешкання для директора та служби, а також для оплати приміщень для паралельних класів, поки їх не буде. З моменту переходу гімназії у новий будинок місто ставало власником старого будинку.

Міська рада прийняла ті умови на своєму засіданні 2 липня, а в листопаді був затверджений контракт на будівництво нового будинку, який підготував адвокат Й. Фрухтман на прохання бургомістра міста Ксенофонта Охримовича.

Місто закупило під будівництво нового приміщення цілий ряд парцель на передмісті Загороди Міські, але до кінця 1894 року не було проведено навіть найменших підготовчих робіт. Тільки 10 травня 1895 року бургомістр заключив контракти з різними будівельними організаціями щодо виконання земляних та мулярських робіт. Шкільна Рада зобов'язала гміну збудувати будинок до 1 жовтня 1896 року і віддати його до вжитку 15 числа цього ж місяця.

18 березня Шкільна Рада зібрала райців і виставила вимоги щодо обладнання кабінетів для науки, проте представники гміни не хотіли їх прийняти. Почалися переговори в тій справі, в результаті яких було вироблено декларацію щодо дообладнання гімназійних кабінетів інвентарем. Від того часу майже три роки між Шкільною Радою та гміною постійно велися суперечки за кожную дрібницю.

Врешті 8 жовтня 1896 року будинок був освячений, а 13 числа того ж місяця розпочалася в ньому наука, хоча взяти цей будинок на повну свою відповідальність уряд не хотів, допоки гміна не повикінчує різні недоробки. Пішла комісія за комісією. Перша 29 грудня 1896 року встановила цілий ряд недоробок і зобов'язала гміну негайно їх ліквідувати. Наступну перевірку робило Дрогобицьке староство 26 серпня 1897 року. Ця комісія теж виявила певні недоробки. Врешті, коли 16 березня 1898 року всі недоробки були ліквідовані, а Шкільна Рада більше претензій не мала, був підписаний акт про прийом будинку.

Старий будинок було віддано виділовій жіночій школі.

Даремно було думати, що клопоти гміни на тому закінчилися. Як тільки гімназія в'їхала в будинок, відразу було виявлено цілий ряд недоліків. Знову пішли різні комісії: 18 листопада 1898 року, 20 лютого 1899 року... Дійшло до того, що на претензії комісій гміна просто перестала реагувати, хоч їй не давала спокою Шкільна Рада, виставляючи щоразу нові претензії щодо будинку. Так тривало до початку 1903 року. Гміна розуміла, що претензіям кінця не буде і Шкільна Рада хоче ремонту, які їй належиться робити, виконати за рахунок і руками гміни, а тому на своєму засіданні прийняла постанову не приймати жодних претензій зі сторони Шкільної Ради. За сім років експлуатації будинку Шкільна Рада ухитрилася не витратити на його утримання ні копійки, а все зіпхнула на гміну Дрогобича. Ця постанова була прийнята 30 березня 1903 року, і уряд занехав наступні кроки в даній справі, бо на порядку денному засідань гміни депутати вже почали ставити питання про звільнення міста від щорічної субвенції в 6000 злотих, а також від забезпечення гімназії 50 кубометрами дерева, що від 1890 року було замінено на додаткову оплату в 350 злотих. Прибутки гміни катастрофічно падали. Процент від міського капіталу, який у 1894 році виносив 14000 злотих, спав до 1098 злотих у 1903 році. Місто мусіло взяти значну суму займу на газифікацію міста газом з Дашави, на будівництво торговлиці, бойні та школи. В проекті були каналізація та водотяги на мільйони злотих. Бюджет гміни в 1904 році виказав дефіцит на 86039 корон. У зв'язку з тим 6 червня 1903 року магістрат виступив з пропозицією, аби для того, щоб зрівноважити бюджет, цілковито звільнитися від дотацій гімназії, і з тою метою виробив відповідну петицію до Міністерства скарбу, Державної Ради та до Міністерства освіти. По дворічних стараннях посла від Дрогобиччини Густава Рошковського Міністерство згодилося на поступове зменшення субвенції почавши з 1 січня 1907 року аж до повного припинення плати. Останню квоту гміна

виплатила в 1911 році, проте вона повинна була платити щорічно за дерево гімназії 700 корон...

1910 року міська рада почала війну, щоб і цей тягар зняти. Загальна сума видатків, понесених містом на гімназію від 1874 до 1911 року разом з коштами на відкриття нового будинку для гімназії, який обійшовся в доволі пристійну суму — 357184 корони, виносила 1198924 корони. А за перші 16 років свого існування гімназія поглинула з гмінної каси 400000 корон. Отже, загалом ця гімназія обійшлася місту в один мільйон шістсот тисяч корон...

Але як би там не було в майбутньому з гімназією, про яку так мріяло місто та за котру так боролосся, день її відкриття згідно з рішенням міської ради та бургомістра Яна Зиха мав бути урочистим, радісним і незабутнім. Організувати ці урочистості 21 вересня 1858 року мав директор новоствореної гімназії Броніслав Тшасковський. Райці міста Дрогобича дуже хотіли побачити й оцінити його організаторські здібності, поскільки про його патріотизм та вченість уже були наслухані.

Директору не потрібно було проявляти якоїсь аж надто великої винахідливості. Все мало початися з відправи в костьолі Святого Варфоломія великої Служби Божої та молитов за здоров'я найяснішого цісаря, який був такий ласкавий, що дозволив місту гімназію, а окрім того нагородив її своїм іменем. На відправі мали бути присутні магістрат Дрогобича, його райці, бургомістр, учителі гімназії та її перші учні. Відправити Службу Божу було доручено ксьондзу Леону Залеському, про котрого злі язики казали, що йому би не кадилком бабам попід ніс махати, а вимахувати шаблею на вороному коні та служити в кавалерії, хоча й так всім було відомо, що колись ксьондз Леон Залеський таки вимахував шаблею і гарцював на вороному коні, і було це вже й не так давно, а тільки під час останнього повстання за реставрацію Польщі. Всі й без того знали, що ксьондз — великий патріот, і не один учень відчув на собі його міцного кулака, якщо забувався і починав з отими гайдамаками та кабанями (так "ласкаво" називали тоді, та і пізніше, українців, котрі у Галичині іменували себе русинами) говорити по-їхньому, а не по-польськи. Про це він постійно говорив на своїх проповідях. Ксьондз користувався особливою пошаною між дрогобицьким жіноцтвом, бо не одну, що впала в тяжкий гріх, виводив на путь істини, за що в місті і мав той великий пошанівок.

У своїй післяєвангелічній промові отець Лео (саме так називали його між собою рівні йому) оповідав присутнім, що сьогоднішнє свято нагадує людину, яка, лягаючи звечора спати, планує собі завтрашній день, але коли наступного дня пробуджується, то бачить, що небо затягнене

глухими хмарами, мряка затягла все навколо, і з неба падає дрібен дощ. І все тій бідній людині в тій мряці видається безнадійним, і засмучена від того людина. Але от несподівано подув легенький вітерець, розігнав по небі хмарини, виглянуло сонечко, і полилось його проміння на людей, і подякували Богу люди за цю ласку та щедроти. І розвеселилась людина, щез смуток з її обличчя, а його місце зайняла радість. Після того гідрометеорологічного вступу шановний съвенти ойцец пояснив присутнім, що саме таке сьогодні сталося у Дрогобичі, бо здавалось, що хмари нещастя та безшкільництва мали покрити та заволокти це славне і багате традиціями по виробництву солі місто, в гербі якого аж дев'ять топок солі, але от виглянуло сонечко, усміхнувся до свого міста його цїсарська величність Франц-Йосиф I, і дістало славне місто в підніжжі гір прекрасну гімназію.

Промова шановного отця, звичайно, сподобалась усім, хто прийшов сьогодні на урочистості, незважаючи на те, що день і справді був похмурим, непривітним, а до того ж не було видно, щоби скоро розпогодилось, а було людей чимало, і від них було глітно у самому костьолі та навколо нього, і стояли люди аж на ринку. Були тут міщани та селяни з довколишніх сіл, учні народних шкіл, райці і взагалі весь магістрат на чолі з Яном Зихом, котрий красувався перед самим вівтарем в оточенні різних канцеляристів; були представники гміни і делегації від різних цехів, котрих, слава Богу, завжди в Дрогобичі вистачало.

По відправі присутні почали лаштуватись у похід до будинку гімназії, котрий з тої нагоди було не тільки відремонтовано, але й святково вбрано різними вінками та гірляндами. На чолі колони, як і годиться, несли костьольні фани різних кольорів та відтінків, а за ними хоругви різних цехів, котрих, як уже було мовлено, ніколи в Дрогобичі не бракувало. Перші ряди вже входили в приміщення гімназії, точніше, на її подвір'я, а решта людей тлумилася коло костьолу, аби стати в колону під безперервний гул дзвонів, дзеленькотіння сигнатурок та вибухів моздірів. Найпотужніше дзвенів дзвін з церкви Святої Трійці, та й то не дивота, бо була церква в якихось ста метрах від костьолу. Гули дзвони і на решті шести церквах Дрогобича, але їх вже чути було гірше, бо знаходились вони від костьолу таки трохи далеко.

За тим шумом, що то наростав, то трохи притихав, а особливо за тим бабехканням моздірів не було й чути тих побожних пісень, які співали учасники походу, особливо жінки.

Похід зупинився під будинком гімназії, на дверях якої на гарному килимку висів образ Спасителя, що молиться в Гестиманському саді. Поруч стояв столик, покритий гарною гафтованою скатертиною. На

ньому височіло розп'яття. Відправа, пов'язана з освяченням гімназії, тривала недовго. Опісля отець Залеський в асисті прислужників у довгих сорочках, підбитих внизу коронкою, пішов освячувати приміщення, і тут тільки виявилось, що до цієї акції не були запрошені греко-католицькі священники з дрогобицьких церков, які стояли купкою збоку під каштанами, не знаючи, як вести себе в цій ситуації, і вносили якийсь дисонанс у ту радісну та небуденну урочистість.

Після посвячення будинку люди почали розходитись, а райці, бургомістр та вчителі новоствореної гімназії поспішили в ратушу до радного залу, де мала відбутися найбільш поважна акція: урочисте проголошення початку нового навчального року.

На тій акції під звуки фанфар у зал було внесено ерекційний документ про заснування в цісарсько-королівському вільному місті Дрогобичі гімназії імені Франца-Йосифа. Опісля надали слово бургомістрові Яну Зиху, який у своїй пишній та піднесеній промові склав щирю подяку цісарю за виявлену місту честь. Після цього Ян Зих вручив директорові школи Броніславу Тшасковському ключі від гімназії. Це був чисто символічний акт, але він надав святу ще більшої урочистості, ніж можна було сподіватися. У слові-відповіді, яке затягнулося на добру годину, пан директор намагався пояснити присутнім мету та завдання нового навчального закладу, а також розповісти, на чому буде опиратись навчання та виховання гімназистів.

Після промови директора начальник повіту Якуб Закревський у наданому йому слові подякував гміні за її офірність та побажав Дрогобицькій гімназії всіляких успіхів та розвитку. Урочистості в ратуші закінчилися виконанням народного гімну та гучними здравицями на честь найяснішого цісаря.

Ті промови, подяки та здравиці були щирими, бо й справді було за що дякувати: Дрогобич став першим містом у Галичині, який власним коштом взявся утримувати гімназію, і в тому відношенні був зразком для інших міст, які очікували того часу, коли і в них буде відкрита гімназія.

Нова гімназія мала на меті не тільки давати освіту та знання своїм учням, але й виховувати їх у душі лояльності до уряду, влади та цісаря. До тих завдань пан директор у промові на засіданні в ратуші додавав ще одне: новостворена гімназія повинна була стати одним з небагаточисельних поки джерел, з якого мало витікати проміння народного відродження Польщі, загарбаної і роздертої (з огляду на лояльність пан директор не говорив ні ким роздертої, ні ким загарбаної, бо, по-перше, то й так всім було відомо, а, по-друге, треба було й самому проявити певну лояльність до цісаря, якому перед хвилиною тому так щиро дякував за ласку).

Школа мала чисто австріяцьку побудову, навчальною мовою була німецька. Дух, проте, як цього прагнув найвищий орган Галичини при Намісництві, який відав справами шкіл та гімназії, званий Шкільною Радою, а також намісник Галичини, ярий українофоб Агенор Голуховський, та не менший українофоб, але з українською кров'ю, на той час інспектор середніх шкіл Евзебій Черкавський, був польським. Бажав цього і бургомістр Ян Зих, а тому всі вони разом, маючи з десяток кандидатів на посаду директора гімназії в Дрогобичі, вибрали саме Броніслава Тшасковського, який відразу показав, що він може і якою в майбутньому бачить гімназію, бо відразу добився того, що закон Божий у гімназії викладали ксьондзи не тільки полякам, тобто дітям римо-католицького віросповідання, але й дітям греко-католицького віросповідання, тобто українцям, яких у гімназії була значна більшість. Директор домігся того, щоби навчання вести не німецькою мовою, як того вимагалось, але польською, зовсім нехтуючи українську мову, яка для нього була мовою, пригідною для села та для накидання гною на віз. Він заборонив українцям під загрозою виключення з гімназії ходити до церкви, а примусив їх ходити до костьолу. Опікуни Дрогобицької гімназії постаралися також, аби на парафії в Дрогобич потрапляли священники, які не могли собі здобути авторитету серед молоді, і за своїми професійними здібностями явно програвали своїм римо-католицьким колегам.

Якою буде новостворена гімназія, було видно вже не тільки з того, що до висвячення будинку не були допущені українські священники, але й з того, що говорилось опісля в радній залі ратуші, коли комісар повіту Якуб Закревський після подяки всім, хто причинився до відкриття в місті гімназії, привітав директора гімназії віршем, у якому наголосив на польському характері гімназії і висловив бажання, щоби в ній знайшли своє продовження ягеллонські традиції, основні з яких зводилися до повної денационалізації українців, перетворення їх у робочу силу, яка має забезпечити процвітання польської нації.

Той вірш на честь відкриття гімназії в Дрогобичі написав особисто цісарсько-королівський начальник Дрогобицького повіту Якуб Закревський, сам його прочитав у радному залі Дрогобицької ратуші, а відтак той вірш був надрукований у так званій "Програмі міської гімназії ім. Франца-Йосифа в Дрогобичі", яку уклав директор гімназії Броніслав, рицар з Тшасковських, чи, простіше, Броніслав Тшасковський, і видрукував у Самборі в друкарні Франца-Ксавера Побудкевича 1859 року. Цей вірш не мав назви, але в оригіналі виглядає так:

Wzdłuż naszych Karpat falistej krawędzi,
Rzeźbionej w kształty cudotwórczej woli,
Gdziebądź żelazo górnik w głąb zapędzi,
Wszędzie bogactwa nieprzebranej soli.

To w niezmierzone, bezdenne pokłady
Pietrzą się soli jednolite skały,
To w słodkich źródeł napowietrzne ślady
Tryskają z głębi słonych wód kryształy.

A sól od wieków biorąc człowiek w darze,
Wdzięcznie poznawał jej własności cenne,
I sol od wieków z mądrością szła w parze
Przez swoje skutki zarówno zbawienne.

W ojczyźnie nauk, w pięknych sztuk kołębce,
Gdzie w muz orszaku promienny Apollo
W słoneczny rydwan lotne wprzęgał źrebce,
Dowcip atycką nazywano solą.

Odkąd nam światło w nowej zeszło wierze,
Przy chrzcie tajemnic widomem obrzędzie
Niemowle w usta sól święconą bierze,
W znak że mądrością zbawienie posiędzie.

Tóż król Jagello, co, jak świadczą dzieje,
Z pogaństwa wywiódł litewskie ziemnice,
A miastu kościół dał i przywileje,
W Krakowie nauk założył wszechnicę.

I tak już wiekom w kosztowną spuściznę
Sól tę i mądrość przekazują wieki:
Na niemoc ciała, na duszy zgniliznę
Jędne, pożywne, niezrównane leki.

Otóż i miasto z żup bogatych słynne,
Co dziewięć tołpi wzięło w herbu znamie,
Dla nauk wdzięczne, hojne i uczynne,
Chce im w swych murach silne podać ramię.

Pomne łask królów i monarszych względów,
Gdy Cezarz zbrodnią zagrożon poczwary,
Od królobójczych ucalał zapędów:
W pamięć tej szkoły złożyło Mu dary.

A Mąż co dzierży namiestniczą władzę,
O dobro kraju troskliwy i dbały,
W szlachetnej przodków jaśniejac powadze
Sercem te wzniosłe podniecił zapaly.

I jako w każdej pospolitej sprawie
Krajowej nawy wiernym jest sternikiem,
Tak w uczuc miasta życzliwem objawie
Był dlań u tronu próśb orędownikiem.

I oto C e z a r i K r ó l miłościwy,
Śpiesząc z chwalebnych zamiarów ziszczeniem,
W zamian za miasta upominek tkliwy
Szkołę tę własnym obdarza Imieniem.

Tak do łask dawnych monarszej opieki
Nowa zaszczytu oznaka przyrasta,
I nowa wróżba przyszłości dalekiej
Rokuje szczęście dla kraju i miasta.

O! pomnij, młodzi, jak ten gmach ozdobny
Na twe przyjęcie roztworzył podwoje;
Jak on czystością twym sercom podobny,
W jasne komnaty czerpie światła zdroje.

Tak ty, o młodzi, w pięknej życia wiosnie
Rozjaśnij serce dla nauk i wiary,
I niech w tej szkole umysł twój wyrośnie
W godne łask tronu i miasta rozmiary.

A jako dzisiaj w szczęśliwej swobodzie
W rodzinnem mieście rozniesiesz wesele,
Tak w przyszłym życia statecznym zawodzie
Przodkuj gdzie szczytne powołają cele.

Waszą to pracą uczeni mężowie,
 Spełnią się kiedyś te gorące chęci,
 Was też radością witają ziomkowie
 W dniu, który miasto uroczyście święci.

Rządu i gminy szczodrych chęci pewni,
 Z Bogiem w święcone wstępujcie dziś progi,
 Mądrością silni, zapałem pokrewni,
 Młodych pokoleń utorujcie drogi!

A Ten co ziemię z zamętu otchłani
 Wywiódł i światło słowem "Stań się" stworzył,
 Oby w tej nauk spokojnej przystani
 Burzom ciemnoty wieczny kres położył!

Вірш цісарсько-королівського пана радника в українській мові має такий зміст:

Вздовж хвилястого підгір'я наших Карпат,
 Різьбленого в кшталти чудотворної волі,
 Де б не встромив кайло в землю гірняк,
 Всюди багатства незчисленні солі.

Це у незміряні, бездонні поклади
 Громадяться солі монолітні скали,
 То в солодких джерелах наповітрені сліди
 Вирують з глибини солоних вод кристали.

А людина, віками сіль беручи у дарі,
 Вдячно пізнавала її цінні властивості,
 І сіль віками з мудрістю йшла у парі
 Завдяки своїм діям також цілющим.

У царині наук, в красних мистецтв колісці,
 Де в світі муз промінний Аполло
 В сонячний ридван впрягав літаючих жеребців,
 Античний жарт називано сіллю.

Відколи нам світло зійшло в новій вірі,
При хресті таємниць відомім обряді
Немовля в уста сіль свячену бере,
В знак того, що спасення прийде через мудрість.

То ж король Ягайло, як свідчить історія,
З поганства вивів литовські землянки,
А містові дав костьол і привілеї,
В Кракові заклав університет наук.

І так вже віками в коштовну спадщину
Сіль ту і мудрість переказують віки:
На неміч тіла, на душі згнилизну
Живлюці, поживні, незрівняні ліки.

Отож і місто з жуп багатих славне,
Що дев'ять товпок взяло в герб свій знамено,
Для наук вдячне, щедре та чуїне,
Хоче їм у своїх мурах сильне подати рамено.

Пам'ятаючи про ласки королів і монаршу прихильність,
Коли цісар, zagrożений злочином,
Від королебійчих уцілів замахів:
На пам'ять школу складаємо Йому в дар.

А Муж, що тримає намісника владу,
Про добро краю турботливий і дбайлий,
Ясніючи в предків шляхетній повазі,
Серцем підтримав ті високі запали.

І як у кожній посполитій справі
Крайового корабля вірним є керманичем,
Так у почуттів міста зичливому прояві
Був для нього біля трону прохань речником.

І ось Ц і с а р і К о р о л ь милостивий
Кваплячись з виконанням хвалсѳних намірів,
Взамін за міста презент зворушливий
Школу ту власним обдаровує Іменем.

Так до давніх ласк монаршої опіки
Нова ознака почесні приростає,
І нове знамення далекого майбутнього
Пророкує щастя для міста і краю.

О! пам'ятай, молоде, як той оздобний будинок
На твій прийом відчинив подвір'я;
Як він чистотою до твоїх сердець подібний,
В ясні кімнати вбирає світла джерела.

Так ти, о молоде, в життя весні чудовій
Роз'ясни серце для наук і віри,
Нехай в тій школі виросте твій розум
В гідні ласк трону і міста розміри.

А як сьогодні в щасливій свободі
В родиннім місті рознесеш весілля,
Так у майбутньому статечнім фаху життя
Прямуй, де покличе провідна мета.

Вашою то працею, учені мужі,
Сповняться колись ті гарячі бажання,
Вас також із радістю вітають країни
В дню, в котрім місто урочисто святкує.

Уряде й гміно, щедрих бажань повні,
З Богом ступаючи у посвячені пороги,
Мудрістю сильні, запалом згуртовані,
Уторуйте молодим поколінням дороги!

А Той, що землю з хаосу безодні
Вивів і світло словом "Станься" створив,
Аби в тій наук спокійній пристані
Бурям темряви вічний кінець положив!

Промова Якуба Закревського викликала в місті, як пишуть хронікарі, таку нечувану радість та піднесення, що ні з того, ні з сього виникла думка відзначити її святковою ілюмінацією, що й було зроблено. Кажуть, що від тої ілюмінації було так ясно, що можна було шукати голки на землі.

Тих, хто мав відроджувати ягеллонські традиції та ойчистий край, не було вже й так багато. Величезну програму отих ягеллонських зав-

дань мали поки виконувати тільки три викладачі: сам директор Броніслав Тшасковський, катехит римо-католицького обряду Теофіл Ленкавський, який цю програму ревно втілював у життя аж до 1862 року, та Франц Симиґинович, який мав викладати географію та історію в першому, третьому та четвертому класах, а також латинську та грецьку мови в третьому класі. Йому припадало 25 годин науки в тиждень. Він пропрацював у Дрогобичі тільки до 1861 року і покинув стіни гімназії. Крім тих трьох учителів був ще спенсіонований капітан артилерії Йозеф Беккерс, котрий мав навчати гімназистів каліграфії, та Георг Іллген, який мав навчати співу. І наука співу, і наука каліграфії відносилися до надобов'язкових предметів. При кінці листопада прибув до Дрогобича Едуард Гюккель, який мав викладати математику в усіх чотирьох класах, натуральну історію в першому та другому класі, а в третьому та четвертому — фізику. Йому припадало 24 години в тиждень. Перед тим Едуард Гюккель працював у Чернівцях в тамтешній гімназії і зовсім не мав наміру з цього "міста, подібного на місто" перебиратись у Дрогобич, який виглядав, як звичайне село з однією мощеною вулицею. Однак на переводі пана Гюккеля з Чернівців у Дрогобич наполягала Шкільна Рада, якої не можна було не слухатись. Гюккель на свою голову переїхав і потім постійно нарікав. Приблизно в той же час прибув до Дрогобича на посаду заступника вчителя Сильвестр Бежинський, якому доручалось викладати німецьку, польську та "рутенську" мову у перших, других та третіх класах. Його навантаження виносило 16 годин у тиждень. Сам пан директор мали тільки 11 годин і вчили латинську мову в першому класі та німецьку в четвертому.

Тільки після наполегливого втручання перемиського єпископату було дозволено дітей греко-католицького обряду вчити священикам, а не ксьондзам, проти чого категорично виступав пан директор, але Шкільна Рада все-таки мусила прислухатися до голосу розуму і вирішити справу на користь священика. Тим священиком, якого консисторія скерувала в гімназію, був Василь Чемарник. Він приступив до роботи 19 листопада, хоча наказ про прийняття його був підписаний 13 листопада.

Незважаючи на явний брак учителів, наука в гімназії розпочалася 22 вересня 1858 року відразу після урочистостей та ілюмінацій. Навчання йшло за повною програмою, за винятком природничих наук.

На час відкриття гімназії було всього 33 учні в першому класі, 13 у другому, 8 у третьому та 7 в четвертому, тобто разом — 61 учень. У першому класі з 33 учнів було 14 поляків, один єврей, а решта 18 — українці. Правда, в ті часи було заборонено ділити учнів гімназії за національною приналежністю, — їх ділили тільки за конфесійною при-

належністю: римо-католики (поляки), греко-католики (русини), визнавці Мойсейової віри (євреї). У другому класі, де було тринадцятеро дітей, було тільки троє поляків, а решта — українці. У третьому класі з восьми учнів п'ятеро були українці, двоє поляків і один єврей. Отже, загалом у школі навчався 61 учень. Серед них було 38 українців, тобто греко-католиків, один німець, два євреї, а решта 20 — поляки. Поляки становили третину загальної кількості учнів.

Повний список перших учнів гімназії привів З. Культис у своїй монографії "Історія Дрогобицької гімназії", що вийшла в Дрогобичі 1908 року.

При кінці 1858 року було вперше проведено люстрацію гімназії, тобто її інспекторську перевірку. Провів її Евзебій Черкавський. Дрогобицька гімназія показала дуже низький рівень знань. Інспектор пояснював у своєму звіті Шкільній Раді, що причиною тому є, найперше, низький рівень знань прийнятих на науку дітей, а, з другого боку, те, що й самі вчителі мають слабкі знання і до того ж не мають педагогічного досвіду. Окремим вчителям Евзебій Черкавський взагалі рекомендував покинути вчителювання. У всіх класах, крім першого, був не виконаний навчальний план, а вчителі виявилися дуже безпорадними в усьому.

Ще гірше виглядали справи при наступній люстрації, яка відбулася з нагоди закінчення навчального року. Перевірку знову проводив інспектор Черкавський. На цей раз він зазначив у звіті, що знання німецької мови в учнів просто жахливі, воно не вийшло ще з пеленок, тобто учні так знають німецьку мову, як і немовлята. Про класичні мови, особливо латинь, нічого й говорити. Погані справи з історією, а навчаючи природничих наук, вчителі не вміють пов'язати ці предмети з релігією. Інспектор мав претензії навіть до Едуарда Гюккеля, який був досвідченим педагогом, а пізніше й сам став інспектором і був на цій посаді з 1885 по 1889 рік, замінивши в цьому кріслі Антона Солтикевича, що інспектував з 1873 по 1885 рік. Пан Евзебій оцінив працю цього педагога в першому класі найнижчою оцінкою. Все було в Дрогобицькій гімназії поганим: і вчителі, і викладання предметів. Нічого доброго не хотів сказати пан інспектор і на майбутнє.

Ні на йоту нічого не змінилось і від наступної перевірки в першій половині 1861 навчального року. Інспектор знову писав звіт Шкільній Раді і знову обстоював думку, що вся справа — в поганій підготовці вчителів та ще в гіршій методиці навчання, якої вони притримуються.

У Дрогобичі ж твердили, що не все виглядає так чорно, як описує пан Зибцьо, а окрім того він і сам дуже вимогливий і до себе і до вчителів, а тому часто перебирає мірку. Правда, робить це тільки для

того, щоби по його перевірці справи з навчанням йшли краще. Однак пан Зибцьо настільки почав перебирати мірку, що уряд вимушений був врешті проаналізувати роботу свого представника, перевірити її і зняти пана Зибця з посади інспектора, на якій він перебував з 1855 року, не одного вчителя довівши до самогубства. На місце пана Зибця став доктор Амброзій Яновський, який інспектував до 1867 року, а відтак передав свої функції Анджею Оскарду, який протримався до 1869 року, і тоді уряд знову прийняв на дану посаду пана Зибця, бо вже надто демократично чулися по школах учні, а особливо вчителі, а пан Зибцьо вмів швидко все прибрати до рук. Евзєбій Черкавський пробув повторну каденцію інспектора середніх шкіл і був на цій посаді до 1871 року.

Новий інспектор, який замінив надто вимогливого, як вважали, Евзєбія Черкавського, у своєму звіті після перевірки зазначав, що рівень знань учнів Дрогобицької гімназії дуже високий і навіть значно вищий, ніж в інших галицьких гімназіях. Учителі дістали від уряду похвалу і були з того дуже задоволені. На жаль, цієї похвали вже не чув перший директор гімназії Броніслав Тшасковський.

Зрештою, навчанням у гімназії була повністю задоволена й депутація з боку гміни, в яку входили бургомістр Ян Зих і ксьондз Залеський. Ян Зих був просто в захопленні від знань дітей і обіцяв школі нові, додаткові дотації на її потреби. Більше того, ця ж депутація була настільки задоволена успіхами дітей в навчанні та працею вчителів, що 12 травня 1860 року міська рада прийняла звернення до уряду про бажання міста Дрогобича мати повноцінну гімназію, тобто восьмикласну, а не чотирікласну. Опирався цьому тільки Евзєбій Черкавський.

Розділ III

ЗЛЕТ І ПАДІННЯ

Про першого директора Дрогобицької гімназії Броніслава Тшасковського його біограф Францішек Габур у великому некролозі, опублікованому в декількох номерах XXIII тому "Музеуму", польського часопису, присвяченого справам виховання і шкільництва, який видавався у Львові Науковим товариством вищої школи (цей журнал виходив у 1885—1916 рр.), у 1907 році писав як про педагога, який рідко коли трапляється і є безумовним дарунком від Бога. "Виконуючи свої професійні обов'язки, — писав пан Габур, — він не думав тільки про хліб насущний та кар'єру, але розуміючи мету своєї праці, відчував внутрішню розкіш, що робить справу доброю".

Добру справу Броніслав Тшасковський робив довго. Він помер 19 листопада 1906 року, проживши 83 роки. З тих років 61 рік припадав на педагогічну працю. Зрештою, — твердив його біограф, — був не стільки великим педагогом, скільки великим патріотом. "На ниві шкільництва, — писав Ф. Габур у тому некролозі, — він зробив стільки для відродження Польщі, скільки на політичній ниві зробили його колеги і приятелі Францішек Смолька та Флоріан Земялковський. Тшасковський був одним з тих, що творив історію народу польського, був одним із заслужених синів Польщі і заслуговує на щонайбільшу похвалу та пошанівок, бо вів свою працю на дуже скромній посаді, але та праця була край необхідна його уярмленій батьківщині". Він був засновником першого польського Педагогічного товариства учителів "Школа" у 1868 році, а також з його ініціативи була організована перша жіноча гімназія в Кракові 1896 року.

Броніслав Тшасковський вважався одним із найбільш освічених людей свого часу. Він був знаменитим філологом-полоністом, умів захопити учнів своїм викладом матеріалу і вмів їх, як ніхто, заохотити до праці.

Він був автором 22 наукових праць з царини граматики та польської літератури, суспільної економіки та історії шкільництва. Він видав чотири підручники для навчання латинської мови, які довгий час вико-

ристовувались у галицьких гімназіях. У часописі "Школа" він надрукував 18 педагогічних статей, 15 рефератів на різні теми, а ще 28 статей з педагогіки побачили світ у часописі "Музеум". Біограф Броніслава Тшасковського твердить, що про рівень тих статей можна судити вже з того, що завдяки їм 1870 року він став членом-кореспондентом Наукового товариства у Кракові, яке, як відомо, пізніше стало Академією наук.

Тшасковський вважав, що виховувати гімназистів треба не тільки в школі, але й поза нею. Він твердив, що вчитель повинен знати, що його вихованець думає не тільки в гімназії чи школі, але й за її стінами. Саме під таким девізом він і почав свою працю в Дрогобичі. Вже в першому році навчання пан директор мав намір дати учням знання та освіту, яка виходить поза рамки гімназійної науки. Однак трапилось так, що вже перша перевірка знань, яку проводила Шкільна Рада в особі її інспектора Евзебія Черкавського, виявила, що знання учнів, наприклад, з латинської мови, яку вчив сам пан директор, не виходять поза межі знань цієї мови немовлятами, і пан інспектор зі здивуванням писав у своєму звіті: чого там взагалі вчать, коли учні нічогосінько не знають. Це однак не зашкодило Броніславу Тшасковському для розвитку гімназистів та їх знання світу ввести як надобов'язковий предмет вивчення французької мови. Як-не-як, після поразки низки повстань, які підіймалися проти Росії, повстанці (котрі мали на це гроші) опинились у Франції, а відтак австрійський уряд, про котрого деякі тодішні польські поети писали, що навколо є люди як люди, тільки один "німець є пес", поволі почав дозволяти емігрантам повернутись у Галичину, і складалося так, що для спілкування з ними треба вже було знати французьку, а не польську мову. Пан директор свої наміри щодо французької мови тлумачив тим, що на цій мові є багато технічної літератури і взагалі "техніки", і тому важко буде молодій людині без її знання. Окрім того, пан директор домагався і впровадження рисунка як позапрограмового предмета. Директор був настільки настирливим у своїх домаганнях і так умів переконувати, що вже 1858 року дістав дозвіл на впровадження французької мови та рисунків від самого Намісництва, проте виявилось, що для навчання їх у Дрогобичі нема не тільки кваліфікованих учителів, але й взагалі людей, які б на тому розумілися. Це було більш ніж дивно, бо мода на французьку мову в Галичині була така велика, що навіть греко-католицькі священики для своїх донь винаймали гувернанток-француженок. Правда, це були якісь бідні вдовиці, що не знайшли притулку в себе на батьківщині і погодились за мізерну платню вчити своєї рідної мови, не маючи жодного поняття про методику, підручники (за останні

правили дешеві французькі любовні романи), а тому, звичайно, запрошувати їх для навчання в гімназії аж ніяк не годилося.

Броніслав Тшасковський знав ціну книжці, а тому не дивно, що він дбав про бібліотеку для учнів та вчителів, які потребували також щось читати, і витрачав на книжки всі гроші, які йому давалися на іншу мету, через що постійно входив у конфлікт з міською радою, яка вела за розтра-тою грошей пильний контроль. Дбав директор і про природничий та фізичний кабінети, на обладнання яких він витратив не тільки так звані "цільові" гроші, але й свої власні. У гімназії в перший рік її функціонування було 219 книжок у 430 томах, у фізичному кабінеті — 376 різних приладів, а найкраще устаткували природничий кабінет, де було все для вивчення зоології, ботаніки та мінералогії. Було ще чотири карти світу, три карти Австрії, один глобус, 21 зошит для нот.

Та не це було основним предметом опіки пана директора. На першому місці стояла польська мова, хоч основним контингентом Дрогобицької гімназії були русини, тобто українці, і треба тут бути справедливим, що кількість їх з року в рік зростала. У перший рік навчання їх було 38, а на другий, тобто 1860/1861 навчальний рік, їх було вже 83 при загальній кількості гімназистів 131. Ще через рік із 148 їх було 96, в той час як поляків за ці роки було відповідно 21, 42 та 41. Проте це аж ніяк не завадило панові директору, який у кругах інтелігенції славився демократичністю поглядів, зробити так, щоби всі, хто потрапив у Дрогобицьку гімназію, вивчали польську мову, як мали би вчити рідну. Зробити це було нелегко, і пан директор чимало потратив на це сил, поскільки Намісництво й слухати не хотіло про те, щоби учні гімназії вчили тільки польську мову. Воно було за те, щоби учні гімназії вчили крайові мови, а під останніми, принаймні, розумілися польська та українська. Єврейська зовсім не бралася до уваги. Хоча в Дрогобичі євреї складали більше 40% населення, на перших порах їх у гімназії були одиниці. Маючи таке благословення Намісництва щодо вивчення "крайових мов", пан директор Броніслав Тшасковський повернув справу так, що тою крайовою мовою стала виключно польська. Справи з польською мовою зайшли аж так далеко, що пан директор вистарався для її вивчення повної ставки для вчителя в той час, коли Намісництво такої ставки не давало, а годилося, що польську мову будуть викладати вчителі гімназії у вигляді навантаження до основних занять. Аби не виглядати несо-лідним, це ж Намісництво дозволило навчати й української мови, але навчати її мав котрийсь із учителів гімназії, і для цього предмета пан директор не наймав окремого вчителя, як для польської. 15 травня

1860 року греко-католицький катехит Василь Чемарник скаржився в Намісництво з приводу явної зневаги української мови діями директора Тшасковського, а також на те, що наука української мови в гімназії є якнайпримітивніша і знання дітей є бідними, хоча учнів-русинів у гімназії є найбільше, і всі вони дуже хочуть вивчати рідну мову, а не терпіти зневагу, яку цій мові та українській національності дозволяє собі робити пан директор.

На відповідь довго не довелося чекати. Розібравшись у суті справи, Намісництво повідомило, що не бачить вини у цьому директора, поскільки польська мова є цивілізованою мовою, має свою граматику, нею пишуться твори красною письменства, для її вивчення є цілий ряд прекрасних підручників, і цього всього навіть близько немає для вивчення української мови, а тому вини в цьому пана директора немає жодної; пану ж Чемарнику Намісництво радило замість того, щоб псувати папір безпідставними скаргами, краще використати його, сівши самому і написавши граматику та підручники для вивчення мови, над якою він так вболіває і твердить, що це мова багатомільйонного народу, якого в Галичині в декілька разів більше від поляків, не кажучи вже про кількість учнів у гімназії.

Зміст цього послання став відомий у Дрогобичі, і пан директор гімназії протягом декількох днів був першим гостем у всіх салонах міста. За Василем Чемарником свистіли вуличники, найняті паном директором та його прибічниками. На третій рік свого директорування пан Тшасковський зробив так, що кількість годин на вивчення польської мови у нижчих класах гімназії виросла з однієї на тиждень до трьох. Кожен гімназист повинен був відвідувати позакласні уроки польської літератури, які відбувалися мало не кожного дня. Будь-яке вивчення української літератури, яке старались таємно від недремлючого ока пана директора організувати українці, суворо каралось.

Коли пану Тшасковському Намісництво зробило слушне зауваження, що крім польської мови в гімназії є ще інші предмети, яких треба вчити, то пан Тшасковський мав сміливість сказати, що латинську мову чи подібний їй предмет можна завжди вивчити і на це при бажанні знайдеться час, — його ж завдання виховати польського патріота, а на це не можна чекати. Треба робити зараз. І він робив. Коли у 1858/1859 навчальному році Намісництво запропонувало вивчати польську мову за підручником Лазовського, директор гімназії в Дрогобичі рішуче виступив проти цього, заявивши, що це зовсім бездарний підручник, хоча й апробований Намісництвом, і він, Броніслав Тшасковський, буде вчити дітей за підручником Щепанського.

Виступ Тшасковського “до глибини душі” обурило Намісництво, яке не тільки затвердило цей підручник, але й активно пропагувало його. Проте Намісництво чомусь не покарало пана директора з Дрогобича, як карало інших за подібні вибрики. У Намісництві поважні чиновники пояснювали, що пан директор Тшасковський ще молодий, має тільки 36 літ, і нема що його карати, “бо це би знеохотило його до праці”...

І пан Тшасковський старався... Здобувши, як казали, одну уступку в Намісництві, він ставав у своїх діях все сміливішим і сміливішим. Від нього, як і від всіх гімназій, Намісництво вимагало щороку подавати звіти про свою діяльність. Всі гімназії подавали такі звіти державною німецькою мовою, і тільки пан Тшасковський запротестував проти цього і звіт дирекції гімназії за 1859 рік випустив, як хотів: на декількох сторінках помістив вірш польською мовою Якуба Закревського на відкриття гімназії, опісля — свою розлогу працю про польську мову (стор. 1–19), обіцяючи, що наступні глави опублікує в наступному звіті польською мовою, хоча вимагалось це робити німецькою. Щось подібне трапилося вперше в історії Австрійської імперії.

Зрозуміла річ, що така відкрита та активна позиція директора призводила не тільки до конфлікту з Намісництвом, яке з кожним роком ставало все більш польським і відверто шовіністичним у ставленні до автохтонного українського населення, але й до конфлікту з українцями і зокрема з греко-католицькою церквою. Директор Тшасковський строго-настрою під загрозою виключення з гімназії заборонив українцям-гімназістам ходити до своєї української греко-католицької церкви, зобов'язавши їх регулярно, без пропусків та запізень, ходити до костьолу. Від учнів він вимагав твердого знання молитов по-польськи (і сам перевіряв це), а також вміння співати польські побожні пісні. Ці пісні в гімназії навчав спеціально найманий учитель співу.

Справа про примусову полонізацію, зневагу до релігійних традицій українців дійшла до Намісництва. Воно хотіло її зам'яти, але втрутились два греко-католицькі владика: перемиський і львівський — особи, з якими вже, незважаючи на все, хоч для людського ока Намісництво мусило рахуватися. Воно попросило пана директора Тшасковського дати з даного питання пояснення, а той свій “вчинок” пояснив тим, що церква Святої Трійці, до якої мають звичку ходити українські гімназисти, є на 60 кроків даліше від костьола Варфоломія, а тому учні, котрі відвідують церкву, через те, що вона даліше, постійно запізняються на заняття, прибігають захекані, розіпрілі, що безумовно шкодить їхньому здоров'ю та настрою. До церкви треба йти через Ринок, а там великий рух, їздять вози, снують люди, які можуть учня зачепити і образити, а це

також небажане. І останнє: в костьолах учень може сидіти і молитись, а в церкві все робиться навстоячки.

Відповідь пана Тшасковського задовільнила Намісництво, і воно пояснило роз'юшеним єпископам, що жодного злого наміру в діях дрогобицького директора не було, а було лише піклування про гімназистів. Владики чулися ображеними такою зухвалою відповіддю Намісництва, а тому внесли поновну скаргу, на яку Намісництво зреагувало тим, що вислало спеціальну комісію, аби вияснити суть справи на місці. Ця комісія перемеряла відстані і в своєму звіті зазначила, що такі рація за паном директором, бо церква Святої Трійці є на 60 кроків далше від костьолу. Крім того виявились й інші деталі, які пан директор не хотів зачіпати у своїй відповіді Намісництву, але котрі виявила комісія. Ці інші деталі полягали в тому, що священники спеціально на зло гімназії затягують відправу і не вкладаються в норму, через що учні мусять перестоювати, а відповідно й запізнюватися на заняття.

Вислухавши обидві сторони, Намісництво 18 березня 1859 року видало своє розпорядження за № 11124 про те, що учні Дрогобицької гімназії, як греко-католики, так і римо-католики, мусять ходити на відправу тільки до костьолу. Одного дня цю службу в костьолі мав правити ксьондз, а другого дня — священник. Першого дня мав грати орган, а другого — співати хор, як це вимагає східний звичай. Ну, а коли навчання в школі не буде, тобто на вакаціях та по неділях, учням греко-католицького обряду дозволялося ходити до своєї церкви.

Пану Тшасковському порадили погодитися з рішенням Намісництва, і він вимушений був погодитись, проте робив так, як вважав за потрібне і як підказував йому польський патріотизм, і невдовзі все стало як раніше. Священник, правда, декілька разів відправив у костьолі, але врешті йому створили такі умови, через які він вимушений був перервати служби в костьолі і піти правити в церкву.

Скандал вибухнув і при закінченні 1859 навчального року. Була неділя, вільний від науки день, і українські гімназисти вирішили піти на молитву до церкви, але їх сварками та погрозами завернув до костьолу директор Тшасковський, обізвавши бидлом та іншими словами, які, з одного боку, свідчили про його високу педагогічну майстерність, а, з другого, про високий польський патріотизм.

Дії директора спровокували серед українців хвилю обурень. Найбільше обурювало те, що знову "клятї ляхи" не впускають до церкви християнина, як це робилося в далекі часи, коли на Великій Україні проти поляків почалася Гайдамаччина. Чи пан директор потребує знову такої різанини, як була колись? Чому уряд потурає діям біснுவатого

директора? Звичайно, уряд все бачив і все знав, але свято дотримувався закону: розділяй і владарюй. Колись за графа Стадіона, що був намісником цесаря в Галичині, українці були в ласці, і цим самим можна було тримати поляків у шорах; тепер, коли замість Стадіона є Агенор Голуховський, все стало навпаки. Українці, проте, настільки знахабніли, що відкрито почали запитувати уряд, чи він такими діями не провокує українців на виступ, наслідки якого важко передбачити? Ні, ні! Уряд проти того, а особливо, коли не можна передбачити наслідків, а тому на цей раз Намісництво мусило зробити вигляд, що йому дії Тшасковського не подобаються. Тшасковському було зроблено зауваження, що він своїми діями нацьковує одну народність на другу, що суперечить бажанню нашого тата-цесаря, для котрого всі народи є кохані, отже, пояснювало Намісництво, цесар однаково любить українців і поляків і не робить собі між ними різниці. Щоб тієї різниці не було, Намісництво розпорядилось, щоб учні гімназії надалі ходили на спільні молитви в костюль... На протест греко-католицької громади проти такого рішення їм відповіли, що Бог на небі один і для нього однаково милі молитви українців і поляків.

З часів заснування Дрогобицької гімназії завдяки старанням Тшасковського та колективу вчителів, яких він собі добирав, виробилось і укорінилось зверхнє і вороже ставлення до українських дітей. Нормою гімназійного життя було те, що вчитель перед класом міг висміювати національне походження дитини, хамські обзивати її, радити йти пасти свині, та й самих учнів учителі обзивали свиньми, гноем, сільським болотом та ще різними назвиськами, які боляче ранили душу учня. Українцям свідомо занижували оцінки, виставляли на сміх за найменшу провину, за котру би поляків похвалили. Нормою було бити українських дітей, бити не за провину, а просто так, для забави, як писав про це у скарзі до Намісництва катехит Василь Чемарник, єдиний у цій гімназії, до якого учень міг піти поскаржитися. Не дивно, що вже 1864 року Василя Чемарника звільнили від обов'язків катехита, прийнявши на цю роботу безпринципного, слухняного Олексія Торонського, який пробув на цьому посту до 1890 року, нічогісінько не зробивши для українців, ніколи не ставши на захист катованої української дитини. Він був старорусином, сповідував москвофільські ідеї і взагалі вважав українців зіпсованими "руськими".

Уряд шкодував, що послухав "демократів" і ввів у гімназії катехитур для священиків. Треба було ввести одного вчителя релігії — ксьондза, і не допускати до гімназії священиків взагалі. Однак він мусив рахуватися і з протестами української народності, а тому, зваживши все, дозволив таки священикам учити українських гімназистів релігії. Коли стало відомо, що уряд таки погодився на допущення священиків до

науки, розгорнув активну діяльність і пан Тшасковський, який насправді був проти цього. Посаду катехита в Дрогобицькій гімназії було введено тільки в 1861/62 навчальному році.

Звичайно, біографи Тшасковського твердять, що його діяльність не заходила аж так далеко, щоб настроювати одну народність проти другої, проте самі ж вони визнають, що пан директор був суворий, вимогливий як до себе, так і до інших, що в результаті призвело до того, що він понастроював всіх проти себе.

Проте не навчання в класах було основним для Броніслава Тшасковського. З самого початку створення гімназії пан директор почав організовувати регулярні маївки для молоді, які починалися, як тільки з горбів сходив сніг і на поверхню викльовувались дрібні квіти. Пан директор збирав учнів, вів їх з одного ліска в інший, наповнюючи і отой ліс, і околицю співом революційних польських повстанських пісень, які відверто кликали повалити ворогів Польщі і реставрувати її "од можа до можа", тобто від моря до моря, під котрими розумілось Балтійське і Чорне. До кожної маївки учні вже були досить добре підготовленими. Заздалегідь вивчали революційні вірші, вивчали, що і в якій хвилі потрібно кричати. В Дрогобичі казали, що пан директор вмів робити рейвах...

Проти тих маївок і того рейваху категорично виступив катехит гімназії ксьондз Теофіл Ленкавський, але не довго йому довелось катехитувати. Пробував виступити проти тих маївок професор гімназії Гюккель, який, як опісля писалось у протоколі розслідування, зайшов у критиці директора так далеко, що взагалі втратив "всю міру пристойності", за що й був присоромлений Шкільною Радою, тобто владою. Наступного — 1860 — року пану директору вже ніхто не заважав робити патріотичні маївки та рейвах по дрогобицьких лісках та передмістях. Тоді знову у Шкільну Раду посипались скарги. У відповідь пан директор писав, що гімназисти настільки виснажуються навчанням у мурах гімназії, що він, піклуючись про здоров'я дітей, виводить їх на свіже повітря, і ці прогулянки невідучі чомусь називають маївками. Що ж до виступу професора Гюккеля, то Броніслав Тшасковський писав, що на такий крок його "підбили" русини...

Погіршилися стосунки Броніслава Тшасковського і з гміною. Тшасковський настільки почував себе особою незалежною і всюди протегованою, що був категорично проти того, аби гміна "пхала свого носа" в його фінансові справи, тобто вимагала звіту про витрачені гроші, які давала на "розвій гімназії". Справа зайшла так далеко, що гміна взагалі відмовилася фінансувати гімназію і давати гроші на книжки для бібліотеки, а також на придбання різних приладів та експонатів для кабінетів. Пан Тшасковський гроші, які діставав від учнів за навчання, використо-

уважав так, як вважав за потрібне. Крім того, книжки для бібліотеки пан директор купував на свій розсуд, без якогось погодження з гміною, тому гміна відмовилася компенсувати за них гроші.

Безумовно, Броніслав Тшасковський був великим польським патріотом. Дід його був наполеонівським офіцером, який став проти австрійського уряду в час наполеонівських воєн. Стриечний брат пана директора був учасником повстання проти російського уряду, а також учасником нападу в Бельведері 1830 року. Сестра Броніслава Тшасковського була замужем за полковником польських військ, батько офірував майже весь свій маєток на народні цілі в час повстання 1831 року. "Не дивно, — писав біограф директора Дрогобицької гімназії Гакур, — що Броніслав Тшасковський був таким, а не інакшим".

Невдовзі дії Броніслава Тшасковського перестрашили й саму гміну. Гімназійна молодь під впливом директора носила жалобні відзнаки з приводу поразки повстання у Варшаві, на маївках співала "З димом пожеж", а в знак солідарності з жертвами повстання 8 квітня 1860 року урядила в Дрогобичі похід з польськими біло-червоними прапорами та співами революційних пісень. Це вже було забагато. Найперше перестрашилися колишні колеги пана директора, котрі його в усьому підтримували, а тепер нишком почали нарікати на його діяльність, боячись "щоби з того щось не вийшло".

Ситуація значно погіршилася після того, як на посаду намісника цесаря в Галичині після україножера Агенора Голуховського прийшов граф Менсдорф-Пулли. Відразу після свого приходу на дану посаду він повів гостру боротьбу проти різних, як тоді казалося, "народних маніфестацій", а особливо проти участі в них молоді.

Наприкінці 1860 року Намісництво розіслало циркуляри про те, що згідно з достовірними даними на різдвяні канікули на провінцію роз'їдуться студенти Львівського університету, які мають вести серед молоді, особливо гімназійної, агітацію стосовно участі в реставрації Польщі. Намісництво попереджувало директорів гімназій, аби пильно слідкували за поведінкою своїх учнів, не допускали порушення громадського спокою, а також не допускали, щоб учні носили якісь народні відзнаки, жалібні кокарди, польські орли, трикольорові ланцюжки до годинників з гербами Русі, Польщі та Литви. Зрозуміло, що пан Тшасковський "доніс" зміст цього розпорядження до своїх коханих вихованців, які відповіли на це прохання Намісництва численними бешкетами, скерованими в бік учителів-австрофілів та українського населення.

20 червня 1861 року Намісництво знову розіслало розпорядження стосовно "революційних настроїв" серед молоді. У ньому від директорів

гімназій вимагалось зробити все можливе, аби взяти під контроль поведінку своїх вихованців і не допустити до отих ганебних виступів, які мали місце в минулому році.

Це вплинуло на пана директора Тшасковського, і він, як запевняє його біограф, ще з більшою ревністю почав виховувати молодь у патріотичному дусі. Зокрема робив він це вже не тільки на маївках, а й на уроках літератури, позакласних заняттях, гуртках. Він організовував диспути, давав настанови і робив усе можливе, аби "виконати" розпорядження Намісництва.

Саме в той час наступив, як вважають історики, "розлам" галицького суспільства на дві половини: польське та русинське, тобто українське. До того, вважають ці ж історики, це було одне суспільство, і це стверджували вони цілком серйозно. З цього приводу Іван Франко трохи пізніше скаже: "В цілій Слов'янщині нема двох таких народів, які би під поглядом життя політичного і духовного так тісно зрослись між собою, були б пов'язані такими чисельними вузлами, а так постійно сторонились один одного, як поляки і українці..."

Активному, високоосвіченому та переповненому патріотизмом директорові гімназії Броніславу Тшасковському з української сторони не було кому протистояти. У деякій мірі боротьбу проти нього очолив отець Василь Чемарник, про якого відомо, що був 1832 року народження, 1858 року закінчив Львівську духовну семінарію, висвятився у священничий сан у цьому ж році і з благословення перемиського владики був скерований катехитом у Дрогобицьку гімназію. Йому й судилось очолити українофільський рух, який радше мав характер опозиції до польського руху з його антиавстрійським характером. Якщо діяльність директора Тшасковського була широкою та маніфестаційною, то діяльність Василя Чемарника зводилась до розповсюдження серед українців-гімназистів різних брошур, скерованих проти поляків. Ця діяльність катехита викликала страшну лютю серед прибічників Тшасковського, і один з його симпатиків, учитель Еразм Павловський, привселюдно заявив українцям, що поки що вони лизуть полякам тільки чоботи, але незабаром прийде час, що вони будуть полякам лизати одне місце, якого не назвав, але дуже виразно показав. Василь Чемарник негайно після цієї заяви пана Павловського написав скаргу на ім'я намісника Галичини графа Менсдорфа-Пулли (вона датована 12 квітня 1861 року), в результаті чого пан Павловський був звільнений з роботи. Він вимушений був покинути Дрогобич і поїхати навчати патріотизму гімназистів у Львів, але його проводи з Дрогобича перетворились у грандіозну (принаймні так твердять ті, що писали про

цей випадок) маніфестацію з явно вираженим антиукраїнським скеруванням. Роз'юшені гімназисти вигукували по місті, що незабаром настануть такі дні, коли вони будуть рубати на кусники українців і на шпагах будуть смажити їх м'ясо на вогні, в якому горітимуть їх житла. Дійшло до відкритої бійки в Дрогобицькій гімназії між українцями та поляками, а поскільки кількість останніх у гімназії була мізерна, то не важко передбачити, на чиему боці була перемога, хоча своїм вихованцям полякам дружно допомагали вчителі. У другій половині 1861 року гімназія була настільки наелектризована і готова до чину за незалежність Польщі, що сварки та бійки, які вже вкорінились у гімназії, викотились з її стін на вулиці.

У Дрогобичі на той час стояв Дев'ятий полк піхоти, і наелектризовані учні-поляки вирішили виповісти йому війну. На щастя, переговори коменданта плацу ротмістра Герстнера з директором Тшасковським запобігли цій війні. З цього були задоволені мешканці міста, ротмістр та директор гімназії, але аж ніяк не учні, які твердо вірили, що можуть перемогти полк, завдавши йому нищівної поразки.

26 травня 1861 року вісім парламентарів від учнів виповіли війну двом представникам неприятельської армії, які spacerували по вулицях Дрогобича із вибранками своїх сердець. Були це плутоновий Козубка та капрал Гошовський. Парламентарі оголосили spacerуючим зірвання дружніх стосунків та сказали їм, що цю війну вони програють, а шаблі, які вояки носять при боці, будуть порозбивані на дрібні кавальчики.

Ще грізніше виглядало оголошення війни трьом капралам, що відпочивали в післяобідній час на лавках коло парафіяльного костюлу. Представники від учнів на цей раз попередили їх, що їхні вояцькі шаблі будуть повищерблювані об їхні ж голови.

Це вже не було жартом, і комендант плацу знову пішов на переговори до директора гімназії, бо твердо був переконаний, що це справа рук директора, а військові Дрогобича зовсім не мають бажання воювати на шаблях з панамі-студентами. Комендант вручив директорові в тій справі лист і заявив, що справді боїться виступу студентів, а тому буде писати до командування, щоби дали йому підкріплення у військовій силі.

Звичайно, в Дрогобич війська не вислали, і студенти трохи притихли, але не притихло Намісництво, яке пильно стежило за справами в Дрогобичі, і ще перед закінченням 1861 року виточило директорові гімназії слідство, і провадило це слідство з дуже великою скрупульозністю протягом половини року.

Від свого патріотизму пан директор не відпирався і твердив, що чинить так згідно з листопадним урядовим дипломом від 1860 року та

впровадженням у життя конституційної системи правління на заміну давньому абсолютизму.

В своїй обороні їздив пан директор до намісника Менсдорфа, але то нічого не помогло, а тому Тшасковський вирішив звернутися до самого міністра освіти у Відень. Він приїхав до нього на прийом в гарній бороді, цілком забувши той дрібний факт, що ні жовтневий цісарський патент 1860 року, ні конституція не відміняли міністерського розпорядження від 23 вересня 1852 року, виданого на основі розпорядження цісаря від 12 вересня цього ж року, а впровадженого до вжитку в Галичині розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 5 листопада 1852 року, яке забороняло урядникам носити бороду, а допускало носити тільки вуса і бакенбарди.

Результат візиту був для пана директора Тшасковського фатальним. Він з того візиту затамив тільки слова міністра: "То так ходять галицькі директори?", після чого відразу був скинутий з посади директора. Його після п'ятилітньої праці директором у Дрогобицькій гімназії перевели на посаду вчителя в Ряшів. Тільки через десять літ, а саме у 1871 році, він був переведений у Тарнів, де став директором тамтешньої гімназії. Разом із ним виїхав з гімназії латинський катехит Ленкавський за "християнську" поведінку його вихованців. Намісництво вирішило трохи підкрутити гайки в Дрогобичі.

Замість Броніслава Тшасковського в Дрогобич на посаду директора гімназії прийшов Матеуш Куровський, що отримав скерування на цю посаду з рук самого намісника Менсдорфа, який дав пораду новоспеченому директорові, що гімназію в Дрогобичі потрібно так провадити, аби можна було впливати на вихованців і бути впевненим у їх релігійному і моральному способі мислення.

Матеуш Куровський, взявши до серця ці слова, у своїй тронній промові перед учителями гімназії заявив: "У школі і в костьолі, на вулиці і вдома, всюди і завжди повинно чувати над учнями око вчителя, сповнюючого свій обов'язок". Намісник Галичини граф Менсдорф видав аналогічне розпорядження і для Дрогобицького старости — з тією різницею, що око старости повинно було чувати не тільки над учнями, але й над учителями, і пан староста повинен про них знати все від початку до кінця.

Нічого не допомогло. Дисципліна стала ще гіршою, і карі на учнів сипались від директора одна за одною. Не допомогло навіть те, що з гімназії було виключено трьох учнів. Новий директор почав розчищати плацдарм для дій. Він найперше почав з учителів, яких вирішив розігнати, бо вони підтримували свого попереднього директора.

Крім директора Тшасковського, а також ксьондза Ленкавського та помічного вчителя Павловського, вигнаного самим Намісником за хамське ставлення до українців, з гімназії змушений був піти у відставку ксьондз Кирило Сілецький, який був тут з 1859 року. Окрім того не стало вчителя Франца Симиґіновича, який помер 1 вересня 1861 року. На їх місце прибули нові вчителі: Йозеф Гамерлінг, Вінценти Бінерт, Шимон Пшеславський, Корнелій Коссак, Віктор Загайкевич, Йозеф Кобилянський і катехит Антоні Дронжек, який протримався на цій посаді до самої смерті, яка наступила 10 травня 1891 року.

Як зазначав у своєму звіті новий директор пан Куровський, зібраний колектив вчителів був просто ідеальним для праці, і він як керівник закладу не бажає собі нічого кращого та просить Бога, щоби з часом зміни не зайшли на гірше.

Інспекція, проведена непоступливим Евзебієм Черкавським літом 1862 року та при кінці цього ж року, була повна похвал і вчительській праці, і — особливо — праці директора. У цьому році в гімназії було 178 учнів: 60 поляків, 111 українців, двоє німців та чотири євреї. Найвищим класом був сьомий, в якому вчилось 12 учнів (5 поляків, 7 українців)... А вже наступного 1863 року був повний гімназійний комплект. Додався восьмий клас, у якому було аж 15 учнів. Той надлишок був за рахунок учнів, які перейшли до Дрогобича з інших гімназій. Що ж до успіхів учнів, то в цьому році було всього 17 відмінників, тоді як 1860 року їх було 20, а роком перед тим — 31. 95 учнів мали перший ступінь, 32 — другий, а третій — один.

Після кожної інспекції Намісництво висловлювало дирекції своє визнання, а похвали щедро сипались на голови вчителів. Евзебій Черкавський зазначав у звітах, що рівень знань учнів дуже високий, за винятком знань з класичної філології, бо викладачі цього предмета не мали доброї методики навчання.

Подобався новий директор і депутаціям від міста та гміни, які двічі ревізували школу і визнали, що рівень знань учнів добрий, дисципліна також на висоті, що призвело до значного збільшення дотації гімназії.

Однак минув рік, і мир і гармонія, які панували в школі, пропали. Пропали найперше серед вчительського колективу. Стосунки між самими учнями і учнями та вчителями змінилися до невпізнання. Кудись зникла революційність учнів, готових розбивати шаблями голови дрогобицьких вояків. Ніхто не мав наміру проганяти з "ойчистой" землі окупантів. Колишній героїзм пропав. Учні занедбували свої обов'язки, легковажили наукою, хамили вчителям, пропускали заняття, курили і засмерділи тютюном весь будинок.

Врешті все закінчилося тим, що гімназисти почали бити в місті євреїв. Почалося за місце для купання в невеличкому Побуку, потічку, що в районі жупи перетинав Зварицьке передмістя. Вихованці гімназії вирішили, що невеличкий і захаращений пляж (звичайно, якщо для нього можна вжити таке слово) має належати тільки визнавцям христової, а не мойсеевої віри, і 12 червня 1863 року прогнали в місто єврейських хлопчаків. Подібне заняття сподобалося гімназістам, і вони почали полювання на єврейських дітей. Ще через два тижні християнські хлопчурі почали бити шиби в жидівських хатах, а відтак перейшли до організації нападів та бійок...

Ні,ні! Ніхто не вважав це за антисемітський рух. Боронь Боже! Директор гімназії, а за ним й історики цієї ж Дрогобицької гімназії твердили, що в гімназистів накопичилось забагато енергії, і от вони таким способом вирішили вивільнити її. Раніше, коли директорував пан Тшасковський, подібного не траплялось, і зрозуміло, чому: діти були зайняті розмаїтими маївками, акціями, а тепер все це заборонено, а молодий польський дух мусить час від часу в чомусь реалізуватися.

Всі звинувачення посипались на голову директора, який стриножив стремління польських патріотів, заборонив їм робити те, що вироблялось при попередньому директорові. Директор був затероризований настільки, що вирішив на деякий час закрити гімназію, але на це ні Шкільна Рада, ні Намісництво не дали згоди.

З того часу польські патріоти почали догризати Матеуша Куровського. Найгірше було те, що він намагався бути об'єктивним і не робив різниці при оцінці знань польського гімназиста і русинського, тобто українця. Йому таки вдалось навести порядок у гімназії, і вже перша інспекція показала, що учні, на диво, мають високі знання. Та найбільше тишило інспекцію, що вона не виявила жодної підпільної організації і їй ніде не вдалося почути якоїсь політичної агітації. Це останнє досягнення Дрогобицької гімназії інспекція всюди підкреслювала. І не дивно. Вже від 1861 року поляки пішли на відкриту співпрацю зі своїми противниками австріяками і тепер разом дерли шкіру з галицького українця, а цей такий зрозумілий постулат ніяк не доходив до Дрогобича, який ще в 1863 році намагався організувати якісь підпільні гуртки, фестини, маївки. Для чого це все?

Цього ж 1863 року відбувся й перший випуск гімназії. Мав той випуск виглядати дуже парадно і гарно, а тому до нього готувалися всі. Місто очікувало прибуття на торжества високих гостей зі Львова. У гімназію мали прибути бургомістр Дрогобича і члени його кабінету, а також у повному складі мала прийти гміна. Однак нараз виявилось щось

непередбачене. Ніхто з високих гостей на торжества не прибув, гміна виявила директору повну зневагу, і повелись розмови про те, що "такий" директор Дрогобич не влаштує, і нехай Намісництво підшукує іншого. Зрозуміло, що Намісництво чомусь вимушене було дослухатись голосу знизу, і пана директора, діяльність якого так високо хвалили різні інспекції, було знято, а на його місце 1 вересня 1863 року було поставлено іншого.

Матеуш Куровський був залишений у Дрогобичі звичайним професором, відтак ще два рази призначався директором гімназії, але опісля був скерований Шкільною Радою на іншу роботу і врешті став директором Бережанської гімназії, де на той час учився Богдан Лепкий, який залишив про директора спогади у "Казці мого життя" в розділі "Бережани". На той час Матеуш Куровський вчив математики. "Середнього росту, — писав Б. Лепкий, — кріпкої будови тіла, все старанно виголений, тільки невеличкі вуса залишав. Ходив у чорному англезі, носив чорну оксамитну камізельку і золотий цвікер на шовковому шнурку. Літом на ньому накидка краски "драп" з шовковою підшивкою, а зимою дороге боброве хутро. На голові габіт, іноді лискучий циліндр... Ходив не поспішаючись, голови не задирав угору, але й не хилив її в долину, здалека знати було, що це серйозна людина на поважнім і певнім становищі".

Став директором у молодому віці і належав до тих, які доживають до якогось року і такими залишаються, не старіючи. "Я ніколи не чув, — додавав Богдан Лепкий, — щоб він сердився і кричав на кого. Але зате кожне його слово догани набирало тим більшої ваги. Тому, що він не сердився, то всі боялись, щоб його не розсердити, а щоби він міг якось погане слово сказати, це нікому навіть на гадку не прийшло, хоч таких слів по Бережанах ходило мало що менше, ніж по Шекспірових драмах".

Матеуш Куровський любив особистості, але не мав особливої любові до відмінників, які всі предмети знають "рівно". За його директорства Бережанську гімназію закінчили композитор Денис Січинський та талановитий маляр Юліан Панкевич. У гімназії часто влаштувалися вечори, були хори, людей заохочували до мистецтва. Матеуш Куровський, як твердить Богдан Лепкий, однаково ставився до всіх учнів без огляду на віру, національність і класову приналежність. Директор всіляко заохочував поляків вивчати українську мову, з пошаною ставитись до української культури. Він часто в неділю заходив у церкву, а з селянами, які приїздили до своїх синів у гімназію, розмовляв по-українськи. В однаковій мірі допомагав і українцям, і полякам. Богдан Лепкий твердить, що "була це виїмково добра людина і директор виїмково спосібний, справжній педагог".

Властиво, це його й погубило. Співпраця з австріяками співпрацею, але хто буде виховувати справжнього польського патріота, як це робив пан Тшасковський?..

Новим директором став Ян Кристиняцький, який до цього був професором німецької гімназії у Львові і мав тільки 35 літ. Незважаючи на такий молодий вік, Ян Кристиняцький був відомий як дуже освічена та вчена людина. Особливо він кохався в класичній літературі. Великою популярністю серед педагогів користувалася написана ним розвідка про сатиру Горація. Ще до його приїзду в Дрогобич усі знали, що це надзвичайно обдарована, тактовна та інтелігентна людина. Дехто навіть твердив, що він з таких, що одночасно вміють дойти двох корів, тобто бути одночасно і дуже добрим австріяцьким урядником, і дуже добрим польським патріотом. Казали, що він мав добру опінію в Намісництві, через що й дістав посаду директора в Дрогобичі.

Прийняттям нового директора та його вшануванню у Дрогобичі, здавалось, не буде кінця, — його мало не носили на руках. На нього покладались великі надії, що саме він своєю інтелігентністю та вченістю зуміє з'єднати вчительський колектив, розгніваний і розсварений, а також налагодить добрі стосунки з містом та гміною, бо платили вчителям не в Намісництві і не з кишені Шкільної Ради, а все-таки з каси міста.

І справді, свої перші кроки пан Кристиняцький скеровує на налагодження добрих стосунків з містом та гміною. Вже невдовзі стараннями нового директора міська рада виділила гроші на те, щоби для гімназії за 200 злотих закупити портрет Франца-Йосифа. Гімназія своє існування мала завдячувати саме цісарю, тому портрет мав висіти в конференційному залі. Ціна цього портрета, треба сказати, була дуже високою, бо вся субвенція гімназії з каси міста на рік виносила 140 злотих. На церемонію вивішення портрета в гімназії було запрошено багато достойників, в тому числі шкільного радника доктора Амброзія Яновського, повітового старосту, представників усіх урядів гміни і міста. З тої нагоди будинок було ілюміновано, що викликало в Дрогобичі велику хвилю захоплення, а діти влаштували з нагоди такого великого свята хоровод.

О, ні, Ян Кристиняцький не забув, що він поляк, що колись, ще 1848 року, був учасником вуличних боїв у Львові проти австрійського окупанта. Тепер все це австрійська влада йому простила. Новий директор своєю інтелігентністю захопив намісника Галичини Менсдорфа, водночас багато зробивши для учасників антиросійського повстання 1861 року, які втекли з Росії в Галичину. Шановний цісар шанував московського царя за його допомогу у придушенні угорського повстання,

а тому всіх, хто втікав у Галичину з Росії, жорстоко переслідував. Переслідуваним потрібен був захист. Потрібна була праця, щоб вижити. І тут дрогобицький директор виявив надзвичайні здібності. Всіх, хто заважав йому сповнювати свій патріотичний обов'язок, він дуже швидко прибирав. За його директорства вимушений був піти з гімназії о. Василь Чемарник. З 1866 року він став адміністратором церкви в Сяноку, згодом — її парохом, а з 1873 року став Сяноцьким деканом. Він помер 12 квітня 1896 року і похований в Сяноку.

З нових учителів прийшли Антоневи́ч Микола, який приступив до роботи на початку 1865 навчального року і був до 1874 року; Кіровський Генрик, який прийшов 1866 року і пішов через рік; викладач математики Міхонський Едвард (1862—1871 рр.), Турчинський Юліан, який пропрацював до 1871 року. Прийшли і нові заступники вчителів, зокрема Флях Ігнацій, який пропрацював до 1872 року. Новими учителями були і заступник учителя Каспер Кадлевіч (1867—1871 рр.), Кобилянський Йозеф (1862—1863 рр.), Іван Куїловський, що прийшов 1862 року, Ян Квітарський (1864—1865 рр.), Луціан Лавровський (1865—1867 рр.). Тільки рік пропрацювали Строка Вінцентій (1865—1866 рр.), Сікора Францішек (1866—1867 рр.), Загайкевич Віктор (1862—1863 рр.).

З 1864 року, коли в школі вже навчалось аж три євреї, була введена посада вчителя релігії. Ним став Хайм Блюменталь, який був на цій посаді до 1898 року, коли кількість єврейських дітей становила вже не три, а 135 учнів, а римо-католиків стало 108, греко-католиків — 82.

Високою була успішність учнів. Якщо в 1862 році відмінників навчання із 178 учнів було тільки 17, то в 1863 році із 183 — 23, а в 1864-му із 206 учнів — 47, наступного ж року із 244 було аж 56. Це була рекордна для Дрогобицької гімназії цифра, і до кінця існування цього навчального закладу вона не була перевершена. Протягом цього часу, а саме в роках 1864—1865, не було жодного відстаючого учня.

Навіть неприятели директора мусили ствердити, що поступи в науці та дисципліні в гімназії можна бачити неозброєним оком. Учні прекрасно вели себе і під час науки і поза гімназією. Стараннями директора для учнів була створена нова бібліотека. Учні перестали політикувати... За того ж директорства на Дрогобицьку гімназію посипались похвали за похвалами. Гімназію в Дрогобичі ставили у приклад іншим. У кожному документі, який приймало Намісництво стосовно справ у гімназіях, рекомендувалось робити все так "успішно та гарно", як у Дрогобичі.

Протягом 1864 року на чудо, що сталося з гімназією в Дрогобичі за директорства пана Кристиняцького, приїздили дивитись намісник Гали-

чини Менсдорф, а потім барон Францішек Паумгартен, який 1866 року замінив на цій посаді графа Менсдорфа. Потім його у свою чергу замінив граф Агенор Голуховський, який був намісником у поновленій каденції тільки два роки, тобто до 1868 року. Обидва намісники, старий і новий, були дуже задоволені справами в Дрогобичі. Менсдорф навіть виголосив перед вчительським колективом цілий пеан про такого гарного директора, як Кристиняцький.

За прикладом намісника пішла також міська рада, яка оголосила пана директора почесним мешканцем вільного королівського міста Дрогобича, чого ні до того, ні опісля ніколи не були удостоєні інші директори Дрогобицької гімназії. Цю ухвалу рада прийняла на своєму засіданні 24 червня 1863 року.

Але це вже була вершина почесей для директора Кристиняцького. Похвали, нагороди, вітатуння на честь директора приспали, як потім оправдовувалась Шкільна Рада, чуйність уряду, бо виявилось, що Ян Кристиняцький мав такі цноти, які переходили в слабість, а ті, в свою чергу, — у вади. Найбільша вада була в тому, що гроші, які давала гміна на оплату навчання, дотації на бібліотеку, на розширення природничого та фізичного кабінетів, прилипали до долонь пана директора і не відлипали. Правда, аби вже так не виглядало, що пан директор, кажучи простою мовою, ті гроші крав, то з'явилось пояснення, що ті гроші пан директор витрачав на допомогу вбогим дітям.

У гміні дуже скоро зауважили брак грошей, а тому й було внесено скаргу на директора до Намісництва, котре просто не хотіло, щоб вся справа з грошима вилізла наверх і стала посміховищем в краю, тому знайшло інший привід, щоб зняти з роботи шановного пана директора, зробивши вигляд, що це політичні мотиви. Шкільна Рада пригадала, що два роки тому, а саме 6 березня 1865 року, в Дрогобичі був концерт, грошові збори з якого йшли для убогих дітей. У концерті брали участь гімназисти. Один з них декламував вступ до "Пана Тадеуша", той, де оте знамените: "О, Літво", а ще й було співано "З димом пожарів". Це було дуже зле, бо ні отой вступ, ні та пісня не передбачалися для вивчення у шкільних програмах.

У грудні 1865 року Ян Кристиняцький отримав примусову відпустку, яка тривала аж до 1 червня 1866 року. Директором школи знову став Матеуш Куровський, який після звільнення з посади директора став звичайним професором гімназії. Дисциплінарне слідство для Яна Кристиняцького закінчилось щасливо, не було доказано його безпосередньої вини, і 1 червня 1866 року його відновили на попередній роботі, на якій він, проте, протримався тільки рік. Пан директор не міг відмо-

витись від лихого звички, знову почали липнути до нього гроші, йому знову виточили слідство і погнали з посади. З 1 вересня 1867 року він став професором гімназії Франца-Йосифа у Львові, а місце директора Дрогобицької гімназії вже третій раз посів Матвій Куровський — спочатку як провізоричний (до 1 січня 1870 року), а відтак як правдивий директор, і був ним аж до кінця 1872 навчального року.

Якось так виходило з директорами в Дрогобичі, що влада найперше бачила всі їх достоїнства, а лише згодом починала бачити недоліки. Так було і з Куровським. Різниця між Куровським і його попередниками була в тім, що коли попередники розкривались перед гміною за півтора року праці і потрапляли в її немилість, то Куровський зумів протриматись аж три роки.

Гміні дуже подобалось, що саме за Куровського різко піднеслася кількість учнів і сягнула за його директорства рекордних висот. У 1868 році кількість учнів переступила цифру 300 і виносила 304 учні, в наступному році — 311, а в 1870 році — 345. У 900-х роках число учнів сягнуло понад 400. У 1906 році воно виносило 673 учні. Вже за Куровського різко збільшилось число учнів першого класу, і в 1871 році перший клас довелося поділити на два рівнобіжні відділи.

Згода між дирекцією та вчителями і гміною була єдиним світлим моментом у похмурому житті гімназії, над якою тяжіли заборони. Зокрема, було заборонено читати революційні вірші, заборонену літературу, маніфестувати з жалібними кокардами, вигукувати протиурядові лозунги, обіцяти понадщерблювати на головах вояків дев'ятого полку піхоти, що стояв у Дрогобичі, шаблі. Життя гімназії трошки урізноманітнювалося хіба що тим, що директор розпорядився вирошувати у класах квіти та створив Товариство наукової допомоги для убогої шкільної молоді. Школа випродукувала 100 вазонів, 250 злотих принесла діяльність Товариства. Проте 1872 року М. Куровського з посади було знято. Йому поставлено у вину надто низький науковий і моральний рівень гімназії...

У 1867 році в гімназії впроваджувалася польська мова як навчальна. Впровадження польської мови, звичайно, зменшило труднощі в навчанні, викликані недостатнім знанням учнями німецької мови, але потягнуло за собою збільшення шкільних годин, призначених на вивчення цієї мови, і молодь мала значно більше навантаження, ніж перед тим.

У Дрогобицькій гімназії склалось так, що загальна кількість шкільних годин була значно вища за кількість годин в інших галицьких гімназіях. Цей приріст навчального навантаження почався вже в 1867 році через те, що гімназію переакваліфікували на гімназію реальну, в зв'язку з

чим збільшили кількість годин на рисунок та вивчення французької мови. Поділ гімназії на реальну та гуманітарну нічого доброго не дав, тільки знеохотив учнів до праці. Кожний день учні Дрогобицької гімназії мали в середньому по сім уроків.

Почавши з 1868 року, з Дрогобича почали усувати кваліфікованих вчителів, а на їх місце приходили заступники вчителів. Це було добре для скарбниці, але не для навчання, бо багато учителів опинились у гімназії зовсім випадково. Відчутно бракувало вчителів класичної філології. Міська рада ухвалила впровадити від 25 серпня 1868 року додаткову платню для кожного екзаменованого філолога, але з тієї "невеличкої хитрості" нічого не вийшло. Класичних філологів постійно не вистачало, і це різко відбивалось на знанні учнів, про що постійно відзначали візитатори гімназії.

Класичні філологи були дефіцитом не тільки у гімназії в Дрогобичі. Вони скрізь були дефіцитом. І кожна гімназія намагалася чимось заманити їх до себе: одні — підвищенням платні, інші — створенням добрих житлових умов. Щось подібне намагались зробити й у Дрогобичі, але з того нічого не виходило. Тут все було дуже складно. Надалі вчитель мав подвійне підпорядкування. З одного боку вчитель був підзвітний за свою діяльність Шкільній Раді, а з другого боку — гміні та міській раді, яка була власником гімназії та від котрої все залежало. Дійшло до того, що підвищення платні вчителям залежало безпосередньо від того, наскільки добре "зжився" учитель з членами міської ради. Крім того становище учителя в гімназії залежало також від успішності сина, батько якого був членом міської ради, тому вчителі, знаючи це, намагались не ставити поганих оцінок таким дітям, і не дивно, що в роках 1864 та 1865 взагалі пощезали погані оцінки у всіх класах школи. Правда, це було за Яна Кристиняцького, але нічого не змінилося й опісля. Вчителі завжди були на гачку міської ради. Врешті у справу мусила втрутитися Шкільна Рада.

Хоча на цей час легко можна було перейти з однієї гімназії до іншої, учнів з Дрогобича жодна гімназія в краю не хотіла приймати. Дрогобицьким студентам треба було обов'язково здавати екзамени. Залежність вчителя від міської ради привела до того, що вчителі кидали роботу в Дрогобичі і йшли шукати праці в інших гімназіях. На їх місце приходили гірші кадри, часом цілком випадкові люди. 1867 року разом з Кристиняцьким Дрогобицьку гімназію покинули шестеро вчителів. Серед них Вінценти Бінерт, Едвард Гюккель, Генрик Куровський, а також заступники вчителів Луцjan Лавровський, Ромуальд Перфецький, Францішек Сікора. Помічний учитель Ромуальд Перфецький став у Коло-

мій учителем української мови і навчав Василя Стефаника та Леся Мартовича. Особливо була відчутна втрата Едварда Гюккеля, прекрасного математика та педагога. Він був явно непотрібний зурапатріотизованому вчительському колективу, і тому пішов з гімназії в знак протесту, коли в Дрогобичі ввели польську мову як навчальну. Це введення остаточно поставило грань між українцями та поляками. Українці категорично протестували проти цього, поляки ж мотивували, що Галичина одвічно була польським краєм, а, отже, і гімназія в Дрогобичі повинна бути польською, а русини тут не мають ніякого права. Один з достойників у Вищій Раді навіть виповівся, що існування русинів є настільки можливе, наскільки їм на це дозволяють поляки...

Протести учнів закінчились нічим. Господарями в гімназії були поляки, і це дуже боліло свідомим українцям, але вони були безсилі. Внаслідок відмови міської ради підвищити платню, як це було зроблено в інших містах, 1870 року гімназію покинуло ще дев'ять учителів, список яких відкривав учитель Едвард Міхонський, один з найулюбленіших учителів Івана Франка. Покинули гімназію брати Емерик та Юліан Турчинські, обидва затяті україножери. Крім них покинули Дрогобич і заступники вчителів Теофіл Чвартацький, перший дрогобицький дон-жуан Ігнацій Флях, відомий галицький педагог, український патріот Теофіл Грушкевич, а також Каспер Кадлевич, Ян Мазуркевич та Станіслав Трусевич. У 1870 році серед 18 викладачів Дрогобицької гімназії було 8 вчителів та 8 їх заступників. У 1871 році це співвідношення стало ще гіршим, бо на 7 професорів вже припадало 12 заступників. Учителі в Дрогобичі змінювалися як в калейдоскопі. Українців просто виїдали з гімназії; не дуже тримались тут і польські патріоти: вони вимагали від гміни високої платні за свою працю, а гміна упиралася.

Дуже шкодили нормальному розвитку гімназії, налагодженню навчання часті епідемії, які спалахували в місті, що славилось своєю антисанітарією. 1870 року, наприклад, вибухнула епідемія єгипетського запалення очей, яке в народі називають курячою сліпотою, внаслідок чого довелося закрити гімназію на два тижні.

Разом із падінням навчального рівня гімназії значно погіршилась дисципліна, зросла аморальність. Директор гімназії, що прийшов на зміну М. Куровському, в своєму звіті про діяльність гімназії до нього зазначав, що учні охочіше ходили до шинку та публічних домів, ніж до гімназії, відверто грали в карти, без причин пропускали заняття і не мали відповідного пошанівку до своїх учителів. Шкільна Рада в той час зазначала, що гіршої гімназії в Галичині, ніж була в Дрогобичі, не було. "В жодному іншому крайовому закладі, — писалося в одному з об'єж-

ників Шкільної Ради, — не було стільки і таких смутних проявів, як в реальній гімназії в Дрогобичі”. В справу гімназії мусила втрутитись сама Шкільна Рада, яка вигнала з гімназії за аморальність, зокрема за відвідування шинків та публічних домів та заохочування до даної справи інших учнів, аж чотирьох гімназистів і уповноважила виганяти всіх інших порушників навіть без узгодження з нею. Тепер дирекція мала трохи розв’язані руки і почала наводити між учнями порядок. Кількість учнів у вищих класах катастрофічно падала. Чистка проводилась настільки активно, що, наприклад, до восьмого класу доходило 10–12 учнів, хоч клас починав навчання при 60 учнях. У 1874 році школу закінчило 15 гімназистів, у 1875 — 14, у 1876 — 13. Дійшло до того, що у 1880 році її закінчило всього шість гімназистів! Становище було дійсно катастрофічним, і невідомо, до чого би дійшла справа, якби у 1874 році гімназію не було забрано з-під опіки міської ради і не переведено в ранг державних.

Дирекція гімназії на всякі закиди про падіння моральності серед учнів гімназії відповідала, що її вини в цьому нема. Всякі спроби урізноманітнити життя гімназії вечорами позакласною роботою категорично заборонялись. Учні, які хотіли вчитись, почали створювати гуртки, зокрема з вивчення історії та літератури краю. Гуртки були поширені особливо серед українців, яким усе заборонялось не тільки владою, але й самими шовіністами вчителями. Від 1871 року Шкільна Рада категорично заборонила будь-які вечорниці, декламаційні вечори, бо дуже налякалася, коли п’ять років тому один учень виступив на такому вечорі з читанням вступу до “Пана Тадеуша” Адама Міцкевича, а учні заспівали під музику “З димом пожеж”.

Здавалося, що і сама Шкільна Рада махнула на Дрогобицьку гімназію рукою. Протягом п’яти років, від 1868 до 1873 року, тут ні разу не з’явився крайовий шкільний інспектор, у той час, коли з Дрогобича у Львів постійно надходили вісті про критичний стан у гімназії, а протягом того часу змінилось аж три шкільні інспектори: Анджей Оскард, який був інспектором у 1867–1869 роках, Евзєбій Черкавський (1869–1871 рр.) і ксьондз Тома Полянський (1871–1872 рр.). З 1873 року був інспектором Антоні Солтисікевич.

Розділ IV

ПРОБЛЕМИ

Учителі втікали з Дрогобича. Ніхто тут не хотів затримуватись надовше. Затримувались тільки ті, яким не було куди подітись: або вони не могли надіятись на добру посаду від Шкільної Ради за свої попередні гріхи, і для них перебування в Дрогобичі було звичайним покаранням, або ж вони ще не мали закінченої університетської освіти та зданих відповідних кваліфікаційних екзаменів. Якщо була відповідна освіта, а також не було чого боятись Шкільної Ради, в Дрогобич вчителі їхали найчастіше для того, щоб перебути там деякий час і підшукати собі якусь більш відповідну роботу. Коли в інших гімназіях Галичини вчителям постійно піднімали заробітну плату, виплачували різного роду компенсації, то в Дрогобичі цього ніхто не робив. Гміна на претензії вчителів не реагувала, а вчителям не залишалось нічого іншого, як найскоріше шукати нове місце праці.

Учні, які хотіли чогось навчитися, йшли в інші гімназії. Кількість їх катастрофічно зменшувалась, вимоги були щораз слабшими. Особливо жалюгідно виглядали справи у 1873 та 1874 році. Дійшло до того, що учні відкрито почали зневажати вчителів. Коли вчитель заходив до класу і вітався, йому відповідали голосним... пуканням. У справу втрутилась Шкільна Рада, дозволивши директорові за подібне просто виганяти учнів з гімназії без попереднього узгодження з нею.

Гімназія в Дрогобичі стала відрашуючим прикладом зіпсуття та упадку моралі.

Заважали вчитись і постійні епідемії, які виникали в захаращеному і засміченому місті. Після курячої сліпоти 1870 року в листопаді 1872 року розпочалась епідемія холери. Жертв цієї пошесті в Дрогобичі було чимало, проте гімназія вийшла з неї доволі щасливо: помер тільки один учень. Шкільна Рада не погодилась на закриття гімназії в час холери, просторікуючи, що наступають холоди і холера незабаром закінчиться, проте мусила погодитись на закриття гімназії 1874 року 4 липня, хоча звикло шкільний рік закінчувався 14 липня. Епідемія лютувала ціле

літо, повсюдно збираючи щедрий урожай, а тому навчання в гімназії розпочалось не 1 вересня, як завжди, а тільки 1 жовтня. Через запізнення початку навчання цього року не було довгих різдвяних канікул, які завше тягнулись до середини лютого.

Погана дисципліна, плинність кадрів, пошесті, сварки і непорозуміння з міською радою та гміною, постійні проблеми з ремонтом, заробітною платнею настільки набридли Шкільній Раді та Намісництву, що було вирішено якнайшвидше забрати Дрогобицьку гімназію з-під опіки міста, із його комунальної власності, та перевести у власність державну, тобто зробити її цісарсько-королівською. Щоб не затягувати справи, Намісництво дало відповідним службам розпорядження зробити це ще у 1874 році, і з 1 вересня 1874 року Дрогобицька гімназія дістала статус державної. В обіжнику, який видавався Намісництвом, з цієї нагоди стверджувалось, що за 16 років свого існування Дрогобицька гімназія принесла більше розчарування, ніж користі, а з бігом часу все більше і більше ширилась прірва між намірами, з якими закладалась гімназія, та тим, що сталося опісля. Школа, яка мала стати прикладом для всіх інших середніх шкіл, стала прикладом ганьби та морального і духовного зісуття.

Гміна та Намісництво мали можливість вибирати на посаду директора когось з кращих, але вибір її завжди падав на людину, яка крок за кроком доводила гімназію до того, що сталося з нею за 16 років існування.

Все почалось з першого директора Тшасковського, про якого в некролозі писалось, що був це муж непересічних здібностей, правдивої науки і глибоких знань, педагог з великим розмахом на виховній ниві, цілою душею відданий своєму покликанню, гарячий патріот і активний та рішучий діяч. Але саме він посіяв зерно розбрату між українцями та поляками, саме від нього почались всі непорозуміння, які не могли не відбитись на навчальному процесі. Гміні, складеній із загорільців польської ідеї, імпонувала діяльність Тшасковського, як і всіх, хто йшов його слідами, і все це призводило до збільшення прірви між українськими дітьми та польськими, виростили зерна ненависті, які не забарились дати свої плоди. З самого початку гімназія в Дрогобичі була надто заполітизована, в ній менше дбали про науки, ніж про патріотизм, і це теж дало свої плоди, що врешті призвело до цілковитого її занепаду. Започатковане Тшасковським продовжили наступні директори. І вже всі зрозуміли: гімназія в Дрогобичі ставала ще одним пунктом ополячення краю... Це робилось так нагло і відкрито, що в діяння гімназії була вимушена втручатись Шкільна Рада: потрібно ж було зберігати видимість миротворної і миролюбної політики цісаря, який безсоромно твердив, що для нього всі народи однакі. Потім директором був Ян Кристиняцький,

про котрого також у некрологах писали, що мав голубине серце, був дуже лагідний в поведінці і відданий молоді, а гімназія замість того, щоб розвиватись, падала щораз нижче. Змінив його Матвій Куровський. Це була людина значно господарніша і практичніша від своїх попередників, яка вміла триматись букви закону, була справедливою, мала хист залагоджувати різні непорозуміння між учителями та гміною, вміла до останнього подиху боронити гімназію та справу освіти. Та не догодила. Не врятувала гімназію. Після Куровського прийшов Баревич, який не любив поступатися перед труднощами і умів знаходити вихід із будь-якого становища, але нічого ніколи не міг досягнути і був завше незадоволений зі своєї справи.

Тільки тепер, через 16 років, по зміні стількох директорів стало зрозуміло, що для того, аби школа функціонувала нормально, вона повинна бути увільнена від всіляких ідей, поривів та впливів. Вона повинна займатися навчанням, а не політикою і догоджуванням всім. Принаймні до такого висновку дозріли в Дрогобичі, і з вересня 1874 року школа стала не комунальною власністю міста, а державною гімназією.

Вивести навчальний заклад із суцільного занепаду як навчального так і морального судилось директорові гімназії Яну Керекярто, який став на чолі гімназії якраз тоді, коли вона стала державною, після усунення з неї ксьондза-патріота Томи Баревича.

Разом з Баревичем уступили і вчителі, які спричинились до занепаду гімназії. Серед тих вчителів був член міської ради і посол до Крайового Сейму Микола Антоневич, українець, але твердий москвофіл, якого гміна обдарувала всім, чим могла, за його педагогічну і громадську діяльність. Пішов Микола Бачинський, який був заступником учителя і працював з 1873 року. Він проявив себе як свідомий українець, а тому не був бажаний на майбутнє в гімназії. Пішов суплент Павло Добжанський, що, як і Бачинський, прийшов у гімназію в 1873 році. Звільнився суплент Тома Гнат, який працював у гімназії з 1872 року, пішов суплент Леон Гункевич, який розпочав тут працю у січні 1874 року і при кінці року покинув гімназію, пішли Каетан Косінський, який був тут з 1872 року, суплент Анджей Небецанський, котрий прийшов у 1873 році, і єдиний з учителів Микола Віновський, який приступив до роботи в 1874 році і пропрацював рік.

Прийшли нові вчителі, вибрані вже не на засіданні міської ради в Дрогобичі, а Шкільною Радою у Львові. Серед них були Северин Артц, який пропрацював у гімназії до 1887 року, Іван Данилюк, який був українцем, тому йому дозволили бути тільки суплентом, і на цій посаді він пропрацював до 1877 року, поки його не викурили. Довго протримався

на посаді вчителя Ян Квятковський. Він працював до 1882 року. Наново був прийнятий помічним учителем Ксенофонт Охримович, який до того працював у Дрогобичі з 1870 року, але у 1873 році пішов. Тепер знову був покликаний до праці і був на посаді суплента до 1877 року. Поляк Антоні Паздровський був прийнятий учителем і пропрацював до 1890 року. Кароль Скварчинський пропрацював до 1877 року і, діставши гарне свідоцтво та здавши екзамени, пішов на посаду професора гімназії у Львів. Мало пропрацював у Дрогобичі прийнятий на роботу 1874 року Йозеф Сенкевич. Він пішов з Дрогобича 1876 року. Тільки рік пропрацював на посаді вчителя Антон Сосвінський. Він пішов з гімназії у 1875 році. Зате довго — аж 13 літ — на посаді вчителя гімназії був Міхал Жулкевич, прийнятий на роботу в 1874 році. Коли в 1873 році серед 18 учителів було тільки троє дипломованих викладачів, а решта супленти, то на новому етапі замість трьох учителів стало 13, а суплентів тільки 5.

Історики Дрогобицької гімназії пишуть, що вчительський колектив кинувся вичищати Авгієві конюшні. Шкільна Рада спеціально вибрала на директора гімназії в Дрогобичі людину, яка з-поміж інших вирізнялася найбільшою суворістю і любов'ю до майже військового порядку.

1874 року до гімназії записалося найменше учнів за всю історію її існування. Всього 40. Кількість учнів почала падати від 1870 року, коли прибуло 68 учнів, і от дійшла до 40. З 1870 року з вищих класів школи вигнали 5 морально зіпсутих учнів. Гімназія досягла мінімальної кількості гімназистів — 190. Стільки в ній ще не було ніколи.

Виключення не припинялись і в 1875 році. Вже в першій половині року за неморальність, про яку, як казав директор, голосно соромно говорити, було виключено чотирьох учнів. 1876 року Керекарто виключив ще 40 учнів. Ці застережливі кроки нового директора значно вплинули на покращення дисципліни в школі. За два роки Шкільна Рада при черговій перевірці стану справ у гімназії визнала, що рівень дисципліни в школі значно виріс і "є не до порівняння" з тим, який був. Зросла кількість учнів за рахунок тих, що поступили в школу, а також тих, хто прибув з інших гімназій. Та все-таки кількість учнів росла поволі. У 1876 році в гімназії налічувалась 216 учнів, у 1877 р. — 226, у 1878 р. — 262, у 1879 р. (останній рік праці директора) — 292. У 1880 р. було 316 учнів, а 1882 року — 320, і це вже був максимум, бо опісля починається спад, і рівень 1882 року буде досягнуто тільки у 1898 році.

З покращенням дисципліни серед гімназистів будиться любов до навчання й праці, виробляється навіть якась кастовість. Учні стали гордитись, що вони гімназисти. Директор зумів згладити суперечності, які

переростали у битви між двома народностями. У 1875 році гімназисти навіть виступили з ініціативою запровадження в гімназії одностроїв і вислали це прохання до Львова на руки члена Шкільної Ради директора Академічної гімназії пана Василя Ільницького. Цей факт історики гімназії називають моментом примирення учнів русинської та польської народностей.

З часом кількість українців в гімназії стала падати. В 1870 році їх було 183, наступного — 176, 1872 року — 130, а 1873 року — 110. Після цього року кількість українців пішла різко на спад і вже ніколи не сягнула числа 100. Натомість різко почала зростати кількість учнів мойсеевої віри: 13 у 1867 році, 56 у 1873 році, а в майбутньому їх стане стільки, скільки українців і поляків разом. Історики підкреслюють, що саме 1873 року під впливом агітації учнів Самбірської гімназії піднялись сепаратичні настрої. Ні, в Дрогобичі до непорозуміння не дійшло, хоч і боялись, що може статися щось подібне до того, що сталося 1867 року, коли було оголошено учням, що вони переходять на навчання крайовою мовою. Тобто польською... На висоті виявився і колектив учителів. Не допустив до розбрату. Багато з теперішніх викладачів будуть покликані на посади директорів різних гімназій Галичини. Підуть на ті посади Артц, Паздровський, Сенкевич та Жулкевич. Замовкли давні суперечки та плітки, луна яких відбивалась на засіданнях міської ради. Як учні, так і вчителі стають взірцевими громадянами. За поведінкою одних та других слідкують катехити: ксьондз Антоні Дронжек, який прийшов на цю посаду 1862 року і був на ній до самої смерті, яка сталась 10 травня 1891 року, та священник Алексій Торонський, москвофіл і людина вельми вчена, який пробув на посаді катехита до 1890 року. Потім на його місце на рік часу прийшов священник Іван Скобельський, а відтак Амброзій Полянський, який був на посаді катехита до 1893 року.

Великою перешкодою в нормалізації навчального процесу була надзвичайна зайнятість учнів. Щоденна кількість уроків у школі ніколи не опускалася за цифру сім. Справа в тім, що завдяки старанням Тшасковського гімназія стала реальною, і в ній навчали малюнка, тобто креслення, яке забирало масу часу, та французької мови. З приходом у гімназію директора Керекярто розпочалась боротьба за зменшення зайнятості учнів. Це питання вирішилось за рахунок скорочення годин на українську мову, яка й так була в ранзі надобов'язкових предметів. Тепер цих годин стало ще менше. Зате значно збільшилась кількість годин польської мови, яку повинні були вивчати всі, в тім числі українці та євреї, а на уроки української ходили тільки українці, але, якщо вони

не хотіли її вивчати, то не вивчали. Міністерство довгий час не наважувалось переводити Дрогобицьку гімназію з реальної на гуманітарну, враховуючи, що гімназія знаходиться в промисловому районі, але все-таки 1879 року вирішило зробити її гімназією гуманітарного типу, залишивши також уроки малювання. Вчителями рисунків у гімназії були ксьондз Кирило Сілецький (1860–1862), Францішек Сікора (1866–1867), Ян Мазуркевич (1867–1872), Каєтан Красінський (1872–1874), а відтак Кароль Скварчинський (1874–1877). Цей предмет з надобов'язкових був переведений в обов'язкові. Так у Шкільній Раді вирішували питання про зв'язок школи з життям.

Коли директором став Ян Керекарто, змінили й опікуна гімназії. На час її закладення вона була віддана в руки Йосифа Обручника Найяснішої Діви Марії. Однак іменини цього святого в римо-католицькому календарі випадали на 18 березня, коли з вирію прилітали бузьки. На той час у греко-католиків, які притримувались юліанського календаря, був строгий великодний піст, і ніякої мови про святкування не могло бути. Це питання довелось довго погоджувати, поки не прийшла ідея віддати гімназію під опікунство Івана Хрестителя, свято якого випадало на непостний час як в греко-католиків, так і в римо-католиків. 1871 року гімназія перший раз відзначила свято свого патрона Івана Хрестителя. Ян Керекарто, ставши директором, знову повернув гімназії її колишнього опікуна Йосифа Обручника.

Після Яна Керекарта директорами гімназії були Войцех Бесядський (до 1889 року), Олександр Борковський (до 1895 року), Йосиф Сенкевич (до 1897 року). В часі зміни директорів провізоричними директорами були Францішек Зих і Роман Москва. Після Йосифа Сенкевича директором гімназії був доктор Францішек Майхрович, а з 1902 року до розвалу Австрійської імперії — Йосиф Старомейський.

Від 1894 року, тобто коли на чолі гімназії став українець Олександр Борковський, кількість учнів різко зросла. Якщо в 1896 році було 255 учнів, то в 1897 році було вже 325, в 1901 році їх кількість перевищила 400, в 1903 році було 503 учні, в 1907 — 618, у 1908 — 673, а разом з приватистами — 721.

Таке збільшення кількості учнів мало й свої негативні сторони. Не вистачало приміщень, треба було організовувати паралельні класи. Нарешті, таку кількість було важко контролювати. В гімназійному будинку вже не було місця. Паралельний поділ класів почався в гімназії з 1879 року. Спочатку були перший та другий класи. 1881 року долучається ще й третій. Потрібно було винаймати окремі приміщення. Це питання мала вирішити Шкільна Рада, але вона на дану справу не хотіла

витрачати кошти, хоч дирекція гімназії просила про це кожного року, починаючи з 1878. Так тривало сім літ. Умови навчання та праці вчителів у переповненій гімназії були далеко не найкращими, ба, навіть дуже поганими. Тільки 1895 року знайшлись гроші, щоб винайняти два невеличкі покої в будинку, що був навпроти. В одній кімнаті містився восьмий — випускний — клас, найменший за кількістю учнів, бо там було всього 17 учнів (7 поляків, 2 українці, 8 євреїв), а в іншій кімнаті відбувалась наука римо-католицької релігії, бо у всіх класах кількість поляків не перевищувала 20. Добудова в 1891 році окремого крила уможливила перенесення всіх учнів до одного приміщення, але тільки на короткий час, бо знову почався великий наплив учнів і вони вже не вміщалися під одним дахом. Гміна вимушена була побудувати новий будинок гімназії, висвячення якого відбулось 8 листопада 1896 року в присутності тодішнього намісника князя Євстахія Сангушки, який був намісником з 1895 по 1898 рік, змінивши на цій посаді кривавого графа Казимира Бадені (відомого в народі під кличкою Бади́ле, тобто бади́лля), що правив Галичиною з 1888 року. Був на цій церемонії і віце-президент крайової Шкільної Ради доктор Міхал Бобжинський, вражаючий українофоб. Він був першим на цій посаді з 1890 року і пробув на ній до 1901 року, поки його не замінив Едвін Плажек, який урядовав до 1908 року. Нова гімназія мала 8 головних класів та 4 паралельні, але і їх виявилось замало, бо 1898 року вже було 6 паралельних класів. З того часу кількість паралельних класів росла з кожним роком, і в 1909 році їх вже було 16. Ними були зайняті всі можливі приміщення, а навіть було створено так звані "літаючі" класи.

Традиції, закладені Яном Керекарто, підтримувались іншими директорами, про що можна судити як по оцінках, які учні діставали при інспекціях, так і по дисципліні, головне завдання якої полягало не допустити учнів до агітації і захоплення політикою. Часто цього зробити не вдавалось. 1882 року було викрито науковий гурток, в якому займалась українська молодь. Знань з рідної літератури їй було явно замало, а постійне приниження гідності українців, яке процвітало в гімназії, незважаючи на всілякі запевнення істориків гімназії, що цього не було, і призвело до створення таких гуртків. Подібне викриття гуртків української молоді, яка хотіла вивчати свою історію та культуру, сталося і в 1893 і в 1904 році. Так стояли справи в Галичині, яка хизувалась вільним розвитком української культури...

З 1880 року громадянство в Дрогобичі почало думати про житлові умови для гімназистів. Почали створювати бурси. Першою такою бурсою була бурса імени Яна Хрестителя, яка 1880 року була орга-

нізована для учнів із убогих сімей з доходом 158 злотих. Виникла вона завдяки Олександрові Борковському, тодішньому директорові гімназії. У 1891 році на пожертви громадянства для бурси був збудований окремий будинок.

1891 року виникло Товариство "Бурси для молоді польської імени Адама Міцкевича під охороною святого Станіслава Костки". За чотири роки Товариство купило дерев'яний дім і помістило в нім 6 учнів, однак цей інтернат діяв тільки два роки, а потім дім було продано. З нагоди 100-річчя від дня народження Адама Міцкевича за старанням директора М. Майхровича в Дрогобичі зав'язався громадянський комітет, який зайнявся справою побудови кам'яниці для бурси. 1898 року відбулось закладення каменю під неї, а вже наступного року бурса прийняла 25 вихованців. Після розширення будинку 1903 року в ньому вже було 50 учнів.

У 1893 році було організовано "Єврейську народну кухню", яка давала учням без огляду на віросповідання безкоштовні обіди. Цього року ніхто не хотів користуватись послугами кухні, наступного року користувалось 4 вбогі учні, між ними один християнин. Кухня проіснувала до 1896 року, а від 1902 року її замінила "Бурса імени Гірша", яка замість обідів давала учням-євреям гроші на обіди та різні потреби.

Гімназія постійно демонструвала свою відданість дому Габсбургів. Для неї великим святом було 24 квітня 1879 року — день срібного весілля цісарської пари. 18 вересня 1880 року на залізничнім двірці гімназисти вітали приїзд свого монарха в Галичину. 21 грудня 1881 року гімназія, як і весь край, святкувала 600-літнє панування Габсбурського дому. Святкувала гімназія також і 40-річчя, і 50-річчя вступу цісаря на трон у 1888 та 1898 роках.

Святкувала гімназія і релігійні свята. 25 червня 1891 року відбулися великі урочистості з нагоди 300-ліття смерті святого Алоїза, патрона шкільної молоді; 7 жовтня 1901 року відбулись урочистості з нагоди оголошення ювілейного відпусту на переломі двох віків, 20 лютого 1902 року святкували 25-річчя понтифікату папи Леона XIII.

Окрім тих урочистостей були так звані народні свята. У 1883 році святкували 200-річчя звільнення Відня від турків королем Яном Собеським, 1896 року — 300-ліття Берестейської унії, 1898 року — 100-літній ювілей Адама Міцкевича, 1900 року — 500-літній ювілей заснування Ягеллонського університету. Щороку відбувалися урочистості на честь Конституції 3 травня, повстання Костюшка, листопадового, січневого повстань.

Українських свят не відзначали, бо це вже розглядалось би як сепаратизм.

Гімназія в Дрогобичі пережила й смутні хвилини, які були пов'язані зі смертю викладачів. 1877 року помер довголітній викладач французької мови Ян Осмолінський. Він працював у Дрогобичі з 1867 року. 1879 року помер учитель співу Альбін Коритинський, автор "Викладу теорії музики і практичної науки співу в таблицях", яку було впроваджено у всіх середніх школах Галичини як підручник. 1882 року помер Владислав-Тадеуш Кісілевський, який працював у Дрогобичі з 1878 року і був відомий як вчений-історик, але під псевдонімом Шимон Надвісляк. Серед його праць "Князі Чарторийські і їх реформа на сеймі 1764 року", "Боротьба народу польського з царем Миколою в 1831 році" та "Дванадцять оповідань з діянь Польщі, Литви й Русі". 25 липня 1887 року помер професор-філолог Дмитро Пушкар, який працював з 1878 року і був великим українським патріотом. 22 квітня 1886 року помер викладач класичної філології Владислав Дадей, а в наступному році — заступник вчителя Йосиф Паславський та учитель співу Охнич. 10 травня 1891 року не стало ксьондза Дронжака, який протягом 30 років працював у Дрогобичі. В наступному році дійшла до Дрогобича сумна звістка про смерть Себастьяна Поляка, який учителював тут з 1878 по 1891 рік. Він помер у Кракові 11 жовтня 1892 року, невдовзі після переїзду з Дрогобича. С. Поляк був учасником повстання 1863 року, головою Педагогічного Товариства, брав участь у громадському житті Дрогобича. Він залишив по собі декілька історичних праць, серед яких "Критичний розбір "Замку Каньовського" Гошинського" та "Пісня Симонідесова в Платонівським Протагорасі". 1893 року помер учитель Ян Коберський, який прийшов на працю в Дрогобич у 1886 році. В тім самім році помер професор польської літератури Ян Рембач. 1902 року помер професор Ян Хмйолек, взірць учителя та сумлінний виконавець обов'язків. 28 грудня 1903 року спочив у Бозі Шимон Цетнарський, римо-католицький катехит.

Це були звичайні клопоти, якими жила гімназія, яка аж ніяк не ставила собі за завдання хоч трохи служити українській культурі, хоч би з того простого обов'язку, що на її утримання йшли гроші з податків української людності Дрогобиччини. В інших містах подібні гімназії обходились населенню також в немалі суми грошей, але в Дрогобичі ці витрати були в декілька разів більші. Часто в критичні моменти вводився спеціальний податок на гімназію. З нагуєвицьких селян, які не мали грошей, аби заплатити такий податок, здирали останній кожух. Через цю ж гімназію пухли з голоду селянські діти... Цього не хотіли бачити ні історики цієї гімназії, ні ті, які писали некрологи її директорам.

У всіх їхніх писаннях не згадувалось про те, як методично, затято і нахабно з гімназії витіснялась українська мова, хоч переважна більшість учнів були українцями; як методично, до остогидження, впроваджувалась "польськість", як топталися біблійні християнські заповіді любові... Зрештою, не так вже й широко висвітлювалось це питання і в нашій літературі. Більшість документів, які стосуються цієї справи, знаходяться у фондах Крайової Шкільної Ради, які сьогодні зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у місті Львові. Частково цей архів був використаний професором Дрогобицької гімназії Збігневом Культисом у його монографії "Historja gimnazjum Drohobuskiego" ("Історія Дрогобицької гімназії" — пол.), виданій 1908 року Ювілейним комітетом, створеним з нагоди святкування 50-ліття Дрогобицької гімназії. Відомості про гімназійні справи, програми навчання, довідки про вчителів, книжки в бібліотеці, обладнання різних кабінетів, перелік навчальної літератури, різні статистичні дані про учнів, їх кваліфікацію, хроніку гімназії містять щорічні "Sprawozdania dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny..." ("Звіт дирекції ц. к. вищої гімназії в Дрогобичі за шкільний рік..." — пол.), які видавались накладом Наукового фонду. Перший такий звіт був випущений під редакцією Броніслава Тшасковського в Самбірській друкарні Франца-Ксаверія Побудкевича 1859 року, тобто тоді, коли Дрогобицька гімназія мала ще комунальний статус. Довгі роки такі звіти не видавались, хоча, судячи по фонду Шкільної Ради, такі спроби були (зокрема повністю був підготований такий звіт за 1871 рік, але місто відмовилось оплачувати його видання), а тому після 1859 року наступний звіт під назвою "Sprawozdanie dyrekcji c. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1876" ("Звіт дирекції ц. к. реальної гімназії імени Франца-Йосифа в Дрогобичі. За шкільний рік 1876" — пол.), як видно з назви, вийшов тоді, коли гімназія з комунальної власності перейшла у власність держави. Цей звіт вийшов уже польською мовою і, що дивно, містив статтю катехита гімназії священика Олексія Торонського під назвою "Ruska poezja ludowa mianowicie pod względem prozodji" ("Руська народна поезія з точки зору прозодії" — пол.). Це була доволі схоластична і довга стаття, яка містилась на 16 сторінках (всього звіт мав 39 сторінок). На жаль, у цьому виданні не було приведено списку випускників гімназії ні попереднього, ні того року, не було списку учнів, які вчилися у гімназії. Формував даний звіт тодішній директор гімназії Ян Керекярто. Наступний звіт вийшов 1877 року. Його укладачем також був Ян Керекярто. Звіт містив велику статтю професора гімназії, члена Фізіографічної комісії в Кракові та члена Зооло-

гічного і Ботанічного Товариства у Відні Емерика Турчинського під назвою "Przyczynek do Flory Wschodniej Galicyi i Bukowiny" ("Причинок до флори Галичини і Буковини" — пол.). З даного видання можна було довідатись, хто тоді вчився в гімназії та якими були його успіхи в навчанні. Наступний звіт дирекції цісарсько-королівської вищої реальної гімназії імени Франца-Йосифа вийшов 1881 року. Його редактором був вже новий директор Войцех Бесядський. У звіті була опублікована праця Себастьяна Поляка "Канівський замок Северина Гоцинського". Ця розправа (саме так називали тоді статті) містилась аж на 51 сторінці, а сам звіт займав 86 сторінок. Северин Гоцинський належав до польських поетів української школи. Його "українськість", симпатії до українців злили пана Себастьяна Поляка. Зокрема йому не подобалось те, що Северин Гоцинський посмів сказати в поемі про замок у Каневі, що народний бунт виник з вини панів... Після цього у виданні звітів дирекції знов наступила довга перерва, яка тривала двадцять років, і наступний звіт під назвою "Sprawozdanie dyrekcyi s. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu" ("Звіт дирекції ц. к. вищої гімназії в Дрогобичі" — пол.) вийшов аж 1901 року. Опісля були звіти 1904, 1906 і 1907 років. Гімназія вже тоді називалась "Цісарсько-королівська вища гімназія". Серед статей, які заслуговують на увагу та які були надруковані у звіті, є дослідження викладача історії та географії Фелікса Гонткевича про Дрогобицький костюль.

Багато матеріалів про справи, які стосуються Дрогобицької гімназії, містить і журнал "Muzeum. Czasopismo poświęcone sprawom wychowania i szkolnictwa wydawane we Lwowie przez Tow. Nauczycieli Szkół wyższych" ("Музей. Часопис, присвячений справам виховання і шкільництва, видаваний у Львові Товариством учителів вищих шкіл" — пол.) у 1885—1916 роках. Серед видань "Muzeum" з даного питання на особливу увагу заслуговують дослідження:

- А. Karbowskiak, "Towarzystwo nauczycieli szkół wyższych 1884—1908" (А. Карбов'як, "Товариство вчителів вищих шкіл 1884—1908, річник 25, додаток 1),
- А. Karbowskiak, "Rozporządzenia ministerjalne, zawierające nowe plany naukowe austriackich szkół średnich oraz przepisy o uprawieniu ich uczni" (А. Карбов'як, "Міністерські розпорядження, що містять нові наукові плани австрійських середніх шкіл та приписи про виконання їх учнями", річник 25, додаток 2),
- J. Buzek, "Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50 (1859—1909)" (Й. Бужек, "Розвиток стану середніх шкіл в Галичині за останніх 50 літ (1859—1909)", річник 25, додаток 3),

- “Materiały do reformy nauki języka polskiego w gimnazjach z polskim językiem wykładowym” (“Матеріали до реформи науки польської мови в гімназіях з польською мовою викладання”, річник 26, додаток 5),
- “Przyczynki do dziejów wychowania oświaty w Polsce” (“Причинки до історії виховання освіти в Польщі”, річник 26, 27, 28, додаток 6, 8, 10),
- “Projekt planu naukowego ośmioklasowej szkoły realnej w Galicji ułożony przez Komisję opiekującą się planami i książkami szkolnymi” (“Проект наукового плану восьмикласної реальної школи в Галичині, укладений Комісією, що опікується шкільними планами і книжками”, річник 29, додаток 11).

Згідно з цими дослідженнями та документами Дрогобицька гімназія була заснована на взірці інших державних гімназій імперії і, відповідно, вона використовувала той лекційний план, який був впроваджений у середні школи Австрії 1849 року, а в наступних шість років частково змінений різними міністерськими циркулярами і остаточно затверджений 1855 року. Метою гімназії було ознайомити учнів з філологічними науками та з так званими “реаліями”, під котрими розумілись історія, географія, природознавство, математика тощо. Найперше випускник такої гімназії повинен був вільно володіти мертвою (але досконалою) латинською мовою, добре орієнтуватись у спадщині римських та грецьких письменників. Це було найосновніше завдання гімназії. Правда, з часом навіть у Міністерстві освіти почали звертати увагу на те, що є також користь і у вивченні рідної мови та є певний хосен від вивчення творів красного письменства, написаних цією мовою. Яка ж мова є “рідною” (“матершпрахе”), потрібно було розібратись на місці. Метою вивчення реальних наук було виробити в учнів бажання працювати науково. Наступним етапом у системі освіти мало бути навчання в університеті, і гімназія була підготовчою базою для нього.

Однак поскільки в тогочасній Європі вже піднімався голос на захист того, що наука повинна приносити певну користь суспільству, вирішено було навчання в гімназії розбити на два етапи, і з тою метою перші чотири нижчі гімназіальні класи мали приготувати молодь до якогось певного фаху, а чотири вищі — до навчання в університеті. Тобто у тодішній гімназії учні навчались вісім років. Як вважають спеціалісти від освіти, ця подвійна мета нічого доброго не дала, а класичному методу навчання, відпрацьованому вже давно, принесла тільки шкоду. Неможливість поєднати ці дві мети була відразу зауважена, а

тому Міністерство освіти вимушене було цілий час корегувати навчання, що також не могло не відбитись на якості самого навчання та знань. Реформи почались вже в 1850 році, і предмети, які спочатку вивчались в нижчих класах, були перенесені у вищі, деякі прибрані зовсім, словом, більш-менш був наведений порядок, який і закріпив цісар своїм розпорядженням від 9 грудня 1854 року. Через три дні, 12 грудня цього ж року, дане розпорядження дістало статус обов'язкового документу. Передбачливий цісар знав, що впровадити нову форму буде важко, а тому відтягнув час остаточного впровадження до 1858 року, щоб питання освіти було досконало вивчене. У цьому ж році мали бути зроблені відповідні висновки щодо дальшого навчального плану. Впровадити реальні науки було не так легко, бо ця справа зустріла великий опір у гімназіях, які орієнтувались тільки на класичну філологію, надаючи природничим наукам другорядну роль. З другого боку в справу освіти втрутився костьол, який вимагав значно збільшити кількість годин на навчання релігії, в результаті чого в 1855 та 1856 роках були видані два розпорядження Міністерства освіти. Згідно з першим з них кількість годин латинської мови в другому класі збільшувалась з 6 до 8 годин, в третьому — з 5 до 6. Збільшилась кількість годин філософської пропедевтики з двох до чотирьох, з релігії, але знімались години з фізики та природничих наук. Загальна кількість годин, відведених на природничі науки, зменшилась на третину. Друге міністерське розпорядження стосувалось збільшення кількості годин на філософську пропедевтику.

Це була так звана система Баха. Вона зустріла в гімназіях шалений опір. Уряд знято стояв на своєму і робити якісь уступки, не передбачені системою Баха, не хотів, а тому планований на 1858 рік з'їзд, що мав вирішити освітянські проблеми і прийняти остаточне рішення, не відбувся, і таке становище тривало аж до 1870 року.

Та все-таки в цей час було вирішене дуже важливе питання. Це питання стосувалось навчальної мови у гімназіях Галичини...

У час революції 1848 року віденський уряд, розглянувши подану йому 18 березня петицію українців-русинів, які підтримали його в критичний час, заявив, що викладовою мовою в гімназіях і школах Галичини буде українська. Зроблено це було 9 травня. Однак вже при кінці року він сам же і зняв попередню заяву і сказав, що викладовою мовою в гімназіях буде польська, а українській мові було залишено право "вільного предмета", який можна було вивчати при бажанні. Через два місяці думка уряду знову змінилась на користь української мови. Такі коливання уряду залежали від того, яка політична сила виявилась на вершині.

Брала верх польська сила — вводилась польська мова, через деякий час брала верх українська сила — вводилась у гімназії українська. Польські історики твердять, що ця справа насамперед залежала від того, хто був губернатором королівства Галиції та Лодомерії і на боці якого народу лежали симпатії цісарського намісника у тім краї. Польські історики мали жаль до намісника цісаря графа Стадіона, бо він був за українцями, а тому на початку й було прийняте таке рішення віденським урядом на користь українців, але через деякий час намісником став поляк Вацлав Залеський, відомий ще під псевдонімом Вацлав з Олеська (як автор збірки “Пісні люду галицького”, виданої 1831 року, яка спричинилася до появи “Руської Трійці” в особі Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького), і відразу вирішилось питання польської мови. По смерті Залеського на престол Галичини засів Агенор Голуховський, політик поміркований і дипломатичний. Саме він у вересні 1849 року вніс дуже цікаву формулу щодо навчальної мови у гімназіях. На його думку, кожна мова може бути навчальною, і при її виборі потрібно рахуватись з потребами народу. Він був не проти того, щоби впровадити в одній і тій же гімназії дві навчальні мови. Польські історики твердять, що це розпорядження не було реалізовано через активний супротив Руської Ради у Львові, яка не хотіла погодитись на польську мову як навчальну, але ж було зрозуміло, що і українська мова “через свою отаку невиробленість” не могла бути введена у вжиток. Так говорила польська зверхність у дикій шовіністичній затьмареності про мову цілого народу...

Стараннями шовіністів сталось так, що викладовою мовою в західних регіонах залишилась польська, а щоб було всім добре у Східній Галичині, де більшість мешканців були українцями, навчальною мовою залишалась німецька. У цих же гімназіях українська мова була обов'язковим предметом для вивчення, а польська мова належала до позапрограмових предметів. Виняток на користь поляків складали гімназії домініканів у Львові та Перемишлі. Таке зневаження української мови було логічним продовженням політики уряду, який втілював у життя відомий лозунг “Девіда ет імпера” — “Розділяй і владарюй”. Правда, щоб мати хоч якесь обличчя перед народом, який захистив, на свою біду, цісаря і в час наполеонівських воєн, і в часі революції 1848 року і не допустив до реставрації Польщі, віденський уряд у тому ж своєму розпорядженні 1850 року стверджував, що українська мова буде введена як навчальна в гімназіях Східної Галичини, як тільки вона досягне певного ступеня виробленості та науковості. Для того, щоб доказати, що уряд готовий допомогти своєму бідному народові в

галузі навчання українською мовою, було вирішено проекспериментувати. За об'єкт експерименту була обрана стара Бережанська гімназія. У ній у 1853 році було вирішено впровадити вивчення математики українською мовою в двох найнижчих класах. Але нічого з того не вийшло. Протягом двох днів дирекція шукала вчителя, який би вмів вести урок математики українською мовою, і не знайшла, а тому мусила відкинути думку, що українська мова взагалі годиться для викладання математики. Одночасно виявилось, що в тих же Бережанах не було кому викладати і релігію українською мовою. Не вмів цього робити український священик, який щоденно правив Служби Божі в українській церкві. Польські історики забувають додати ще одну важливу деталь: священик діставав посаду згідно з середньовічним так званим "правом презенту", суть якого була в тому, що вибирав собі священика власник посілости, а не громада, і той священик служив Богові, але виконував вказівки свого пана, який забороняв йому виголошувати післяєвангелічні проповіді українською мовою, і він мусив голосити їх польською. Сама ж Служба відправлялась церковно-слов'янською мовою, яку люди не розуміли. Польські історики забули, як у тій же гімназії, завдяки польському патронатові, дитину, в якій вихоплювалось слово рідною мовою, жорстоко, по-звірячому карали. Її примушували носити на шії ярмо. Фізичним способом викоринювали українську мову... Вона була майже під заборноюю. І це робилося ще гірше і жорстокіше, ніж на Великій Україні у часи валуївського циркуляру та емського указу.

Ах, скільки було втіхи від винахідливості русинського священика Беліковича, який при викладанні релігії в Станіславській гімназії послуговувався і українською, і німецькою мовами. Спочатку він говорив по-німецьки, а потім перекладав українською. Часом бувало навпаки: спочатку говорив українською, а потім німецькою. Міністерство апробувало цей метод і дозволило катехитам вчити за методом станіславського винахідника, але з умовою, що катехит буде добре знати українську мову. Коли вже українські катехити підучились рідної мови і могли викладати нею даним методом, то виявилось, що учні зовсім не розуміють української мови. І стурбоване таким фактом Міністерство у Відні дало розпорядження, щоб викладати релігію польською мовою, тільки певні молитви та догми говорити по-українськи. Зокрема, учень повинен був знати "Отче наш" українською мовою. Катехитам категорично заборонялось знижувати гімназістам оцінку за те, що вони не знають української мови. За даним цісарським декретом надійшов інший — від 9 грудня 1854 року, в якому визнавалось право викладання тією мовою, яка потім принесе учневі користь. А такою мовою, на гадку

Міністерства, була не польська, не українська, а німецька. Дуже ображеними тим почувлись поляки! Як? Від їх мови нема користі? Якщо нема користі в "такій" державі, то обов'язком поляка є створити свою державу, яка визнаватиме за свою польську мову. Декрет цисаря вони назвали реакційним, бо він обмежував їхні права, надані декретом 1850 року, в якому допускалось викладання польською мовою в нижчих класах гімназії. Поляки були переконані, що з польської мови в Галичині повинно бути більше користі, ніж з німецької. Про українську взагалі мови не могло бути. На цих позиціях стояв шкільний інспектор Евзебій Черкавський, який посів цю посаду у 1855 році. Однак ні йому, ні польській презентації не вдалось прихилити на свою сторону ні Міністерство освіти, ні намісника Галичини Агенора Голуховського. Навчальною мовою залишалась німецька, проти якої і повели боротьбу польські патріоти, які, проте, аж ніяк не могли навіть допустити думки, що на навчання рідною мовою мають право й українці. Щоб комусь з уряду не прийшла в голову думка про можливість навчання дітей українською мовою, робилось все можливе, щоб скомпроментувати цю мову.

Польські шовіністи всілякими способами провокували війни азбучного плану, роздували до неможливості граматичні проблеми і питання письма, налаштовуючи на свій лад Міністерство освіти, аби тільки завадити прийняттю хоч якогось рішення про навчання українською мовою. Та діяльність привела до того, що 1859 року Міністерство видало розпорядження, яке забороняло вживати у книжках для шкіл "гражданку", а дозволяло друкувати книжки тільки кирилицею. Це викликало опір українських сил. Через півтора року знову була поновлена в правах "гражданка". Тут у справу втрутились москвофіли, які намагались протягнути російську мову замість української. Всі, хто тільки міг, шкодив українській мові. Все це було тільки на користь польській мові. В 1857 році, проте, розпорядженням Міністерства польська та українська мови стали обов'язковими предметами в гімназіях Галичини. Але їх вивчення мусило бути узгоджене з родичами учнів...

Що ж до кількості годин, призначених на науку німецької мови, то вона становила в Західній Галичині в кожному класі від 4 до 6 годин на тиждень, а в Східній Галичині, де та мова була навчальною, від 2 до 4 годин. На крайові мови відводилось по 2 години на тиждень, а на польську — 3 години.

Словом, 1856 року нарешті більш-менш усталився план науки в галицьких гімназіях. Основними, обов'язковими для навчання були такі предмети, як релігія, латинська, грецька та німецька мови, фізика і філософська пропедевтика, а також дві крайові мови: польська й українська,

вивчення яких залежало від вибору родичів. Тобто українці мусли вчити польську мову і не могли вчити української.

У Дрогобичі цей план навчання дещо змінили, зокрема стосовно вивчення крайових мов. Згідно з ерекційним актом від 1856 року однієї мови мав навчати звичайний учитель, другої — побічний за окрему плату. В Дрогобичі цю постанову зігнорували. І польські дослідники роблять здивовані очі, чому це розпорядження не набрало чинності: чи то родичі учнів не захотіли, щоб діти вчили української мови, чи, може, гміна хотіла заощадити гроші, виділені на побічного вчителя, але в Дрогобичі твердо постановили, що вчитель зі штату вчителів буде вчити польської мови, а зі сторони — української. Але тут відразу почались протести проти вивчення української мови: недосконала, худоб'яча мова для гною! Немає граматики! Нема літератури! Нема книжок! Крайовою мовою в Дрогобичі, завдяки директорові Тшасковському, була визнана польська, і від 1867 року вона взяла повний верх над українською, хоча, як злосливо заявляє будь-яке історичне дослідження, саме про українську мову, а не про польську, дбав уряд. Уже 1863 року був вироблений лекційний план навчання цього предмета, а в інших гімназіях такий навчальний план появиться тільки через 30 років. При намісництві була створена спеціальна комісія під керівництвом тодішнього шкільного інспектора Амбросія Яновського з метою збирання матеріалів для українських підручників. Але ж руська література була така вбога, що не було можливим зробити щось суттєвого для вивчення цієї мови. Тому комісія нічого й не зробила!

Починаючи від 1858 року в Дрогобицькій гімназії було у всіх восьми класах по дві години релігії на тиждень. Тільки у восьмому класі — три години. Разом годин релігії було 17. Латинська мова, зрозуміло, мала бути профілюючою. У першому та другому класі на неї відводилося по вісім годин, у третьому-шостому класах — по шість на тиждень, а в сьомому та восьмому — по п'ять. Разом 50 годин. Грецьку мову починали вивчати з третього класу. У цьому класі для неї передбачувалось п'ять годин, у четвертому — шість, у сьомому — чотири, у восьмому — п'ять. Разом 28 годин.

Трошки менше відводилось на німецьку (навчальну) мову: у 1–2 класі — по 4 години, у решті класів — по три, лиш у 5-ому — 2 години. Загальна кількість — 25 годин. На крайові мови відводилось у 1 класі — по 3 години, а в інших класах по дві, тобто разом в тиждень 18 годин. На географію та загальну історію в кожному класі відводилось по три години на тиждень, тобто разом 24 години, з тією

різницею, що в 5-му класі було не три години, а чотири, а у восьмому — тільки одна година.

На натуральну історію та фізику відводилось в 1, 2, 3, 5 і 6 класах по дві години в тиждень, а в інших по три. Разом — 19 годин. Тобто стільки, скільки на вивчення крайових мов. На філософську пропедевтику відводилось 4 години в тиждень: дві години у сьомому класі та дві у восьмому. Тобто в тиждень було 208 годин навчання, себто 34 години на день, а коли розділити цю цифру на 8 (кількість класів), то вийде 8,8 години. Тобто кожного дня в учнів було 8—9 уроків.

До обов'язкових предметів відносились каліграфія, співи, французька мова та рисунки.

План науки був суттєво змінений, коли 1866 року Дрогобицька гімназія з класичної стала реальною.

Такі реальні гімназії не були чимось окремим у системі освіти, а були комбінацією гімназії і реальних шкіл, чи гуманітарного і реального напрямку освіти. На думку уряду, в нижчих класах гімназисти могли б не тільки швидко здобути якийсь фах, але й підготуватися до вступу у вищі реальні школи.

План науки для таких гімназій в 1864 році розробляла освітня Рада, яка для цієї мети вирішила відвести чотири нижчі класи гімназії. Було запроваджено вивчення рисунків та французької мови, а також суттєво розширено вивчення математики, натуральної історії та фізики. На рисунки відводилось по 16 годин щотижня (від 1868 року у вищих класах рисунки викладалися по чотири години в тиждень). Натуральній історії і фізиці віддавалось по три години. В найнижчих класах класичних гімназій зоологія вивчалась у першому класі і першому півріччі другого. Ботаніка вивчалась у другому півріччі другого класу, мінералогія — у першому півріччі третього класу. Зате в реальній гімназії, незважаючи на загальне збільшення годин, вивчення зоології закінчувалось у першому класі, а ботаніки і мінералогії — в другому. Фізика вивчалась протягом року у третьому та четвертому класах. Почала вивчатись у гімназії і хімія як окремий предмет, чого не було в класичних гімназіях. Учням третього і четвертого класу залишалось право вибирати, яку вивчати мову: грецьку чи французьку.

Ті, хто мав намір після закінчення нижчої гімназії вступати у вищу, мусіли від третього класу ходити на грецьку мову, а для тих, хто хотів продовжити своє навчання після закінчення нижчих класів реальної гімназії у вищій реальній школі, обов'язковою для вивчення мала бути французька мова, а не грецька. Чотири нижчі класи реальної гімназії були таким чином спільною основою для гуманітарних і вищих реаль-

них гімназій. Так в гімназіях виникли два види класів: гімназійні і реальні. Перехід з одного класу в інший допускався при певних умовах. Учень-реаліст міг поступати у вищу гуманітарну гімназію і навпаки. Для цього переходу потрібно було здати екзамен з грецької чи, відповідно, французької мови, який складався після закінчення четвертого класу у вигляді вступного екзамену до п'ятого класу.

Навчальні плани реальної гімназії не мали жодних змін у плані вивчення релігії. Та ж кількість годин на тиждень у кожному класі, загалом — 17 годин на тиждень. На латинську мову передбачалось 50 годин на тиждень. Значно зменшувалась кількість годин грецької мови. Вона тепер вивчалась з п'ятого класу, а не з третього, як раніше, і замість 28 годин на тиждень на неї відводилось тільки 19 годин: по п'ять годин у вищих класах і лиш у сьомому — чотири. На французьку (чи, відповідно до вибору дитини, грецьку мову) відводилось вісім годин: у третьому та четвертому класі — по 4 години. У тому ж обсязі вивчалась і німецька мова: 25 годин на тиждень. "Крайовій" мові відводилось 18 годин на тиждень, як і раніше. Не змінилася кількість годин географії та загальної історії (24), математики (23). Збільшувалась кількість годин, відведених на натуральну історію та фізику. Тепер майже в кожному класі було по три години на тиждень, лише у 5 та 6 — по дві. Разом 22 години. Раніше було 19. Не змінювалась і кількість годин філософської пропедевтики — 4 години на тиждень. На рисунки відводилось 16 годин: у 1, 2, 3, 4 класі по чотири години на тиждень. Загально 226 годин (раніше — 208). У середньому на кожен клас припадало по 30 годин.

Реальні гімназії, починаючи від 1864 року, відкривались тільки виключно на побажання гмін. Першою ластівкою серед них була реальна гімназія у Відні (1864 р.), а в Галичині — у Бродях і Дрогобичі (1864 р.), а потім у Коломиї (1870 р.). У 1871 році така гімназія виникла у Вадовицях.

Передбачуваний лекційний план протримався тільки один рік. Наступного року через впровадження в гімназії польської мови не тільки як предмета, але і як навчальної, він суттєво змінився.

Розділ V

БОРОТЬБА

Боротьба за викладання в гімназіях польською мовою почалась від 1860 року, коли австрійський абсолютизм став давати тріщину, терплячи поразки в Італії у війні з Наполеоном III.

Зрозуміло, що підіймати голос скоріше не було сенсу. Цісар, ще молодий і запальний до роботи, добре пам'ятав, як виступили під час революційних подій проти нього поляки і до них довелось застосувати чималу військову силу, а у Львові навіть знищити старий університет та бібліотеку, бо саме там зосередились бунтівники, і їх довелось викурювати гарматними пострілами.

Руїни колишнього університету цісар ласкаво зізволили подарувати українцям, аби вони на старих фундаментах вибудували свій Народний Дім, а під університет невдовзі було знайдене нове приміщення біля Калічої Гори, в якому перед тим знаходився тринітарійський чернечий орден.

Тепер, коли Наполеон III тлумив Австрію на полях Італії, поляки зрозуміли, що настав слушний час, аби підняти голос на захист польської мови. Першим це зробив граф Маврицій Країнський, член Ради Держави, скликаної намісником Агенором Голуховським, також великим польським патріотом і великим українофобом. Маврицій Країнський був людиною, яка полюбляла всюди вносити свої пропозиції та проекти. На цей раз він звернувся до самого цісаря, виклавши йому суть справи, яка полягала в тому, щоби в гімназіях Галичини ввести як навчальну мову польську. Цісар не міг не відгукнутись на лист графа і листом від 20 жовтня 1860 року доручив розібратись у даній справі своєму намісникові Агенору Голуховському. Той тільки того й чекав. Він дуже швидко сформував фахову комісію, яка складалась з чотирьох директорів галицьких гімназій та інспектора Евзебія Черкавського. Комісія почала свої наради у Відні під керівництвом Евзебія Черкавського, але добитись чогось суттєвого даній комісії так і не вдалось. Уряд твердо стояв на своєму.

Боротьба за польську мову перенеслась з Відня у Львів, у стіни Крайового Сейму, який був скликаний цісарським патентом від 26 лютого

1861 року. На першій сесії засідання Сейму розглядались більш важливі питання політичного життя та оборони крайової автономії, тому питання мови взагалі не піднімалось. До цього питання вдалось приступити в 1863 році на другій сесії засідання Сейму. Сесія тоді прийняла до розгляду пропозицію Йосифа Дітла створити автономну комісію в справах шкільництва згідно зі статутом Сейму від 1861 року. Однак і на цей раз нічого не вдалось зробити, поскільки в Конгресівці почалось чергове повстання і засідання Сейму поспішно було закрито. Знову Сейм зібрався тільки в жовтні 1865 року за урядування графа Ришарда Белькредецького після відставки уряду централістів, очолюваного Шмерлінгом. Дану пропозицію, яку внесли на попередньому засіданні, але за яку не було проголосовано, тепер повторив граф А. Потоцький. Правда, граф Потоцький тепер цю пропозицію сформулював чіткіше від попередньої і пропонував прийняти польську мову як навчальну в гімназіях Галичини. Однак засідання Сейму довелось скоротити, пропозиція не обговорювалась і не ставилась на голосування, проте і без цього над даною проблемою почала активно працювати Шкільна Рада і свої пропозиції з цього питання виставила Сеймові на засіданні 27 лютого 1866 року. На цей раз Сейм прийняв дану пропозицію, затвердив її і за старанням графа Белькредецького вона дістала 22 червня 1867 року санкцію монарха.

Найбільший вклад в те, щоб так сталось, внесла Дрогобицька гімназія. Місто Дрогобич виявилось найбільш патріотичним з усіх міст Галичини.

Опираючись на 17-ий пункт свого Статуту, який допускав обидві крайові мови гідними для навчання, Дрогобицька гміна на підставі рішення депутатів внесла до Намісництва пропозицію про впровадження для навчання польської мови, поскільки русинська для цієї справи цілком не годиться. У Дрогобичі навіть сумніву в цьому не було. Про це відкрито говорилось на маївках, де читалися революційні вірші і виконувались революційні пісні. З аналогічною пропозицією про запровадження в Угорщині як навчальної мови угорської замість німецької виступили і в Будапешті, і цісар з тим погодився. Своім розпорядженням від 29 листопада 1869 року він дозволяв в угорських гімназіях навчальну мову угорську. Підбадьорені такою перемогою поляки взялись за роботу. Вони притягнули на свій бік чималу кількість прихильників, в тому числі німців.

І поляки добились успіху. Розпорядженням від 22 червня 1867 року польська мова як навчальна вводилась у всіх гімназіях Галичини. Українська мова була навчальною тільки в чотирьох нижчих класах Академічної гімназії у Львові. У гімназіях Східної Галичини українська мова могла бути предметом обов'язковим для всіх гімназистів, якщо

учні-гімназисти виявляли бажання його вивчати. На побажання батьків їх діти також можуть вчити українську мову, якщо в одному класі їх набирається 25. Чом би й ні! Від того часу в жодній гімназії Галичини не допускали, аби у класі було більше 15 дітей-українців...

Таке рішення образило українську громадськість. Посол австрійського сейму Степан Качала, священник з Шельпак, назвав це рішення "зброєю для мордування Русі". Протести українців уряд не прийняв до уваги. Тодішній президент міністрів граф Бевст навіть сказав, що тільки поляки можуть вирішувати, наскільки в Галичині можуть існувати українці.

Введення польської мови як навчальної викликало збільшення годин на вивчення як польської, так і німецької мов. Чому збільшувалась кількість годин на вивчення польської мови — зрозуміло. Однак, дозволяючи польську мову, уряд аж ніяк не хотів применшувати ролі німецької і, посилаючись на постулат від 1859 року про те, що учні середніх шкіл Галичини мають так знати німецьку мову, щоб нею володіти цілком досконало як у розмові, так і на письмі, вимагав у новій ситуації виділити більше годин на її вивчення.

Потрібно було знову переробляти навчальний план. Новий навчальний план у Дрогобичі був введений з початком 1868 навчального року. На польську мову відводилось у кожному класі по три години на тиждень. У першому та другому класі на німецьку мову виділялось п'ять годин на тиждень, в решті класах — по чотири. З цією метою у п'ятому класі вивчення класичних мов скорочувалось на одну годину.

З таким планом знову не погодилась Шкільна Рада і поставила вимогу повернути забрані години класичних мов та не робити більше подібних нововведень. Не залишалось нічого іншого, як збільшувати навантаження вчителів та кількість уроків. Щоб якимось зарадити ситуації і надто не завантажувати дітей, Шкільна Рада висунула нові вимоги до знань учнів, що, на її думку, мало полегшити працю гімназистів. Пропонувалось, щоб основний матеріал гімназист засвоював на уроці, а не вдома, як це практикувалось досі.

Гімназії все частіше висловлювали своє невдоволення діями Шкільної Ради, яка часом проявляла повну некомпетенцію щодо процесу навчання. Від Намісництва почали вимагати, щоб Шкільну Раду очолив хтось із педагогів, найкраще один з директорів гімназії, але Намісництво з тим не погодилось і ввело посаду референта для шкільних справ.

Постанова від 25 червня 1867 року довгий час не впроваджувалась в життя через шалений опір кліру, який добачив, що він не буде мати в школах того впливу, як раніше.

На цьому неприємності не закінчувались. Новостворена Шкільна Рада приступила до роботи 24 січня 1868 року і відразу вступила в конфлікт з Міністерством освіти, яке намагалось обмежити її компетенцію. Доходило до того, що новий статут від 25 червня 1867 року взагалі міг бути заборонений Міністерством освіти, бо, як виявилось, він був всього-навсього проханням Сейму до трону і не був остаточно затверджений. Ввело його в дію само Міністерство освіти, але тепер, коли Шкільна Рада почала "так себе вести", Міністерство леда-хвиля могло відступитись від того, що само спричинило, і ліквідувати статут 27 червня 1867 року. Тільки в березні 1869 року трохи прояснилося. Віденський парламент на своєму засіданні заборонив укладати навчальні плани. Боротьба з віденським централізмом була перервана за часів керування урядом Альфреда Потоцького та графа Гогенварта, тобто у 1870 та 1871 роках, але відновилась, коли на чолі кабінету міністрів став граф Ауерсперг, котрий був проти федерального устрою Австро-Угорської імперії. Шкільна Рада, маючи такого сильного супротивника, мусила здатись. 1875 року у неї було відібрано право призначати директорів гімназій, а також учителів. Поскілки на той час помер намісник Галичини Агенор Голуховський, а його заступник граф Альфред Потоцький не мав великого бажання займатись справами шкільництва, то фактичним керівником Шкільної Ради був референт Намісництва для шкільних справ Леон Родаковський. Шкільна Рада, яка була сформована урядом і складалась з людей, що погано були ознайомлені з проблемами педагогіки та освіти, невдовзі втратила підтримку Крайового Сейму, який перед тим захищав її перед Віднем. Тепер Сейм став нападати на неї і винити її в некомпетентності та занепаді знань учнів. Діяльність Шкільної Ради зводилась до збирання найрізноманітніших матеріалів з гімназій та складання таблиць, через що весь тодішній уряд називали "кратковим", тобто "в клітку". Дійшло до того, що з 1875 року перестали видаватись звіти про стан шкільництва в Галичині, і так продовжувалось вісім років...

Настав час застою, який тривав цілих 17 років, тобто від 1867 до 1884 року.

За цей час в житті шкільництва відбулись принаймні дві події, які намагались реформувати науку. Перша з них сталася в 1870 році. На той час Стейнмаер, міністр освіти в кабінеті Голуховського, скликав анкету для справи реформи гімназій (анкета — скликання групи людей-професіоналів, ґрунтовно обізнаних з певною проблемою, для вироблення опінії, випрацювання проекту вирішення даної проблеми), яку планувалось провести ще у 1858 році. Складали цю анкету поважні

люди, а зі сторони поляків у ній взяли участь Евзобій Черкавський, доктор Томаш Станецький, доктор Олександр Яновський і Зигмунт Савчинський. Це була доволі ліберальна анкета, яка домагалась введення в гімназії рисунків, сучасних мов, внесення деяких змін у вивчення природничих наук, а також ставила під сумнів навчання релігії в гімназії, як предмета, поскільки уставом від 25 травня 1868 року запроваджувалась свобода визнань.

Поскільки в управі анкети були в основному філологи, то вони домагалися збільшення кількості годин для вивчення філології на 4 години в тиждень; навчанню рисунків виділяли 10 годин, а природничим наукам додали на 6 годин більше. Години ж релігії скорочено на п'ять. Однак Міністерство освіти на такі радикальні зміни не пішло і задовольнилось півзаходами. Замість п'яти годин релігії було забрано тільки одну, і то в VIII класі, і додано її до годин математики. Після змін, які були введені в навчальних планах у 1867 році при запровадженні польської мови і в 1871 та 1872 роках по нарадах у віденській шкільній анкеті, розклад годин в реальних гімназіях Галичини виглядав так:

- релігія була в кожному класі по дві години на тиждень, тобто на неї відводилося 16 годин (раніше 17);
- латинська мова залишалась без зміни: перший і другий клас — по 8 годин на тиждень, сьомий і восьмий по 5 годин, а всі решта — по 6; всього — 19 годин;
- на грецьку або французьку мову в третьому класі виділялось 5 годин, у четвертому — 4 години (раніше — 8 годин);
- на німецьку мову виділялось замість 25 годин на тиждень, як раніше, 35 годин: перший клас — 6 годин, другий — 5 годин, третій та четвертий — по 4 години, п'ятий клас — 3 години, шостий клас — 5 годин, а сьомий та восьмий — по 4 години на тиждень;
- коли раніше на “мови крайові” виділялось 18 годин, то тепер української мови не було, а була польська і на неї виділялось вже 24 години;
- на три години збільшилось годин географії та загальної історії;
- на одну годину (у восьмому класі) збільшилось годин математики, загальна кількість яких тепер виносила 24 на тиждень;
- на 3 години збільшувалась кількість годин історії натуральної і фізики — тепер їх було 22;
- на філософську пропедевтику, як і раніше, відводилось 4 години;
- на рисунки — 16 годин.

Загальна кількість годин на тиждень збільшувалась з 226 до 246: в першому класі було на тиждень 32 години, стільки ж у другому, 33 — у третьому та четвертому, а у всіх інших — по 29.

У Дрогобичі все поміняли по-своєму. Вже на початку 1872/1873 навчального року на пропозицію вчителів та зі згоди Шкільної Ради в I та II класі вчили латинь не вісім годин на тиждень, як передбачалось, а 7. На дві години було зменшено кількість годин польської мови в III та IV класі. В Дрогобичі хотіли дати дітям трохи більше перепочити. І дали. В I та II класі замість 31 годин було 30, а в III та IV замість 33 годин була 31. У 1875 році, коли гімназія стала державною, це було відмінено, і учні навчались за попередніми планами.

Від 1872 року в гімназіях почали вивчати історію Польщі і Русі, чи так звану історію родинного краю, як надобов'язковий предмет. Для нього призначалось по одній годині на тиждень у III—VII класах, але одночасно гімназію було попереджено, що в разі, коли б на цей предмет записалось більше 50 учнів, то можна відкрити паралельний клас. У третьому класі вивчали період П'ястів до 1386 року, а в інших класах — новітню історію. На той час з даного предмета не було підручників, тому рекомендувалося його вивчати за хронологічними таблицями. Правда, в тім же році Шкільна Рада запропонувала для цього предмета підручник Х. Т. Т. та Генрика Шмідта, але вже наступного року забракувала його, і аж до 1878 року учні навчались, записуючи те, що диктував викладач. Навчання цього предмета повинно було виробити в учнях любов і повагу до дому Габсбургів, які прийняли Польщу в свої обійми. Знавці кажуть, що учні легковажили цей предмет, не ходили на нього. Дрогобич, як завше, був попереду всіх, і коли інші даний предмет вивчали з початком 1872 навчального року, то в Дрогобичі це зробили на рік раніше. Потім перестали, бо гміна не хотіла оплачувати вчителя, тобто предмет не викладали ні в 1873, ні в 1874 році, і тільки після надання закладу державного статусу в 1875 році вивчення цього предмета поновилося.

Від 1 вересня 1872 року в Дрогобичі вивчали як надобов'язковий предмет і геометричні рисунки — по 3 години щотижня (у вищій гімназії).

Попри намагання гімназії наблизити освіту до потреб школи їй це не вдавалось, бо цьому постійно опиралась Шкільна Рада, яка вимагала вивчення класичних мов. У 1872 році було виявлено, що учні нижчої гімназії погано знають латинь та греку, що заважає науці у вищих класах, де вже вивчаються твори окремих авторів.

Усі реформи навчання, які зводились до глибшого вивчення класичних наук, не могли задовільнити суспільність, котра постійно намагалась увільнити молодь від обтяжливої праці. Та критика виходила головним

чином з Педагогічного Товариства, яке 1876 року виступило з проектом заснування нової школи і зробило для неї програму, однак її не прийняла Шкільна Рада. За ідею Товариства захопилось Міністерство освіти. Воно запропонувало замість двоступінчатої шкільної науки, яка була до цього часу, одноступінчату. Вже в кінці травня 1876 року з цього приводу відбулись анкети, які скликала Шкільна Рада. До складу комісії увійшло 8 членів Шкільної Ради разом з тодішнім намісником графом Альфредом Потоцьким, а також із заступником голови Ради Філіпом Залеським, та ще 7 осіб, серед яких були професори університету і директори середніх навчальних закладів.

Ухвалена на той час програма навчання опиралась на обмеженні годин класичних мов та впровадженні деяких нових предметів. Алгебра, геометрія, фізика, хімія та історія переносилися з нижчої гімназії до вищої, наука грецької мови повинна була починатись від п'ятого класу, рисунки та французька мова мали стати обов'язковими предметами, нарисна геометрія повинна була викладатись у шостому класі, хімія — як окремий предмет — у п'ятому і соматологія — в шостому класі як доповнення натуральної історії.

Попри очевидну прогресивність нового навчального плану мав він і поважні недоліки, які виникали з того, що наука в нижчій гімназії була організована так, щоб дати учням знання, потрібні для вивчення спеціальних наук. Це вимагало надзусиль у навчанні молоді, поскільки кількість годин у порівнянні з першою програмою не зменшувалась, а збільшувалась. Врешті дана програма так і не вийшла поза рамки проекту і ніколи не була впроваджена в життя.

Загалом ці реформи нічого не дали гімназіям Галичини, але були корисні для Дрогобича. Як відомо, реальні гімназії мали на меті приготувати учнів у чотирьох нижчих класах до навчання у вищій реальній школі і до практичних професій. З цією метою було збільшено кількість годин на заняття, що викликало нарікання зі сторони учнів.

Зрештою, з кожним роком ставало зрозумілим, що реальна гімназія, незважаючи на всі спроби оживити її, не виправдовує себе. Та й кількість учнів у реальних класах була в Дрогобичі мінімальною.

Якщо в чотирьох галицьких реальних гімназіях (Броди, Дрогобич, Коломия і Вадовиці) кількість учнів, які записались на вивчення французької мови, в III та IV класі у 1872–1875 роках становила 25% від загальної кількості учнів у тих класах, то в Дрогобичі вона становила 1%. А були роки (1872 і 1874), коли на французьку мову не записався жоден учень. Після одержавлення закладу та кількість збільшилась до 2%, але в наступні роки в III класі взагалі ніхто не записався на фран-

цузьку мову. Зовсім протилежна картина була в інших реальних гімназіях Галичини. Ця цифра там ніколи не падала нижче 20%.

На час 12-річного існування реальної гімназії в Дрогобичі французьку мову вивчали тільки 38 учнів із 833, які на той час навчалися у III та IV класі. З тої скромної цифри 12 учнів пішли у вищу реальну школу, а решта після складення екзамену з грецької мови перейшла до вищої гуманітарної гімназії.

З того всього виходило, що реальна гімназія в Дрогобичі зовсім не має жодної вартості, а тому проти неї почали активно виступати. Першим це зробив професор Фогт, який зібрав всі недоліки в одну брошуру "Австрійські реальні гімназії", де чорним по білому показав недоречність реальних гімназій. Брошура вийшла в Лейпцігу 1873 року. Далі в боротьбу включилась дрогобицька гміна, яка остаточно спричинилась до падіння реальної гімназії в Дрогобичі. Майже в тому самому часі, коли Міністерство освіти проводило перекваліфікацію державних реальних гімназій у Відні та Гармалсі, а саме 27 липня 1877 року, міська рада Дрогобича вислала петицію до Міністерства, щоб перебудова була проведена і в Дрогобичі. Аргументи, приведені у даній петиції, перехилили терези на бік некористі таких гімназій. Учителі з Дрогобича були проти науки рисунків, французької та грецької мов у III і IV класі і домагались, щоб кількість годин на природничі дисципліни була в Дрогобичі така ж, як і в гімназіях гуманітарного типу. Децю іншу думку мав директор гімназії Керекярто, який був за те, щоб на навчання рисунків у школі залишити по 2 години на тиждень у кожному класі.

Жодна з пропозицій Міністерством не була підтримана. Розпорядженням Міністерства освіти за № 184 від 28. IV. 1878 року в Галичині було ліквідовано реальні гімназії, за винятком гімназії в Бродах. У нижчих класах гімназії були залишені рисунки.

Вся різниця між колишнім і теперішнім навчальним планом була та, що учні повинні були обов'язково вивчати французьку мову, а також у нижчих гімназійних класах на одну годину було зменшено кількість годин, відведених на натуральну історію.

Найближча зміна в навчальних планах, які були прийняті 1878 року, наступила у 1884 році. Тоді ж був вироблений зовсім інший підхід до навчання. Учитель повинен був вчити, а не викладати; пояснювати і поглиблювати знання учнів на уроці, а не давати завдань додому. Від учнів вимагалось ґрунтовних знань з кожного предмета. Відкинено матеріал, який був дріб'язковий і обтяжував пам'ять молоді.

У викладанні стародавніх мов покладено кінець бездумному зловживанню граматиною і дріб'язковому трактуванню авторів. Тепер учні

повинні були вчитись розуміти зміст прочитаних творів. Граматика з позиції господині опустила до ролі служниці при вивченні літератури.

Дуже змінювалось і становище такого предмета як загальна історія. Досі він трактувався як допоміжна дисципліна для класичної філології і мав служити матеріалом для пояснення творів грецьких та римських авторів. Оповідала та історія не про життя народу та держав, а про життя окремих королів та династій. Метою цього предмета було виховати в учнів почуття вдячності до Габсбургів. Учителям заборонялось викладати матеріал поза тим, що було в підручнику, а учням — шукати якоїсь додаткової літератури. Тільки після введення конституції в 1867 році, а, точніше, від часу видання Міністерством нового навчального плану в 1871 році, дещо змінився погляд шкільної влади на завдання цього предмета в гімназіях. Опирався цей погляд на програму професора Лоренца, згідно з якою історія повинна була зрестись ролі "містрини життя", а завдання своє звести до чисто наукової цілі, а саме — до вияву генетично-прагматичного зв'язку між усіма випадками та подіями в світі. Міністерство прийняло основні засади Лоренца, які він висловив у 1871 році, однак лише частково і з умовою, щоб викладати предмет, не понижуючи честі Габсбургів. Одночасно було значно зменшено кількість годин на цей предмет, в той же час збільшилась за той рахунок кількість годин географії в нижчих класах, а у вищих навіть передбачалося звільнення кращих учнів від задачі того предмета на екзаменах. Щодо природничих наук та фізики, то реформа 1884 року стосувалась не самого навчального плану та розкладу годин, а лиш методу навчання. Мала вона тепер на меті не пусте обезнаочнене навчання гімназистів, а проведення різних практичних і лабораторних занять.

Реформувались також інші предмети, за винятком польської мови (чи української) та релігії.

Дана реформа була безумовним кроком вперед. Вона була така ідеальна, що, як сказав один із її критиків, досягнути її могли тільки ідеальні учні при найідеальніших учителях серед ідеальних умов. Однак і така реформа не задовольнила всіх. Щораз частіше чулись голоси, щоб з гімназій взагалі забрати класичні мови, як нікому не потрібні, а замість них ввести реальні науки. Час вимагав чергової реформи школи.

Реформа 1884 року вимагала негайного вирішення двох питань: викладання польської та німецької мов. Звичайно, про українську мову ніхто з істориків гімназії не вважав за потрібне й говорити. Її існування, як твердили у Відні, цілком залежало від того, наскільки їй на це дозволять поляки.

Від 1867 року польська мова у всіх галицьких середніх школах була навчальною мовою, а крім того була ще й окремим предметом, який вивчали гімназисти. Однак з точки зору методології у вивченні мови та літератури існувала повна анархія. Не було навчального плану, не було інструкції щодо її навчання. Питання викладання мови цілком не цікавило Відень, а Шкільна Рада, яку б мало хвилювати це питання, займалась вимальовуванням таблиць. Вивченням цього питання зайнялось тільки недавно створене Товариство викладачів вищих шкіл. Воно на одному зі своїх перших засідань 12 травня 1883 року вибрало комісію для складання плану та інструкції. 1884 року, саме тоді, коли праця підходила до кінця, вийшло міністерське розпорядження щодо німецької мови. Потрібно було негайно змінювати плани та інструкції щодо польської мови, праця над якими закінчувалась. Через те так звані "вказівки до науки польської мови" були видані тільки 1885 року. Шкільна Рада, однак, не хотіла їх дати Міністерству до затвердження, а тому не було вироблено навчального поурочного плану. Через два роки був готовий новий навчальний план, вироблений колом провінціальних учителів, серед яких був і професор Дрогобицької гімназії Антоній Квятковський. Збори Товариства одноголосно прийняли цю програму та навчальний поурочний план 5 квітня 1887 року, запропонувавши Шкільній Раді апробувати його. Шкільна Рада на цей раз віднеслась прихильно до даної пропозиції і ввела новий план у дію своїм розпорядженням від 15 квітня 1889 року. Наступного дня даний план був дещо удосконалений, але Міністерство його не затвердило. Шкільна Рада ввела його в дію, користуючись своєю певною автономією щодо центру. Незатвердження Віднем планів стосовно польської мови дуже обурило громадськість, і вона почала в пресі звинувачувати австрійську владу, що та своїми діями чинить замах на польську мову. Це викликало дебати у Віденському парламенті 8 лютого 1893 року. Внаслідок того вже при кінці березня план був виданий і затверджений Товариством. Згідно з ним навчання польської мови у 4 нижчих класах гімназії зводилось до того, щоб навчити учнів добре читати і орієнтуватися у найосновніших творах польської літератури. Учень повинен був вільно говорити та писати цією мовою, розумітись на стилях поезії і прози, а також знати найважливіші події з життя відомих польських поетів та прозаїків. З тою метою Товариство заснувало видання так званої "Бібліотеки для молоді". Одночасно з тим виникла необхідність написання нових підручників польської мови та літератури, у зв'язку з чим 27 листопада 1886 року при Товаристві було створено окрему комісію та секцію імени графа Станіслава Тарновського.

Майже одночасно з проблемою польської постала і проблема української мови, викладання якої також вимагало свого навчального плану. Необхідність мати такий план була викликана не стільки питаннями дидактичними, скільки полігичними. Попередній план з 1864 року базувався на спільнім вивченні цього предмета разом з польською мовою у так званих комбінованих курсах, але він виявився недостатнім з моменту, коли цей предмет почали вивчати окремо. Сталось це в 1866/67 навчальному році. Вже зовсім нікудишнім виявився той план, коли українську мову піднесено до рівня навчальної мови в Академічній гімназії у Львові. У 1884 році русини почали боротьбу за розширення прав української мови. Розпочав її посол у сейм Юліан Романчук, який 4 жовтня 1884 року запропонував сейму розглянути питання про становище української мови згідно зі статусом від 22 червня 1867 року в дусі рівноправності обидвох крайових мов у середніх школах Східної Галичини. Сейм, звичайно, звернувся з цим питанням до Шкільної Ради, повітових рад, а також до 29 значніших галицьких міст, з котрих надіслали відповіді п'ять міст, а серед них і Дрогобич. У результаті цього опитування сейм видав два рішення. Перше з них стосувалось Підгайців, де на прохання тамтешнього повітового віділу вводилась утраквістична (двомовна) школа, що викликало шалений опір польського шовінізму. Друга постанова була сформульована графом Войціхом Дідушицьким, який прагнув зберегти і надалі польський характер середніх шкіл і, одночасно, "якимсь способом" розширити знайомість учнів з "тою мовою" (тобто українською). Згідно з його пропозицією навчання руської мови мало залежати від волі батьків учнів. На пропозицію графа Дідушицького наука руської мови стала для всіх учнів, без огляду на їх релігійне визнання, настільки обов'язковою, що тільки на виразне бажання батьків учні могли бути звільнені від вивчення руської мови. Дідушицький у своїй пропозиції виходив з того, що відтепер вивчати руську мову буде значно більша частина учнів, ніж досі, коли батьків учнів питали, чи буде він вчити, чи ні. Тепер мусили вчити всі, а батьки, коли дитина не хотіла, мусили прийти і виразно сказати, що дитина вчити не буде.

Проект Дідушицького отримав більшість голосів на засіданні шкільної комісії при Крайовому Сеймі, і 16 грудня 1885 року був запропонований сеймові. Однак під час його розгляду виступив урядовий комісар доктор Ріттнер, який заявив, що дана пропозиція не буде мати санкції цісаря, оскільки згідно з параграфом 19 уставу ніхто не може бути присилуваний до вивчення другої крайової мови, а тому категорично не можна надавати руській мові в гімназіях з викладовою польською мовою прав обов'язкового вивчення. Тільки 24 січня 1887 року сейм

ухвалив зміну пункту в уставі з 1867 року, внаслідок чого був прийнятий проект Дідушицького, тобто українська мова отримувала другорядне, а не рівноправне значення. Однак, щоб хоч чимсь русини, які протестували проти такого рішення, були задоволені, сейм на внесок посла Романчука прийняв рішення ввести в Перемишлі паралельні українські класи.

У той час, коли питанням української мови займався сейм, Шкільна Рада працювала і над питанням підняття рівня навчання української мови. Поскільки праця комісії, яка була створена 1867 року для укладання українських підручників, посувалась надзвичайно поволі і не дала жодного результату, Шкільна Рада у 1886 році розпустила її, а її завдання передала на нову комісію під керівництвом професора Львівського університету Омеляна Огоновського та посла на сейм і гімназіального професора Юліана Романчука.

З ініціативи цієї комісії в 1887 році скликано анкету з метою проведення ревізії українських підручників і укладення нового навчального плану. Праця і ухвала цієї анкети не дали жодних реальних результатів, так що тільки через три роки, коли при владі став віце-президент Бобржинський, за його особистим старанням виникла в Шкільній Раді нова комісія, що небагом зібрала нову анкету, на якій, нарешті, враховуючи реальні обставини, був вироблений план науки української мови у гімназіях з навчальною польською мовою. Наступного 1891 року згодились на тім, що даний навчальний план, трохи ущільнений, може бути застосовано до закладів з обов'язковою українською мовою, тобто до всіх провінційних гімназій Східної Галичини. В навчальних закладах, де українська мова була надобов'язковою, створювались два курси: один для учнів, які обізнані з даною мовою, а другий для тих, хто тільки розпочинає науку. Організація тих курсів залежала від кількості бажаючих навчатися тієї мови, а також від наявності кваліфікованого вчителя.

Що ж до кількості годин, призначених на науку української мови, то вона в різних гімназіях була різна. В гімназіях з викладовою українською мовою вона дорівнювала кількості годин, відведених на вивчення польської мови в гімназіях, що викладали польською мовою. Там, де викладанню цього предмета надано обов'язкового характеру, визначено в класі по дві години науки на тиждень з тою умовою, що кількість годин можна збільшити, якщо на це будуть слушні причини. Там, де вивчення української мови було необов'язковим, на неї відводилось чотири, шість або ж вісім годин на тиждень.

Що ж до змін, які стосувалися самого предмета навчання, то було обмежено вивчення середньовічної літератури та найдавніших пам'яток, розуміння яких вимагало певних лінгвістичних знань. Згідно з по-

переднім планом старослов'янську літературу вивчали в V і VI класах. У двох найвищих класах вивчалась народна література (новіший її період). Цей новий навчальний план увійшов у життя з початком 1893/94 шкільного року. Два роки перед тим було оголошено план вивчення граматики української мови в нижчих класах, а в 1893 році введено до шкіл фонетичний правопис.

Та попри все найбільше часу зайняло вирішення питання вивчення німецької мови. У галицьких гімназіях ця мова займала привілейоване становище. Німецька мова згідно з уставом з 1867 року повинна була вивчатись так, як у всіх гімназіях Австрії і Пруссії. Шкільна Рада виділяла на вивчення німецької мови 34 години, а пізніше навіть 35 замість 24 годин. Розроблялись нові плани, інструкції. Шкільна Рада подбала про вчителів цієї мови, і в штати гімназії з 1875 року вводилась ще одна посада. Для кандидатів на вчителів, які мали намір спеціалізуватись у німецькій мові, виділялась спеціальна стипендія, якщо б вони хотіли навчатись в університетах Відня або Грацу. Однак всі старання влади були даремні. Мета не була досягнена, абітурієнти гімназій щораз гірше знали німецьку мову.

Посипались скарги на недостатню увагу німецькій мові в гімназіях. Особливо нарікали батьки тих учнів, які хотіли бачити своїх синів на високих урядових становищах. Щоб зарадити цій справі, Евзебій Черкавський у 1880 році написав відому статтю "Уваги про вивчення німецької мови", яка була розіслана в кожную середню школу. Одночасно з нею було розіслано розпорядження Шкільної Ради щодо використання німецької мови при вивченні природничих наук, в якому, зокрема, вимагалось, щоб цією мовою учні здавали екзамен з якогось природничого предмета.

Проти цих домагань рішуче виступив у часописі "Dziennik Polski" ("Денник Польський" — пол.) директор гімназії імени Франца-Йосифа у Львові Зигмунт Самолевич. Наведені в його статті аргументи були настільки переконливі, що Шкільна Рада моментально забрала свої розпорядження назад. Такі поступки Шкільної Ради аж ніяк не збільшували охоти до вивчення німецької мови в школі. Вони стали предметом дискусії, яка відбулася 12 грудня 1885 року в Крайовому Сеймі. Посол сейму граф Адам Сапега виступив з пропозицією, щоб крайовий відділ у порозумінні зі Шкільною Радою постарався про кращі умови для науки німецької мови в гімназіях Галичини. Зрозуміло, що рішення даної справи на користь німецької мови могло зашкодити народному характеру гімназії. Збільшити кількість годин німецької мови не було можливості, бо гімназисти були завантажені по вуха. Отже треба було скорочувати години, відведені на інші предмети.

Проти панування німецької мови у 1885 році виступили і Евзєбій Черкавський, і Товариство вчителів. Їх підтримав професор Львівського університету доктор Людвік Цвіклінський. Все це примусило Шкільну Раду перевірити, чи справді таке вже погане становище німецької мови, щоб вводити якісь додаткові умови для її розвитку. Позитивним рішенням було те, що гімназія повинна навчити учня німецької мови настільки, щоб він міг вільно говорити в рамках того, що він учив у школі, а також був здатний користуватись німецькими науковими посібниками. У програмах наведено деякий порядок, обмежено кількість авторів, а також позакласну лектуру. Тепер більше уваги зверталось на розмовну мову, а не на вивчення граматики.

Якщо Крайовий Сейм і суспільство з легким серцем освоїлись з думкою про зниження рівня знань і навчання німецької мови, то зовсім протилежної думки був міністр Гавч, який настоював, щоб віденський уряд не затверджував нового проекту. У даному акті Відень бачив один з кроків до створення самостійної Польщі...

В пресі почалась дискусія, і новий навчальний план був затверджений лише тоді, коли до влади прийшли намісник Галичини Казимір Бадені та віце-президент Шкільної Ради Михайло Бобржинський. Його мали ввести у дію з початку 1892 року.

У той час Шкільною Радою багато було зроблено і щодо навчання такого предмета, як історія рідного краю. 1884 року було видано "Тимчасові вказівки до навчання історії рідного краю", де рекомендувалось менше уваги приділяти генеалогії пануючих, а глибше вивчати внутрішній розвиток польського суспільства і Речі Посполитої. Цей предмет також ставав об'єктом особливої опіки Шкільної Ради. Вивчення історії родинного краю, наскрізь реакційної, зводилось до переконання учнів, що Галичина споконвіку була краєм поляків і українці тут випадкові люди.

На початку нового століття гімназія з пут класичних наук поступово переходила на поглиблення знань в галузі природничих наук. Звернено увагу й на фізичне виховання дітей. Досі гімнастика належала до необов'язкових предметів, як і співи, рисунки та каліграфія. Вона викладалась без навчального плану, і на неї в гімназіях найчастіше не звертали уваги. Навіть по 1873 році, в якому врегульовано навчання всіх необов'язкових предметів, гімнастика залишилась у такому стані, як була. У дану справу змішалась Шкільна Рада, однак вона нічого вдіяти не могла, і на гімнастику в різних гімназіях відводилась різна кількість годин, або ж вона не викладалась взагалі. У 1873 році в 7 із 26 гімназій у Галичині не було цього предмета, а через десять років, у

1883 році, на 30 гімназій було 5 таких, де цього предмета не було. Стара виховна генерація вважала гімнастику шкідливою для здоров'я молоді, а тому була дуже консервативна до цього предмета, хоч на той час вже діяло руханкове Товариство "Сокіл", впроваджувалась у життя метода професора Генрика Йордана.

У Дрогобичі гімнастика в навчальний процес як обов'язковий предмет була введена 1880 року. Однак на той час не було відповідно підготовленого вчителя, не було залу для тренувань, а також фізкультурних знарядь. На їх купівлю бракувало грошей. На облаштування гімнастики в школі було визначено 200 злотих, причому вчителю давалось 140 злотих (пізніше — 160). У 1882 році її вчив учитель народної школи. З 1881 по 1893 рік вчив її Василь Стояловський і мав дві години на тиждень. Поскільки залу не було, то заняття відбувались влітку на шкільному подвір'ї, на очах перехожих і під оплески вуличників, зимою ж — у вузькому і неопалюваному коридорі гімназії.

У 1890 році справи змінились на краще. Цього року Міністерство видало розпорядження, щоб гімнастиці в школах приділили більше уваги, і визначало для неї шість годин на тиждень замість 3 годин, що були досі. Справу фізкультури було довірено людям кваліфікованим, і вона велась за системою німця Яна Спісса. Окрім того Міністерство заохочувало молодь зайнятись плаванням, санкуванням, різними рухливими забавами на свіжому повітрі, а також брати участь в екскурсіях, які б мали ще й навчальну мету.

Наміри були добрими, але на розвиток фізкультури кожній гімназії в 1893 році було виділено тільки 21 корону 72 гроші. Щоб якось зрушити справу з місця, гімназія почала винаймати різні приміщення та спортивні знаряддя, але учні за це мали платити 1 корону.

1890 року для підготовки вчителів гімнастики були засновані курси під керівництвом професора Г. Йордана.

З 1887 року згідно з розпорядженням міністра Гавча були введені шкільні журнали, де щоденно записувались оцінки гімназистів, а вкінці кожного півріччя виводився "ступінь" поступів учня як середньоарифметичне з оцінок. Проти цього вчителі дуже протестували, але потім визнали користь таких журналів.

Завдяки реформі 1884 року вдалось врегулювати навчання єврейської релігії, яка до цього часу викладалась безконтрольно у всіх галицьких школах. Не було жодної програми, навчального плану ні навіть, як буває в таких випадках при відсутності двох перших, інструкції. Не було вказівок чи норм, які би визначили ступінь знань релігії учителів, які вчили цей предмет. За основу навчання брались два розпорядження

Міністерства, що були випущені у 1851 та 1853 роках для шкіл у Чехії і Моравії і тільки загально визначали вимоги до цього предмета, які включали знання про віру і моральність, літургію, біблійну історію та історію єврейського народу. Насправді кожен учитель учив як хотів і що хотів. Складалось так, що в кожній школі були свої вимоги та свої програми. Виробити якийсь спільний план для гімназій було просто неможливо через шалений опір кагалів, а також через розлом єврейської громади на ортодоксів, які тримались талмуду, стародавніх традицій та пояснень до них (Мішна і Гемара) і мали нездорові засади щодо інших віросповідань, та на поступових, які закинули талмуд і не мали ворожих почувань до християн, але у ставленні до релігії були більш, ніж індіферентні.

Безрезультатними були спроби губернії 1850 року навести порядок у вивченні цього предмета, нічого не дали і втручання Міністерства освіти 1856 року, яке забороняло вчителям вживати незатверджені Міністерством підручники або манускрипти, поскільки і тут не було жодного порядку, і в гімназіях вчили з тих підручників, які подобались учителю цього предмета. Крім того, вчителі не мали потрібної для навчання в гімназіях освіти, дуже зле володіли польською мовою, яка вже була викладовою, і часто не здобували собі належного авторитету в учнів. Дирекції школи чи органам інспекції було важко щось зробити, проте євреї дуже боронили своїх прав, які їм надавали, зокрема, звільнення від навчання у свята і звільнення від писання в суботу. Дійшло до того, що шкільна влада дозволяла дитині не вчитись релігії, — достатньо було принести довідку про те, що вона вчить релігію у якогось приватного вчителя, який був авторитетом у кагалі.

З цим ще можна було миритись, коли кількість учнів у гімназії була вельми скромна, однак з 1860 року кількість учнів почала рости, і врешті дійшло до того, що євреїв у школі стало значно більше, ніж поляків та українців. Зрозуміло, що в такому випадку конче треба було врегулювати цю науку.

Наплив молоді до гімназій зініціювало цісарське розпорядження від 18. 11. 1860 року, яке визнавало євреїв у Галичині та Буковині рівноправними з християнами щодо займання різних посад, але з умовою, що в них буде відповідна освіта.

У зв'язку з цим уряд видав цілий ряд розпоряджень — від 25 травня 1868 року, 14 травня 1869 року, 22 червня 1872 року і 17 червня 1889 року, — які стосувались викладачів релігії. Їх зобов'язали закінчити відповідні студії. Люди без відповідної освіти не могли викладати релігію, а якщо й були такі в гімназіях, то їх звільняли.

Перша спроба створити єдиний навчальний план була зроблена Товариством учителів вищих шкіл. 1890 року на VII загальному з'їзді вчителів єврейської релігії Ізидор Планер представив такий план. Однак ніяких конкретних висновків з'їзд тоді не зробив, хоч і було заявлено, що більша частина єврейської молоді виховується вдома серед дуже нездорової моральної атмосфери і не всі євреї відчувають потребу в релігії.

Відважних навести порядок у тій ділянці не знаходилося. За справу взявся Крайовий Сейм. Як завше почав він зі збирання анкети з даної справи. Анкета зібралася 15 березня 1890 року під головуванням крайового маршалка графа Яна Тарновського і ухвалила закласти у Львові теологічний інститут для євреїв. Коли ж ця справа натрапила на найрізноманітніший опір, у 1894 році Сейм закликав Шкільну Раду самій виробити програму для навчання євреїв релігії. Наступним кроком, який зробила вже Шкільна Рада, було зібрання планів викладання релігії в усіх гімназіях Галичини. Зібраний матеріал був представлений львівському рабинові доктору Каро, який і виробив план навчання, котрий прийняли всі єврейські збори та котрий 1896 року був введений у навчальні процеси всіх гімназій Галичини. Властиво нічим новим той план не відрізнявся від плану 1851 року, крім того, що трохи зменшував науку гебрайської мови та впроваджував історію євреїв у Польщі.

Історія єврейської релігії в Дрогобичі є одночасно й історією її вчителя Йоахіма Блюменблятта, який викладав її 34 роки (1864—1898 рр.). Він був скромним, тихим, бідним об'єктом погорди для дрогобицьких ортодоксів та цілком для злосливих дотепів поступовців. Його прозивали Почонтком (Початком). Так назвали його 1867 року, коли школа перейшла на польську навчальну мову і тією мовою він вимушений був викладати релігію, що викликало величезне обурення серед євреїв. Перше речення, яке було перекладене ним з П'ятикнижжя, звучало так: "Na początku stworzył Bóg niebo" ("На початку Бог створив небо"). Від тих слів і пішло його прізвисько. Та попри все Йоахіма Блюменблятта шанували і цінили його внесок у розквіт інтелектуального потенціалу євреїв у Дрогобичі. Він був вихованцем відомої школи Перла в Тернополі, яка перед 1860 роком мала таке ж значення, як пізніше школа Гірша. Він перейнявся проблемами асиміляції євреїв у Галичині і став одним із піонерів поступового руху серед галицьких євреїв. Саме його старанням було подолане негативне ставлення ортодоксів до християнської школи.

Блюменблятт прибув до Дрогобича 1864 року і відразу почав викладати релігію в гімназії та народній школі як помічний вчитель з мізерною зарплатою в 400 злотих. Фактично до цього часу ніякої

науки релігії в гімназії не було, а обходились тим, що учень приносив довідку, що вивчає її у якогось визнаного кагалом вчителя, так званого школьника. 1864 року в школі було тільки три учні-евреї, наступного року їх стало шість, а через рік — сім. У 1867 році їх вже було майже вдвоє більше, ніж попереднього року, а саме 13; 1868 року — 10, 1869 року — 16, 1870 — 27, 1871 — 36, 1872 — 43, 1873 — 56, 1874 — 54, 1875 — 59. Спочатку релігії навчались усі разом протягом двох годин на тиждень. З часом, коли кількість учнів виросла, було утворено два відділи: один для нижчих класів, а другий для вищих. Кількість годин збільшилась до чотирьох на тиждень, по половині на кожен відділ. Два відділи були створені 1867 року, коли в молодших класах було одинадцять учнів, а у вищих — двоє. 1872 року, коли учнів було 43, виникли три відділи, і їм було відведено п'ять годин. Перший відділ складався з I та II класу і мав 26 учнів, другий — з III та IV класу і мав 13 учнів, а третій обіймав всі вищі класи і мав 4 учні. Два перші відділи мали по дві години науки на тиждень, а третій тільки одну.

Ставлення до вчителів релігії в Дрогобичі було особливе. Навіть тоді, коли гімназія повністю перейшла в державне підпорядкування, гміна зобов'язувалась оплачувати працю вчителя зі своїх фондів, а окрім того, щоб мати повне навантаження, вчитель викладав і в народних школах. Уряд не витратив ні копійки на його утримання. Коли кількість годин значно виросла, гміна не підвищила платні вчителю, пояснюючи, що це справа Шкільної Ради. Врешті 1878 року, коли учнів-евреїв було 91, поляків 81, а українців 86, було вирішено провадити релігію в кожному класі зокрема по одній годині на тиждень і знову безкоштовно. У 1881 році, коли учнів єврейського віросповідання було найбільше — 126, Збір євреїв у Дрогобичі вирішив, щоб кожен учень за науку релігії доплачував чотири злотих у рік, але проти того категорично заперечувала Шкільна Рада.

Блюменблятт далі навчав гімназистів безкоштовно, нарікав на свою долю, грозився, що кине науку, якщо уряд не дасть йому якоїсь винагороди за працю, і коли нічого не змінилося, покинув роботу, через що від першого лютого 1893 до 1 вересня 1894 року науки релігії в гімназії не було зовсім. Повернувся він тільки з початком 1895 року, коли йому було пообіцяно платню.

Євреї не ходили до гімназії не тільки у великі свята, але й у суботи. Так було до часу, поки гімназія не стала державною. Дирекція силувалась поламати давній звичай, але їй вдалось добитися лише того, що гімназисти-євреї стали ходити в суботу на навчання, але вони ні не писали, ні не рисували.

Історики Дрогобицької гімназії могли з гордістю писати, що заклад став кузницею польських національних кадрів, що й відповідало дійсності. В стінах цієї гімназії постійно жила ягеллонська ідея, яка була закладена ще при створенні гімназії і старанно всіма поколіннями вчителів підтримувалась, внаслідок чого "народи", яких так монарх кликав любитися й миритися, ворогували між собою. Прірва між ними росла з кожним днем, що пізніше вилитося у події 1918 року.

Не дивно, що пригнічення українців призвело до створення в гімназії різних підпільних гуртків, метою яких було досконаліше, ширше вивчення своєї історії, яка в гімназії не викладалась, а також вивчення рідної літератури.

Від 1890 року до тих гуртків, які були зовсім невинними з політичного боку, додалися гуртки соціалістичні. З цього приводу було проведене слідство, яке виявило "глибокий упадок моральний" деяких особистостей. Гімназія тлумачилась тим, що кількість учнів щороку неймовірно швидко зростає і вести над ними контроль просто неможливо.

Звичайно, такий стан справ не міг не стурбувати уряд. Шкільна Рада, на побажання Крайового Сейму, вирішила ввести в 1894 році однострій для учнів гімназій. Це дозволяло швидко вирізнити їх у різних акціях. Сейм також розраховував на те, що не кожен дозволить собі на однострій, а тому вбогі не зможуть ходити до школи...

На противагу запровадженню одностроїв у Галичині поширився інший рух. З ініціативи вчителів та суспільності для вбогих учнів організовувались гуртожитки, котрі звались бурсами. Проте велика частина учнів все-таки залишалась на стаціях (так колись називали винаймувані помешкання), тому Шкільна Рада вирішила зайнятися і ними. З її ініціативи вчителям гімназій були роздані квестіонари (питальники — пол.), що стосувались даного питання, і невдовзі Міністерство видало розпорядження наглядати за дітьми, які жили на стаціях. Проте уникнути сторонніх впливів на розвиток учнів не вдавалось. Навпаки, вплив посилювався.

У 1893 році вніормувався і план вивчення української мови в гімназіях. Історики твердять, що той план був плодом компромісу українців з поляками, бо мав на меті зблизити обидві народності і давав можливість учням-полякам познайомитись з українською літературою. Шкільна Рада гаряче підтримувала той план і заохочувала учнів до вивчення ще однієї крайової мови. Однак нічого доброго з того не вийшло ні для українців, ні для поляків. Полякам дуже важко було погодитися з українцями. На думку українців, план з 1893 року обмежував права українського народу. У 1895 році, через два роки після видання цього плану, польський посол Поповський, взявши зі звіту Шкільної Ради, що польська молодь дуже

активно ходить на заняття української мови, пригадав подання в Сейм Малецького з 1886 року, в якому він домагався мовної утравізації в школах. Це подання підтримали поляки на чолі з князем Єжи Чарторийським, а також деякі русини на чолі з Теофілом Окуневським, але Сейм нічого в тому напрямку не зробив.

Наступного року питання про введення в середні школи Східної Галичини обов'язкового вивчення української мови поставив посол Олександр Барвінський і, на диво, цю пропозицію Сейм, всупереч очікуванням самих русинів, прийняв. На основі анкети, яку було скликано 1897 року, було піддано ревізії план навчання української мови, і на підставі сеймової резолюції з 1 лютого 1898 року був вироблений новий план науки в гімназіях, чи, точніше, було вироблено два плани: один для класів, де було мало українців, а другий для тих, де їх була більша кількість. Згідно з обома навчальними планами українську мову в гімназії вивчали три роки, від четвертого до шостого класу, причому перший план передбачав створення двох відділів, нижчого і вищого. Згідно з другим планом поляки повинні були ходити на окремий підготовчий курс, а вже в двох наступних класах — вчитися разом з українцями, які, зрештою, вивчали цей предмет протягом восьми літ від першого до восьмого класу. Однак такий план міг бути здійснений тільки в тому випадку, коли на початку року батьки учнів дали згоду на те, що їх діти вивчатимуть цей предмет.

Новий план викликав незадоволення українців і проіснував тільки п'ять літ. Найбільше русини обурювались тим, що в п'ятому класі поляки і українці об'єднувались і це не приводило до добра, бо в них був різний рівень знань і різне ставлення до предмета, а тому замість обіймів виходили бійки. Незадоволені були українці й тим, що з вивчення знято було церковно-слов'янську мову.

Протести українців призвели до наступної анкети та вироблення нового плану. Це сталося в 1903 році. Новий навчальний план був повторенням попереднього, а відрізнявся від нього в основному тим, що в гімназіях з переважаючою кількістю поляків збільшувалась кількість уроків української мови з трьох до чотирьох і водночас розширювався матеріал навчання, проте у гімназіях з більшою кількістю українців запроваджувався однаковий для обох народностей план навчання. І українці, і поляки ходили на заняття української мови протягом восьми літ від першого до восьмого класу. А в шостому класі, де відновлено вивчення старослов'янської мови, заняття проводились тільки для українців.

Але українці й надалі були незадоволені, бо не були зрівняні права обох мов, а тому реформа не була введена в життя. Питання про мову

стало на порядку денному засідання Сейму в 1904 році, але знову повернулись до мовної устави з 1867 року, в якій було зазначено, що в гімназіях, де переважає українська народність, можна вивчати другу крайову мову як необов'язковий предмет за згодою Шкільної Ради, а у всіх інших гімназіях українська мова може вивчатись за згодою батьків учнів. Тобто час нічого не змінив. Українська мова як була, так і залишилась упослідженою в правовому сенсі в порівнянні з польською мовою, і це найбільше боліло українців.

Боротьба за крайові мови спричинилась до упадку німецької мови і її безроздільного впливу. Особливо це було відчутно після 1892 року. Раніше від учнів вимагався такий рівень знань, який мали учні німецьких гімназій. Тепер той рівень упав. Виріс зате рівень знання польської мови. Виріс вплив костьолу.

Про становище української мови в гімназіях в другій книзі "Історії літератури руської", що вийшла 1889 року, її автор Омелян Огоновський писав: "... в школах середніх подається наука по-польськи ухвалою сейма з дня 31 грудня 1866 року, котра найвищим постановленням з дня 22 червня 1867 року одержала санкцію цісарську, усунено німецький язик викладовий зо всіх гімназій галицьких, крім двох. Між тим в Академічній гімназії розпочались руські виклади 1864 року в першому класі і відтак посувалась руська наука щорік вище о одну клясу в гімназії низшій, і аж уставою з дня 31 мая 1874 року розширено руський язик викладовий на всі вісім кляс тої гімназії. Однакож у всіх інших гімназіях східної Галичини поставлено польську мову не тільки викладовою, але беззаперечно предметом науки всіх учнів, а українська мова здеградована до того ступеню — позволено учням вчитися его як предмета позашкільними годинами".

Німецька викладова мова залишалась навчальною в Другій гімназії у Львові та в гімназії у Бродах.

Важливим здобутком русинів були також руські гімназіяльні катехитурі, котрі систематизовано цісарським декретом від 7 липня 1856 року в Львові, Перемишлі, Самборі, Станіславові, Тернополі і Бережанах. Однак дійсних катехитів у тих містах іменовано заходами архієрея Григорія Яхимовича (1858 і 1861 рр.). У 1858 році поставлено катехитів у Перемишлі та Самборі, а в 1861 році іменовано катехитів у Львові в гімназіях Академічній та Другій і в Станіславові та Тернополі. Катехита Бережанської гімназії іменовано аж 1868 року. Катехитурі в Дрогобичі відкрито в 1865 році, в польській гімназії імени Франца-Йосифа — 1873 року, але Шкільна Рада зобов'язала о. Онуфрія Лепкого викладати цей предмет по-польськи.

В 1874 році поставлено катехитів і в учительській семінарії у Львові, а також у гімназіях Коломиї (1873 рік), Стрийській (1877 рік) та Золочівській (1877 рік).

Таким чином, крім народних шкіл та однієї гімназії у Львові, українці не мали жодної школи, в котрих українська мова була б навчальною. Та й у народних школах у містах і містечках викладають польськи. Діти вчать по-українськи тільки на селі. В обороні прав української мови став Юліан Романчук. Згідно з уставом 22 червня 1867 року громади про навчальну мову в народних школах мали рішати самі, або (коли побирають за допомогу з публічного фонду) з затвердженням крайової Шкільної Ради. У гімназіях можна завести паралельні класи з українською навчальною мовою з викладом окремих предметів тільки тоді, коли на бажання родичів 25-ох учнів Шкільна Рада дасть дозвіл. Щоб у гімназії були постійно паралельні класи, треба було ухвалити Сейму на пропозицію повітової ради.

І все ж Романчук на засіданні сейму 2 жовтня 1884 року висунув таке подання:

1) щоби в містах, де русинів є щонайменше чверть всього населення, або в місцях, де їх щонайменше 3000 душ, була бодай одна українська школа, а коли ж там нема більше шкіл, то в тій одній мусять бути паралельні класи;

2) щоби в паралельних гімназіяльних класах на бажання родичів 25 учнів було заведено викладову українську мову аж до того часу, поки не зменшиться їх кількість до 20.

Сейм ухвалив 21 жовтня 1884 року відіслати цю пропозицію до крайового віділу, щоб той, порозумівшись зі Шкільною Радою, на найближчій сесії здав Сеймові звіт. Крайовий віділ щодо даної справи вирішив наступне: першу частину про народні школи і паралельні класи відкинути, а натомість погодитись на закладення української гімназії в Перемишлі.

Після довгих дебатів, що стосувались і української справи загалом, і становища русинів, 19 січня 1886 року Сейм постановив наступне:

1) прийняти пропозицію Романчука щодо народних шкіл, але із доповненням Евзебія Черкавського — якщо тільки з урядового розгляду виявиться, що в цій місцевості є достатня кількість родичів, які хочуть посилати своїх дітей до української школи; відхилити пропозицію Романчука щодо гімназій, а прийняти пропозицію Войцеха Дідушицького, щоби в польських гімназіях українська мова, а в українських — польська були обов'язковими предметами в тому розумінні, що можна від них звільнити тільки на бажання родичів;

2) прийняти резолюцію доктора Антона Малецького, щоби крайовий виділ застановився над так званим утравкізмом в паралельках деяких гімназій та щоб про це повести розмову на найближчій сесії Сейму.

Ні першу, ні другу ухвалу цісар не санкціонував. У справі утравкізму крайовий виділ консультувався зі Шкільною Радою, Краківською академією наук, Львівським та Краківським університетами та Товариством учителів вищих шкіл. Всі вони вивілились проти, і виділ запропонував Сеймові дати негативну оцінку.

Опісля Романчук подав у Сейм ще дві пропозиції. Перша (20 грудня 1886 року) — щоб у Перемишлі заснувати українську гімназію і щоб крайовий виділ на найближчій сесії розглянув справу, чи можливо в Стрию, Станіславові, Коломиї, Тернополі, Бережанах і Золочеві заснувати постійні паралельні класи при тамтешніх польських гімназіях, або ж окремі українські гімназії. Друга пропозиція була зроблена 12 січня 1887 року. У ній автор настоював на тому, аби у справу втрутився уряд, щоб:

1) у Східній Галичині заснувати руську вчительську семінарію;

2) щоби в Тернополі, Коломиї, Дрогобичі, Стрию, Городенці, Яворові, Сяноку та в інших містах, де досить українських дітей, закласти українські народні школи.

Сеймова шкільна комісія після прихильної заяви урядового комісара згодилась на першу пропозицію, але з того приводу серед польських послів та в польській пресі почалось велике заворушення, внаслідок чого Сейм на засіданні 24 січня 1887 року поіменним голосуванням відкинув цю пропозицію 60 голосами проти 54, а прийняв пропозицію посла Бобржинського, щоби в Перемиській гімназії при достатніх підставах завести руські паралельки.

Друга пропозиція Романчука взагалі не розглядалася...

Розділ VI

МІСТО

Такою була славна Дрогобицька гімназія, в яку поступив учитись Іван Франко після закінчення навчання в нормальній школі отців Василян. Зрештою, на цьому він міг би й закінчити своє навчання. Багато хто так і робив. Освіта, одержана в нормальній школі, була достатньою, аби поступити в громаду громадським писарем, а в місті знайти роботу переписувача паперів у якійсь канцелярії — або урядовій, або приватній. Освіта була достатньою для того, аби після закінчення служби в цісарсько-королівському війську піти працювати жандармом і носити на голові чаклу з когутячим пір'ям та наводити страх на людей. Можна було, за рекомендацією отців Василян (якщо мова йде про греко-католиків), дістати місце в семінарі при Перемиській капітулі, і за два роки здобути право навчати дітей у народних школах, тобто стати народним учителем. А можна, звичайно, було і піти вчитися далі — в гімназію. Вищенаведені шляхи після закінчення нормальної школи в основному облюбовувались тими, яким вже, м'яко кажучи, не дуже хотілося, щоб їм цензори здирали штани перед класом і клали на лавиці, аби вчитель за погану поведінку чи незнання матеріалу відпустив декілька різок, тобто тими, яким на час закінчення нормальної школи в 15–16-річному віці вже не світило навчання в гімназії. Проте не світило йти в писарчуки та відразу по закінченні навчання заробляти на прожиття таким, як Іван Франко, яким було по 11–12 років. Дехто з них кидав науку, але більшість, загартована в нормальній школі до образ, хамства, бійок, зневаги людської гідності, відважувалась йти вчитися далі. Зрештою, не стільки відважувались вони самі, скільки їх батьки, які дуже хотіли, щоб їх діти “стали людьми”. Це, як правило, були загумінкові шляхтичі, які, крім гонору, тепер нічого не мали і в більшості випадків були звичайними селянами. Їм навіть священники не дуже хотіли писати в метриках, що вони “шляхетно вроджені”, чи оті спрощені вирази — “домінус”, “доміні” — пан, пані, які ще недавно писали в метричних книгах їхнім предкам. Тепер все було інакше. Той титул нічого не значив, але якби

такий шляхтич напився і йшов п'яним по вулиці, то всі "домінус" і "доміні" від нього відвернулись би і не хотіли б навіть привітатися з ним на людях: ганьба яка! Напився, як звичайний муц! Та відколи світ світом, то такого не було! Або, як в Ясениці Сільній, про що, зрештою, оповідав і сам Іван Франко. Була така одна збідніла шляхтянка, що ходила по жебрах, але поспробуй дати їй через поріг окраєць хліба і не сказати "прошу" при цьому...

Іван Франко був першим із Нагуевич, хто закінчив нормальну школу отців Василян у Дрогобичі на здивування всього села. Ніхто не міг збагнути, нащо це потрібно було покійному Яцю-ковалю? Коли про це заходила мова в селі, то знаходились і такі, які казали, що в тому "не так винен" Яків, як його тещова Людвіка, "ота зафайдана шляхтянка" з Ясениці Сільної, яка продала поле, щоб учити синів, а сама залишилась голою-босою. Повиучувані сини своїй мамуні, яка потратилася на них, поля не відвернули, а пішли в світ і про село зовсім забули!

Тепер, по закінченні навчання в нормальній школі, коли малий Іван Франко зі славою першого учня повернувся в село та у Панцизняному лісі пас худобу, всім було цікаво, що буде далі: чи буде Гринь Гаврилик посилати дитину до шкіл далі, чи, мо', залишить вдома. Більшість таки була за друге: та Гринь Гаврилик не такий дурний, аби тратитись і посилати хлопця до школи, коли він міг би бути корисним вдома. Гринь Гаврилик був чоловіком практичним, як казав Іван Франко, "без іскри сентименту", і, коли прийшов на Гору та подивився, в якому стані опинилося колись процвітаюче газдівство Якова Франка, відразу почав наводити в усьому порядок. Найперше порозганяв рідню по братові Якова Степанові, яка добре освоїлась в домі. Вона освоїлась настільки добре та зручно, що вважала комору Якова своєю власною і тягала в корчму за горілку все, що вдалось потягнути. Великої роботи з неї не було. Порозганяв богомільних людей, які вічно знаходили в обійсті Франків пристанок, порозганяв невірних слуг, які крали, — і поволі піднепале господарство почало ставати на ноги, що дуже не подобалось рідні, прогнаній з двору, і сусідам, які також безсоромно тягли. Тягли, що могли і з боку Микитичів, таких масних та добрих на словах. Десь через два місяці по смерті Якова зник тин, плетений з суччя. Стара Микитичиха, баба, яку ніхто на Горі не міг пересварити або переговорити, бо вона "все виділа" і тільки одна вона була мудрою, а всі решта дурні, розтягла Франків тин на розпал у печі...

Гринь закрити кузню Якова, яка за останній час перетворилася на звичайний шинок, бо туди приходили люди, щоб поговорити про життя та буття, а наговорившись, починали частуватись. Як правило, за раху-

нок Якова. Малому Франкові це подобалось. “А в кузні весело, — писав він у спогадах “У кузні”. — Хто приходив з більшою роботою — чи то воза кувати, чи то сокиру зробити, то не забував узяти за пазуху фляшку горілки. Йшлося до коваля, як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш. Батько такси ніякої за роботу не мав, “що людьом, то й мені”, а нема готових, то й підожде. Але любив, щоб у кузні було весело, гамірно. При більшій компанії, при веселих розмовах та чарці горілки йому робилося якнайліпше”. Гриньові Гавриликіві це не подобалося, і він кузню закрив, бо на перших порах — по смерті Якова — туди сходилися люди і самі майстрували. Це знову ж не сподобалось селу: що, то його? Яке має право закривати?

Взявся Гринь і за синів, яким при хаті не знаходилося якогось поважнішого заняття, бо до цього були слуги та різний люд, який жив тут за ложку зупи та кавалок хліба. Тепер Гринь завів між ними дисципліну. Пропало спання до обіду. Опісля в своїх спогадах Захар скаржився, що “він”, тобто вітчим, ще хиріє на ліжку, тобто спить, а вони вже мусять обходити худобу, носити до хати дрова, воду, зимою чистити стежки. Мало того, вони, хлопці ручі, десь прироблять трохи копійок за змайстровані grindжолята чи за продану впійману пташку, а вітчим відразу й забере гроші і до загальних грошей положить! Мали жаль Захар і Онурій, бо вважали, що раз гроші зароблені ними, то вони їх і тільки вони мають право ними розпоряджатися. Вони в своїй образі навіть не зауважували, що тепер замість слуг на полі та коло хати працює сам вітчим. Тільки в окремих випадках, як оранка чи косіння трав та отави, він наймає робітників. Малі діти мало розуміли, що отим ранішнім вставанням, роботою вони привчалися до самостійного важкого селянського життя, яке ще зберегло одну свою мудрість, яку вони не хотіли тоді зрозуміти: хто зрання встає, тому Бог дає. А вони хотіли спати...

Гринь обидвох хлопців приділив до ремесел. Але що з того, коли вони не хотіли вчитись, і він мусів забрати їх з терміну додому коней пасти...

Зрештою, якби Гринь Гаврилик хотів взяти Івана Франка зі шкіл відразу по смерті батька, то взяв би. Але не взяв! Ще в Ясениці Сільній живою була Людвіка Кульчицька, яка б цього зробити не дозволила, і якби це сталося, то посилала би хлопця до школи за свій кошт. Бо як насправді, то великих витрат за навчання не несло. Треба було оплатити стацію, тобто квартиру в Дрогобичі (мати завше вишуковувала йому помешкання в якоїсь родички, аби було дешевше), харчі доставлялись із Нагуевич, бо як не з хати хтось у якійсь потребі їхав у Дрогобич і

міг передати хлопцеві спечений на капустяному листку хліб у "рідній" печі, то хтось із сусідів чи просто з села. На початку навчального року відвозили на стацію мішок картоплі, полоть солонини чи вудженини, трохи часника, цибулі та взякого іншого харчу. З того всього господиня стації завжди могла спатрикувати якийсь рідкий харч, а на перекуску можна було використати й без варення хліб з часником і салом чи цибулю з хлібом. Франки посилали ще і якусь мірку проса на просяні каші, які любив малий Франко, та гречки. Словом, казати, що потребував Іван Франко багато витрат, не можна було. Треба було трохи потратитись на убранко дитини, бо такі Дрогобич — не Нагуевичі і школа — не своя хата, де можна ходити в полотнянці. Треба вже було якогось цайгового убрання чи з сукна. То трохи коштувало, але убрання завжди купувалось "на виріст", тобто на пару років і, слава Богу, малий не так швидко ріс, як інші, щоб треба було кожного року тратитись.

Багато, як видно, залежало від Гриня Гаврилика. Але у ставленні до малого Франка, на здивування всьому селу, не змінилося нічого. Він не забрав його з нормальної школи по смерті батька.

Яків Франко хотів, щоб син учився, і це був закон для Гриня. Яків заповів своїй дружині при людях, аби добудували бічні вівтарі у церкві Миколая, — і цю його волю сповнили Марія з Григорієм. Зрештою, в селі про це не любили говорити.

Село справді здивувалось, коли довідалось, що Гринь Гаврилик не тільки не забрав Івана Франка "з шкіл", а поїхав записати його в Дрогобицьку гімназію і винайняв йому нове помешкання. Вже не в цюці Кошицької, чоловік якої був столяром, і тому там часто було багато трун (у Дрогобичі кажуть трумн, або трумвн), і малого Франка клали в труну спати, постеливши йому під низ настругану з дерева тирсу, аж поки про це не дізналася мати, не приїхала до цюці Кошицької і не висварила її за те. Для гімназиста Франка потрібне було нове, більш порядне помешкання. "Скінчивши так звану нормальну школу у Василіян, — писав Іван Франко у своїх спогадах "У столярні", — я перейшов на іншу стацію, і "цюця" Кошицька з її столярнею щезла з обрію мого життя. Тільки геть пізніше, вже будши в університеті, я довідався про сумне закінчення її домашньої драми". Цюця Кошицька стала жебрачкою і провела решту свого життя калікою на сходах. Проте Іван Франко згадував тітку Кошицьку, попри все, з вдячністю і у вступному слові до збірки нарисів "Рутенці", що вийшла 1913 року, писав: "Вже з самого характеру гімназійального життя виходило, що ученики, будши гістьми на своїх квартирах, не могли глибше вникати в життя родинне чи громадське тої людності, серед якої жили. Мені пощастило в наймолодших літах,

коли я ще ходив до так званої нормальної школи, що містилася в монастирі о. Василян при церкві св. Трійці в Дрогобичі, жити на квартирі у міщанки Кошицької, що вдруге вийшла заміж за столяра Гучинського. Тут живучи протягом трьох літ, я мав нагоду придивитися ближче родинному життю та ремеслу дрогобицьких міщан і списав децю з тих своїх вражін у нарисі "У столярні".

Після стації (в нових редакціях це слово почало писатись — станції) у тітки Кошицької Іван Франко перейшов мешкати до бодняра Корпака. Згадує про це сам Іван Франко і в передньому слові до збірки "Рутенці", пише про це і у "Споминах з моїх гімназійних часів", які вперше були опубліковані в журналі "Життя", число 4 за 1912 рік. Згадує про це й Михайло Кореневич, спогади якого вперше опублікував О. Дей у редагованому ним збірнику "Іван Франко у спогадах сучасників" (Львів, 1956 рік). Він був родом з підбескидської Верховини в Сколівщині і був єдиним учнем Дрогобицької гімназії з цих країв. На стації у Дрогобичі був у свого родича — шевця, який мешкав коло нормальної школи. Ця стація йому не сподобалася, й батьки знайшли йому помешкання коло соляної жупи, далеко на передмісті, але дорога до школи пролягала коло будинку Корпака, і він не раз ішов на навчання разом із Франком. "З Франком, — писав Михайло Кореневич у своїх спогадах, — був я шкільним товаришем від осені 1868 року протягом чотирьох з половиною років у Дрогобицькій гімназії, а потім обставини для мене склалися так, що по першому півроці в V класі перейшов до Коломиї, де тоді саме створені вищі класи, і ми з Франком розсталися тоді не лише як товариші того самого класу, але як і товариші одної "станції" (квартири), а протягом одного року і товариші одного ліжка (банкбетлю). І людська доля так покерувала двома "шляфкамератами" (з німецької — товариш по ліжку — авт.), що один із них як геній і гордість нашого народу 10 років тому зійшов у могилу на вічний спочинок, а я як закінчивший гімназію (але, на жаль, без матури) — на 2 роки старший від Франка — після 45 років учительської служби ось від року уживаю не дуже солодкого супочинку, живучи головно різними пригадками про минувшину в кожному напрямі".

"Була се дуже мізерна хатчина, — описує станцію в бодняра Корпака Михайло Кореневич, — при поперечній дорозі; там я, отже, не раз вступав до Франка; до тої хати я по 3-х роках науки перебрався і мешкав разом з ним. Мізернішого мешкання, квартири не можна було вже й собі погадати. Одна мала кімната (в ній і кухня); тут одне ліжко для газди і газдині, банкбетель, скриня, що служила за стіл, стіл для кухні, лавки, 2 крісла, посередині могло поміститися стоячи найбільше 10 лю-

дей; газда цілий день був при роботі як тесляр, а газдиня, яку звали "цьоця", варила їсти для мене і Франка, осібно для кожного, часто-густо одну страву на обід".

Ще подробиці: "На сій квартирі мешкав я з Франком півтора року; протягом кількох місяців Франко, як давнішній льокатор, спав на банкбетлі, а я прикладав лавку до нього і спав на лавці, а пізніше, аж до мого відходу, душилися разом в банкбетлі, з якого верхню дошку на ніч здійmano. Вночі для науки уживали переважно свічки або часом лампки величини каганця".

По всій імовірності помешкання в Корпака знайшов Іван Франко собі сам, бо з ним ще в нормальній школі вчився син бодняря Іван Корпак, поляк, який був однолітком Івана Франка. "Отець-гуморист" Софрон Телесницький, коли бив Івана Корпака, то любив приповідати: "Придіти мученици і праведници", тобто "Прийдіть, і я вас зараз буду бити різками". Першим били Мороза, другим Корпака, потім Скрипуха. Виглядало це так: "Придіти елика праведна, елика прелюбезна. Перший Мороз — хтів би добре сісти та не гож! Правда, Морозе? Другий Корпак — чує, чує, що в нього щось не так. Третій Скрипух — чує, що задок запух"...

Надто похмурим і непривітним видається опис помешкання Івана Франка в Корпака, яке він собі знайшов і на яке погодився Гринь Гаврилик. У тому помешканні Іван Франко жив цілих вісім років від нижчих класів гімназії аж до її закінчення. Зрештою, і дивуватись нічого: кращих помешкань не було. Так жили всі міщани. Для них квартирант був своєрідним підробітком. Не дивно, що на такій квартирі мешкали по декілька квартирантів: більше користі і для господарів, і для самих квартирантів. Для господарів — прибуток, а для квартирантів добре, бо легше вчитись, є з ким іти до школи, можна собі взаємно допомагати. Решту пояснив сам Іван Франко у згадуваних уже спогадах з часів навчання в Дрогобицькій гімназії. "Ученики Дрогобицької гімназії, — писав він, — в другій половині 60-х і в першій половині 70-х р. поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили в своїх родинах і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві ученики жили на квартирах (станціях) переважно по різних передмістях у міщан та міщанок, і відповідно до тих квартир творилися між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходилися товариші з інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках велися оживлені розмови; в менших кружках, зійшовши-ся по два або три, ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали. Таким способом я з товари-

шем Йосифом Райхертом, сином німецького колоніста, у вищій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Філіппом Райхертом, що з Самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака". Жив там Іван Франко вже після того, як Михайло Кореневич пішов у Коломию. Райхерти були з Коєнігшау (про них мова йшла в "Цілком нормальній школі"). Погнали Філіппа Райхерта з Самбора не за погану поведінку, а за погане навчання.

З кружками, тобто гуртками, і пов'язаний дебют молодого Франка як письменника. "Формальних кружкових організацій, — писав він у передньому слові до збірки "Рутенці", — між гімназіяльними учениками в моїй класі не було. Коли ми з нижчої гімназії перейшли до вищої, т. зн. до V класу, попробував тодішній перший відличний Антін Шіллер зав'язати позашкільний кружок товаришів без відома вчителів та директора. Після умови ми зішлися на одній квартирі числом більше як 20. Шіллер отворив зібрання гарною промовою в польським язичі, вияснюючи в ній задачу кружка — займатися в хвилях, свобідних від шкільної науки, літературою та писанням літературних або наукових праць, що мали бути відчитувані на зібраннях кружка. Товариші дали собі руки брати участь в тім кружку і держати свою роботу в тайні, але кружок простояв дуже недовго, відбув, здається, не більше як два або три засідання, а потім не сходився більше, та не полишив по собі ані статуту, ані протоколів, ані жодних записок. На однім засіданні того кружка я прочитав початок свого оповідання, якого потім не продовжав".

Антін Шіллер був сином чиновника з Тисьмениці.

Розташування помешкання було дуже вигідним, бо гімназія була близько і треба було лише пройти гарну вулицю, що виводить на теперішню вулицю Тараса Шевченка.

Помешкання Івана Франка пов'язане також з вулицею Юрія Дрогобича, що виходить до костьолу Варфоломея, біля якого є пам'ятник найбільшому з дрогобичан — Юрію Дрогобичу. Теперішня вулиця — це колишні Боднарська та Флоріанська. Ще донедавна ця вулиця звалася вулицею Седова. Будинок боднаря Корпака стояв донедавна на куті вулиці Юрія Дрогобича та теперішньої вулиці Маріїнської. Будинок Корпака був "приписаний" до вулиці Маріїнської (від слова "Марія") і мав орієнтаційний номер 2. Про нього, як про пам'ятку історії, пов'язану з Іваном Франком, писала місцева преса, знали в місті, але це зовсім не завадило його знести і зробити на його місці смітник, обсаджений каштанами і прикритий недолугим парканом.

Навпроти будинку Корпака колись стояла одна з перших церков, збудована ще тоді, коли в Галицько-Волинському князівстві було прийняте християнство. Стояла вона, доки було саме князівство, а коли прийшла польська окупація, то за рішенням короля 1340 року церкву перетворили в оплот польськості на цій землі і зробили з неї костьол. Та довго він не постояв — згорів під час нападу татар 1498 року. Тільки 1541 року на його місці був збудований новий костьол, правда, вельми непоказний. Він достояв до 1788 року, тобто до того часу, коли польського загарбника змінив австрійський окупант, який на перших порах намагався перетворити поляків з господарів у васали. Саме тоді на домагання українських громадян було вирішено поставити замість костьола церкву. Костьол було продано громаді села Новошиць на Дрогобиччині, де його перетворили знову на церкву, яка не стала шедевром архітектури. Доки йшла мова, якою має бути нова церква в Дрогобичі, австрійський окупант домовився зі старим польським окупантом, і ніякої церкви не було поставлено. Після довгих суперечок було дозволено побудувати на місці церкви-костьолу кам'яну колону. Її спорудили 1838 року, а під нею, як кажуть, поклали фляжку із записом історії першої дрогобицької церкви. Колона стояла при Франку, він ходив попри неї, згадував її часто у своїх творах. Більшовики знищили колону у 1986 році, а допитливі краєзнавці віднайшли фляжку із записом. Вона сьогодні зберігається в місцевому музеї "Дрогобиччина".

В часи незалежності України на місці, де стояла церква, висипано пагорб, а на ньому поставлено високий дубовий хрест. Збоку мармурова дошка із зображенням колишньої церкви оповідає: "На цьому місці в часи незалежної княжої держави Русь-України стояла найдавніша, споруджена в XII столітті, дрогобицька церква Пресвятої Діви Марії. Із загарбанням Галичини 1340 року польсько-феодальною державою церкву насильно забрали під костьол. Після появи в Дрогобичі мурованого костьолу перебудована дерев'яна церква Діви Марії знову служила господарям землі — українцям. У 1788 році перевезена до недалекого села Новошиці. У п'ятдесяті річницю перевезення 1838 року на місці церкви поставлено пам'ятну фігурну колону, котру злочинно зруйнував у 1986 році комуністичний чиновник, відповідальний за збереження пам'ятників історії. Церква Діви Марії у Новошицях збереглася, правда, у дещо зміненому вигляді. Вулиця в Дрогобичі, біля якої вона стояла, названа Маріїнською".

Цю цікаву історію доповнює фреска в місцевому костьолі Варфоломія. На цій фресці зображено короля Казимира Великого на троні в оточенні численної депутації духовенства, шляхти та міщан. Внизу підпис,

який сповіщає, що король надає права, герб у вигляді товпки солі, визнає на парафіяльний костюл для осідаючих в Дрогобичі католиків (звідки й логічний висновок, що на "нашій" землі їх досі не було) обряду латинського церкву Панни Марії. Фреска ця вималювана і зроблено напис у 1791 році з ініціативи ксьондза Яроцького. Цей же Яроцький у своїх щоденниках записав, що "традиція твердить, що була ця церква ченців схизматиків".

Цей напис Яроцького з 1791 року дуже не подобався польським дослідникам. Вони категорично заперечили той факт, що Великий Король наказав переіменувати церкву на костюл. Нічого подібного не було! Автор досліджень про дрогобицький костюл Фелікс Гонткевич у розвідці "Костюл в Дрогобичі", опублікованій у "Sprawozdaniu dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1904" твердить, що йому не вдалося знайти жодного документу, який би означав, що на тому місці була якась церква. Її взагалі не було. А тому й казав Казимир Великий поставити тимчасовий дерев'яний костюл, аби віруючі (і не ті, які мали залишатись у Дрогобичі, а предковичні, що осіли тут від часу сотворення світу) могли задовольняти свої релігійні потреби. 1380 року, твердиться в дослідженні, король просив Папу дозволу на збудування та фундування восьми костюлів і Францішканських монастирів у різних місцях окупованої ним Русі: шість з тих костюлів будуть під покровительством дванадцяти апостолів, а поскільки Варфоломей не був апостолом, то, твердить автор, можна припустити, що саме за бажанням короля й був збудований костюл. А не якась церква! Пфе, такого поляки в житті не зроблять!

"Костелик був дерев'яний, як подають інвентарі, — твердить дослідник, — кілька разів горів, відбудовувався, посвячувався і перебув до 1788 року. В тому році розібрано його і перевезено на церкву до Новошиць. Сквер з цвинтаря, званий Маріяцькою площею; при вулиці Боднарській у вильоту вулиці Шевченка стоїть висока мурована колона з образами святих у фрамугах і фігурою Матері Божої на вершку під дашком. Вона є пам'яткою по даному костюлу".

Неподалік цієї знищеної пам'ятки донедавна була ще одна пам'ятка по Іванові Франку і його часі, але й ця пам'ятка знищена. Це колона Флоріана, який вважався покровителем пожежників. Скульптура Флоріана теж не була шедевром. Дрогобицький Флоріан мало чим відрізнявся від Флоріанів з інших місць. На голові шолом, а в руках відро з водою. Неподалік тої скульптури була криниця з доброю водою. Ту криницю викопали 1451 року. "Приписана" вона була до вулиці Ягеллонської (тепер Данила Галицького), хоча стояла на куті теперішніх вулиць Данила Галицького та Юрія Дрогобича.

Вода з криниць у Дрогобичі для тих, хто до неї не звик, або приїжджих, дивовижно погана. Відомо, що через те дуже мучився Василь Стефаник, який вчився в дрогобицькій гімназії. Він про ту воду часто писав до своїх друзів, мріючи випити хоч би кухоль своєї, русівської. А вода коло Флоріана була прекрасною. Дехто вважає, що ця криниця мала осадне значення при нападі турків та татар. Як би там не було, криниця була дуже глибока, мала повно води, і її використовували пожежники за польських та австрійських часів.

Більшовики сприйняли скульптуру Флоріана за образ визначного святого, а поскільки в ті часи зі святими дуже вперто воювали, то покровитель пожежників і став жертвою тої боротьби. Його розтрошили, а криницю засипали. На цьому місці збудовано дивовижно недолугий будинок, який не тільки не прикрашає дану вулицю, але її остаточно псує.

Неподалік була корчма, коло неї зупинявся всяк приїжджий народ, який у корчмі пив пиво та горілку, а коло святого Флоріана напував коней. Всім було добре. Корчми зараз нема.

Була корчма (Господи, скільки тих корчм було в Дрогобичі, але зараз їх в десять разів більше!) на вулиці Юрія Дрогобича. Таки перед вікнами хати Корпака. Тут був вербунковий пункт, де вербували людей на виїзд в інші краї шукати кращої долі. Ця корчма спеціалізувалась на агітації дівчат, які їхали в чужі краї, надіючись заробити копійку служницями, а потрапляли в найжорстокіші бурделі.

Вулиця Шевченка у Дрогобичі існувала ще перед Першою світовою війною. Тепер вона веде від місця, де стояв будинок Корпака, до гімназії. Проте має іншу назву — вулиця Міцкевича. Натомість колишня вулиця Міцкевича стала вулицею Шевченка. Помінялись географією генії.

За австрійських часів це була перша гарна вулиця, що носила ім'я Тараса Шевченка. Спроба назвати цим іменем якусь вулицю у Львові закінчилася тим, що цим іменем було названо болотисту, без будинків вулицю на загумінках Львова, неподалік водоканалтресту по вулиці Зеленій. У Дрогобичі назвати іменем Шевченка дозволили вулицю в центрі. Правда, на ній були калюжі і вона нагадувала сільську.

“В часі моїх гімназійних студій, — писав Іван Франко у своїх спогадах, що мали назву “Гірчичне зерно”, — Дрогобич був містом дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було, — вийде дуже довгий реєстр. Не було ані одної порядної кав'ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то політичного, чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто.

Не було навіть води, крім домашньої солоні, якої посторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора були собі прості села з солом'яними стріхами, огорожені плотами, з захованням зовсім сільського характеру. Залізницю з Дрогобича до Стрия побудовано, коли я був у сьомім гімназійнім; до того часу Дрогобич був собі "вільним королівським містом", вільним від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовим життям".

Як би там не було, але частково забрукована вулиця, на якій стояла гімназія, була гордістю міста. Вона називалася Самбірською з тої простої причини, що нею їхалось на Самбір. Через оте своє упривілейоване становище ще й через те, що на ній з'явилися невдовзі порядні кав'ярні та ресторани, на брак яких так скаржився "пийк" Іван Франко у своїх спогадах "Гірчичне зерно", Самбірську вулицю у 80-ті роки, тобто вже після закінчення Франком гімназії, стали звати Панською чи Гаренш-трассе, а вже в часи окупації Галичини Польщею її панську назву змінили на патріотичну, назвавши іменем генія польського народу Адама Міцкевича. Прикро, але ім'я Міцкевича, безумовно великого польського патріота, в Галичині насаджувалось примусово, і швидко стало символом ополячення краю. Всюди, де тільки можна було, наліплювались пам'ятні таблиці і ставились пам'ятники, здебільшого в поганому мистецькому стилі. Подібно, як пізніше робилось з пам'ятниками Леніна та Сталіна. І пам'ятні таблиці, і пам'ятники ставали об'єктом вандалізму як з боку українців, так і з боку поляків. Поляки часто самі, щоб викликати черговий напад на українців, нищили чи плюндрували ті пам'ятники та таблиці. В Дрогобичі це вже увійшло в традицію.

В радянський час вулиця також називалась вулицею Міцкевича, а з 1990 року стала називатись вулицею Тараса Шевченка. Ця вулиця вважалась віддавна "урядовою" та мізковою вулицею міста, бо тут містилось все, що потрібно для його нормального громадського життя: різні установи, уряд, тюрма тощо. Містився і магістрат. Перед ним в часи навчання Іван Франка в гімназії була величезна калабаня, яка мала ту властивість, що ніколи не висихала, вода з неї не витікала, а в дощові дні її там назбирувалося стільки, що вона сягала коням по животи. Містився магістрат у будинку, що поруч з гімназією. Тепер тут стоїть зовсім інший будинок з великою концертною залою. В радянський час, коли Дрогобич був центром області, в цьому будинку містилась обласна філармонія, а тепер тут займається ансамбль "Верховина". Бургомістр покинув цей будинок у 1922 році, коли була відремонтована і приведена в порядок дрогобицька ратуша.

При магістраті містилась і тюрма, в якій 11–13 червня 1880 року сидів Іван Франко, а відтак звідси етапом під жандармськими гвєрами його погнали у рідні Нагуєвичі. Гнали того, про якого в рідному селі говорили, що він такий мудрий, що як вивчиться, то обов'язково стане австрійським міністром, а дооколичні священики, які так високо не брали, пророкували йому тільки стати... університетським професором. Ні тим, ні сим не став... У тюрмі перебували злочинці, засуджені на короткий строк. В очах влади злочинцем був і Іван Франко.

Крізь віконце цієї тюрми Іван Франко бачив рідну гімназію. Про це він писав у повісті "На дні".

Впорядковуючи місто за більшовицьких часів, міська рада вирішила знести цю тюрму. Не хотіла зберегти як пам'ятник історії. На місці тюрми став гуртожиток для ансамблю "Верховина"...

Згідно з традицією, біля резиденції бургомістра повинен був стояти пам'ятник. Обов'язково Міцкевичу. На повний зріст і обов'язково від "вдзенчних родакув". Той пам'ятник спорудили 1894 року, коли святкували соту річницю від дня народження Адама Міцкевича, і з тої нагоди майже на кожній вулиці в мури будинків було вмонтовано таблиці від "вдзенчних родакув" своєму генію. До сьогодні збереглася тільки одна — на південній стороні парафіяльного костьолу святого Варфоломея.

Окрім таблиць ще були різного розміру фігурки Міцкевича, які вставлялись у спеціальні ніші в будинках. До цього заохочувала влада і такі ніші видовбували навіть там, де їх ніколи не планувалось. Подібний шаблонний і маловартісний пам'ятник був поставлений і перед вікнами пана бургомістра поруч з гімназією. Пам'ятник нікому не сподобався, і його хотіли якнайшвидше позбутись самі поляки, аби місто поставило замість нього кращий пам'ятник. Тому й побили той пам'ятник. Місто на новий не спромоглося, але з того побиття користь таки мало. Найперше були списані гроші на його реставрацію, а, по-друге, руйнування пам'ятника було приписане Богу духа винним українцям, яких з тої нагоди в місті почали тлумити.

Аби пам'ятник був на видноті у всіх, навпроти був відкритий ресторан Шольца. Влітку він на вчудування всього міста виносився на вулицю, тобто розставлялись столи, крісла, два великі фікуси, над столами — парасолі від сонця й дощу, і Дрогобич міг споглядати, як бавляться пани. Дивитись було на що, бо там витанцьовували циганки та співав хор кубанських козаків.

Коло ресторану пана Шольца розмістився ресторан Оренштайна, де можна було придбати смачні телячі ніжки в якомусь вишуканому сосі, що був таємницею фірми, а також різні венеричні захворю-

вання. Трошки дешевші дівчата, ніж в Оренштайна, водились у пивничці пана Померанца.

Першу спробу надати Панській вулиці панського вигляду було зроблено 1881 року по відвідинах Франца-Йосифа I своєї вотчини, і Дрогобича в тому числі. Бо та вотчина давала в цісарський скарб дуже багато грошей, а брала мало. А цісар хотів, щоб клала у той скарб ще більше і забирала ще менше.

По від'їзді цісаря спочатку велись розмови про те, що варто би надати місту міського вигляду, але ті розмови залишались розмовами аж до того часу, коли помер цісар Франц-Йосиф I, а на його місце став наслідник Карл, який обіцяв наївним галицьким політикам українську державність, але натомість показав їм дулю і Галичину віддав на поталу Польщі. Як не дивно, саме тоді й забрукувалась вулиця високоякісною бруківкою. Правда, лежати їй судилось не довго, бо наступний окупант — Москва — ту бруківку забрав і вибрукував нею Краснуу площадь.

Та проте не гімназія і не будинок бургомістра були найважливішими спорудами на цій вулиці. Найголовнішим був костьол Святого Варфоломія, про який написав розвідку Фелікс Гонткевич. На його тверде переконання ідея збудувати такий костьол у Дрогобичі прийшла в голову Казимира Великого, але не йому судилось стати будівничим цієї святині. І досі не відомо, хто, коли і за які кошти будував і прикрашав святиню. Дізнатись про це можна було б, викопавши наріжний камінь, під яким мала би бути пушка з документами.

В інвентарі перемиського єпископа Вацлава Єроніма Огоньчик де Богуславіце Сераковського з 1743 року зазначено, що засновницею костьолу була легендарна крульова Бона, дружина короля Зигмунта I, яка перший раз приїхала до Польщі навесні 1518 року. Однак історичні джерела подають, що 25 травня 1511 року костьол вже стояв і на прохання перемиського єпископа Мацея Джевіцького з візитою до нього та перевіркою справ костьолу приїхав арциєпискуп львівський Бернард Вільчек. Отже Бона, як би цього не хотілось, таки не була фундаторкою костьолу, хоча в Дрогобичі часів Івана Франка люди були переконані, що саме вона фондувала костьол. Крульова могла бути добродійкою костьолу, бо на той час костьол напевне ще не був остаточно збудований, хоч відомо, що при ньому вже був притулок для костьольних бабок та невеликий шпиталь. Копнули історики ще глибше і знайшли, що 1456 року Казимир Ягеллончик затвердив фундацію вівтаря Божого тіла, яка, як відомо з тих же документів, виникла 1446 року. Головним образом у вівтарі була "Тайна вечеря". На жаль, вівтар був зруйнований радянськими варварами.

Неважко дорахуватись, що костюол почав будуватись десь в останньому десятилітті XIV віку. І справді був знайдений документ короля Владислава Ягайла з 1392 року, згідно з яким король призначає на будівництво костюолу частину міських прибутків — шість кіп грошей польських по 60 грошів у копі чотири рази на рік, тобто 360 грошів щорічно. Якщо рахувати, що в XIV віці вартість одного гроша дорівнювала 20 галер, то вартість датку виносить 72 корони і виглядає не як дарунок короля, а як звичайнісінький жарт. Але якщо зважити, що у XV віці один грош платили за денну роботу шістьом робітникам, а вісім грошів коштувала корова, а у XVI віці 25 грошів платилось за корець пшениці (48 гарців), то дарунок короля Дрогобичу був справді королівським.

Проте Дрогобич не хотів змиритись з думкою, що саме король подарував місту костюол. Погolos твердив, що костюол почав будуватись ще раніше на румовиськах давнього замку.

На час будови костюолу Дрогобич мав вже років двісті. Чи була рація руйнувати замок у такий неспокійний час? Чи був сенс виносити груз і розчищати площу під будівництво костюолу? Все це наводить на думку, що ніякого замку в Дрогобичі не було! Тобто не було замку в класичному розумінні цього слова — з вартівнею, цитаделлю, баштами, мурами. Зрештою, відомо також, що на Русі в XII віці замків не муровано. Однак наявність замку в Дрогобичі засвідчує документ, підписаний 1543 року королем Зигмунтом I...

Вчені пояснили ту ситуацію наступним чином: замок був, але не у сучасному розумінні цього слова. Це був якийсь дерев'яний будиночок або декілька будинків, які легко можна було розібрати, винести груз і на його місці будувати костюол.

Хто був архітектором — невідомо. Можна припустити, що це був той самий архітектор, що зводив львівську катедрu, яку будували у 1370—1480 роках. Сполучення між Львовом і Дрогобичем на той час було добрим, йшла жвава торгівля, особливо сіллю. А тому, зваживши й на те, що обидва костюоли в архітектурному плані дуже подібні між собою, можна припустити, що архітекторами костюолу в Дрогобичі були Петро Стекер і Георг Шеллер — обидва німці.

Своєю архітектурою костюол нагадував твердиню, а тому й не дивно, що, не маючи тих функцій, мусив при нападі ворогів виконувати її. Відомо, що 1498 року господар мультанський Стефан, захочений вдалим нападом у буковинських лісах на короля Яна Ольбрахта, найжджає на південні землі Жечі Посполитої разом з 40 000 волохів і татарів. Дрібніші загоны з метою грабунку рискають по краю, заходять у Підкарпаття, не минаючи Дрогобич з його костюолом.

1499 року, а відтак 1502 року, Дрогобич грабує Менглі Гірей. У ті роки святиня вперше обливається кров'ю. Не краще було і в перші роки панування Зигмунта I. Наїзд за наїздом, пограбування за пограбуванням. Саме Зигмунт I чисельними привілеями в 1507, 1511, 1520, 1530, 1542, 1543 роках всі прибутки з мита, за збіжжя, товари, сіль, дерево, доходи з пропінації, тобто торгівлі гарячими напоями, скеровує на відбудову та розвиток костьолу в Дрогобичі. Він навіть звільнює мешканців міста від податків, які скеровувались на будівництво тверді в Перемишлі. За ті привілеї король тільки вимагає тримати в доброму стані костьол, фортифікації коло нього, створювати запаси зброї, амуніції. Після короля Зигмунта I (1507–1548) прийшов король Зигмунт-Август (1548–1572), який підтвердив Дрогобичу його привілеї, надані батьком. Опікувався костьолом і король Стефан Баторій (1576–1586).

Костьол реставрувався за Зигмунта I 1511 року по чисельних наїздах ворогів, за Яна Ольбрахта (1492–1501) і Олександра (1501–1506). Все, здавалось, мало сприяти розвитку костьола і тотальному насильному, властивому тільки польському шовінізмові, ополяченню українського населення. Від Дрогобича з його урядом вимагалось тільки одного — перетворити костьол на справжню фортифікацію, бастіон для захисту. Ще пам'яталися попередні напади, наїзди, пожежі, грабежі. З допомогою дрогобицького старости Войцеха Стажеховського дрогобицькі міщани внесли прохання до короля Зигмунта I про побудову навколо костьолу фортифікацій та перетворення його в могутню твердь проти ворогів. Король 1542 року віднісся до прохання прихильно і збільшив на користь міста прибутки від мита і пропінації. Місто за це повинне було утримувати в доброму стані дороги і мости, а костьол забезпечити вартівнею, оточити мурованими баштами та вибудувати навколо міцний мур, а також слідкувати за справністю тих будов і в разі потреби ремонтувати. Праця розпочалась негайно, але знову почали надходити прохання того ж старости, що коштів замало, і король своїм привілеєм від 1543 року, затвердженим у Кракові, додає костьолу прибуток з солі та збіжжя, але й вимагає більшого: звести мур, що має оточити костьол, башти, гармати, стрільницю та інші оборонні споруди, щоб мешканці міста чулись безпечно та щоб можна було відбити ворога. Невідомо, як просувались роботи, і невідомо, чи закінчились вони до смерті короля Зигмунта в 1548 році. Імовірно, що роботи були закінчені в другій половині XVI віку.

Халтуру зробили дрогобичани, а не твердь. Замість муру костьол був оточений земляним валом, фосою і дощатим парканом. Замість

кількох мурованих башт стояла одна поганенька мурована, а решта три були з дерева, яке підгнивало, і нікому було ремонтувати, хоч місто надалі користувалось привілеями, які їм давали королі, щоб пильнувати справу з обороною...

Як твердять історики, помста не забарилась. Настав 1648 рік, і в Галичину ввірвались вихором війська Богдана Хмельницького разом з татарами. Фелікс Гонткевич дуже детально в своїй розвідці описує, що тоді сталося.

Місто перетворилось у пустир. Спалене, знищене, обезлюднене, ксьондзів нема, обов'язків нема кому в костьолі сповняти. Врешті мешканці звертаються до перемиської консисторії з проханням допомоги...

І нагадала консисторія, як поставилось місто до своїх обов'язків. Уряд створив люстраційну комісію, яка мала визначити розмір збитків. Перша люстрація пройшла 1663 року. Вона визначає, що на реставрацію костьолу треба 4220 злотих...

Та біда йшла за бідою. За Хмельницьким прийшла війна московська і похід на Москву. Не було часу займатись костьолом у Дрогобичі. Був "рокош" Любомирського, наїзди татарів, війна турецька за Михайла (1669–1673) і врешті прийшов Ян Собеський. Датки йшли попри все містові щедро, але місто своїх обов'язків не виконало. Костьол не було відреставровано, а кошти, призначені на реставрацію, розкрадались. Виявилось, що гроші від костьольних прибутків йшли "наліво": 4200 злотих, даних на ремонт костьолу, пропали; костьольне срібло, призначене на реставрацію, зникло; невідомо куди поділись прибутки від пропінатії; зникли 500 бочок солі, які офірував костьолу дрогобицький староста. Виявилось, що все це поплило у кишені коменданта, який і довів будову до повної руїни. Нова люстрація 1681 року визначає розміри збитків і приймає рішення, що твердиня в Дрогобичі конче мусить бути.

Костьол, проте, занепадає, незважаючи на відчайдушні спроби його порятунку, які робить перемиський біскуп Сераковський. Він заставляє костьольне срібло за 3332 злотих у кагалі, а гроші дає Дрогобичу. 1754 року ремонт нарешті було проведено. Про реставрацію не було й мови.

Розвал Польщі, перехід Галичини під берло Габсбургів костьол в Дрогобичі зустрічає руїною. В розпачливому стані не тільки вали, паркани, але й сам костьол. Костьолу забирають усі привілеї, які він мав раніше, але не вмів використати. Ніяких прибутків, які були раніше. Ніякої опіки з боку уряду.

Тільки завдяки тодішньому плебанові Яроцькому, офірності людей доброї волі, уряду і магістрату, якому цісар Леопольд II дав право

патронату над костьолом, спільними зусиллями костьол було відреставровано і відмальовано фресками. Сталось це в останньому десятилітті XVIII віку.

Ґрунтовні обстеження костьолу були проведені в радянський час. Тоді й було виявлено, що при його будівництві не погребували й залишками замку чи терему княжого воеводи, які увійшли у стіни, і полеміка польських істориків про те, що тут нічого мурованого не було, даремна. Був замок, знищений поляками, який потім частинно розібрали, але більша частина увійшла в стіни костьолу. Сьогодні вважається, що будувався костьол у літах 1392—1511. Відомо, що для успішного будівництва король ще у 1376 році впровадив податки від мита та виробленої солі.

Король-фундатор уславився не стільки своїми добродійними намірами, в результаті яких нагло полонізувалась українська земля, зганялись з української землі їх власники, а на їх місце завозились польські осадники, скільки самою ідеєю гегемонізму польської нації, вираженого у відомому лозунгу про Польщу від моря до моря. Він був переможцем широко розрекламованої Грюнвальдської битви, яка відбулась 1410 року і яка нікому нічого не дала, бо завойоване було тут же втрачене. Гегемоніальна ідея привела до того, що 1772 року Польщу остаточно розділили між собою сусідні монархії.

Не таємниця й те, що відома грюнвальдська перемога дісталась Ягайлові завдяки новгородським, українським та білоруським полкам. Через рік по перемозі поляки все, що завоювали, віддали з лихвою. В битві під Грюнвальдом брали участь і мешканці Дрогобича, і за це король дав місту спеціальну нагороду: над південними дверима ще не добудованого костьолу було прибите спеціальне мармурове оздоблення з двох довгих мечів, обвитих вінками з квітів, а над ними поміщено напис, що засвідчує, за що місту їх даровано. Між мечами зліва — герб міста Дрогобича: щит і дев'ять топок солі, а справа — польський хижак-орел. Ця композиція і є своєрідним пам'ятником королю Ягайлові, який помер у Городку 1 травня 1434 року.

Та ні козацькі війни, на яких постійно відказували, ні напади татар, волохів та інших ворогів не принесли костьолові стільки шкоди, скільки більшовицька окупація. Костьол був повністю сплюндрований. Все, що можна було вкрасти і мало матеріальну цінність, було вкрадено, а що не можна було винести під пахвою, — потрощено. Залишилася одна руїна і одні румовища, а костьол був перетворений босячною у звичайний туалет. У 80-х роках було прийнято рішення про реставрацію цієї пам'ятки і перетворення її в музей з типовою для провінцій

назвою "Мистецтво і релігія". (В центрах організовувалось щось на зразок музеїв історії атеїзму. Як, наприклад, у Львові...). Музей було урочисто відкрито 27 травня 1989 року, в цьому ж році було створене Товариство польської культури, і вже наприкінці цього ж року в костьолі була відправлена перша мша. Отже, довго функціонувати музею не довелося.

З давніх часів збереглась і ота "оспівана" польськими істориками єдина мурована башта, яка була споруджена замість колишніх чотирьох. З'явилась ця дзвіниця внаслідок того, що 1551 року будівничий із Перемишля Іван Грендош над давньою мурованою княжою вежею добудував верхні поверхи. Дзвіниця у воєнний час була вежею для оборони (але свого часу її взяли козаки, про що свідчить тепер меморіальна таблиця), а в мирний час дзвіницею. На ній були славні дзвони, подзвін яких розносився далеко за місто. Про них не раз писав Іван Франко у своїх оповіданнях та спогадах. Історія донесла: був дзвін Ісуса Назарянина з 1559 року, дзвін святого Івана Хрестителя, зроблений майстром Іваном Стрілецьким 1739 року. Третій дзвін (теж з 1739 року) був присвячений Святому Петру, а наймолодшим із дзвонів був "Владислав Ігнаці", який важив 1600 фунтів, коштував 6000 корон і зроблений був 1879 року майстром Вільгельмом Готліхером. На поверхні дзвону був образ Воскресіння Спасителя з написом в долі: "Офірністю парафіян за старання радника костелу кс. Ігнація Терлецького 1879 р., посвячений понтифікаційно цим же пробощем 28 вересня біжучого року в присутності для цієї мети запрошених". Серед хрещених дзвону був бургомістр Дрогобича Віктор Блажовський, директор гімназії Войцех Бєсядський, повітовий ц. к. суддя, доктор Едвард Бах, комендант жандармерії Кароль Роголя та інші почесні гості.

На поверхні дзвону був вірш, написаний з нагоди даної "околичносці" професором гімназії Тадеушем Кісілевським:

Z dźwiękiem dzwonu o Boże! co przed tron Twój leci,
Skargę nuć do Ciebie Twoje biedne dzieci.
Źle nam tu i sieroco na tym łoż padole!
Trapią nas wojny, ucisk, nędza i niedole,
I codziennie krew ludzka Twojej pomsty woła;
Ludy zbiegły z dróg Twoich, z dróg Twego kościoła;
A bezecni szydery z świętej ojców wiary
Burzą porządek świata, niepomni Twej kary.

Twój lud Panie z nad Wisły, Warty, Niemna, Buga
 Kona w ciężkiej niewoli, bo krwawa i długa,
 A na domiar kłęsk naszych, Twego gniewu grozy,
 Stoją syny tej ziemi w dwa wrogie obozy.
 Boże! z tym dźwiękiem płynie nasz jęk i próśb morze,
 Zapal rychło Twym ludom wybawienia zorze!

Зміст цього вірша такий:

Із звуком дзвону, о Боже! що перед трон Твій летить,
 Скаргу наспівують до Тебе Твої бідні діти.
 Але нам тут і сиротливо на тім сліз юдолі!
 Турбують нас війни, гніт, нужда і недолі,
 І щоденно кров людська Твоєї помсти просить;
 Зійшли люди з доріг Твоїх, з доріг Твого костюлу;
 А підлі насмішники з святої батьківської віри
 Руїнують порядок у світі, несвідомі Твоєї кари.
 Твій народ, Пане з-над Вісли, Варти, Немана, Бугу,
 Конає в тяжкій неволі, бо кривава і довга,
 А на довершення поразок наших, Твого гніву грози,
 Стоять сини тої землі в два ворожі обози.
 Боже! з тим звуком пливе наших зойків і просьб море,
 Засвіти якнайскоріше Твоїм людям порятунку зорю!

На самому вершку того знаменитого дзвону для Дрогобицької гімназії
 були вирізьблені слова професора цієї ж гімназії Себастьяна Поляка:

Jęki ludzkości
 nękaney zbrojnym pokojem, krwawemi wojnami, niedolą
 społeczną i zmorą socyalizmu;
 Straszny ucisk
 Braci nad Wartą, Wisłą, Niemnem i Bugiem;
 Błogosławieństwo
 dla Najmiłościwszego Monarchy Franciszka Józefa I,
 pod którego berłem swobodniej nam oddychać wolno;
 Prośbę gorącą
 o przywrucenie dawnej zgody z Braćmi Rusinami
 Zanieś
 na skrzydłach głosu Twego przed tron Boga.

Українською мовою благання Себастьяна Поляка звучать так:

Зойки людства,
зашарпаного збройним миром, кривавими війнами,
супільною недолею і кошмаром соціалізму;
Страшний утиск
Братів над Вартою, Віслою, Неманом і Бугом;
Благословення
для Наймилостивішого Монарха Франца Йосифа I,
під котрого берлом можна нам вільніше дихати;
Просьбу гарячу
про навернення давньої згоди з Братами Русинами
Занеси
на крилах голосу Твого перед трон Бога.

Гарні і цікаві слова. На жаль, їх так ніколи й не зрозуміли ні поляки, ні русини...

Побіч костьолу ще й до сьогодні стоїть будинок, що переходить з рук в руки, від однієї політичної чи громадської організації до другої, і який пов'язаний з Іваном Франком хоч би тим, що повість "Борислав сміється" починається описом саме його закладин: "Сонце досягало вже полудня. Годинник на ратушевій вежі вибив швидко і плачливо одинадцятую годину. Від громади веселих, гарно повбираних панів-обивателів дрогобицьких, що проходилися коло костела в тіні квітучих каштанів, відділився пан будівничий Н., вимахуючи блискучою паличкою, перейшов через вулицю до робітників, зайнятих при новорозпочатій будові... Цілий плац на розі вулиць Панської і Зеленої заповнений був людьми, деревом, камінням, цеглою, гонтям, купами глини, і подобав на велику руїну". Закладав будинок один з дрогобицьких магнатів Леон Гаммершляг, біографія якого мало чим відрізняється від біографії інших дрогобицьких магнатів та типових доробкевичів єврейської національності, котрі починали з того, що збирали по околиці повісма, торгували дріб'язком, обдирали, обдурювали, врешті, награвувавшись, відкривали свій інтерес або на цезезині — земному воску, або ж на нафті і дороблялись великого капіталу. Споруджувався той будинок 1873 року, і закладини його були, поза всілякими сумнівами, подією в місті. Був час, коли згідно з розпорядженням польських королів євреям не дозволялось жити в місті. Вони могли селитись тільки на спеціально визначених владою територіях. У Дрогобичі це було передмістя Лани, де ще й сьогодні стоїть сплюндрована і повністю знищена всередині хоральна синагога...

Однак історія Дрогобича склалась так, що незабаром все місто опинилося в єврейських руках, а тому про королівську постанову забули, а в часи Австро-Угорської імперії на неї ніхто й уваги не звертав. Правда, дехто таки часом згадував, але тут же замовкав, доставши порядний хабар від єврея, який хотів так чи інакше залатувати свій інтерес. Як правило, навіть в австрійські часи євреям забороняли ставити хати з каменю. Їхні житла могли бути тільки дерев'яними. Гаммершляг був чи не першим, хто достав дозвіл збудувати кам'яницю, а тому закладини будинку перетворились на свято єврейської громади міста. Проте власником цієї кам'яниці, описом закладин якої починається повість "Борислав сміється", був не Леон Гаммершляг, а Леон Гартенберг. Його біографія мало чим відрізняється від біографії Леона Гаммершляга. Його шлях до багатства був таким самим. Син Гартенберга Мойсей (Мойша) вчився з Іваном Франком у Дрогобицькій гімназії. Про самого Гартенберга по місті кружляли найрізноманітніші чутки. Властиво, не так про нього, як про його багатство. Оповідали, наприклад, що забаглось йому викласти підлогу своєї вітальні австрійськими коронами. За дозволом шановний пан Леон звернувся до самого цісаря: так і так, мовляв, хочу хату викласти монетами, на котрих Ваш "патрет". "Патрет" той був на одній стороні, а на другій стороні — герб. Хотів пан Леон, аби його гості ходили татуневі по обличчю. Послав, кажуть, своє письмове прохання і став чекати, що буде далі. Цісар не забарився з відповіддю. Прислав. Дозволив викласти вітальню монетами, на котрих його профіль, але не плазом, а ребром. Виходило, що треба було тих монет у десять разів більше, ніж передбачалось, а тому Леон Гартенберг від даної затії відмовився... Описаний випадок більш схожий на легенду, ніж на бувальщину, але з нього можна зробити висновок, хто на той час був справжнім господарем у Дрогобичі.

Гартенберг, хоч і вибудував будинок, і вималював його жовтою фарбою, не довго жив у ньому, бо, доробившись порядних грошей, махнув "нах Вен", тобто до Відня. Кам'яниця перейшла у власність нафтопереробного заводу "Галіція", і тут надовго розмістилась бухгалтерія. В радянський час кам'яниця стала пресловутим "Домом дружбы народів", а в наші часи тут знаходять пристановище всі і вся. Великий будинок колись побудували. Всі вміщаються.

Зберігся ще один будинок, властиво, цілий комплекс будинків, які були при Франку. Це — Народний Дім. Він у Дрогобичі займав чотири двоповерхові будинки. Сьогодні всі ці будинки належать театру імени Юрія Дрогобича. В радянські часи той театр називався теат-

ром імені Ярослава Галана. Тепер часи змінилися. Змінилися і назва, і репертуар театру.

Ці будинки на початку ХХ століття придбала українська громада і розмістила в них все, що було українське.

У квітні 1913 року Народний Дім відвідав Іван Франко. Цього року Україна святкувала 40-ліття його праці для народу. Франко був хворим. Читав свого "Мойсея". Прощався з рідним містом назавжди.

З інших будинків, які були при Іванові Франку, не залишилось жодного. Ще за життя Івана Франка зникла цукерня русина Височанського, яка стояла на ринку в будинку навпроти церкви Святої Трійці. Учителі збиралися в коріннім склепі Баєра, що шинкував пивом. Учні ходили по пиво до єврейської пиварні на північно-східному розі ринку. "Особливо, — писав Іван Франко у своїх "Споминах з студентських часів", — в останнім році гімназіяльної науки наш клас збирався досить часто вечорами в тій каварні, де при повних шклянках ішли веселі розмови та товариські співи. Раз тільки, згадується мені, ми були таким більшим товариством у винній торгівлі Штернбаха. Син властителя тої торгівлі, також ученик Дрогобицької гімназії, що йшов роком нижче мене, мав незвичайний талант до класичної філології і живе тепер у Кракові як професор університету і член польської Академії наук. Коли зібрані студенти хотіли повечеряти щось, то йшли до трактирні Єгера, в якій, одначе, можна було, крім пива, дістати тільки свинину".

Нічого з того не залишилось. Нічого. В Дрогобичі, який називаємо містом юності Івана Франка, з котрого він пішов у світ широкий, практично по ньому нічогосінько не залишилось. Хто міг тоді подумати, що отой рудоволосий, боязливий, а до того ж перечулений хлопчина з Нагуевич, який приїхав у Дрогобич навчатись, обезсмертить місто...

Ще донедавна стояли будинки, в яких жив Іван Франко. Їх було не так вже й багато, бо більшість із них зникла ще за часів Івана Франка або ж їх докорінно перебудували, не залишаючи майже нічого з їх попереднього вигляду. Старі будинки потребували ретельного догляду, якого не було. І вони пропали назавжди.

Місцевість, де стояли соляні вежі і були жупи, котрим, незважаючи на не вельми гарну назву, місто все-таки завдячує своєму процвітання, забудували; забудували і ту місцевість, де були перші дистилярні, озокеритні копальні.

Час і люди в Дрогобичі необачно повелися стосовно збереження пам'яті Івана Франка. Залишились тільки дві старі пам'ятні дошки, що вже потребують ремонту: на приміщенні колишньої нормальної школи,

де сьогодні розкошують в розкішних, щойно після евроремонту келях так звані монахи, і ще стелла на будинку Дрогобицької гімназії. І все. Більш нема їх де ставити, і, очевидно, й нікому.

Ще є пам'ятник Іванові Франкові коло Народного Дому, що поріс мохом і валиться, та новий пам'ятник Юрію Дрогобичу коло костьолу. Ще новий.

В іншому Дрогобич яким був, таким і залишився: провінційним і затхлим. Як і тоді. При Франкові.

Розділ VII

УЧИТЕЛІ

Про своїх учителів з гімназії І. Франко не залишив майже ніяких спогадів, якщо не рахувати “Спомини із моїх гімназіяльних часів” та переднього слова до збірки нарисів “Рутенці”, що мала підзаголовок “Типи галицьких русинів із 60-х та 70-х рр. минулого віку”, під якими стоїть одна і та ж дата написання — 17 грудня 1912 року. По суті “Спомини із моїх гімназіяльних часів” є частиною переднього слова до збірки “Рутенці”, яка вийшла 1913 року, коли святкувався 40-літній ювілей письменницької та громадської діяльності Івана Франка, який спричинив у пресі зацікавлення до його особи та появи статей і про його навчання як в нормальній школі отців Василіян у Дрогобичі при церкві Святої Трійці, так і в Дрогобицькій гімназії. “Гімназіяльні студії, які пройшов я в Дрогобичі, — писав Іван Франко і в “Споминах із моїх гімназіяльних часів”, і в “Передньому слові”, — при всій бідності, серед якої довелося мені жити як ученикові з-під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадувався дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій життєпис. Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а навпаки, все доставляла мені приємності в міру того, як розширювався обсяг мого знання”. Про вчителів у тих спогадах було буквально пару рядків: “Відносини вчителів до учеників у гімназії були звичайно ліберальні, хоч майже ніколи не доходили до тісніших, приятельських відносин, як се буває іноді по наукових закладах. Учителі майже всі дивилися на учеників звисока та не допускали їх до надто близької довіреності; лиш деякі між ними, приміром о. Олексій Торонський, руський катехит, відносився до учеників загально неприхильно і спеціально мені аж до самої матури на всіх класифікаційних конференціях перепирав нижчу ноту з обичаїв, як мені належалося (я мав звичайно відлично, а на моє поведіння в школі й за школою ніхто з учителів не міг пожалуватися)”...

Значно більше про своїх учителів оповів Іван Франко в спогадах “Гірчичне зерно”, написаних 1—3 травня 1903 року і вперше опубліко-

ваних у збірці "Малий Мирон і інші оповідання", що вийшла цього ж року у Львові. Описуючи в цих спогадах Дрогобич як глибоко провінційне місто, яке не мало майже нічого того, що має "наполовину європейське місто", Франко зазначає, що ця обставина негативно впливала і на гімназію, і на вчителів. "Вчителі, що приходили сюди, особливо молодші супленти, такі, що не мали своєї сім'ї, або хоч і жонаті, та слабшого характеру, — писав він, — швидко забували про всякі наукові інтереси і розпивалися, пересиджували дні й ночі в самотніх християнських склепях Байєра з колоніальними товарами та з кімнатою для снідань, приходили часто до класу п'яні, і — розуміється — така-то й була їх наука". Осторонь цієї компанії трималися лише деякі вчителі, в тому числі й отець Олексій Торонський та його колега по фаху ксьондз Анджей Дронжек, брати Турчинські — Юлій та Емерик (перший, з фаху історик, був непоганим повістярем, автором драми "Kejstut" і роману "Трагедія життя", а другий був біологом, членом фізіографічної комісії в Кракові та Зооботанічного товариства у Відні і, як і його брат, був затятим шовіністом і україножером), доктор Ксенофонт Охримович, член повітової та міської ради, та Іван Верхратський, який, зрештою, недовго працював у Дрогобичі.

Вів перед у п'ятицькій вчительській компанії Ян Осмульський, заступник учителя, який розпочав свою працю ще 1866 року. Він вчив французької мови, але часто заступав інших учителів з різних предметів. Його учні прозивали "Смоком", тобто змієм. "Сеї був, — писав про нього Іван Франко, — для п'яницької компанії небезпечним взірцем, бо мав голову так само міцну, як був величезний його живіт. Ніхто його не бачив п'яним: по цілонічній п'ятиці він ішов до класу, як коли б нічого не було, і відбував преспокійно чотири години, і навіть бистрі очі учеників не могли по нім пізнати нічогісінько. Для менше твердих голов його компанія була загибтю: своїми дотепами і кпинами він підганював їх пити все більше і більше, щоб додержати йому кроку, і реготався своїм грімким пивним басом, коли його партнери валилися під стіл або, вийшовши на ринок, падали, як снопи, або немилосердно писали "мисліте" по вулицях"...

Ян Осмульський, як свідчить його особова справа, що зберігається у фондах Крайової Шкільної Ради (ЦДІА України, м. Львів, фонд 178, опис 3, справа 130, аркуш 28), народився у Львові 1822 року, у 1843 році закінчив львівську гімназію та сім семестрів класичної філології Львівського університету, до 1845 року вчився у Віденському університеті на юридичному факультеті, але не здав відповідних екзаменів і не дістав титулу доктора, потрібного для ведення часостійної юридич-

ної практики, після чого працював у Львові та селах гувернером, готуючи хлопців до вступу в гімназію. Його першою державною посадою була посада заступника вчителя у Тернопільській гімназії, куди його було взято на роботу 6 листопада 1858 року. 28 вересня 1861 року його було прийнято на таку ж посаду у Львівську академічну гімназію, де він пропрацював три роки, а 6 жовтня 1864 року був переведений на таку ж посаду в Дрогобич. 31 серпня 1866 року він був затверджений заступником учителя "для французької мови та інших обов'язкових предметів". Право вчити французьку мову він дістав на основі кваліфікаційного свідоцтва, виданого Технічною Академією у Львові (пізніше — Політехнічний інститут, а тепер — університет "Львівська політехніка") 24 вересня 1866 року, поскільки для "техніків" французька мова була обов'язковою.

8 липня 1872 року директор Дрогобицької гімназії в листі до високої Крайової Шкільної Ради (ЦДІА України, м. Львів, ф. 178, оп. 92, спр. 92, арк. 8) Матеуш Куровський давав позитивну характеристику Яну Осмульському і зазначав, що він пильний у виконанні обов'язків, вчить добре, а поза школою — взірцевий...

Яну Осмульському досить мало платили. Наприклад, 1874 року після підвищення заробітної платні та 20%-ої надбавки за дороговизну Ян Осмульський брав 815,3 золотого (Там само, оп. 3, спр. 130, арк. 1). Він був єдиним учителем французької мови, такої важливої для реальних гімназій, а тому його нагла смерть, яка сталася 28 січня 1877 року, викликала, як зазначає "Sprawozdanie dyrekcji s. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1877", шеститижневу перерву в навчанні французької, а також німецької мови, яку викладав у II, III і IV класах, аж до прибуття в гімназію заступника вчителя Томаша Стинковського, спішно переведеного з Бродівської гімназії, який обняв цю посаду 19 березня 1877 року і працював у Дрогобичі до 1879 року.

"Світлої пам'яті Ян Осмульський, — писало це ж "Sprawozdanie..." на сторінці 36, — працював протягом 10 років при тутешній гімназії, навчаючи французької, німецької і класичних мов з користю для молоді і заслужив собі через працьовитість і акуратність у виконанні обов'язків та повне такту заховання пошанівку до колег, учнів та громадськості, велику повагу, в чому можна було переконатись, скільки їх взяло участь у перенесенні його праху на вічний спочинок та який смуток огорнув їхні серця від такої страти. Честь його пам'яті!"

Так виглядала справа з Яном Осмульським, який у різних класах вчив Івана Франка німецької та класичних мов.

Даний приклад показує, наскільки відрізняється характеристика деяких учителів, дана Іваном Франком, від їх оцінки офіційними документами, що дійшли до нас.

Те саме стосується й о. Олексія Торонського, який мав якийсь специфічне ставлення до Івана Франка, як і, зрештою, до всіх учнів. Особливо затята боротьба точилася між ним та учнями вищих класів. “Для великої часті гімназистів вищих класів ті роки бували часом пологового дозрівання і не диво, що не знаходячи ані батьківського проводу, ані досить сильних духових та наукових інтересів, що абсорбували б їх увагу, хлопці кидалися в сей бік, заплутувались в “романси” з різними служницями, ученицями дівочої школи; деякі знаходили собі навіть прихильників у сфері професорських жінок, що, нудячись в неприсутності мужів, зайнятих культом скляного бога у Баера, шукали розривки, де могли. В класах і поза класами йшли між старшими таємні, уривані шепти, сміхи та жарти, повні натяків, очевидно масних і незрозумілих для нас, “дрібноти”. З загального гамору в часі павз або перед годинами проривалися звідси й відти жіночі імена в різних відмінках...”

Іван Франко навчався в шостому класі у 1872/1873 навчальному році, і про цей час буде окрема мова, поскільки з того навчального року збереглось найбільше документів у фондах Крайової Шкільної Ради. Ці документи вважались офіційними і висилались у вищий шкільний орган, який до того ж мав контролюючі функції, а тому багато чого, що б свідчило про справжнє обличчя школи, директор школи не хотів писати, але і в тих донесеннях було багато такого, про що пише Іван Франко у вищенаведеному уривку спогадів.

Статеве дозрівання хлопців вносило цілий ряд проблем у виховання гімназистів, з чим не могла і, очевидно, не вміла впоратись Дрогобицька гімназія. Найчастіше ті виховні функції брав на себе отець Торонський, який ганьбив, сварив хлопців, оповідав їм різні притчі з Біблії про любов і був раз заскочений тим, що, ввійшовши до шостого класу, як згадує Іван Франко в “Гірчичному зерні”, “на свою превелику соблазнь, побачив на таблиці виписану великими буквами скрутну теологічну квестію: **“Що значить по-християнськи — кафтолицеськи любити дівку?”** Покійник силкувався роздути з сеї квестії кримінальну справу, доніс директорові, домагався скликання конференції та зарядження слідства за тим, хто написав сі слова на таблиці, грозив навіть карами, але в своїм запалі забув про *corpus delicti*: поки він був у канцелярії з донесенням, інкриміновані слова з таблиці щезли, а директор Куровський, прийшовши до класу, не застав нічого і якось

потім зумів уговкати отця-мораліста, який, одначе, не залишив потиху на власну руку нишпорити за винуватим — звісно, надарма”.

Жертвою цієї боротьби, як свідчать документи, стала дружина отця, яка мала слабкість до гарного співу і гарних співаків, котрих у гімназії не бракувало. Це захоплення закінчилось тим, що співаки повилітали з гімназії, а свою дружину отець Торонський відправив на покуту в село до рідні на деякий час, поки в Дрогобичі про той прикрий випадок забули чи вдали, що забули.

Народився отець Торонський у селі Завадка коло Дуклі, де його батько був парохом. У Перемишлі закінчив гімназію, а теологію у Відні, делегований туди на навчання перемиською консисторією, яка вважала його найздібнішим учнем із вихованців, що мали стати теологами. Навчаючись у Віденському університеті, він одночасно слухав курс слов'янських мов, який вів відомий професор Мікльосич. 1862 року він був рукопокладений у священничий сан, ще перед тим склавши кваліфікаційний екзамен перед спеціальною комісією у Відні, який давав йому право вчити українську, тобто руську, та німецьку мови в середніх учбових закладах Австро-Угорщини. Цей екзамен він склав 23 червня 1860 року. Комісією при Перемиській капітулі Торонський також був визнаний пригідним до науки релігії руською мовою. На основі тих документів намісництвом 14 лютого 1862 року своїм наказом за № 9977 розпорядилось призначити його викладачем руської мови у Другій (німецькій) гімназії у Львові, а опісля він став заступником учителя релігії в тій же гімназії. У Львові він прославився надзвичайною вимогливістю та вмінням “тримати в руках” вихованців. Саме тому Міністерство, знаючи про стан справ з мораллю в Дрогобицькій гімназії, де на той час переважна більшість учнів були українцями, своїм розпорядженням за № 2535 від 3 липня 1865 року, яке підтримало Намісництво своїм розпорядженням за № 38577 від 16 липня 1865 року (Там само, арк. 14), скерувало його вчителем релігії греко-католицького обряду при Дрогобицькій гімназії. Але міська управа, з котрою такі призначення мали погоджуватись, не відразу погодилась з цим призначенням, і Олексій Торонський був затверджений на цій посаді тільки 24 травня 1869 року, тобто через чотири роки. Діставав доволі високу заробітну платню, яка складала 1450 злотих; міська рада платила йому за помешкання 250 злотих на рік; він мав право кожні 5 років діставати 5%-ий додаток до зарплати, а перемиська капітула за його працю доплачувала йому річно 157 злотих і 60 центів.

Характеристики отця О. Торонського бездоганні, хоч і шаблонні: “Виконує старанно свої обов'язки вчителя, вчить добре, молодь його

поважає, поза школою заховується взірцево" (Там само, арк. 8). Варто зауважити, що характеристика навіть своїм формулюванням нічим не відрізняється від характеристики Яна Осмульського.

Олексій Торонський у Дрогобичі пробув 25 літ, беручи активну участь у громадському житті міста. Він був членом громадської, повітової і міської рад, а також членом міської шадниці та головою місцевої Шкільної Ради.

Ще в 1860 році Олексій Торонський почав писати до "Зорі", яку тоді видавав Богдан Дідицький. У тому збірнику появилася етнографічна розвідка О. Торонського про лемків на честь нового перемиського митрополита Григорія Яхимовича. Невдовзі у літературному часописі "Галичанин", який також видавав Богдан Дідицький, почали з'являтися досить слабкі з літературного боку, але повні моралі оповідання Олексія Торонського. В 1867 році, тобто вже тоді, коли він працював у Дрогобичі, з'явилася його руська читанка для нижчої, а опісля і для вищої гімназії, — перша читанка, в котрій були уривки з творів українських письменників та їх короткі біографії. Він є автором цінної розвідки "Ruska poezja ludowa mianowicie pod względem prozodji" ("Die ruthenische Volkspoesie, insbesondere in Hinsicht auf die Prosodie"), надрукованій в "Sprawozdaniu dyrekcji c. k. gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1876". Він був автором майже всіх книжок, які використовувались наприкінці ХІХ — початку ХХ століття для науки релігії в середніх школах. Серед них "Християнсько-католицький катехизм", виданий у Львові у 1881, а відтак у 1896 році, "Історія біблійна Старого Завіта", яка витримала декілька видань (перше — 1898 року) та яку вчили в другому класі, "Історія біблійна Нового Завіта" (Львів, 1890 рік), яку вчили в третьому класі, "Літургіка", яка витримала кілька видань і яку вчили в ІV класі, "Догматика фундаментальна і апологетика" (Львів, 1893 рік), яку вивчали в V класі, "Догматика частна" (Львів, 1893 рік), яку вчили в VI класі. Його статті часто друкувалися на сторінках "Діла" та інших часописів релігійного скерування, котрих ніколи не бракувало в Галичині. Довший час він був редактором "Душпастиря".

За своїми поглядами він відносився до старих, "твердих" народівців, що пізніше переоформились у типових москвофілів.

1890 року о. Олексій Торонський був переведений на посаду професора релігії у Львівську Академічну гімназію замість Івана Гушалеви-ча, поетичну творчість якого, чи, точніше, її безідейне скерування, постійно гостро критикував Іван Франко. Буває ж таке — основною піснею, яку співали хористи на похороні Івана Франка, була пісня Івана Гушале-

вича "Похорон". Вона починається словами: "Тихо вітер повіває, з колокольні дзвон плыве", а музику до неї написав М. Вербицький, який є і автором нашого державного гімну. І в наші дні на панахидах по Іванові Франку хори виконують цю пісню Гушалевича, щоправда, в редакції Ігоря Калинця:

Тихий вітер повіває,
із дзвіниці дзвін сумний
за покійником ридає —
ще недавно був живий.

Подорожній шле молитву
за впокій його душі
і гадає: отак ридма
скоро подзвін по мені.

Дзвін сумний, як сумерк темний,
хвилями несеться в даль.
Він порвав зв'язки туземні:
за чим, друже, тобі жаль?

Вірний друг в затишній хаті
попрощавсь навіки з ним...
Не ридай однак по втраті,
бож кінець такий нам всім.

...Іван Гушалевич тоді саме пішов на пенсію. Проводжаючи у Львів свого вчителя, дрогобицька міська рада надала йому диплом почесного горожанства "в знак признання його довголітньої діяльності на користь королівського вільного міста Дрогобича". Після того, як помер директор Академічної гімназії о. Василь Ільницький, який був і членом Крайової Шкільної Ради, о. Олексій Торонський зайняв у цій Раді його місце. Він міг багато корисного зробити для української справи, але, як і покійний о. Василь Ільницький, котрий заради пристойності на людях говорив по-українськи, а вдома по-польськи, не зробив нічого. Невдовзі після того він вийшов на емеритуру. В 1898 році його було іменовано почесним крилошанином перемиської капітули.

Повне уявлення про письменницьку та журналістську діяльність Олексія Торонського дає "Бібліографія" Івана Омеляновича Левицького, а також допоміжний фонд до цієї "Бібліографії", який зберігається в рукописному відділі наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. На жаль, ця сторона діяльності Олексія Торонського чекає ще

свого дослідника, але зараз вже можна сказати, що його підручники з науки релігії заслуговують на перевидання. Вони б стали в пригоді сьогоднішній школі.

“Живучи від 1890 року постійно у Львові, — писав у посмертній згадці про нього “Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на рік 1900”, — в осередку руского життя, брав покійний живу участь в роботі народних руских товариств. Якийсь час був головою Руского Товариства педагогічного. Постійно належав до головного виділу товариства “Просвіти”; а коли по смерті д-ра Омеляна Огоновського заступник голови Ол. Барвінський зложив сей уряд, пок. Алексей Торонський мав провід в товаристві аж до загальних зборів д. 31 січня 1896 р., коли то головою вибрано проф. Юліана Романчука. З того часу аж до смерти був покійний заступником голови. В “Дністрі” був президентом надзираючої ради. Будучи шкільним товаришем і з молодих літ приятелем пок. кардинала митрополита Сильвестра Сембратовича, був его дорадником у всіх важних справах; однако его вплив на пок. кардинала, хоть взагалі великий, в справах політичних не завсігди мав успіх”.

Він помер 14 лютого 1899 року від інсульту, до котрого долучилось запалення легень.

Про похорон о. Олексія Торонського широко писала тодішня преса.

“Похорон відбувся дуже величаво дня 17 лютого. О год. 8 зрана відправили мітрати оо. Білецький і Туркевич з крилошанами і іншими священиками панахиду в дому, а опісля перевезено тіло чотирокінним караваном до Успенської церкви. Там о. мітрат Білецький з крилошанами відправив чин похорону, а рівночасно читали священики заупокійні літургії. Церков заповнилася битком переважно Русинами, що зібралися віддати покійному послідну службу. По співаній службі Божій, відправленій при пориваючій співі наших семінаристів, виголосив проповідь крилошанин о. Пюрко в імени митрополитичої капітули і духовенства. По посліднім цілованію двигнувся похоронний похід з церкви на Личаківське кладовище. В поході взяло участь около 40 священиків, майже всі крилошани львівські і кількох перемиських, професори і молодіж рускої гімназії, де покійний був кілька літ професором, головний виділ товариства “Просвіти”, управа і урядники “Дністра” та множество народу. Підчас походу співали на перемену то ученики рускої гімназії, то семінаристи. Над могилою промовив перший о. Дорожинський, катихит рускої гімназії, прощаючи покійника іменем своїх товаришів-катихитів і учителів та рускої молодіжи гімназійальної. Теплими словами попрощав опісля покійного голова товариства “Просвіти” проф. Юл. Романчук

іменем народних руских товариств. Він зазначив, що Русь тратить доброго робітника, котрий не ухилився від жадної роботи народної і радо брався до діла, не оглядаючися ні на кого, коли бачив, що сего вимагає добро Руси. На остаток промовив п. Сероїчковський іменем урядників "Дністра", указуючи на золоту вдачу покійника, котрий для всіх був прихильний і любязний та на кождім становищі умів задержати міру і приналежне поважане для підвластних.

Так з щирим жалем попращали Русини пок. Алексея Тороньско-го, котрого страта тим більше далась почути, що у нас праці так багато, а так мало таких охочих до неї робітників, яким був покійний" (Календар "Просвіти").

Його поховали на початку Личаківського цвинтаря навпроти колишньої головної, а зараз бічної брами, неподалік пишного пам'ятника на символічній могилі Ордона, героя поеми Адама Міцкевича. Родина поставила доволі пристойний пам'ятник з пісковика. Ще пару років на ньому можна було відчитати, що під ним лежить о. Олексій Торонський та дати його життя. Зараз пісок осипався і могила виглядає безіменною і запущеною. Ця могила — одна з двох, у яких поховані вчителі Івана Франка.

Ще десь у 50-х роках можна було зустріти дочку о. Торонського, яка жила у Львові і ходила на обіди у відому для тодішньої так званої богеми забігайлівку "Сільрада" на Валовій вулиці. Ніхто з дослідників тоді не здогадався поцікавитись у неї спадком по батькові, ніхто не говорив з нею про І. Франка. Невідомо, чи змінив свою думку про Івана Франка о. Олексій Торонський, чи залишився при тій, яку мав у гімназії...

Та чи не найбільш відомим з усіх учителів, які вчили Івана Франка у Дрогобицькій гімназії, був Ксенофонт Охримович, який опісля став послом Віденського парламенту і про якого Іван Франко залишив у своїх споминах, зокрема в "Історії моєї габілітації", один дуже яскравий момент. Стосувався він того періоду, коли, відправивши дітей та дружину в село Цигани до отця Омеляна Глібовицького, рідного брата матері Богдана Лепкого, Іван Франко чекав затвердження від Міністерства освіти на посаду приват-доцента у Львівському університеті на основі своєї габілітації 1895 року. Це затвердження затримувалось, й Іван Франко поїхав довідатись у цій справі до Відня.

"Я пішов до парламенту, — писав Іван Франко, — і здибав там у кулуарі депутата Ксенофонта Охримовича. Мій колишній учитель запитав мене, кого я тут шукаю. Я оповів йому коротко свою одіссею.

— Ей, та й дивні ж ви люди! — сказав пан депутат зі своєю добродушністю. — Мучитеся та турбуєтеся різними справами, а все те

не варте фунта клаків. А ось мене мучить безсонниця та нестравність, і що маю робити?

З милосердним скісним позирком, клепаючи себе по животі, він сказав:

— Здоров'я, пане Франко, здоров'я — це головна річ.

На тім ми й розійшлися. Міністра освіти я так-таки й не здибав, а на другий день я довідався від депутата Романчука, що міністерство відкинуло мою просьбу і що я "з причин політичного минулого" не можу одержати *venia legendi* на Львівському університеті...

Ксенофонт Охримович у часи навчання Івана Франка був лише заступником учителя, чи, як тоді казали, суплентом. Він народився 1846 року в Галичі, закінчив відділ загальної філології Віденського університету. На час навчання Івана Франка батько Ксенофонта Охримовича був парохом села Урича коло Східниці. Декретом Крайової Шкільної Ради від 27 квітня 1871 року, як свідчить його особова справа (Там само, оп. 3, спр. 130, арк. 25), він був скерований у Дрогобицьку гімназію і приступив до роботи 2 травня 1871 року. В характеристиці, яку 8 липня 1872 року дав йому тодішній директор Куровський згідно з розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 12 лютого цього року, яка бажала мати такі характеристики на кожного вчителя гімназії, писалося, що він, Ксенофонт Охримович, "пильний у виконанні обов'язків учителя, вчить добре, учні його поважають, поза школою заховується дуже взірцево". Заробітна платня — 600 злотих.

23 лютого 1873 року новий директор Дрогобицької гімназії Тома Баревич Крайову Шкільну Раду (Там само, спр. 234, арк. 63—64) просив забрати з Дрогобича заступника вчителя Ксенофонта Охримовича, якого ця Шкільна Рада прислала. "Заступником учителя Ксенофонт Охримович, — писав Тома Баревич, — є від 25 квітня 1871 року і, як запевняє, піддається екзамену з історії Екзаменаційній комісії. На своєму становищі нічого не робить, ганяє по забавах, є мисливцем, а тому часто з Дрогобича зникає на довший час, від біди виконує свої обов'язки, не дбає за знання учнів. Йому бракує почуття обов'язку і як тільки знайде якусь причину, охоче звільнюється від шкільних годин. Зневажає мене як директора, проклинає мене у різних публічних місцях. Охримович учив українську мову в 5-тих класах, тому хочу, аби на його місце прийшов учитель української мови, який би знав історію".

Справу К. Охримовича було доручено перевірити інспектору Солтикевичу, який підтримав директора школи, і, згідно з постановою Шкільної Ради від 5.05.1873 року "для підвищення якості навчання в Дрогобицькій гімназії" (Там само, арк. 61), було вирішено "перенести

Охримовича в іншу гімназію". Цією іншою гімназією стала Самбірська, куди К. Охримовича було "перенесено" за розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 4 серпня 1873 року і де він приступив до роботи 1 вересня цього ж року (Там само, спр. 130, арк. 25). Самбірська гімназія славилась високою якістю навчання і високою вимогливістю як до учнів, так і до вчителів, тому Ксенофонт Охримович там довго не затримався, і Крайова Шкільна Рада своїм розпорядженням за № 157 від 3 листопада 1874 року перевела Ксенофонта Охримовича на старе місце праці...

Після повернення з Самбора Ксенофонт Охримович у восьмому, випускному, класі вчив Івана Франка української мови — дві години на тиждень. Цього ж року він учив української мови в другому, третьому, четвертому та сьомому класах по дві години на тиждень, а, окрім того, географію в першому та другому класі. З української мови Іван Франко мав відмінну оцінку. Підпис Ксенофонта Охримовича стоїть у свідоцтві зрілості Івана Франка відразу під директорським підписом (Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, № 208). У восьмому класі українська мова у вівторок була другим уроком пополудні та в суботу — четвертим до полудня. Після обіду в суботу уроків не було (ЦДІА України, м. Львів, ф. 178, оп. 3, спр. 277, арк. 28).

У 1876 році Ксенофонт Охримович уже вчив і історію в другому класі, а, окрім того, був членом міської та повітової рад і в кінці цього року вирішив більше не мучити себе і гімназію, а тому покинув її...

Разом з Ксенофонтом Охримовичем покинув Дрогобицьку гімназію вчитель Йосиф Сенкевич, який у 1875/1876 навчальному році був господарем восьмого класу, завідував бібліотекою для молоді та книгозбірнею для убогих учнів. Він перейшов на посаду вчителя в ц. к. гімназію в Яслі.

На місце К. Охримовича та Й. Сенкевича Крайова Шкільна Рада прислала екзаменованого кандидата учительського стану Йосифа Барона і ксьондза Яна Рибачевського на посаду заступників учителів.

Йосиф Сенкевич народився 8 серпня 1846 року в Сеняві Вадовицького циркулу. Закінчив Жешівську гімназію, в якій вчився у 1860—1867 роках, а відтак закінчив філософський факультет Львівського університету, де вчився у 1867—1870 роках (Там само, спр. 130, арк. 20). Розпорядженням Крайової Шкільної Ради № 8229 від 22 листопада 1870 року був призначений заступником учителя у Вадовицькій гімназії. 5 серпня 1873 року Екзаменаційна кваліфікаційна комісія для філологічних предметів при Краківському університеті видала йому диплом вчителя польської мови, а 10 вересня 1874 року розпорядженням

за № 84 Крайової Шкільної Ради він був призначений учителем у Дрогобицьку гімназію. Його заробітна плата становила 1250 злотих на рік. У 1874/75 навчальному році він учив латинської мови в другому (вісім годин на тиждень), четвертому (шість годин) та польської в другому (три години) класах і підміняв у класі Івана Франка вчителя польської мови Томаша Гавенду.

Якимось дуже дивним було ставлення дирекції чи, точніше, директорів Дрогобицької гімназії, інспекторів та Крайової Шкільної Ради до вчителів-українців. П'є, гуляє Ян Осмульський, від учнів має прізвисько "Смок", про нього як про пияка знали всі в Дрогобичі, знає директор, знає інспектор, — але які прекрасні характеристики, який, врешті, некролог. Ніхто нічого до вищих органів про поведінку Осмульського не пише, ніхто не вимагає вигнати його з гімназії! Осмульський — поляк. І тому йому все прощається.

Але от Ксенофонт Охримович — ну чиста тобі каналія! П'є, гуляє, мисливець, не дбає за науку — словом, такому не годиться працювати в гімназії. Але щось дуже сумнівно, щоб такого гуляку-пияка, людину, яка зовсім не має почуття обов'язку, люди вибирали в міську і повітову ради, а опісля ще й послом у Віденський парламент. Якась дивна метаморфоза: при одному директорові Ксенофонта Охримовича називають одним з найкращих учителів (Там само, спр. 234, арк. 89), дають йому, хоч і стандартну, але позитивну характеристику, а вже через рік інший директор вимагає його звільнення. Подібна ситуація сталась ще з двома вчителями-українцями, які деякий час вчили Івана Франка. Сталось це, звичайно, при директоруванні Томи Баревича. 23 лютого 1873 року Тома Баревич писав до Крайової Шкільної Ради: "Недоліком є те, що багато вчителів не відповідають своєму становищу. Теофіл Юрчакевич, заступник учителя, працює з 8 листопада 1868 року і вчить німецьку мову в II, III та V класі, польську мову в I та історію в II-му. Я спостерігав за ним і мушу сказати, що він міг би стати добрим учителем, але має потяг до п'янства, а тому не виконує щоденних шкільних зобов'язань, пропускає заняття. Через п'янство захворів у минулому півріччі і це нанесло учням велику шкоду. Учні і громадяни обурені. Більше тримати його тут неможливо!

Заступник учителя Микола Волошинович є від 18 листопада 1871 року і має мало здібностей на вчителя. Має малі знання, не дбає про їх побільшення та має ту ваду, що не має поваги серед учнів, що примушує не раз у справу втручатись мене.

Поскільки міська рада на своєму засіданні вибрала п. Сивуляка на вчителя математики і фізики замість Волошиновича, його перебування в

гімназії зайве, бо його не можна використати для викладання інших предметів” (Там само, опис 3, спр. 229, арк. 63–64).

8 липня 1872 року тодішній директор школи Матеуш Куровський давав цим учителям наступні характеристики (Там само, оп. 1, спр. 92, арк. 8): “Юрчакевич Теофіл виконує обов’язки досить пильно, вчить відповідно вимогам, має незначний вплив на молодь. Поза школою заховується добре.

Волошинович Микола є досить пильний, не може тримати дисципліни, а тому наука на цьому дуже терпить, не має поваги у дітей. Поза школою веде себе пристійно”.

Вияснити справу з тими вчителями взявся пан інспектор Солтикевич, і на основі реляції його та директора Томи Баревича їх високість Крайова Шкільна Рада 5 травня 1873 року прийняла рішення, що для підвищення якості навчання в Дрогобицькій гімназії треба звільнити в кінці навчального року суплентів Юрчакевича та Волошиновича (Там само, оп. 3, спр. 234, арк. 61). На їх місце було прийнято для навчання фізики і математики Сивуляка.

Сказати, як склалась доля Миколи Волошиновича та Теофіла Юрчакевича, важко. У фондах Крайової Шкільної Ради їх особисті справи не збереглися. У 1872/1873 навчальному році Теофіл Юрчакевич був господарем другого класу і вчив польської мови в першому класі (три години на тиждень), натуральної історії в другому класі (три години), німецької мови в другому (п’ять годин), третьому (чотири години) та п’ятому (чотири години) класі (Там само, арк. 85). Теофіл Юрчакевич пішов з Дрогобича в кінці 1872/1873 навчального року. Перед тим, як стати вчителем, він був актором українського мандрівного театру, а опісля став священником на Холмщині.

Микола Волошинович учив у цьому ж навчальному році математики в I–IV класах (три години на тиждень), натуральної історії в першому і другому класах (три години) та фізики в четвертому класі — три години на тиждень (Там само, арк. 86). Як свідчать документи (Там само, арк. 94), Микола Волошинович прибув у Дрогобицьку гімназію замість Івана Верхратського, який дістав посаду заступника вчителя при вищій реальній школі у Львові. Микола Волошинович покинув Дрогобич у кінці 1872/73 навчального року.

Збереглися лише два документи, які дають можливість встановити, які вчителі вчили Івана Франка у шостому класі, навчання в якому припало на 1872/1873 навчальний рік (Там само, арк. 85), та коли Іван Франко був у восьмому класі, навчання в якому припадало на 1874/1875 навчальний рік (Там само, спр. 277, арк. 26). Перший

документ датований 6 вересня 1872 року, а другий — 12 листопада 1874 року.

В шостому класі Івана Франка вчили:

Микола Антоневи́ч — історії (три години на тиждень) та руської, тобто української мови (дві години на тиждень). Крім того він ще вчив історії в сьомому та восьмому класі (три години), німецької у восьмому класі (чотири години) та пропедевтики філософії у сьомому та восьмому класі (дві години). В Дрогобицькій гімназії він був з 1865 року;

Емерик Турчинський — натуральної історії (дві години на тиждень). Цей же предмет він викладав і в п'ятому класі, а крім того в третьому, сьомому та восьмому по три години на тиждень в кожному класі вчив фізики і мінералогії. По три години на тиждень у нього в шостому, сьомому та восьмому класах була математика;

Петро Париляк — польської мови (три години на тиждень). Він вчив польської мови ще у п'ятому, сьомому та восьмому класі по три години на тиждень. Крім того, він учив Івана Франка в шостому класі грецької мови п'ять годин у тиждень. У Дрогобицькій гімназії був з 1870 року і пішов звідти 1874 року;

Роберт Рішка — німецької мови (чотири години на тиждень). Цього навчального року німецьку мову по чотири години на тиждень він мав у четвертому та восьмому класі. У третьому та четвертому (три години) він учив історію. В Дрогобичі був з 1870 року, а пішов 1872 року;

Томаш Гнат — латинської мови по п'ять годин на тиждень. Стільки ж годин латинської мови він мав у третьому класі. В цьому ж третьому класі він мав чотири години грецької мови і дві години польської мови. В Дрогобич прийшов у 1872, пішов 1874 року.

Збереглись особові справи тільки деяких учителів, а про інших — лише згадки у різних розпорядженнях Крайової Шкільної Ради та рапортах директорів гімназії.

Не збереглась особова справа Антоневи́ча Миколи. Відомо, що він був доктором філософії, на той час учителем, депутатом галицького сейму, а відтак і австрійського парламенту. Народився М. Антоневи́ч 25 грудня 1840 року в Незвиськах коло Городенки. У Дрогобицькій гімназії був до 1874 року, відтак викладав у Перемиській польській гімназії, а в 1888—1889 навчальному році викладав в українській Перемиській чоловічій гімназії. Окрім того дописував до різних московських газет і сам був москвофілом. Основні друковані праці М. Антоневи́ча: 1) "Waeregen und Russen" ("Sprawozdanie dyrekcji s. k. gimnazjum w Przemyślu za r. 1882") — "Варяги и Руссы" (Новый Галичанинъ, 1889, № 11—19); 2) "Популярный отчетъ, держанный в

пользу Педаг. Института въ Дрогобычи” (Лит. Сборникъ Галицко-русской Матицы”, 1869, I, 37–45); 3) “Вспоминка о М. Качковскомъ” (“Слово”, 1878, № 125), 4) “Исторія Перемышльской церкви” (“Новый Проломъ”, 1885, № 282); 5) “Галицко-русская политика”, Л. 1891 (конфісовано австрійською цензурою); 6) “Козаки, историч. очеркъ”, Л. 1900; 7) Зиновій Богданъ Хмельницькій, I–II, Л., 1900–1901; 8) “Введеніе въ отечественную исторію”, I–II, Л. 1905–1906; 9) “Наше нынѣшнее положеніе”, I–II, 1905–1910; 10) “Исторія Білої Руси и Білороссы”, Л. 1908; 11) “Гетманъ Богданъ Зиновій Хмельницькій и его преемники”, Л. 1909; 12) “Письма къ землякамъ”, Л. 1910. Помер Микола Іванович Антоневиц 10 липня 1919 року у Львові.

Особова справа Емерика Турчинського збереглась (Там само, оп. 3, справа 130, арк. 16). Він народився в селі Сопошині, що коло Жовкви. Його батьки були дідами Сопошина і Мацошина. Батька звали Яном. Мати, яку звали Флорентина, походила з міщанської родини Стояновичів. Вона померла по п’яти роках шлюбу, залишивши чоловікові трьох дітей: найстаршого Юлія, котрий мав п’ять літ, Емерика, що мав три з половиною роки, та дочку Юлію, що опісля вийшла заміж і стала писатись Гіжовською. Батько й надалі працював у своїх селах і виховував дітей серед сільської природи. Початкову школу Емерик пройшов приватно вдома, відтак був відданий до четвертого класу у нормальну школу до Львова. У Львові 1853 року закінчив гімназію. Батько і родина мріяли, щоб Емерик та його брат Юлій стали юристами, але хлопці про це і чути не хотіли. Емерик поступив на філософський факультет Львівського університету, де став улюбленим учнем відомого ботаніка та флориста Гіацинта Лобачевського. Під його керівництвом він збирає гербарії у різних кінцях краю, а також працює над словником хімічної термінології, який друкував у познанській газеті “Природа і Промисел”.

Великий вплив на його свідомість зробила революція 1848 року та виховання, яке дістав у домі тітки Кароліни з Оркішів Штих.

Університет закінчив 1856 року.

Канікули проводив у Сопошині, що в трьох милях від Львова. Обійшов всі околиці, пускався у дальші мандри країною. Відвідав усі закутки Карпат, звідав Трієст, Медіолан, Флоренцію, Неаполь. І всюди вивчав флору та збирав гербарії. 1893 року, незадовго до смерті, перенісши важку операцію на обличчі, він відвідав Везувій і привіз звідти прекрасний зільник тамтешньої флори. Серед його колекції особливо цінними були гербарії, зібрані в Гологорах, Вороняках, Золочеві та Поморянах.

Перед учителюванням займався сільським господарством у своєму маєтку, продовжував збирання гербаріїв та вивчення флори в околицях

Судової Вишні, Рудок та Мостиськ. 9 травня 1868 року він перед екзаменаційною комісією успішно склав екзамен і отримав диплом з правом викладання натуральної історії, математики і фізики німецькою та польською мовами. Розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 16 серпня 1868 року за № 4097 він був скерований на роботу в Дрогобицьку гімназію на посаду заступника вчителя, а відтак розпорядженням за № 1487 цієї ж Крайової Шкільної Ради від 8 березня 1870 року був переведений на посаду вчителя з зарплатою 1750 злотих на рік. Під час перевірки гімназії інспекторами Емерик Турчинський отримує відмінні кваліфікації. Директор гімназії М. Куровський дає йому таку характеристику: "Пильний у виконанні обов'язку, вчить добре, має великий вплив на молодь. Поведінка поза школою взірцева" (Там само, оп. 1, спр. 92, арк. 8). Іван Франко твердив, що Емерик Турчинський не належав до мочемордного вчительського братства. Він був членом фізіографічної комісії в Кракові та зоологічно-ботанічного товариства у Відні. У гімназії завідував природничим кабінетом, для якого виготовляв гербарії під час різних мандрівок по краю разом з учнями. Про них писав Іван Франко у своїх "Споминах із гімназіяльних часів": "Незвичайними розривками в житті дрогобицьких гімназистів бували екскурсії під проводом деяких учителів у околиці міста або до трохи віддалених місцевостей. Такі екскурсії в моїх часах і з моїм класом устроювали вчителі природничих наук Емерик Турчинський, що спеціальніше займався ботанікою, та Іван Верхратський, що з замилюванням займався ентомологією, мав великі та дуже гарно виконані збірки хрущів та мотилів і надто займався також збиранням матеріалів до пізнання народного язика та його діалектів. З вименітих екскурсій, устроєних обома тими вчителями, згадаю тільки кілька прогулок до Урича". Під час вакацій Емерик Турчинський любив мандрувати наодинці. Результатом тих мандрівок була надзвичайно цінна наукова стаття "Przyczynek do Flory Wschodniej Galicji i Bukowiny" ("Причинок до флори Східної Галичини і Буковини"), в якій Емерик Турчинський дав детальний опис рослинності того регіону, зокрема її рідкісних представників, яким загрожувало зникнення з лона землі. Це була чи не перша вимога створити своєрідну "Червону книгу"! Ця розвідка була опублікована в "Sprawozdaniu dyrekcji c. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa za rok szkolny 1877".

"Пригадую собі ту хвилю, — писав Іван Франко у некролозі, присвяченому Емерику Турчинському, — коли с(вітлої) п(ам'яті) Емерик Турчинський перший раз з'явився у гімназії. Був я тоді в першому класі Дрогобицької гімназії. Було це в році 1868 — першим році по знесен-

ню німецької мови як навчальної в середніх школах. В управі гімназії, в складі учительського колективу заходили часті зміни, шкільних підручників було мало, термінологія дуже часто була невиробленою. Перед вчителями стояло важке завдання, вони мусли своїми викладами заступати книжки, виробляти термінологію, не раз цілком змінювати методику навчання.

Був то переломний момент, трудний для слабих, але вдячний для сильних, бо давав їм поле для власної оригінальної праці, не занадто обтяженої різними регуламинами”.

Перед тим зоології вчив Івана Франка професор Едвард Гюккель, “про якого, — писав у цьому некролозі Іван Франко, — ми вже перед вступом на гімназіяльний поріг наслухались багато оповідань як про знаменитого педагога, правдивого батька молоді і загорілого любителя природи. Той не дивно, що серед учителів, переважно молодих, недосвічених або ж недобитків старої системи, до нього відразу звернулись серця молоді. Правдивим дитячим інстинктом відчули ми, що цей муж покохає нас, не відіпхне від себе навіть найменші здібних, кожному порадить, вкаже дорогу, кождим перейметься. І професор Гюккель не підвів наших очікувань, а його години були для нас правдивою розкішшю. Не довго, однак, тішились ми ним. Ще в першому півріччі покинув нас, перенісшись до Перемишля”.

Потім по Дрогобичі пішла чутка, що вже на його місце є новий учитель. Про нього говорили, що є гострим, але так говорять про кожного нового учителя. “Коли нарешті прийшов у товаристві директора, який нам його представив, — продовжує Іван Франко, — наші очі з цікавістю оглядали цю високу по військовому випростувану фігуру з продовгуватим худим обличчям, засмаглими щоками, що кожної хвили покривались набігаючим густим рум'янцем, ясними та лагідними очима. Новий учитель розпочав лекцію. Трудно його було відразу зрозуміти. Був штивним, збентеженим, був неохочим до розмов і жартів. Постать його не струменіла тим виразом здоров'я, сили, добродушності і впевненості в себе, як постать його попередника. Був нервовий, але не дражливий, украдкою посміхався, ніби вважав цей усміх за щось незгідне з повагою науки”.

Словом, Емерик Турчинський незабаром сподобався учням: “Науку кохав, як і його попередник, а коли в третьому класі розпочав викладати ботаніку, було видно, як той предмет є йому дуже дорогим. Ми пізнали його також у стосунках поза школою, ми знали, що на вчительських конференціях він є ревним захисником молоді, хоч до неї самої з огляду на мораль і пристійність був суворим і вимогливим. Зокрема

екскурсії ботанічно-зоологічні, які відбувались у його товаристві, зближували його до нас найбільше”.

Взагалі говорив мало і неохоче. “Радість, смуток чи гнів, — писав Іван Франко, — ми вчитували з очей, скоріше з обличчя, з рухів, ніж з виразно сказаних слів. І треба було бачити, як за появою усміху задоволення на його обличчі роз’яснювалися обличчя його учнів, радість ясніла в цілім класі. Бувають учителі з вродженим педагогічним талантом, які вміють під час лекції жити зібраним життям цілого класу, забувши про себе, про свої власні клопоти, радості або очікування. Кожна лекція такого вчителя є розширенням розумового горизонту учнів, є заспокоєнням його природної цікавості, розбудженої дотеперішніми поступами, є розкішшю, а не мукою. Таким вчителем був і невіджалений Емерик Турчинський”.

У Дрогобичі Емерик Турчинський мешкав разом із своїм братом Юліаном, який також тримався осторонь п’яницьких учительських компаній. “Товариського, духового життя, якихось спільних духових інтересів, — писав Іван Франко у наведених вище спогадах, — майже не було. Читали ученики дуже мало. Гімназіальна бібліотека була дуже вбога; з учителів, здається, один лише Юлій Турчинський мав свою приватну бібліотеку і деколи зичив із неї книжки таким ученикам, до яких мав більше довір’я, — майже виключно полякам”.

1872 року Емерик Турчинський одружився з Густавою Тарнавською. Мав сина Адама, який помер дитиною. Більше дітей не було. Дружина померла 1893 року в Коломиї. Та ситуація дуже вже нагадує ситуацію з Густею Трацькою з “Не спитавшись броду”... В Коломию Емерик Турчинський перебрався для того, щоб вивчити Чорногору. Виступив ініціатором створення у Ворохті заповідника.

На жаль, у наявних документах, що зберігаються у фонді Крайової Шкільної Ради, нема особової справи його брата Юлія, який вчив Івана Франка і який був у Дрогобичі з 1865 по 1871 рік.

Емерик Турчинський вчив і Олексу Пристая з Трускавця, який опісля став священником, виїхав в Америку і видав там книжку “З Трускавця у світ хмародерів”, у якій, між іншим, оповів і про смерть Емерика Турчинського і його ненависть до українців, які вчилися у гімназії...

Був Емерик Турчинський у Дрогобичі до 1885 року.

Помер 9 січня 1896 року.

На його смерть Іван Франко відгукнувся некрологом, який був надрукований у “Kurjerze Lwowskim” 16 квітня 1896 року (№ 107). “З початком біжучого року, — писав у ньому Іван Франко, — зійшла до гробу одна з найсимпатичніших постатей зі старшої генерації нашого

гімназіального учительства. В Коломиї помер Емерик Турчинський, а вістка про його смерть наповнила правдивим жалем тисячі сердець його колишніх учнів. Мала та молодь в ньому не тільки світлого вчителя, але й щирого приятеля, вирозумілого і завше готового дати пораду і потішити. Як один з найстарших учнів померлого, який бачив його гарні кроки на вузькій педагогічній арені і котрий ні на хвилину не переставав його шанувати аж до його кончини, кидаю горстку спогадів на могилу заслуженого мужа і обивателя”...

Не збереглась особова справа і Петра Париляка, який учив у шостому класі Івана Франка польської та грецької мови і зустрічався з ним вісім годин на тиждень. З донесення Томи Баревича Крайовій Шкільній Раді від 10 травня 1874 року відомо, що у зв'язку з “перенесенням” учителів Куця, Париляка і Сивуляка (того, що згідно з постановою Крайової Шкільної Ради прийшов на місце суплента Волошиновича) дуже постраждало навчання в гімназії. На місце Париляка прийшов Томаш Гавенда і взяв курс за нього, але прийшов він тільки 19 березня 1874 року, а тому три тижні після відходу Петра Париляка і до приходу Томаша Гавенди нічого не викладали. Це особливо боляче, бо мова йде про польську мову (Там само, опис 3, спр. 238, арк. 96).

Збереглась особова справа заступника вчителя Роберта Рішки (Там само, спр. 130, арк. 24). У ній сказано, що Роберт Рішка народився 24 квітня 1845 року в Бережанах. 1869 року, після закінчення шести курсів Львівського університету, розпорядженням Крайової Шкільної Ради за № 3157 від 18 квітня 1871 року він був скерований у Дрогобицьку гімназію на посаду суплента із зарплатою 600 злотих на рік. М. Куровський дав йому таку характеристику (Там само, оп. 1, спр. 92, арк. 8—9): “Пильний у виконанні обов'язків учителя, вчить добре, але викладає дуже швидко, дуже вразливий, з учнями часто входить в колізії. Поза школою йому нема чого закинути”. Роберт Рішка вчив Івана Франка у шостому класі німецької мови чотири години на тиждень.

Іван Франко жодним словом не згадує про цього вчителя, як і про Гната Томаша, що вчив латинської мови і працював до початку 1874/1875 навчального року.

Релігії вчив Івана Франка о. Олексій Торонський, але він не брав участі у конференції при класифікації кількох класів через слабкість і смерть в родині, однак оцінки всім учням повиставляв (Там само, спр. 229, арк. 67).

Релігії вчив також і Анджей Дронжек, запеклий польський шовініст, про якого дослідники-поляки пишуть, що він після звільнення з посади директора Броніслава Тшасковського ревно дбав про польське вихо-

вання підростаючого покоління. Ксьондз Дронжек охопив такою турботою і поляків, і українців; натомість отець Торонський не зумів охопити тою турботою українців і дав можливість своєму польському колезішовіністу нищити українські душі. Як свідчить особова справа (Там само, спр. 130, арк. 15), Анджей Дронжек народився 1835 року в Тичині, гімназію і теологію при Львівським університеті закінчив 1859 року і тоді ж був висвячений у священничий сан. По висвяченні два роки працював вікарієм при парафіяльному костьолі у Самборі.

Декретом Ординаріату від 9 листопада 1861 року Анджей Дронжек був призначений заступником катехита в Дрогобицькій гімназії, а декретом Міністерства освіти за № 12484 від 19 січня 1866 року він став учителем гімназії. 1863 року він пройшов кваліфікаційний екзамен у біскупа і декретом Міністерства освіти за № 4777 від 16 липня 1870 року він став професором. Його зарплата становила 1450 злотих. Характеристика, видана йому 8 липня 1872 року (Там само, спр. 92, арк. 8), хоч і подібна до характеристик інших викладачів, але добра.

Варто згадати тут і тодішнього директора гімназії Тому Баревича, який мав по чотири години грецької мови в п'ятому та сьомому класах, і вчителя Мацея Куця, який вів латинську мову (п'ять годин на тиждень у восьмому та четвертому класі), мав дві години польської мови в четвертому класі та дві години грецької у восьмому і котрий покинув Дрогобич на початку 1874 року. Директор М. Куровський дав йому таку характеристику: "Пильний у виконанні своїх обов'язків, вчить добре, але має звичку питати учнів при кінці шкільного року зі всього матеріалу, що не годиться з приписами. Я звернув йому увагу, що це обтяжує молодь. Поза тим — взірець". Згадаємо ще Яна Осмульського, Теофіла Юрчакевича, Миколу Волошиновича, Ксенофонта Охримовича і Алойза Штейнера, який вчив латинської, грецької і польської мов. Це й був весь учительський збір Дрогобицької гімназії 1872/1873 навчального року, коли Іван Франко вчився у шостому класі.

Через два роки, коли Іван Франко був учнем восьмого класу, учительський збір вже був інакшим. Його очолював директор школи Ян Керекярто, котрий вчив Івана Франка у восьмому класі математики — щовівторка один раз на тиждень (Там само, спр. 277, арк. 28). Він ще мав по три години математики в шостому та сьомому класах. Ян Керекярто був ще молодим чоловіком, бо народився в селі Лип'є коло Сяноку в 1834 році. В його особовій справі (Там само, спр. 130, арк. 13) зазначено, що 1853 року він закінчив гімназію в Перемишлі, навчався на філософському факультеті Львівського університету, де чотири роки слухав математику, фізику, астрономію, філософію і німецьку

мову. Кваліфікаційна комісія видала йому диплом від 23 жовтня 1858 року з правом викладання фізики та математики польською та німецькою мовами. Декретом Намісництва від 12 лютого 1858 року за № 5836 він був призначений заступником вчителя Академічної гімназії у Львові, а декретом цього ж Намісництва за № 6099 від 30 квітня 1859 року, тобто через рік, він був уже вчителем Академічної гімназії. Проте цього ж року декретом Намісництва від 22 вересня 1859 року за № 39240 був скерований на посаду вчителя у гімназію в Станіславів. Пропрацювавши там рівно три роки, Керекярто розпорядженням Намісництва за № 59366 від 20 вересня 1862 року був знову скерований у Львівську Академічну гімназію. 23 червня 1872 року він декретом Крайової Шкільної Ради був призначений директором гімназії в Самборі, а 4 жовтня він став директором гімназії в Дрогобичі, замінивши Матеуша Куровського, і пробув на цій посаді до 1879 року.

Його зарплата становила 1000 злотих, до неї додавалось за вислугу літ 600 злотих, за посаду директора (так званий додаток функційний) — 300 злотих, додаток активний становив 175 злотих, 300 злотих Керекярто отримував на оплату помешкання, тобто всього разом 2375 злотих на рік.

Другим у списку був отець-катехит Олексій Торонський, який вчив у всіх класах релігії, в тому числі одну годину і у восьмому класі, а також до повного навантаження йому додавалось по дві години на тиждень у п'ятому та шостому класах руської мови, тобто його навантаження в тиждень виносило 21 годину.

Навантаження римо-католицького катехита ксьондза Анджея Дронжека було на одну годину меншим. Він також вів релігію у всіх класах, в тому числі одну годину для римо-католиків у восьмому класі, а в додаток мав ще три години математики в третьому класі. Анджей Дронжек працював у гімназії з 1862-го до самої смерті 10 травня 1891 року.

Латинську мову у восьмому класі вів учитель Микола Віновський. Латини у восьмому класі було п'ять годин на тиждень. Стільки ж годин латинської мови він мав у сьомому класі. Крім того він викладав грецьку мову у сьомому класі (чотири години) та п'ятому класі (п'ять годин). Він мав доволі цікаву і дивну біографію і в Дрогобич прийшов недавно. Народився Микола Віновський 25 серпня 1847 року в селі Серетець Золочівського повіту. Закінчив чотири роки теології Львівського університету, але не висвятився у духовний сан, а поступив на філософський факультет Віденського університету, однак і його покинув після року науки. Був прийнятий на Чехах заступником учителя в одній з

тамтешніх гімназій 3 жовтня 1872 року, а відтак 17 листопада 1873 року піддався випробуванням Екзаменаційної комісії у Відні і дістав дозвіл викладати польською мовою латинську і грецьку мови в "цілій" гімназії, тобто у нижчих і вищих класах. Після одержання диплому Комісії подався на конкурс і розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 22 лютого 1874 року був скерований у Дрогобицьку гімназію на посаду заступника вчителя з окладом 600 злотих. 10 вересня 1874 року, як сказано в його особовій справі (Там само, арк. 23), згідно з розпорядженням Крайової Шкільної Ради за № 84 він був затверджений учителем Дрогобицької гімназії з окладом 1250 злотих на рік. У Дрогобичі він довго не затримався і на початку 1876 року пішов учителем до Бережанської гімназії.

Грецької мови Івана Франка у восьмому класі вчив Антон Квятковський. Окрім того він учив латинської мови (шість годин на тиждень) і польської мови (три години) у п'ятому класі та мав три години занять польською мовою у шостому класі. Він також був новим учителем у Дрогобицькій гімназії. З його особової справи (Там само, арк. 19) відомо, що він народився 21 листопада 1844 року в Кшечкові коло Перемишля. 1866 року закінчив Перемиську гімназію, а 1870 року — філософський факультет Львівського університету і відразу склав кваліфікаційний іспит перед Екзаменаційною комісією, яка дала йому диплом, на основі якого він міг вчити польською і німецькою мовами латинську мову в цілій гімназії та грецьку мову лише в нижчій. Йому призначили зарплату (пенсію) в 1250 злотих. У Дрогобичі був до 1882 року.

Історії навчав учитель Северин Артц. Дві години на тиждень. Цей же предмет він викладав у п'ятому, шостому та сьомому класах (по три години на тиждень), тобто вчив усі класи вищої гімназії. В додатку мав ще три години на тиждень німецької мови в п'ятому класі. Народився Северин Артц 18 жовтня 1842 року в Турці. Як свідчить особова справа (Там само, арк. 33), в 1862 році закінчив Самбірську гімназію, відразу поступив на філософський факультет Львівського університету, який закінчив 1866 року, і 28 квітня 1868 року був визнаний Екзаменаційною комісією здатним викладати в середніх учбових закладах польською і німецькою мовою історію та географію, а також польську мову в цілій гімназії. Першим місцем його праці була посада заступника вчителя в Перемиській гімназії, де він працював на цій посаді з 11 жовтня 1866 року до 15 червня 1871 року. 15 червня 1871 року його було іменовано вчителем, а 30 серпня 1874 року він став професором. 14 вересня 1874 року Крайова Шкільна Рада скерувала Северина Арца на

посаду професора в Дрогобицьку гімназію з пенсією в 1250 злотих. Покинув Дрогобицьку гімназію 1887 року.

Польської мови вчив Івана Франка у восьмому класі Томаш Гавенда. Польська мова була три рази на тиждень. Томаш Гавенда вчив також у восьмому та сьомому класах пропедевтики філософії (дві години на тиждень), а у всіх інших класах (другому, третьому та четвертому) — географії та історії.

Як сказано в особовій справі, Томаш Гавенда народився 12 грудня 1845 року в Подстоличах, повіт Величка, Бохенського циркулу. Навчався у Краківській гімназії Святої Анни у 1860—1868 роках, відтак відразу поступив на філософський факультет Краківського університету, в якому навчався у 1868—1871 роках, після чого захистив докторську дисертацію і став доктором філософії.

Постановою Крайової Шкільної Ради за № 1823 від 16 березня 1872 року йому було надано посаду заступника вчителя при Вищій реальній школі у Кракові. Екзаменаційна комісія в Кракові в 1873 році видала йому диплом, який дозволяв навчати історії, географії та пропедевтики філософії в гімназіях польською та німецькою мовами. Декретом за № 1280 від 17 лютого 1874 року Томаш Гавенда був скерований на посаду вчителя гімназії в Дрогобичі зі звиклою для вчителів платнею, що складала 1250 злотих, та з правом на різні додатки.

Вже в 1876 році Томаш Гавенда став членом міської ради Дрогобича, а Северин Артц — членом повітової ради. У 1881 році Северин Артц вже був членом не тільки повітової, але й міської ради.

Заступник учителя Роберт Рішка учив Івана Франка німецької мови у шостому і восьмому класах чотири години на тиждень. Він вчив німецької мови ще в третьому, четвертому та сьомому класах по чотири години на тиждень.

Фізики (три години на тиждень) у восьмому класі вчив учитель Антон Паздровський. Крім того він вчив її в третьому та сьомому класах по три години на тиждень, а в першому та п'ятому класах учив математики. Із записів у його особовій справі (Там само, арк. 18) відомо, що народився Антон Паздровський 9 травня 1847 року в Хожелові Малецького повіту. У 1861—1869 роках навчався у гімназії в Тарнові, а в 1869—1873 роках — на філософському факультеті Ягеллонського університету.

Постановою Крайової Шкільної Ради за № 1011 від 28 грудня 1872 року А. Паздровський був призначений заступником учителя при цісарсько-королівській гімназії Святого Луки в Кракові, 2 червня 1874 року склав кваліфікаційний іспит перед Екзаменаційною комісією

в Кракові і отримав диплом вчителя математики з правом викладати у всій гімназії і фізики — в нижчих класах. Мав право викладати польською мовою. Ухвалою Крайової Шкільної Ради від 2 вересня 1874 року Антон Паздроевський став гімназійним учителем у Дрогобицькій гімназії і був ним до 1890 року.

Руської мови вчив Ксенофонт Охримович. Дві години на тиждень. Стільки ж годин він вчив її того навчального року в другому, третьому, четвертому та сьомому класах.

Рисунки вів суплент Кароль Скварчинський. Поскільки для повного навантаження йому не вистачало годин, то йому доручали вести математику в нижчих класах. Він мав ставку в 600 злотих, був 1844 року народження і походив з села Тур'я на Самбірщині (Там само, спр. 130, арк. 27). Він закінчив Вищу реальну школу у Львові, готувався скласти перед Екзаменаційною комісією кваліфікаційний екзамен з геометрії, а в Дрогобич був скерований рішенням Крайової Шкільної Ради за № 156 від 20 вересня 1874 року на посаду заступника вчителя. В нижчих класах наука "вільноручного" рисунка була обов'язковою, а у вищих, де вже вивчався рисунок геометричний, чи креслення, наука цього предмета була необов'язковою. Окрім того він учив каліграфії, яка в гімназії відносилась до необов'язкових предметів. Був у Дрогобицькій гімназії до вересня 1877 року.

Співів навчав Альбін Коритинський, який рахувався на посаді побічного вчителя. Співу навчали у нижчій гімназії, а у вищій він був необов'язковим предметом. Альбін Коритинський був найстаршим з усіх учителів гімназії. Він походив з Терехові, де народився 1826 року (Там само, арк. 29), закінчив нижчу реальну гімназію у Львові та пройшов спеціальний курс науки музики та співу. Він довго блукав світами, був на посаді суплента з 1846 по 1847 рік у зразковій школі у Львові, чотири роки, з 1852 по 1856, працював при консисторії, два роки — при гімназії Франца Йосифа у Львові, з 1863 по 1865 рік учив співу в реальній гімназії в Бродах, а з 9 травня 1870 року був учителем співу в Дрогобичі. Його зарплата складала 300 злотих. Про нього М. Куровський у характеристиці писав, що "говорить і пише польською і руською мовою, ґрунтовно знає ноти і німецьку мову, грає на органі, фортепіано, гармонії та різних духових інструментах. Знає науку гармонії, контрапункту та інструментування".

Альбін Коритинський був також костьольним органістом, за що побирав мізерну платню, а тому невдовзі покинув Дрогобич.

Крім цих учителів, які безпосередньо вчили Івана Франка, було ще декілька вчителів, які на цей час працювали в гімназії і з якими Іван

Франко щоденно зустрічався та які обов'язково як члени вчительського збору (так у ті часи називався вчительський колектив) брали участь у житті гімназії, а також підміняли інших учителів, що хворіли, чи були присутні на екзаменах.

Згідно з розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 10 вересня 1874 року на посаду вчителя з Дрогобицьку гімназію був скерований Михайло Жулкевич. Перед тим він працював на посаді помічника вчителя в гімназії Святого Луки в Кракові, куди також був скерований постановою Крайової Шкільної Ради за № 143 від 24 січня 1872 року (Там само, арк. 22). Після року праці в Кракові він 14 березня 1873 року став перед краківською Екзаменаційною комісією і був кваліфікований нею з правом викладати німецькою і польською мовами грецьку мову у цілій гімназії та латинь у нижчих класах.

Він був 1844 року народження, походив з села Чудуя коло Ряшева, 1864 року закінчив Ряшівську гімназію з відзнакою, теологію в Перемишлі також з відзнакою, але не висвятився, а 1871 року закінчив філософський факультет Львівського університету. Його платня становила 1250 злотих. У Дрогобицькій гімназії Михайло Жулкевич був до вересня 1877 року.

1874 року разом з Михайлом Жулкевичем прибув у Дрогобич і вчитель Антон Сосвінський. Він народився в селі Каніні Сандецького повіту 6 січня 1847 року (Там само, арк. 22). Нижчу гімназію закінчив у Бохні, де вчився з 1860 по 1864 рік, а відтак з 1864 по 1868 рік навчався в гімназії Святої Анни в Кракові, яку закінчив із відзнакою і відразу поступив у Краківський університет, який закінчив 1872 року. Свою кар'єру почав 9 вересня 1872 року, отримавши посаду суплента в гімназії Святої Анни в Кракові, де колись учився. 6 березня 1873 року склав кваліфікаційні іспити перед Екзаменаційною комісією в Кракові, яка видала йому диплом, що дозволяв викладати польською та німецькою мовами класичну філологію в нижчих класах, а "римську філологію" в цілій гімназії. Він був також дипломований і в справі викладання німецької мови в цілій гімназії. З 8 лютого 1874 року він працював вже учителем гімназії Святої Анни в Кракові, а рішенням Крайової Шкільної Ради від 7 вересня 1874 року був скерований у Дрогобич. Довго тут не пропрацював. У кінці 1875 року він разом із Миколою Віновським покинув Дрогобич. Микола Віновський пішов у Бережанську гімназію, а Антон Сосвінський — до гімназії Франца Йосифа у Львові. На їх місце Крайова Шкільна Рада призначила суплентів Юліана Гервіча з Коломийської гімназії та кандидата вчительського стану Кароля Гаєвського. Не поталанило і з Михайлом Жулкевичем, який захворів і для порятунку здоров'я взяв відпустку на цілий 1876 рік...

Молоді й талановиті вчителі не хотіли триматися Дрогобича, хоч тут ніби все налагодилося. З власності міста гімназія перейшла у власність держави і стала цісарсько-королівською... І колектив був непоганий. Всі поляки, якщо не рахувати отця Торонського... Правда, був ще один українець — Іван Данилюк. У 1874/75 навчальному році він викладав у перших класах "а" і "б" латинську мову (по вісім годин на тиждень у кожному) та мав дві години руської мови також у перших класах. Він був 1847 року народження. Походив із села Княжого на Золочівщині, де не так давно був парохом батько Маркіяна Шашкевича о. Семен Шашкевич. З його особової справи (Там само, арк. 34) відомо, що він закінчив три курси філологічного відділу філософського факультету Львівського університету в 1874 році, готувався до вчительського екзамену з філології; був скерований у Дрогобич Крайовою Шкільною Радою 31 жовтня 1874 року. 1877 року покинув Дрогобич...

Серед учителів, які працювали в гімназії у 1874/1875 навчальному році, був і Алоїз Штайнер, який вчив польської мови у першому "а" і першому "б" класах по три години на тиждень, а також грецької мови у третьому (п'ять годин на тиждень) та четвертому класі (чотири години на тиждень).

У 1872/1873 навчальному році, коли Іван Франко був у шостому класі, Алоїз Штайнер вчив латинської мови у другому (сім годин на тиждень) та сьомому (п'ять годин на тиждень) класах.

У Дрогобичі він мав невелику зарплату в розмірі 600 злотих. Народився він у Конгресівці в селі Тенчику 1848 року (Там само, арк. 26), закінчив гімназію в Ряшеві і Ягеллонський університет у Кракові, після чого розпорядженням Крайової Шкільної Ради за № 143 від 24 серпня 1872 року був скерований на посаду суплента у Дрогобицьку гімназію. 1874 року він перед Екзаменаційною комісією у Львові склав класифікаційний іспит на вчителя латинської мови з правом викладання у цій гімназії і дістав скерування в кінці 1877 року у Бережанську гімназію, де навчав Богдана Лепкого. Останній згадує у своїх спогадах "Казка мого життя", що на той час вже професор Алоїзі Штайнер як викладач польської мови в четвертому класі, в якому вчилися Богдан Лепкий і Сильвестр Яричевський, пізніше відомий український поет, задав для опрацювання на домашнє завдання тему "Ранок на селі". "Минуло яких десять днів, — пише Богдан Лепкий, — професор Штайнер приносить правлені зошити й каже:

— З тої пори, як мені в Дрогобичі польські завдання писав Іван Франко, я такої гарної праці, як оця, не мав.

Кляса зацікавилася, бо професор Штайнер не любив нікого хвалити, він дуже гостро оцінював домашні праці своїх учнів і загалом вдоволити цього гіркого і недовірчого чоловіка було нелегко.

Хто ж це так догодив йому, що він його хвалить, і то так дуже? Над клясою повис великий знак питання”.

Виявилось, що цим учнем був Яричевський... Богдан Лепкий згадує: “Професор Штайнер знав дуже добре польську граматику та історію літератури з біографіями письменників і змістом їхніх творів. Знав де, коли й що про них понаписувано, він брався навіть докінчувати недописану драму Словацького, але не мав дару слова й читав якось дивно, що весь приваб читаного твору під тиском його вимови кудись дівався”.

“Раз професор Штайнер, — писав у примітках до цього епізоду Богдан Лепкий, — закликав мене до свого мешкання і показав мені два зшитки в бронзових окладах; були це завдання, які йому писав своїм характеристичним письмом наш великий письменник. Жаль, що ніхто з нашого громадянства не добув їх тоді і не зберіг”. Як правило, зошити учням повертали. Алоїз Штайнер зошити Івана Франка зберіг... Ми — ні... Очевидно, Алоїз Штайнер вчив Івана Франка також, як і Богдана Лепкого, в четвертому класі у 1870/71 навчальному році.

В молодших класах гімназії вчив Івана Франка й суплент Гнат Флях. У документах Крайової Шкільної Ради про нього залишилось розпорядження цієї Ради за № 3058 від 4 травня 1872 року (Там само, спр. 121, арк. 119) про переведення суплента Гната Фляха до гімназії у Вадовицях на місце Яна Кобервейна, якого іменовано вчителем Дрогобицької гімназії. Він повинен був стати до роботи через 14 днів, тобто 28 травня. Йому також було призначено пенсію 480 флоринів австрійської валюти та на переїзд до Вадовиць давалось 35 флоринів.

Гнат Флях народився в Ясло 1842 року (Там само, арк. 103), закінчив три роки філології Львівського університету, декретом Крайової Шкільної Ради був скерований у Дрогобицьку гімназію, а відтак розпорядженням за № 3058 його скерували на роботу у Вадовиці, і він напевне був серед учителів, які вчили малого Івана Франка.

Після Вадовиць він став професором-германістом Бережанської гімназії і вчив Богдана Лепкого, який і залишив про нього спогади у “Казці мого життя”:

“Колись, мабуть, красунь, за моїх часів — бочка на двох тоненьких ногах, з головою з габіту, з невеличкими бокобородами і з золотим цвікером. Як входив у клясу, то насамперед видно було великий живіт, а тоді що лиш цвікер і — решту. Два ученики підбігали до нього. Скидали

пальто, вішали на кілку, третій брав капелюх і палицю, четвертий розчиняв катедру, розкладав денник, мочав перо в чорнило і чекав, аж професор з глибоким викликом “уф!” сяде на крісло. Крісло деколи не лише тріщало, але й ломилося. Дам (сторож — авт.) приносив друге. Флях кляв по-німецьки. Він взагалі балакав з нами по-німецьки, і ми хоч-нехоч мусіли навчитися цієї мови”.

Восени та зимою вчив добре, але літом йому важко було сидіти в класі. “В кожній кишені мав, — продовжує Богдан Лепкий, — хусточку, щоб обтирати піт. Та, недивлячись на те, все був одягнений вибачливо. Літом — біла камізелька, лякери, рижевий капелюх, сподні з пепіти. “Wiener Mode”.

Любив дивитися на гарних панночок, про що знали учні і робили йому збитки. Любив ходити по шинках з дідичами, посесорами й, на біду, з священниками. Та, незважаючи на такі грішки, Флях належав до тих професорів, що їх учні боялися і поважали.

Інакше ставилися до Алоїза Штайнера. “Цей, — писав Богдан Лепкий, — знав свій предмет, але не вмів викладати, і хоч вимагав багато, ученики підповідали собі в класі, писали пояснення на книжці, той, що відповідав, чіпав карточку на спину товариша, що сидів перед ним, — словом обдурювали й шахравали професора, як могли. Він сердився, ловив хлопців на цих шахрайствах, сипав злі ноти і з кожним днем ставав гірший і гірший. Не любив своїх учнів і боявся їх, бо вони, де тільки могли, докучали йому: стинали рожі в городці, складали сміховиті куплети в його честь, рисували його карикатури тощо.

Виходило якесь цілком непотрібне, трагічне непорозуміння. Непотрібне, бо цей професор, мабуть, колись з найкращими намірами вступив до служби”.

Опинився в Бережанах і господар восьмого класу, в якому вчився Іван Франко, Тома Гавенда. Він був жонатий на доньці бережанського бургомістра Мерля, власника великого skleпу, готелю і пекарні. “Взяв за неї, — писав у своїх спогадах Богдан Лепкий, — гарний посаг, жив по-панськи й одягався, як великий пан. Їздив повозом тестя. На лекції приготувався дуже старанно, але й від учеників вимагав такого самого підготування. Треба було препаратию ділити на кілька частин. Пояснення тексту, граматики, т. з. реалії і т. д. Зокрема, при Плятві та при Софоклеві давало це дуже багато праці, більше, ніж було часу й сил. Тому два-три робили таку препаратию, а інші відписували. Не було іншої ради.

Та ще знали ученики, що професор був сином дуже бідних батьків, а дійшов до великого панства, і з того приводу пускали в рух деякі анекдоти.

Мале місто, що скажеш на одному кінці, то на другім почують, дійде воно й до відома адресата і — готове непорозуміння. Але цей адресат мав мурований ґрунт під ногами і не брав собі тих притиків надто до серця”.

Працював у Бережанах і вчитель Івана Франка Микола Віновський, але Богдан Лепкий його вже не застав. “Віновський, — писав він, — пішов з Бережан, залишаючи по собі славу незвичайно спосібної людини, але надто близької до Бакха. Він пізніше, мабуть, у Відні скінчив медицину і був лікарем”.

Замість Гната Фляха в Дрогобич з Вадовицької гімназії у травні 1872 року прибув Ян Кобервейн, який довго в гімназії не затримався. Наступний навчальний рік розпочався вже без нього. З особистої справи (Там само, арк. 79) відомо, що він народився 27 грудня 1842 року у Ряшеві, закінчив тамтешню гімназію, вчився у Львівському університеті на філософському факультеті (1864—1865 рр.), а у 1866—1868 роках — у Віденському університеті. У 1868 році склав перед Екзаменаційною комісією у Кракові кваліфікаційний іспит, який дав йому право викладати польською мовою класичну філологію у цілій гімназії. З 1868 по 1870 рік Ян Кобервейн був суплентом у гімназії в Ясло, відтак з 1870 по 1871 рр. — у Краківській гімназії Святого Луки. У 1871 році отримав посаду вчителя у гімназії у Вадовицях і в травні 1872 року був скерований у Дрогобич. Це був кінець року, він взяв уроки Гната Фляха, але нового навчального року вже не розпочинав.

У 1872/1873 навчальному році, тобто тоді, коли Іван Франко був у шостому класі, його класним керівником, чи, як тоді було прийнято говорити, господарем класу, був Петро Парияк. В інших класах господарями були: Ксенофонт Охримович (I клас), Теофіл Юрчакевич (II), Томаш Гнат (III), Мацей Куць (IV), Ян Осмульський (V), Емерик Турчинський (VI), Микола Антоневич (VII) (Там само, спр. 234, арк. 85).

У 1874/1875 навчальному році, коли Іван Франко був у восьмому класі, господарями були: Антон Сосвінський (Ia), Іван Данилюк (Ib), Йосиф Сенкевич (II), Роберт Рішка (III), Емерик Турчинський (IV), Антон Квятковський (V), Михайло Жулкевич (VI), Микола Віновський (VII) і Томаш Гавенда (VIII клас) (Там само, спр. 277, арк. 26).

На жаль, майже зовсім нічого не відомо про вчителів, які вчили Івана Франка до шостого класу. Збереглись лиш характеристики на них, які давав їм тодішній директор школи М. Куровський на вимогу розпорядження Крайової Шкільної Ради від 12 лютого 1872 року за № 1058, та дані про роки праці в гімназії. Тоді директор школи видав характеристики на весь учительський збір, до якого входили, крім нього, директора, вчителі: о. Олексій Торонський, кс. Анжей Дронжек, Ян

Мазуркевич, Йозеф Геммерлінг, Емерик Турчинський, Петро Париляк, Ян Кобервейн, Мацей Куць та супленти: Йосиф Островський, Теофіл Юрчакевич, Микола Волошинович, Ксенофонт Охримович, Роберт Рішка (Там само, оп. 1, спр. 92, арк. 8). На початку 1878 навчального року гімназію в Дрогобичі покинули Йозеф Геммерлінг, Ян Кобервейн, Йосиф Островський, які, можливо, вчили Івана Франка у попередніх класах. Їм директор М. Куровський дав стандартні характеристики.

“Йозеф Геммерлінг — пильний у виконанні службових обов'язків. В загальному вчить досить добре. Через кількالیтнє лікування потрапив у борги. Поза школою веде себе взірцево”. Працював у Дрогобичі в 1861—1872 роках.

“Ян Кобервейн — пильний у виконанні службових обов'язків, вчить добре, має корисний вплив на молодь, поза школою веде себе взірцево”. Працював у Дрогобицькій гімназії з 1871 по 1872 рік.

“Йосиф Островський — виконує обов'язки вчителя досить пильно, вчить добре, ходять чутки про його сімейні справи не вельми приємні, поза школою йому нічого закинути не можна”. Працював у Дрогобицькій гімназії з 1867 по 1872 рік.

З тих учителів, що вчили Івана Франка, спогади про нього залишив тільки Теофіл Грушкевич.

Він у квітні 1898 року надіслав бібліографу І. Лезицькому спогади зі свого життя, які досі ще не опубліковані. В кінці тексту стоїть дата, коли Т. Грушкевич закінчив писати: 18 грудня 1897 року. Спогади зберігаються у рукописному відділі Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у фонді Т. Грушкевича. Декілька сторінок тих спогадів присвячені Іванові Франку. Ці сторінки 1898 року переписала дочка Т. Грушкевича Софія, і вони зараз зберігаються у фонді І. Франка у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Ці спогади друкуються у всіх виданнях спогадів сучасників про І. Франка. “Я, — писав у них Теофіл Грушкевич, — застав Франка в третьому класі, де мав тоді два предмети — латину і греку — та був господарем класу. На цього учня, на його великий талант звернув увагу мій товариш Верхратський, що рік перед цим вчив української мови в класі, де був Франко. Почувши похвальні відгуки про учня, я пильніше поставився до нього: захоплювався до праці у всіх предметах, усе зробив, щоб при кінці першого і другого семестрів умістити його при класифікації на першому місці між найкращими учнями.

Ще нині пригадую його собі, як маленького, марненького на лиці хлопчину, з руденьким волоссям, хлопчину тихої вдачі, спокійного, майже байдужого”.

Зауважив Т. Грушкевич, що не про все пильно дбав відмінник Іван Франко. Найперше — невчасно віддавав книжки у шкільну бібліотеку, а без цього господар класу не міг йому видати свідоцтва про успішність разом з усіма. Т. Грушкевич мусив нагадати Іванові Франку про нездані книжки, і той лише тоді дістав свідоцтво, коли їх здав. “Франко, — ще писав у спогадах Т. Грушкевич, — дійсно виявляв великий талант у письмових роботах. Коли я роком пізніше, в четвертому класі, вчив дітей української мови, Франко написав замість звичайної школярської розвідки довгу повістку на задану тему зовсім вправним стилем, майже вільним від деяких похибок як граматичних, так і правописних.

Шкільні предмети були для Франка замало інтересні. Уже в п'ятому класі він під час уроків читав твори Шекспіра у німецькому перекладі. В шостому класі теми з польської мови опрацьовував у формі комедії або драми”.

В шостому класі Т. Грушкевич Івана Франка вже не вчив або вчив дуже короткий час. Згідно з розпорядженням Крайової Шкільної Ради за № 3058 від 4 травня 1872 року він був переведений заступником учителя у Ряшівську гімназію (Там само, ф. 178, оп. 3, спр. 121, арк. 119). В його характеристиці тодішній директор гімназії написав, що з початку 1871/1872 навчального року він вчив німецьку мову у II “а” і II “б” класі аж до кінця шкільного року та що він пильний у виконанні обов'язків, вчить добре, поза школою — взірцевий. 1 липня 1873 року директор Дрогобицької гімназії Томаш Баревич, який усував з гімназії всіх учителів-українців, звітував перед Крайовою Шкільною Радою (Там само), що Т. Грушкевичу на подорож до Ряшева видано з міської каси 20 флоринів 4 травня 1872 року. Теофіла Грушкевича перевели до Ряшева на місце йменованого вчителем Дрогобицької гімназії Мацея Куця, який також славився своїм шовінізмом.

Що ж до творів, які писали тоді учні, то зразком може бути наведений нижче уривок, що зберігся у фондах Крайової Шкільної Ради. Написав його учень Еміль Криницький (Там само, оп. 3а, спр. 838, арк. 1). Твір називається “Вліяніє климату и природи краю на душу и образованье человека”.

“Богъ, — писалось у ньому, — устроилъ природу для человека, чтобы она ему въ каждомъ взгляді догодновъ стала, т. е. чтобы его здоровью на тілі возношенію его души, и образованію ума способствовала. При томъ мають природа вразъ зъ климатомъ великое влияніє на всіхъ сотвореній, такъ умныхъ якъ безумныхъ, живучіи чи неживучіи...”

Теофіл Грушкевич народився 4 серпня 1846 року в селі Горожанні Малій, сусідній з Великою Горожанною, відомою з подій 1846 року,

свідком і учасником яких був батько Теофіла, священник у цьому селі. Священиками були дід і прадід Грушкевича. Активну життєву позицію і прогресивні погляди Теофілові прищепив його батько, що сам брав участь в громадському житті: був членом Головної Руської Ради, членом-засновником Галицько-Руської Матиці та інших українських товариств. Початкову освіту Теофіл здобув вдома, в сільській школі, в нормальній школі у Щирці. Відтак "на весну 1853 року мій батько переселився на парохію в гори, — згадував потім Грушкевич, — а мене завіз до Дрогобича, записавши до школи головної у отців Василіян". Тут він познайомився з основним педагогічним засобом, характерним для цієї школи і того часу, тобто різкою. "Сеї отець духовний (о. Телесницький — авт.) бив сам без милосердя великою різкою, намоченою в сировиці, донага роздягненого хлопця, а що я, найменший в класі, сидів у першій лавці, тож краплі крові мого товариша від спини мені на лице бризкали".

1858 року батько віддав Теофіла до Самбірської гімназії, а в 1863 році Теофіл Грушкевич — уже учень Дрогобицької гімназії, яку й закінчив 1865 року. З осені цього ж 1865 року Грушкевич вчився на філософському факультеті Львівського університету, де слухав німецьких професорів Кербеля й Лінкера, відвідував лекції з руської мови та літератури, які читали професор Я. Головацький, відтак О. Огоновський. Університетську освіту Грушкевич завершив 1868 року в Кракові "по сій причині, — пояснює він, — що заведено викладовий язык польський восени 1867 року в школах середніх галицьких, щоби придбати більше вправи в викладовім язиці польським... Я-бо польського языка вчився лиш в народних школах".

Наприкінці серпня 1868 року Крайова Шкільна Рада іменувала Теофіла Грушкевича суплентом при міській реальній гімназії в Дрогобичі. 24 вересня цього ж року Грушкевич складає на руки Матеуша Куровського, тоді ще заступника директора Дрогобицької гімназії, присягу і приступає до роботи. Працює тут до травня 1872 року, тобто навіть не до кінця навчального року, і його терміново переводять до Ряшева. Чому ж так терміново? "В Дрогобичі зав'язалась була, — пояснює Теофіл Грушкевич, — філія польського Товариства педагогічного. Мій директор був презесом сего Товариства, мене вибрано секретарем. На загальних зборах я тоді поставив внесок, щоби філія предложила центральному віділові Товариства, щоби в сеймі переперти заведення в кількох гімназіях викладового языка руського. За моїм внесенням на сорок кілька членів голосуючих ледве 3 піднесли руки, отже внесення мое упало. Я, відай, через те моїй власти дуже наразився, що

опісля в догідній хвилі мене за те перенесено на Мазури... Мое перенесення наступило за намісництва славного сатрапа галицького графа Агенора Голуховського. Тоді настав час гонення русинів. По причині заведення язика викладового польського в школах середніх опустило багато русинів-учителів край свій рідний та пішли служити в сусідній державі на далекій півночі або серед польського народу в давнішній конгресовій Польщі; **інших професорів перенесено на Мазури**". А за тиждень перед переїздом до Ряшева Теофіл Грушкевич одружився з донькою дрогобицького міського касира Пиріжжа.

У Ряшеві Т. Грушкевич довго не затримався — лиш до серпня 1873 року, а з вересня 1873 року він уже суплент у Краківській гімназії Святого Яцка. "Позаяк я хотів чимскоріше прийти до іспиту кваліфікаційного, — пише він у споминах, — проте подався о перенесення до університетського міста, а що до Львова русина переносити не хотіли, тож згодився я сам на перенесення до Кракова під час ферій шкільних". 29 листопада 1876 року Т. Грушкевич склав іспит з латині і греки на нижчу гімназію з викладовими мовами польською, руською і німецькою. 19 травня 1879 року доповнив іспит з української мови на цілу гімназію та з німецької — на нижчу гімназію.

Після багатьох перипетій, "мимо супротивлення деяких членів Крайової Ради Шкільної" Міністерство освіти надало Т. Грушкевичу 31 серпня 1879 року посаду дійсного вчителя класичної філології в Коломийській гімназії, де він і приступив до роботи 30 вересня.

Викладати літературу в Коломийській гімназії було справою не легкою. Як згадує Т. Грушкевич, жодних підручників чи посібників, окрім хрестоматії Головацького, що доходила лише до XIV століття, не було. Вчителеві по крихтах доводилося вишукувати матеріал з літератури та періодики. Отож не дивно, що учні з метою самоосвіти організували літературний гурток, бібліотекарем якого став Лесь Мартович.

У Коломії Т. Грушкевич пробув 10 років, аж поки не сталася подія, яка визначила його дальшу долю. "Общество ім. Качковского" в Коломії, — згадує Т. Грушкевич, — за ініціативою і під проводом молодезі руської університетської з товариства "Академіческого кружка" дало вечерок музикально-декламаторський з танцями в салі касина-ресурси в початках вересня 1889 року. В полудне перед сим злопам'ятним для мене вечерком дав мені Іл. Гарасимович прочитати кореспондентку, котру дістав зі Станіслава, повідомляючи, що молодіж університетська мала на подібнім вечерку в Станіславі відспівати пісню з арією "Боже, царя храни", та що ся молодіж задумує і в Коломії таку демонстрацію виправити... Я пішов спинити демонстрацію політичну

молодежі, і її спинив, а ту сказано опісля, що демонстрація була, і то велика, вправді не в касині-ресурсі, але деінде, і то я мав бути головним діячем сеї роботи... Іду до канцелярії, а поцтивий Вольф (директор — авт.) тремтячою рукою подає мені декрет, підписаний Баденім, силою которого мене сейчас переноситься зі взглядів службових до Львова і приділяється до служби в IV гімназії (польській)... На сім не кінець, подумав я собі, се щось іншого мусило спонукати моє перенесення — так і дійсно було. Слідуючого дня читаю в "Галицькій Русі", що редагував Марков, таку сенсаційну вість: "В Коломиї відбувся вечерок музикально-декляматорський, а по вечерку дано в приватнім домі Білоусів бенкет в честь російського конзуля. На тім бенкеті мали бути кромі обох братів-господарів Білоусів, конзуля і его секретаря професори гімназійні Грушкевич і Романчук зі Львова. Грушкевич мав пити тоаст на успіх оружія російського а на погибель Австрії". Такий донос післано до намісництва, як я опісля довідався, і який акт еше і до сего дня лежить зовсім не провірений між актами під моім іменем в бюро ради шкільної".

24 жовтня 1889 року Т. Грушкевич приступив до роботи в IV Львівській гімназії. Йому доручили викладати латинську, німецьку і польську мови в II "с" і господарку цього ж класу. Через чотири місяці його переведено до III і IV класів, аби вчити в цих класах латини й німецької мови. У березні 1890 року міністр Бауч кадає Т. Грушкевичу без конкурсу посаду при німецькій гімназії у Львові. Тут по відході суплента Вінцковського до правничої школи Т. Грушкевичу доручають вчити виключно українську мову. У 1895 році йому призначають VIII ранг службовця.

Працюючи в Коломиї, Т. Грушкевич постійно дописував до "Діла". Серед кращих його статей були "Про театр руський" і "Про внесення Романчука заснування паралельок руських в гімназіях Східної Галичини". Від 1890 і до кінця 1892 року редагував педагогічну газету "Учитель". Тут помістив свої роботи "Про шкільництво народне в Австрії", "Тарас Шевченко". У 1891 році уклав "Кобзар" Тараса Шевченка, видання для дітей. 1895 року закінчив переклад "Історії педагогії" Кельнера, яка друкувалась в "Учителі", а відтак вийшла в тому ж році окремою відбиткою. Разом із Василем Тисовським і Василем Білецьким у 1895 році видав "Читанку руську" для II класу середніх шкіл.

У 1892 році Крайова Шкільна Рада покликала Теофіла Грушкевича на засідання анкети в справі українського правопису. "Засідання відбулося, — згадує він, — 25 мая 1892 р. в салі засідань Ради шкільної. Заведено тоді правопись фонетичну внаслідок ухвали анкети. Нарада відбулася під предсідательством віце-президента Бобжинського, участь

взяли: інспектори шкільні крайові Іван Левицький, д-р Северин Дністрянський, Болеслав Барановський (одинокий поляк крім Бобжинського), катехити гімназіальні о. Торонський Олексій, о. Онуфрій Лепкий, професори університету д-р Омелян Огоновський, д-р Стефан Смаль-Стоцький, професори гімназії руської Наталь Вахнянин, Іван Верхратський, Іларій Огоновський, відтак професор семінарії учительської Омелян Партицький і я з німецької гімназії... Оскільки собі пригадую, один тільки Лепкий був рішучо противний введенню фонетики, в більшій часті супротивлявся о. Торонський, в маленькій часті Вахнянин, прочі всі були рішучо за фонетикою. Бобжинський зовсім нейтрально заховувався. На жаль, сказати мушу і сам до гріха признаюся, котрий я і другі несвідомо зробили в руській справі, се є, що ми всі в руській справі говорили по-польськи, лиш один Стоцький по-руськи промовляв”.

У січні 1893 року Т. Грушкевича запрошено до Крайової Шкільної Ради на засідання комісії, що працювала над укладанням планів та інструкцій для науки української мови у середніх школах. У вересні 1893 року Міністерство освіти призначило Т. Грушкевича членом екзаменаційної комісії для народних і виділових шкіл на три роки. Він був єдиним екзаменатором (після О. Партицького) з української мови. У вересні 1896 року це призначення було продовжено на наступних три роки.

До Дрогобича Т. Грушкевич більше не повертався. Помер у невеликому гірському селі в Австрії. Там і похований. Некролог не було кому написати. Не було й де помістити. Йшов 1915 рік — другий рік Першої світової...

У 1873 році покинув Дрогобич ще один вчитель Івана Франка Кирило Грабович. У Дрогобичі він був недовго. Його зарплата становила 576 злотих (Там само, оп. 3, спр. 290, арк. 86). Йому, як і Теофілу Грушкевичу, опісля випала честь, крім Івана Франка, мати таких учнів, як Лесь Мартович та Василь Стефаник. Тільки завдяки тому, що збереглося кваліфікаційне свідоцтво Кирила Грабовича (Там само, оп. 1, спр. 825, арк. 12), відомо, що Кирило Грабович був українцем, тобто греко-католиком, народився 21 червня 1844 року в селі Шлапківцях коло Чорткова, закінчив гімназію в Станіславові й склав екзамен зрілості 1864 року. В 1868—1870 роках вчився на філософському факультеті Львівського університету. Розпорядженням Крайової Шкільної Ради був скерований на роботу заступником учителя в Дрогобицьку гімназію, але з 22 червня 1872 року вже був заступником учителя в цісарсько-королівській вищій реальній школі у Львові з платнею 600 злотих австрійською валютою. Там він пропрацював, як зазначається в свідоцтві,

5 років 10 місяців і 6 днів, і з 19 січня 1880 року був скерований на таку ж посаду в учительську семінарію в Тернопіль, де пропрацював півроку. 1880 року він склав класифікаційний іспит на посаду заступника вчителя у реальних школах і дістав дозвіл викладати фізику та математику польською, руською та німецькою мовами. Поскільки в цей час у Коломнії створювались при тамтешній гімназії паралельні класи з навчальною українською мовою, то на основі даного свідоцтва Кирило Грабович був туди скерований 22 вересня 1880 року.

У кваліфікаційному свідоцтві, підписаному директором гімназії Емануелем Вольфом 30 листопада 1884 року, зазначено, що Кирило Грабович одружений і є батьком двох синів, старший з яких Болеслав є учнем другого класу гімназії в Коломнії, а молодший, Владислав, має сім років і ходить до другого класу народної школи.

У 1882/83 навчальному році Кирило Грабович вчив Мартовича в першому класі математики — 3 години на тиждень, а наступного 1883/84 навчального року в першому класі, а також пізніше в третьому та четвертому класах вчив тої ж математики Василя Стефаніка.

До вчительського колективу в 1885 році прибуває і Віновський Микола, який вчив Івана Франка латинської мови у восьмому класі... В Коломнії він вчить Василя Стефаніка та Лесь Мартовича руської мови.

У п'ятому класі (1886/1887 навчальний рік) Василь Стефанік та Лесь Мартович здибаються з Теофілом Грушкевичем, який цього року вчить їх руської мови (Кирило Грабович буде вчити їх математики до кінця їх перебування в гімназії), але цього року вони знайомляться і з Емериком Турчинським, який у п'ятому класі, а відтак і в шостому, вчить їх історії натуральної. Надто багато українства розвелось у Коломійській гімназії, а тому вирішили перевести туди випробуваного шовініста Емерика Турчинського, який буде кричати до Василя Стефаніка: "Idź, mudiu, świnie paść", а Лесь Мартович кине в нього книжкою, за що буде виключений з гімназії.

У 1889 році Коломию покидає Теофіл Грушкевич, тоді ж покидають Коломию — після виключення з гімназії — Лесь Мартович і Василь Стефанік. Мартович і Стефанік приїжджають до Дрогобича і стають учнями сьомого класу тамтешньої гімназії. Із вчителів, які вчили Івана Франка, залишився тільки катехит Олексій Торонський, якого з 1 вересня 1890 року Крайова Шкільна Рада скерує на роботу у Львівську Академічну гімназію, та Антон Паздровський...

Василь Стефанік та Лесь Мартович змогли закінчити гімназію в Дрогобичі лише тому, що 3 липня 1889 року Крайова Шкільна Рада "перенесла" директора Войцеха Бєсядського до гімназії ім. Франціш-

ка-Юзефа у Львові, а зі Львова з Академічної гімназії перевела, як казав В. Стефаник, русина Олександра Борковського.

Майже зовсім не збереглося у фондах Крайової Шкільної Ради даних про вчителів, навчальні програми, розклад уроків з того часу, коли Іван Франко був учнем I–V класів, тобто з 1867/68 по 1871/72 навчальні роки. Тільки завдяки “Historji Gimnazjum Drohobuskiego” (Дрогобич, 1908), монографії Здіслава Культиса, який сам був викладачем Дрогобицької гімназії з 1906 року, відомо, які вчителі працювали на той час у гімназії, що могли вчити Івана Франка. Це були вчителі: Ігнаци Флях (1865–1872), Геммерлінг Йосиф (1861–1872), Ян Кобервайн (1871–1872), Мацей Куць (1871–1874), Едвард Міхонський (1862–1871), Петро Париляк (1870–1874), Емерик Турчинський (1868–1875), Юлій Турчинський (1865–1871) та заступники вчителів Теофіл Грушкевич (1868–1872), Теофіл Юрчакевич (1868–1873), Стефан Кирилович (1867–1868), Ян Мазуркевич (1867–1872), Ксенофонт Охримович (1870–1873), Юзеф Островський (1867–1872), Іван Верхратський (1868–1872), Микола Волошинович (1868–1872), вчитель рисунків Кастан Косінський.

Неважко зауважити, що всіх українських вчителів за дирекції Томаша Баревича “виїли” з Дрогобицької гімназії... Зрештою, “виїли” і самого Матеуша Куровського, який, як вважав Богдан Лепкий, був лібералом і засвідчив це, перебуваючи на посаді директора Бережанської гімназії. Опісля Матеуш Куровський працював у Львові, де й помер 1917 року.

Іван Франко навчався у дуже складний період, пов’язаний з неможливістю в Дрогобицькій гімназії устійнити склад вчителів через постійну невизначеність статусу гімназії. 1870 року у всіх гімназіях було підвищено платню вчителям на 20%, а тому 20 грудня 1870 року Крайова Шкільна Рада звернулась до Дрогобицької міської ради, яка фінансувала гімназію, щоб вона підвищила зарплату і вчителям гімназії (Там само, оп. 3, спр. 640, арк. 1), на що тодішній бургомістр Ян Зих 7 лютого 1871 року відповів, що не може цього зробити, бо основний дохід міста з пропінатції, тобто продажі гарячих напоїв, різко зменшився і його ледве вистачає на платню вчителям.

Врешті, аби трохи заспокоїти гімназію, яка бомбардує всі інстанції петиціями про ігнорування міською радою рішення про доплату, 19 грудня 1871 року за наполяганням Яна Зиха вирішено з місцевого бюджету доплатити 200 злотих директору гімназії М. Куровському.

Цей хитрий крок закрити рота директору на деякий час, але не закрити рота учителям, і 28 лютого 1872 року директор гімназії знову

пише листа бургомістру Яну Зиху (Там само, спр. 121, арк. 125): "Дійшла до мене відомість, що на засіданні повітової ради, яка згідно постанови від 9 квітня 1870 року затвердила платню вчителям, зроблено зауваження, що "гімназія не відповідає своїй меті і є зацофаною через відсутність справжнього керівника". Коли б ця відомість була добра для справи і мала підставу, я б не осмілювався піднести голосу проти тих закидів мені, бо я отримав посаду з рук Намісництва, їх світлості Менсдорфа, Паумгартнера і Голуховського, а інспектори Яновський і Оскард були мною задоволені. В закиді мені є особиста мета. Радила рада повітова з чотирьох членів і адвокат Волернер хотів протягнути жида на повітового лікаря. Я був проти. Мене підтримали інші, в результаті чого гнів обрушився на мене і гімназію. Становище директора в Дрогобичі дуже трудне, мало вже багато прикладів на моїх попередниках Тшасковському і Кристиняцькому і моєї 8-річної директури.

Тут директора і вчителя кожний ліпший жид або міщанин за свого слугу вважає, поскільки вони з міської каси беруть платню. Кожний міщанин чує себе хлібодавцем. Справа була би краща, коли би ми з ними на пиятику ходили. З гімназії через раду повітову і її відмову виконувати рішення вже пішли вчителі Міхонський і Турчинський".

Мається на увазі Юлій Турчинський.

Гімназія і вчителі не заспокоїлись і при новому директорові Томі Баревичі. 11 грудня 1873 року відбулися надзвичайні збори вчителів Дрогобицької гімназії з приводу підвищення платні, а також у зв'язку з тим, що міська рада відмовила 20% додатку до зарплати з приводу дороговизни, обмежуючи зарплату вчителя в 800 злотих, в той час, як в інших гімназіях така зарплата була на 400 злотих більша.

"Подібне рішення міської ради, — скаржився Крайовій Шкільній Раді 12 грудня 1873 року директор Т. Баревич (Там само, спр. 234, арк. 103), — не перше, а постійне. Коли 1870 року регулювалась платня вчителям, то після півторарічної тяганини признала рада вчителям платню таку саму, як в урядових гімназіях, але не зобов'язалась виплатити платню з додатками за цей час тяганини. Ще тоді ця різниця не була такою великою як сьогодні, і можна було її виплатити. Це викликає велике незадоволення зі сторони вчителів, а крім того не сталось нічого такого, що б привело до покращення побуту в тутешньому місті. Дороговизна росте в Дрогобичі через близькість Борислава і Трускавця, до того ж епідемія наразила вчителів на непередбачені видатки. Одному з учителів померла жінка, одному дитина, а інші змушені були втікати, аби не заразитись".

Підвищення платні (у всіх гімназіях підняли) не обходить міську раду. Тому вчителі не хочуть працювати і охоче покидають Дрогобич, як це зробили Париляк і Куць, чиї прохання 29 і 30 листопада директор відіслав до Крайової Шкільної Ради: "Різниця в платні між тутешньою гімназією і державною в місяць виносить 400 злотих. Просимо вступитись за нас".

Крайова Шкільна Рада з того приводу черговий раз звернулась до міської ради Дрогобича 31 січня 1874 року (Там само, спр. 234, арк. 107).

1870 року інспектував гімназію П'єнтковський. З 46 учнів, допущених до екзамену, склали його 39; у 1871 році знову при інспекції П'єнтковського з допущеного 41 учня склав екзамен 31 учень. Кількість випускників гімназії катастрофічно падала.

Фінансові проблеми, а також намагання шовіністичного керівництва позбутися учителів-українців відбивались на поведінці учнів та їх успішності.

22 січня 1875 року новий директор гімназії Ян Керекярто по трьох місяцях роботи в гімназії у Дрогобичі доносив Крайовій Шкільній Раді (Там само, спр. 243, арк. 63): "Поведінка учнів тутешньої гімназії в перших трьох місяцях привела до виключення з гімназії чотирьох учнів за неморальність, в тому числі двох із заборону вчитись у всіх середніх школах краю. Стан науковий тутешнього закладу в порівнянні з іншими просто розпачливий, і хоч вчителі, за малими виїмками, намагаються його піднести, та проте брак розвитку, постійної праці приводить до того, що значна частина учнів вимогам класу дуже не відповідає..."

Розділ VIII

ІВАН ВЕРХРАТСЬКИЙ

Тільки на основі спогадів самого Івана Франка відомо, що були ще вчителі, які вчили його до шостого класу та про яких у фондах Крайової Шкільної Ради залишилось дуже мало згадок. Найперше — це Іван Верхратський, відомий громадський діяч, письменник, вчений, один із засновників НТШ у Львові та активний його діяч. Його іменем названа одна з вулиць Львова, що побіля Академії ветеринарної медицини ім. В. Гжицького, і це єдина вулиця, яка носить ім'я колишнього учителя Івана Франка.

У Дрогобич Іван Верхратський потрапив у 1868 році після закінчення Львівського університету. В листопаді цього року він був прийнятий заступником учителя і працював на цій посаді до жовтня 1871 року, тобто працював тоді, коли Іван Франко був у другому, третьому та четвертому класах і розпочинав п'ятий. У фондах Крайової Шкільної Ради є тільки згадка про те, що 1 липня 1873 року йому до 480 злотих, які він брав за працю, додали ще 96 злотих, і його пенсія становила 576 злотих (Там само, оп. 3, спр. 290, арк. 86). Іван Верхратський умів захопити дітей. Він ще був молодим, енергійним, і зовсім не нагадував того погірдливого професора з довгими вусами, що стирчали на різні боки і часто були приводом для жартів (його називали "Сомом"), яким він став на старості. Він умів влаштовувати екскурсії, які заохочувались імперією, оскільки від тих екскурсій була ще й та користь, що діти більше рухались. Подібні екскурсії робив також і Емерик Турчинський. Про них писав Іван Франко у "Споминах з моїх гімназіяльних часів" та у передньому слові до збірки "Рутенці".

"З важніших екскурсій, — писав Іван Франко, — устроєних обома тими вчителями, згадаю тільки кілька прогулок до Урича. Одна з них, під проводом професора Верхратського, складалася майже з самих тільки русинів і дала йому досить багату збірку різних хрущів, які вмiли знаходити різні ученики, шниряючи сюди й туди по лісі, біля джерел та потоків. У самім Уричі члени експедиції оглядали оба величезні камені, що ма-

ють на собі сліди людської праці; до одного з них, що лежить оддалік у лісі і до якого дуже рідко доходять звичайні гості, що відвідують Урич, показав нам стежку тодішній парох Урича о. Охримович, у якого ночувала частина учасників екскурсії з проф. Верхратським. У темнім льоху головного великого каменя проф. Верхратський зловив тоді малесенького лилика-підковця, найменший із відомих у нас родів лиликів, що, немов нічний мотиль, у рідкій п'їтїмі кам'яного льоху раз у раз літав попід стелею. Таких самих лиликів я бачив пізніше також у Бубнищі, як літали в сутінку між двома височенними кам'яними стїнами.

З інших екскурсій, які довелося мені робити в товаристві проф. Верхратського, згадаю дві екскурсії до мого рідного села Нагуевич, у яких збірка проф. Верхратського збагатилася також деякими незвичайними хрущами та незвичайно великим примірником ядовитої змії”.

У Нагуевичах мама Івана Франка усіх гостила варениками...

“В учительськїм кружку, — писав у своїх спогадах гїмназїйний товариш І. Франка Михайло Кореневич, — який взагалї молоддю не інтересувався, з русинів був катехит о. Олекс. Торонський, відомий з видаваних релїгїйних пїдручників, якими довгї роки послуговувалися в школах, і його приятель доктор Мик. Антонович, вже тоді кандидат польський, який, пізніше переведений до Перемишля, довгий час послував; Юркевич, Стеф. Курилович, Грушкевич, Охримович, який незабаром покинув учительську службу і був секретарем повітової ради, бургомістром і послом, та Іван Верхратський. Сей останній, що прийшов до нас в II класі, як один з молодших суплентів, без сумніву може бути названий підвалиною в будівлі для поширення українства взагалї, а для Івана Франка став початкуючим керманичем до досягнення того, що Франко здобув собі в своїй дальшій праці. Іван Верхратський учив у наших класах українську і нїмецьку мови, а як природник весь час поза школою віддавався головно збиранню і впорядкуванню рїзномодних комах; до сього всього заняття уживав помочі школярів. У сїм дїлі пізнавши Франка як талановитого учня пригорнув його до себе, так що Франко майже щодня перебував у Верхратського, приносив йому якийсь збірник комах, навіть від других учеників, там йому щось порядкував, при тїй нагодї і щось перекусив у нього, а за те одержував від Верхратського рїзні книжечки Драгоманова, Куліша, Шевченка й інші вказівки, якою дорогою маєтсья йти правдивим українцям. Верхратський те саме нам і в класі на годинах української мови вказував...” Спогад цей вперше опубліковано 1981 року у виданні “Спогади про Івана Франка” (видавництво “Дніпро”). З творами М. Драгоманова Іван Франко та І. Верхратський познайомилися пізніше. Не тоді.

Іван Верхратський народився 26 квітня 1846 року в селі Більче Золоте на Тернопільщині. Його батько Григорій був священником. Він помер в 52-літньому віці 1848 року, залишивши дружину Йосифу Більхович з чотирма дітьми, серед яких Іван був найменшим. Щоб якось вижити, мати переїздить до Львова і живе на вдовину пенсію з фонду допомоги вдовам священників, що був при Львівській митрополії. 1854 року Іван Верхратський вступив до нормальної школи, а 1857 року – у Львівську Академічну гімназію, де під впливом тодішнього вчителя натуральної історії Северина Плахетка запалився любов'ю до природничих наук і досліджував фауну і флору околиць Львова чи інших місць, де йому довелось бувати. Вже тоді він зібрав велику колекцію комах, рослин і мінералів. 1863 року, ще навчаючись у гімназії, Іван Верхратський у часописі-тижневику “Вечерниці” друкує велику статтю з природничої лексикографії “Матеріали до словаря зоологічного” (редактором тижневіка був син Маркіяна Шашкевича Володимир). На цю статтю звернув увагу найбільший авторитет серед західних мовознавців того часу професор слов'янської філології Віденського університету Франц Міклошич, похваливши молодого автора. Наступного 1864 року Іван Верхратський видав “Початки до уложення номенклатури і термінології природничої наукової”. Це була перша в Галичині наукова стаття, писана фонетикою. До 1878 року вийшло ще п'ять випусків цієї праці. Матеріали до цієї праці Іван Верхратський брав з цілої Галичини, в тому числі з Дрогобиччини, коли працював у тутешній гімназії. Велику допомогу в цьому надавали мандрівки по краю з вихованцями а також і самі вихованці, переважно виходці з села та з різних околиць, які на вакаціях збирали матеріали до його праці. Ці матеріали професор Міклошич використав, укладаючи багатотомну працю “Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen” (“Порівняльна граматики слов'янських мов”), в якій писав про роботу Верхратського “Eine wertvolle Bereicherung der kleinrussischen Lexikographik”.

1865 року, закінчивши з відзнакою Львівську Академічну гімназію, Іван Верхратський поступає на природничий відділ філософського факультету Львівського університету і стає членом організації “Громада” народовецького скерування, в середовищі якої визріла ідея видати твори Т. Шевченка. Це перше в Галичині видання творів Т. Шевченка з'явилось 1867 року.

Свої праці І. Верхратський друкує в галицьких часописах “Нива” і “Правда”. 1868 року він стає засновником і активним членом товариства “Просвіта”. Активно працює над написанням та виданням підручників з природознавства українською мовою. 1873 року, працюючи в Дрогобичі,

Іван Верхратський видав перший, перекладений з німецької мови, підручник ботаніки Гикля. В 1895 році вийшов його підручник "Зоологія для нижчих класів шкіл середніх", який чотири рази перевидавався з доповненнями автора. Перекладу "Популярної хімії" Д. Жонстона йому так і не довелось видати, і праця залишилася в рукописі.

1868 року він закінчує Львівський університет і декретом Крайової Шкільної Ради в листопаді скеровується на посаду заступника вчителя. Йому судилось об'єднати і очолити в гімназії ті небагаточисленні українські сили, які мали боротись проти польського шовінізму та проти ополячення молодих українських гімназистів, на що було скерована вся могутня потуга викладачів, котрих підтримувала і міська та повітова влада, що фінансувала гімназію, і Крайова Шкільна Рада, яка керувала її ідейним спрямуванням.

В гімназії Іван Верхратський організував літературний гурток на зразок "Громади", до якого входило 12 учнів, у тому числі й малий Іван Франко. "Вплив на вироблення у мене літературного смаку, — писав він у автобіографії, — мали два вчителі: Іван Верхратський та Юлій Турчинський, оба писателі, поети, хоч один одного дуже не любили". Зрозуміло, чому. Іван Верхратський знав, яку роботу веде в гімназії Юлій Турчинський, а той знав, яку роботу веде Іван Верхратський. Зрозуміло, що вдержатись у Дрогобичі Іван Верхратський довго не міг. За рік роботи в Дрогобичі йому вдалося залучити до "Просвіти" тільки одного чоловіка, про організацію філії не могло бути й мови.

Серед учнів — членів свого гуртка Іван Верхратський поширює українські книжки. Це він дав читати Іванові Франкові альманах "Русалка Дністровая", що вийшов 1837 року та котрий малому Іванові Франку не сподобався, а також "Кобзар", що вийшов у Львові 1867 року, у виданні якого сам брав участь і який вразив Франка.

Вчителюючи у Дрогобицькій гімназії, Іван Верхратський продовжував дослідження краю. В околицях Дрогобича він вивчав флору та корисні копалини. В 1869 році в "Літературному збірнику Галицько-Руської Матиці" він опублікував статтю, де детально описує Дрогобицьку і Стебницьку зупи і подає назви рослин, які ростуть на засолених ґрунтах Дрогобича і Стебника.

У жовтні 1871 року, коли Іван Франко був учнем п'ятого класу, дирекції гімназії вдалося переконати Крайову Шкільну Раду, що далі тримати в Дрогобичі Івана Верхратського небезпечно, а тому його перекидають на роботу у Львівську реальну школу, де він працював до 1875 року. Замість нього в Дрогобичі вчив Микола Волошиневич (Там само, спр. 222, арк. 94), який того ж року склав іспит перед Екзаменаційною комісією і

отримав право викладати натуральну історію (природознавство) польською та німецькою мовою в цілій гімназії та математику і фізику в нижчій гімназії. Щоб Іван Верхратський не зумів знову добре вкорінитись, як це було в Дрогобичі, його поспіхом перекидають на роботу заступника вчителя у Львівську гімназію Франца-Йосифа, а 1879 року він отримує посаду вчителя у Станіславській гімназії, де працює до 1890 року. У Станіславі він організовує газету "Денниця", яка виходила два рази на місяць, але, не маючи підтримки, проіснувала лише один рік. Не було й дописувачів до газети, а тому в ній найбільше друкувався сам Іван Верхратський під різними псевдонімами (Любарт Горевський, Іван Щипавка, Л., Щ. П.). Були ще три дописувачі зі сторони: поет Іларіон Грабович, творчість якого різко критикував Іван Франко, Данило Млака (Сидір Воробкевич) та Осип Мидловський, автор декількох українських оперет, музику до яких написав Віктор Матюк. З них найдовше протрималася оперета "Капраль Тимко, або що нас губить". Вихідна арія її героя Степана стала народною піснею "Родимий краю".

Невдачею через процес над москвофілами (так званий процес Ольги Грабар) закінчилось видання літературно-наукової газети "Родимий листок". Її редактором був о. Микола Огоновський, а Іван Верхратський активно сприяв йому у роботі.

Спокою від польських шовіністів, яких не бракувало ніде, Іван Верхратський не мав і в Станіславі. За ним шпигували, доносили, нарешті "підловили". 28 березня 1890 року з дирекції Станіславської ц. к. гімназії він отримує листа (Там само, ф. 3с/309, оп. 1, спр. 149, № 281, арк. 13):

"До пана Яна Верхратського ц. к. професора гімназіального в Станіславі.

Дійшло до мене, що пан в поточному місяці при викладі ботаніки в V "а" і "б" класі, говорячи про манний поріст, звернув увагу на примітку, поміщену в шкільній книжці, в який спосіб та манна нагромаджується в долинах, і що нею виживлялися жида в часі побуту на пустелі; говорячи ж про плісень, що виникає на хлібі, пан додав від себе в V "а", що на гостях (гостія — оплатка, що вживається при Святих причастях — авт.) творяться такі плісені, забарвлені на червоно, з powodu яких в середніх віках таких людей вважали за чорнокнижників і переслідувано процесами; в V "б" натомість: що на гостях утворюються червоні плісені цілком натуральним способом, які одначе прості або забобонні люди вважають за чуда, або надзвичайні з'яви.

Оскільки нерозважне пов'язання справ релігійних до викладання світських предметів приносить шкоду, а в незорілої молоді викликає недовіру і знеохочення до катехита, що також в учнів V класу на лекції

релігії обряду латинського 14 березня цього року виникло, закликаю пана, абись чим швидше склав у письмовій формі подробиці, які відносяться до вище згаданих своїх викладів”.

І як тут не згадати “Молоду Русь” Івана Франка. Який переполох вчинився в бурсі, коли бурсаки побачили під пахвою студента Львівського університету книжку Дарвіна “Про походження родів”! Звичайно, від “розборок” тоді Івана Франка врятувала “колбаса”, яка відволікла увагу шановного “общества” бурсаків від Дарвіна. Але Іванові Верхратському таке “вільнодумство” на лекціях аж ніяк не могло зійти. Тлумачитись перед директором він не збирався. Принаймні такого пояснення в документах не існує. Та й в чому виправдовуватись? Так чи інакше стало зрозумілим, що служба професора Івана Верхратського в Станіславівській гімназії закінчилась.

У новому 1890/1891 навчальному році Іван Верхратський викладає в Ряшівській гімназії. У грудні 1891 року Крайова Шкільна Рада переводить його до Львівської Академічної гімназії, де він учителює до самої смерті.

Вчителюючи по гімназіях, Іван Верхратський продовжує працювати над вивченням флори і фауни краю, робить чисельні екскурсії по краю та поновлює свою колекцію. Перевантажений навчанням та обов'язками, Іван Верхратський звертається до професора Мікльошича, який, крім роботи у Віденському університеті, був ще головним референтом Міністерства освіти, щоб Міністерство призначило йому стипендію, аби він мав можливість займатися наукою. Міністерство, яке щедро давало подібні стипендії всім, за винятком русинів, відмовило Іванові Верхратському у проханні. Незважаючи на це, він подорожує з науковою метою за свій рахунок. У 1877–1889 роках він здійснив низку подорожей на власні кошти у Відень, Цюріх, Париж, Градець, Пешт, Трієст, Венецію та інші міста, відвідав тамтешні наукові заклади, ботанічні сади, зоопарки, акваріуми, археологічні, технологічні та орнітологічні виставки. В 1878 році подорожував Україною, був на Київщині, відвідав Канів і був одним з перших галичан, що побували на могилі Тараса Шевченка, відвідав Одещину та Херсонщину. У той же час Іван Верхратський стає членом Віденського орнітологічного та Краківського фізіографічного товариств.

Найбільше захоплювали Івана Верхратського комахи, особливо метелики. Упродовж свого життя він зібрав величезну ентомологічну колекцію, яка нараховувала біля 10000 комах.

1892 року Іван Верхратський став членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), а 1893 року був обраний директором мате-

матично-природничо-лікарської секції і був ним до 1914 року, коли робота секції і Товариства була перервана російською інвазією. 1 червня 1899 року в Товаристві відбулися вибори перших дійсних членів. До складу математично-природничо-лікарської секції було обрано десять членів, серед яких був і Іван Верхратський.

1905 року Івана Верхратського з нагоди 40-літнього ювілею його літературної та наукової діяльності було обрано почесним членом Товариства. Він був першим з математично-природничо-лікарської секції, хто був удостоєний цього почесного звання. За весь час існування НТШ таке звання було присвоєне лише 14 особам, у тому числі й Іванові Франку.

В честь такої події Іван Верхратський подарував музеєві НТШ свою ентомологічну колекцію (метеликів і жуків). Це була перша колекція, зібрана на українській території. Вона охопила сім родин комах. Наукове Товариство замовило за кордоном спеціальні касети для розміщення колекції в музеї. Допомогавав при визначенні й укладанні колекції відомий лепідонтеріолог Август Штекль.

Після так званої самоліквідації НТШ колекція Івана Верхратського перейшла у фонди Львівського природознавчого музею.

З 1897 року Іван Верхратський разом із відомим математиком В. Левицьким був головним редактором збірника математично-природничо-лікарської секції, який виходив до 1914 року. До цього збірника Іван Верхратський подавав наукові статті з ентомології та орнітології. В 1908 році в цьому збірнику він опублікував об'ємну працю "Наукові знадоби номенклатури і термінології природничої, народної", в якій містилося чимало зібраного ним етнографічного матеріалу, зокрема біля 2 тисяч назв рослин і стільки ж назв тварин з різних місцевостей та народні оповістки і легенди про їх виникнення. Матеріал зібрано у 150 населених пунктах, під кожною назвою вказана місцевість, звідки вона взята.

Іван Верхратський був прибічником формування української термінології і номенклатури на основі народної мови, але у вченому світі не знайшов підтримки. До того ж у пропонованій І. Верхратським термінології та номенклатурі було багато полонізмів та "язичія".

Найцікавішими у Івана Верхратського є його науково-популярні статті про звірів, птахів та комах, які він друкував у "Ділі", "Правді", "Зорі" чи "Літературно-науковому віснику". На відміну від літературних статей, ці статті написані живою мовою, читаються легко і з задоволенням, містять багато відомостей про походження назви тварини, повір'я, забобони, пов'язані з нею, а також в них описується поведінка

тварини у різних ситуаціях. У статтях про комах — шкідників сільського господарства Іван Верхратський описує і способи боротьби з ними.

В 1904 році Іван Верхратський придбав триповерховий будинок на вулиці Голомба (зараз вулиця І. Верхратського, 8), в якому замешкав також і Василь Цурат, і саме сюди заходив до нього в гості Іван Франко. 1906 року Іван Верхратський одружився з Оленою Русин (1870—1951), дочкою Антона Русина, начальника повітового суду в Печеніжині.

Найбільшу спадщину залишив І. Верхратський у галузі філологічних наук (діалекти та лексика). Крім "Початків до уложення номенклатури і термінології природничої, народної", виданої 1864 року, 1878 року він видав книжку "Знадоби до словаря южно-руського", в якій подав слова, поширені в Закарпатті, Буковині, Галичині, Східній Україні (близько 2500 слів), які він зібрав сам під час своїх численних експедицій. Займався Іван Верхратський і питанням наголосу в українській мові. Цьому зокрема присвячена його праця "Знадоби до питання угорсько-руських говорів". У різних наукових виданнях публікувались його статті з питань філології, написані німецькою мовою.

Чималу увагу у своїх наукових працях Іван Верхратський приділяв питанню нормалізації літературної мови, був автором чималої кількості полемічних статей, які виходили окремими випусками або друкувались у таких популярних часописах, як "Зоря", "Руслан" та "Діло".

Вчений орієнтувався на літературну мову, яка витворилась на Великій Україні, проте сам не оволодів цією мовою і надавав перевагу південно-західним говіркам. Любив критикувати інших за "ковані" слова, пропонував свої, часом дуже невдалі, і страшенно не любив, як хтось критикував його за це... Особливо допікав йому в тому відношенні Іван Франко. Цього до самого кінця свого життя не міг йому, як своєму учневі, простити.

Успіху, як поет, Іван Верхратський не мав, хоч мав великі претензії. Ранні поезії Іван Верхратський видав власним коштом. У 1864 році вийшла перша збірка його поезій "Калина", а 1876 року друга — "Байки". На час виходу другої збірки у Львові проїздом по дорозі за кордон був М. Драгоманов. Він здивався з Іваном Верхратським у його помешканні, мав з ним розмову і опісля в своїх "Австрорусинських спогадах" про І. Верхратського скаже: "Здібний чоловік, але закопав свій талант". Цього ж 1876 року вийшла збірка поезій сатиричного характеру "Стрижок", рецензію на яку написав Іван Франко.

Займався Іван Верхратський і перекладами та переспівами. 1879 року у Львові він видав переклад "Короледвірського рукопису" — збірки

поезій, підроблених, як виявилось, під ранньосередньовічній чеські пам'ятки В. Ганкою та Й. Ліндою (1819 р.). Видання І. Верхратського мало назву "Рукопис Короледвірська. Збірник старочеських і ліричних пісень". До І. Верхратського цей "рукопис" перекладали Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Микола Костомаров. У 1878 Іван Верхратський видає під назвою "Чорнобривець" переклад поеми свого колеги по Дрогобицькій гімназії Ю. Турчинського, яку переклав тільки через те, що в ній використані легенди і повір'я нашого народу, не відчуваючи особливої симпатії до її автора. Він перекладає казки для дітей і друкує їх у таких періодичних виданнях, як "Нива", "Руслан", "Правда", "Приятель дітей", "Зоря", "Діло". Твори Івана Верхратського не викликали особливого зацікавлення, мова в них важка, чи, як казав Іван Франко, "кована" самим автором. Іван Верхратський вживав багато слів церковної, старослов'янської мови, дивував і діалектними словами, які вживаються в окремих селах, часто видумував ("кував") слова сам. Його стилістика важка й за нею легко впізнати автора, хоч би він і не підписував статті чи ховався за різними псевдонімами (Любарт Геровський, Іван Ципавка, Зеліч, Іван Чайка, Любарт Співомір) чи криптонімами (Л. Г., І. Ц.).

Бібліографія праць Івана Верхратського нараховує понад 200 позицій.

У 20-х роках ХХ століття наукову термінологічну спадщину Івана Верхратського було старанно опрацьовано комісіями, які діяли при Інституті української наукової мови АН УРСР. У 1928 році цей Інститут видав "Словник ботанічної номенклатури", присвячений пам'яті І. Верхратського. Після сфабрикованого процесу так званої "Спілки визволення України" Інститут було розгромлено і його доробками було знехтувано, тому сучасна термінологія, засмічена іншомовними включеннями, й опинилася в жалюгідному стані. Читати книжки з біології і зоології було просто неможливо.

І. Верхратський свого часу поставив собі за мету написати для середніх шкіл підручники з природознавства українською мовою. Виконав це завдання частково. 1873 року накладом "Просвіти" видав "Ботаніку для нижших клас шкіл середніх" Е. Гикля (нім.). 1894 року своїм власним коштом видав свій переклад з польської "Ботаніки" Ростафінського. В цьому ж році він видав перекладену і доповнену ним "Мінералогію" Ломницького (пол.). Це були перші природничі підручники із зоології, ботаніки, соматології, написані українською мовою.

З 1908 року здоров'я І. Верхратського різко погіршилось, і він практично не виходив з дому. В 1915 році він опублікував свою працю "З перших літ народовців 1861—1866 рр."

Помер І. Верхратський 29 листопада 1919 року. Похований на Личаківському цвинтарі поруч з гробівцями Олександра Барвінського та Маркіяна Шашкевича. У некролозі, надрукованому в "Хроніці НТШ" за № 63–64, про Івана Верхратського писалось: "Хто потрудився 50 літ, як Верхратський, коло розвою рідної науки, хто працював уже тоді, коли не міг надіятися зі своєї праці не тільки матеріальних користей, але й звичайного признання, той заслужив собі на вдячну пам'ять у потомків".

Відносини між І. Верхратським та І. Франком не були якнайкращими. Іван Франко відгукнувся короткою рецензією, яка була надрукована в сьомому номері журналу "Друг" за 1876 рік під криптонімом (+), на збірку Івана Верхратського "Стрижок. Збірник поезій сатиричних, епіграмів, розказів і пр. Написав Іван Щипавка". Збірка вийшла 1876 року. Рецензія була розгромна. Особливо ущіпливою була її кінцівка. "Взагалі то лиш можемо сказати о "Стрижку", — писав Іван Франко, — що автор його не поет. Видумати кілька небувалих назв і ситуацій і склеmezити кількaсот стихів потрафить леда-хто, но овладіти предметом, унести з собою читателя в свій широкий ідеальний світ — потрафить лиш правдивий поет. Судячи по язиці, чистім і гарнім, по множестві рідкоуживаних народних слів, ми скорше б думали, що г. Щипавка — язикослов або інший учений, і радили б йому прото покинути стихи, а взятись за прозу, за научні письма та за працю над малоруською граматикою і словарем".

З не менш їдкою відповіддю на критику Івана Франка виступив Іван Верхратський статтею "Єще раз о Стрижку", яка була надрукована в цьому ж "Друзі" (№ 9, 1876 р.) і в якій він різко відкидав критику його творів за низький ідейний та естетичний рівень.

Не втримався Іван Франко, щоб не відгукнутись ще однією їдкою рецензією і на збірку Івана Верхратського, яка вийшла також 1876 року під псевдонімом Любарт Співомір і мала назву "Тріолети". Рецензія Івана Франка, підписана криптонімом (+), була надрукована у дванадцятому номері журналу "Друг". "Но годі нам тут не запримітити, — писав Іван Франко, — що при всій своїй старанності о форму автор забув, відай, про друге, рівно, если і не більше важне в поезії, — про содержания. Велика часть його тріолетів — то, відай, лиш гладко зримовані фрази або оттак собі кинені "карамелькові" стишки. І взагалі, пане Любарте, ваші тріолети не на багато й чого вони здадуться". Ніколи не обминав Іван Франко творів Івана Верхратського будь-якого характеру. В "Огляді української літератури за 1880 рік" Іван Франко зачепив статтю Івана Верхратського "Замітки про взаємини руського язи-

ка і народної літератури”, котра була надрукована в “Денниці”. “В тій статті, — писав Іван Франко, — попри цілковиту недостачу якого-небудь ширшого критичного погляду, бачимо зведені до купи деякі дані до історії літератури галицько-руської від 1848 року”.

Всі критичні зауваження Івана Франка стосовно своєї літературної діяльності Іван Верхратський сприймав як “недопустимі” образи свого колишнього учня. Порад І. Франка Іван Верхратський слухати не хотів, не вірив Франковим запевненням, що той глибоко шанує його наукову діяльність... 1907 року, коли святкувався 40-літній ювілей Івана Верхратського, він випустив брошуру “Злобні видумки д-ра Івана Франка”, назва якої говорить сама за себе.

Ця брошура, що вийшла у Львові в друкарні В. А. Шийковського, мала 124 сторінки і, як потім твердив сам Іван Верхратський, була розіслана “всім кому треба”, аби знали, хто такий Іван Франко...

Свій “так пізній” виступ проти Івана Франка Іван Верхратський пояснив наступним чином:

“Тут поміщені злобні видумки п. Івана Франка в галицько-руських писаннях відносячі ся до моїх виданій; лиш принагідно згадають ся декотрі завистні витребеньки п. Івана Франка на деяких других писателів, передовсім же его посмертна критика на бл. п. Івана Гушалевича. Вперве написав я одвітні уваги на статю мені противну р. 1903 (в 15. томі “Записок Наукового Товариства імени Шевченка”); пізнійше на декотрі свіжі видумки п. Івана Франка я наспорив дещо нового, та хоть написав зараз по появленю Франківских фальшів мої замітки, я їх не зголошував печатно, бо занятий кінченем зоології призначеної до науки університетської (над тою книжкою я працював 4 повні літа) я не мав часу розбивати своєї сили на печатане полеміки. А і дальше я був надто занятий иншими ділами передовсім же ладженем і виданем учебників шкільних, ілюстрованої ботаніки (1905 р.) і такої же зоології (1906 р.) на низші кляси шкіл середних; на другий курс 1906. і на рік 1907. я призначив виготовлене і видане ілюстрованої зоології на висші кляси шкіл середних. Опісляж се є аж 1908. року задумав я дати одвіт п. Івану Франку. Та стало ся мені велике нещасте: в половині 1906. року захорував я нагло і вельми небезпечно; вправді думав я, що знявшись як-так на ноги я зможу виладити хоть мінеральогію і зоологію на висші кляси, та скоро пізнав я, що моя слабість того рода, що не зможу виконати такої важкої роботи. Се мое постановлене конечностию спонукане може утішити руду зависть декотрих людців, та таки мені самому не принесе оно жадної материяльної шкоди; видане згаданих учебників мусіло-б одбути ся власними грішми і стояло-б яких 5.000 корон

котрі би лише з трудом дало ся стягнути через розпродаж книжок по довших літах; за мою працю, вельми важку працю, не получив би я нічого. Але для нашої справи єсть се шкода велика. Та годі багато говорити! Стало ся!

Колиж я не можу вже тепер заняти ся ладженем нових книжок шкільних, то приняв ся я орік скорше, ніж первісно думав, за печатне опровержене злобних видумок п. Івана Франка, котрий, як видко, зовсім легковажить собі нашу руску публику і пише, що єму подобає ся, призвачений вже до того, що єму ніхто не буде противити, а єго фальши приймуть ся мов суцая правда”.

Спровокувала такий гострий виступ стаття “З історії української молодіжи в Галичині 1871—1884”, яка була опублікована в 15-ому томі “Записок Наукового товариства ім. Шевченка” за 1903 рік. Редактором тому був Іван Франко, а автор статті “побажав бути” безіменним, хоч для Івана Верхратського він був особою відомою. “Сей безіменний автор був тогді підчас видаваня “Друга” правником, а тепер єсть урядником. Яко правник, — писав Іван Верхратський, — належав до редакції “Друга”, де писав крім де чого иншого оповіданя мозольно позліплювані по части з декотрих других письменників, іменно з Гоголя. Писаня “безіменного” автора зовсім без таланту, жадної не мають стійности”. В тій статті на сторінці 37 “безіменний” автор діткнув особу Омеляна Партицького тим, що звинуватив Івана Верхратського, що той виступив проти зміни курсу “Друга”, який з позицій москвофільства переходив на народницькі.

“Тото місце, — писав Іван Верхратський, — звучить: “посипались на “Друга” величезні кулі з редакції “Слова” і “Сіона” — от востока і запада, навіть в кузьні тодішнього найбільшого поета п. В., котрий видав і **розіслав по священиках** окрему брошуру анатемізуючу “Друга” і єго редакторів. Тут помістив п. Іван Франко, подаючи сю статтю “безіменного” автора, не змінюючи в ній нічого, крім “правописи” з своєї сторони “цікаву” примітку: “Автор має очевидно на думці брошуру “Отвітъ Пану Партыцкому Омеляну” і виписавши вповні наголовок моєї брошури подав виразно моє імя і назвище, чим утішив очевидно своє чуле серденько і оказав мені знову своє “щироруське” спасибіг а заразом показав, що він як всюди в своїх “критиках”, психічних аналізах і бібліографічних поданях єсть поверховий і недокладний”.

І. Верхратський зауважує, що ця брошура називалась не “Отвітъ”, а “Одвітъ”, і недопустимо, аби орган, що зветься науковим, допускав таке неподобство, та зовсім недопустимо, аби якийсь Франко критикував “дійсного члена” Товариства. Мало того:

“Шкодливим єсть, — писав Іван Верхратський, — такий спосіб писання п. Івана Франка, що хоче всюди уважати ся за довершеного знавця язика малоруского, кузьня (з прихиленем до польского: *kuźnia*). П. Іван Франко нехай собі зятимить, що в рускім повинно ся так писати, як наш люд говорить: кузня, лазня (парня), возний (а не: возьний), морозний, пізний, красний, ясний і пр. Річ то дуже мала, маленька, але дійсно аж гидко стає, коли і “архілітератам” приходиться пригадувати елементарщини”.

І Іван Верхратський тому архілітерату Іванові Франку пригадав те, що він повинен був би знати ще зі школи:

“П. Іван Франко пише єще “молодіжи, виткнули би ми і те, то годі змовчати, що молодіж. *genit.* молодіжи пишуть тепер майже всі літерати народні, хоть люд в многих околицях такої говорить **молодіж, молодежи** або **молодь, молоди**. Коли говоримо **мід, меду**, а не мід, міду, то по щож заводити тое ікане непотрібно. В декотрих околицях буває ікане неправильно і у люду”.

Та найбільше вразило в тій статті Івана Верхратського, що його “справу”, його “щиронародноукраїнську” мову “безіменний” автор назвав “кузьнею”:

“До писання, — твердив Іван Верхратський, — поезий, іменно в засягу мною обранім дуже штучно утворених виразів, кузні не було і потреба: бесіда моїх творів — се можу сказати з доброю совістю — єсть чисто народна, а коли утворив яке слово нове, то єсть оно правильно утворене а основуєся на людській річі. То доперва пізнійше повставали кузні, в котрих незнане язика клепало на швидку таке добро як: **ріжноманітний, одноманітний, підпорядкувати, змрік, стисло науковий**, Чехи можуть бути горді на свого поета, **богатьох** і пр. і пр.”.

Іван Верхратський як учитель міг пробачити Іванові Франкові тоді незнання граматики і саме тої, яку пропагував Іван Верхратський, а тому він його “милував”, “ощадив” у тій брошурі “і не чіпнув его ані разу”, хоч “вправді язик п. Івана Франка оказував також фальши”, але дав йому спокій лиш через те, щоб критика пана Верхратського “не спротивила п. Івана Франка до писательської праці, бо тільки він один серед писателів “Друга” показував талант писательський. Він доперва починав писати; тож не хотів я его строгою критикою знеохочувати”.

Зрештою, поганим знанням української мови може похвалитись не тільки Іван Франко, але і його наставник Михайло Драгоманов. От читав він одну з байок Івана Верхратського, яка називалась “Білко і лихий пан”. Ця байка про пса Білка сподобалась панові Драгоманову,

бо й написана вона значно “зв'язнійше”, ніж у Гулака-Артемівського. Але не виявився знавцем мови пан Драгоманов, бо у байці, а точніше в її двох рядках

“Білка взяли за кудри
та знов его на удри”,

не зрозумів отого “на удри”, і пан Верхратський мусив йому довго “толкувати” значення того слова.

Всі спроби пана Драгоманова завернути Івана Верхратського (цьому автор присвятив більшу частину своєї брошури) на “нову дорогу” були марними, але це легко йому вдалось зробити з “частию рускої молодежи університетської”. Той же ж Драгоманов ще й осмілювався обезславити його, Івана Верхратського, у своїх спогадах про Галичину, назвавши його, Івана Верхратського “яко неуступного консерватиста і на одно розказане мною в горі привів на доказ моїх ніби то вспятних думок”, а згадку про Івана Верхратського закінчив словами: “Чоловік здібний, але закопав свій талант”.

“Коли гасла Драгоманові, а між ними нищене всяких авторитетів, — пише І. Верхратський, — прийняли ся межі рускою університетською молодежію, а іменно межі рухливішими робітниками газети літ. “Друг”, тогдішні 18—20 літні молодяки постановили обвалити всі авторитети галицько-руські. Кого-ж побачили на переді? Ото-ж ті молоденькі “гетьманики-народовці” узріли в першій ряду мене. По їхній думці найпершим і найважнішим ділом було напасти на мене. Тож в “Друзі” почали мене нападати, що-б 30-літнього “старця” винести на “Тайгет”. Совісно оброблені твори народовця писані в народнім язичі починають обруговувати. Правда, що всі ті “критики”, з виємом одного Івана Франка, самі ледви потрапили зліпити яку руску статю, а стихів таки і не вшкварили. До наруги і безчещеня однакж таки ще у них взяла ся охота. В тих то “критиках” не мож було дошатрити якої небудь критики; обругавши і обсміявши загальниками ціле видане, они на показ виписали одну коротку поезию і звичайну з російского якого автора кілька стихів для показаня, що ніби то писане ними критикуваного автора нічого не варте. Хоть і як штубаче тоє критиковане, таки по части оно причинило ся до спаплюженя тих писаній, котрих і так межі публікою не було багато. Рідко хто основнійше слідив, переважно навіть і не читано тих поезий, вистарчило, що їх там десь скритиковано а властиво обругано. Коли на примір байки Глібова розхвалювано, мимо що більша часть тих баек навіть не годить ся, щоб була печатана, байки мої стріли взагалі саме у народовців дуже непри-

хильний приєм. Подібно і другі мої стихи. Про мої толкованя я тут говорити не буду. Смішно би було, если-б що до языка хотів у "Друга" учити ся".

Іванові Верхратському геть не сподобалося, бо виглядало "зовсім гидко і мерзко", коли "зарозумілі молодики", яких 18—20 літ, почали нападати на нього та подібних йому людей, "що трудилися для справи вже тогді, коли молодяки ще лізали рачки". Тому й виступив він проти "Друга". Бо де міг навчитись мови такий "голоус" як Іван Франко, який "вчився у гімназії польській, руского викладу, крім на годині релігії, і руского языка, яко предмета надобов'язкового, він там не чув ніколи". Та мова є між народом і її "треба було мозольною працею віднайти, упорядкувати і приладити". Того молоді й Іван Франко не зрозуміли і "давай паплюжити саме того, котрий праведно і чесно трудився для придбання підвалин". Іван Франко вже тоді виявився таким, що "високо гнув кирпу".

Виступ проти "Друга" редакторам не сподобався, вони хотіли притягнути Івана Верхратського до відповідальності за наклеп, але до того не дійшло. Надто високим був авторитет Івана Верхратського, і "молодики" відступили. Однак, як виявилось, не забули про нього, хоч він переїхав до Станіславова і там продовжив ту роботу, яку робив раніше. Його праця, зокрема випуск газети "Денниця", знову була піднята "молодиками" на сміх. У журналі "Світ", видавцем і відповідальним редактором якого був Іван Белей, якийсь Роман Розмарин просто насміявся над його тріолетами, підписаними псевдонімом Любарт Співомир.

У "Світі" Іван Франко в статті "Огляд української літератури за 1880 рік" легковажно і згідно бовкнув про "Денницю" і про "Замітки про взаємини руского языка і народної літератури". Ті "Замітки" проте похвалив покійний Омелян Огоновський, якого Іван Верхратський вважає справжнім критиком, бо Іван Франко, "вправді легко береся до всякої критики, але скрізь проявляє в его "критиках" тріскота, зависть, злість і злоба".

"Сему всему, — писав Іван Верхратський, — виновата точність, витревалість і правдолюбність п. Івана Франка, нашого славного мазуна, котрий має себе за первостепенного у нас критика, а єсть лише брехливим і завистним многобайком радим славити себе самого.

Але се все не виставало ще для п. Івана Франка. Він хоть і не писав проти мене дальше, так все голосив, що "Денниця" була то часопись вспятна (або як він каже: ретроградна). В "Літературно-Науковім Вістнику" за р. 1901 (том XV.) він напечатав, що "Денниця" була струхлятиною, як і всі народовецькі газети, що тогді у нас виходили".

І на тому не кінець:

“Если п. Іван Франко писаня тих писателів сміє називати струхлятиною, то хиба він сам стухлий “поступник”, якому все, що не по его так часто сківіреній мисли, видає ся скривленим”.

У своїй брошурі Іван Верхратський навів досить багато віршів на патріотичні та еротичні теми і демонстрацію їх закінчив словами: “Доволі! Треба пригадати, що поезії ті були написані р. 1880., в час, коли у нас мало хто займав ся рускою літературою, а предся і нині ті поезії легко читають ся. Коли-б ті поезії були написані в німецькім язиці, то і в літературі так високо образованій, як німецька, були-б вони для язика і старанної форми цінені. Та годі! Я написав ті поезії та тогді я не найшов читателів, лише завистних критикоманів, котрі тих поезій не читали, тільки їх з гори порікали, обсміяли і обругали. О тім, що де котрі форми поетичні я первий ввів на Галицькій Русі, они навіть не згадали. Впрочім як було читати мої тріолети наприклад такому п. Роману Розмаринови, котрий так пильно (?) селебезував сонети Петрарки?”...

Через деякий час Іван Верхратський знову приїхав до Львова, займався наукою і в 1891 році опублікував у календарі “Просвіти” статтю “Мотилі, шкодники господарству”. Давні молодяки вже стали мужами, а “навіть безусий перше п. Іван Франко украсився тепер вусом, хоч правда дуже коротким”, а давні товариші Івана Верхратського “посивіли та з’отяжіли”. Та народ літературний на святій Русі, як твердив Іван Верхратський, без пустої сварки жити не може. От і зачепили Івана Верхратського. Приводом для сварки стала публікація Іваном Верхратським статті Ватрослава Ягіча “Звідки взялася назва Бойки” в “Архіві для слов’янської філології”. На статтю відгукнувся Омелян Партицький, що дуже не сподобалось Іванові Верхратському, а відтак “вплівся” й Іван Франко своїми приписками до статті Володимира Охримовича в журналі “Жите і Слово” за 1894 рік, І книга, стор. 146—149, “щоби знов показати, що ніби держить пальчик на живчику всего умового житя Русі-України”.

Іван Франко також виповівся стосовно походження назви “бойки”, але це не сподобалось Іванові Верхратському. “Хоть і заговорив, — пише він, — в ролі суперарбітра, я прочитавши его замітку махнув рукою: горбатого і могила не справить!”

Особливо розлютила Івана Верхратського стаття Івана Франка про Івана Гушалевича, надрукована 1903 року в “Літературно-науковім віснику”, і зокрема те, що писав Іван Франко про його пісню “Мир вам, браття”. І все через те, що, на думку Верхратського, мав зависть Іван Франко до Івана Гушалевича.

“В р. 1848. написати “Мир вам братя”, — писав І. Верхратський, — мимо всіх сторін уємних тої пісні, хто зна, чи не було на той час більше, як “Не пора” в наших часах. До того-ж в співанці “Не пора” не всюди такий то гладкий стих, як п. Івану Франку здає ся. І так в 2. строфі находимо: “не пора за невігласків лить свою кров” виражене штучне і тяжко зрозуміле. Старословенське невіглась imperitus, ingratus перемінено на “невігласок”, але того “з’українцєня” старословенського слова многи з наших “Українців” навіть не зрозуміють. В 3. строфі читаєм “прапо’р” місто “пра’пор”, що також не конче підносить чистоти сеї пісні. Так п. Іван Франко, хоть і завидний самохвалько, признати мусить, що его пісня “Не пора”, в наших найновіших часах написана, не вільна від замітів.

Всю діяльність Івана Гушалевича оцінив п. Іван Франко широко і зовсім не прихильно, а при кінці намістив (як п. Іван Франко каже) відпис автографу: “Поезії И. Н. Гушалевича печатаны въ Львові 1879., посланого імовірно до “Московскихъ Відомостій”. Се оголошене тої рецензії єсть гарним свідоцтвом таланту п. Івана Франка, вправді не яко критика, але яко полицейского чиновника...”

Відносини між Іваном Франком та Іваном Верхратським, який вважав себе диктатором в царині української мови (зрештою, того терміну він не вживав, а завше писав “руський язик”), ставали щораз гострішими. Іван Франко категорично виступив проти тієї мови, якою писав Іван Верхратський свої наукові твори. Івана Франка винив Іван Верхратський в тому, що він намовив членів НТШ не друкувати вищого курсу “Зоології”, над яким автор працював у 1900—1903 роках, через те, що йому, Іванові Франкові, не сподобалась мова книжки...

Тільки тепер, вже при кінці брошури, Іван Верхратський виповів усі жалі своєму колишньому учневі:

“На тім би вже нам закінчити. Не буду тут багато говорити п. Іванови Франку, любезному своему ученикови, котрому я був таким професором, яким би для рідного сина не міг бути лучшим. Справди трудно найти таку зависть і ненависть у ученика, котрому лише добро робило ся. А ще і надто: не тільки п. Іван Франко був моїм учеником, але і трєх его синів ходило підо мною, і для них був я учителем як отцем — хоть і знав, що їх батько п. Іван Франко з “вдячності” ненавидить мене, бо “доброту” батька на синах карати, уважаю нікчемним. Тепер п. Іван Франко вже мене не потребує, то-ж в его серденьку лише злість і ненависть для мене, котрої вже закривати не потребує, а здавалось ему, що буде міг брехати на всі заставки і я зовсім нічого, так як і доси, ему не відповім.

Та дехто може замітити, таки то оно переборщене від свого бувшого ученика жадати, що-б він зовсім ділав по напрямі учителя. Того ніхто не жадає. Приміром власне довідний я сам. Бл. п. Іван Гушалеви́ч був моїм катихитом. Вправді був він для мене, як і для всіх моїх колегів, справедливим; осібної ласки однакож не зробив мені жадної, впрочім такої я не потребував; але я оціняю его ділане яко катихита для цілої молодежи, его розумну любов для учеників і его щире занятє іменно тими учениками, котрі потребували піддержки і заохоти. Тому то я все почитаю его память і з глибокою почесністю відзиваю ся про него. Але таки що до питання язикового я зовсім иншого мніня ніж покійник. Мимо те я все, що Іван Гушалеви́ч зробив для галицької русчини придатного, вельми ціню і тішить мене кожда удала его праця.

Зовсім инакше п. Іван Франко; він не соромить ся против давного свого учителя, проти учителя трех его синів, не тільки в письмі ворожо виступати, але навіть злобно **брехати**.

П. Іван Франко був підо мною лише три роки: в другій, третій і четвертій класі гімназійній в Дрогобичи, де я ділав на него совістно і він хорошо розвивався. Потому перенесено мене на моє старане до Львова. Опісля п. Іван Франко підляг зовсім иншим впливам, а на університеті у Львові знов иншим. Хоть і як оказав ся він мені невдячним, я забув те все, і думав, що то недосвідчена молодість у него бурхає. Все прощане з моєї сторони здалось ні до чого; п. Іван Франко, яко старий чоловік, показав ся тепер так злосливим і завистним против мене, як перед 30 роками. Єсли п. Іван Франко від почину свого виступу був незвичайно зарозумілий і зухвалий, так тому не подивуєм ся, коли зважимо, що судилось ему виступати в Галичині межі Русинами, котрі, іменно 30, а навіть 20 років тому назад, були менше розвиті і всяким екстраваґанціям п. Івана Франка не лише не противили ся, а навіть їх уважали "геніяльністю". Те так его роззухвалило, що він почав кида-ти ся на ріжних наших людей (народовців), котрим завидував навіть те скромне імя, яке може мати руский письменник в Галичині (і так **Масляка** споганив, бо чув, що таких історичних дум не годен написати, **Грабовича**, котрого повісти не дали ему спати, і инших), а навіть і з чужих літератур почав чіпати геніев пр. Мицкевича і Шилера. Оно то і смішно стає, коли такий "великан", як Іван Франко, стає висміювати світового поета Шилера, приводячи з его поезий місце злосливо вирване, а те свідчить, що цілости або не прочитав, або не вспів зрозуміти".

Все нагадав І. Франкові його вчитель. Навіть габілітаційну лекцію, виголошену 18 лютого 1895 року у Львівському університеті. "П. Іван Франко, — писав І. Верхратський, — про Тараса Шевченка так вира-

звився: "В своїй боязни (!) перед мальованем різких конфліктів між людиною і людиною поет доходить до комізму (!), бо коли н. пр. хоче показати нам в Яремі страшного месника і мучителя, то не вміє про него сказати нічого страшнішого над те, що він "на ножах і днює і ночеє" і що він "мертвих ріже, мертвих віша, палить". **Зовсім як той козак з народного анекдота, котрий хвалив ся, що вбив Татарина, відтявши єму руку й ногу, але голови єму не відтяв, бо її у него не було.** Се глупе виражене п. Івана Франка стоїть зовсім на тім самім рівні дотепу "як коли малий уличник покаже вам язик" а навіть єще гірше. П. Іван Франко ніби хвалячи Шевченка виражає ся про нашого генія, мовби який хлопак ремісничий жартуючий про якого дурника. Певно такого викладу ще не було в нашім університеті, а zarazом і такого збезчещеня нашого генія устами "народовця". Нічого би не мали, коли-б прелегент скритикував навіть острійше самого Шевченка — хоть се для виказаня стійности "Наймички" не конче було потрібне — але дозволити собі на такі кпини, як п. Іван Франко, се предся за багато! Охочі Івана Франка боронити скажуть: та то правда, він завинив тут, та треба узгляднити у него брак одвітного вихованя: він не хотів образити нашої народности, вирвалося єму се зовсім мимо волі так собі. Виразити ся тим способом про Шевченка чоловікови, котрий габілітує ся на університеті, се річ не чувана; не поможе тут "брак вихованя", бо маючи викладати про Шевченка, він повинен добре розважити, що може уйти, а що ні, що єго говорене в данім випадку дотикає цілий народ. Чому так п. Іван Франко виразив ся, нам зовсім понятно. Славі Шевченку, хоть він не межи живучими, завидує; та мусів єго похвалити, хоть се не було єму принятно; тому хотів він по можности єго задернути, щоби звернути увагу на своє бистроуме. Маючи тую ціль на оці, він забув на все инше, і про те виразив ся так грубо, тривіяльно.

Зависть п. Івана Франка виявляє ся навіть до людей, з котрими він жив у тісній дружбі, если єго непокоїть їх "слава". І так приміром Михайло Павлик був єго другом, котрий йшов з ним разом durch dick und duenn (у вогонь і воду). Новійшими часами при обходженю єго ювілея Іван Франко навіть пожертвував 100 корон на фонд свого друга. Але вскорі роздумав ся инакше. Правда щодо творів літературних ніхто не буде рівняти Павлика з Франком, але щодо чистоти характеру і сталости переконаня мусять і ті, котрі зовсім иншої думки ніж п. М. Павлик, признати, що то чоловік, котрому під тим взглядом нічого закинути не можна. То не така вітрова хоруговка як п. Іван Франко. Ото-ж п. Іван Франко бере ся "розкривати" жите п. Михайла Павлика. Іменно твердить він, що Павлик видаючи газети соціалістичні не

зовсім поступав чесно, а Ковалевский, що дав п. Павликові 2. 000 золотих на цілі партії соціалістичної, потом приїхавши до Львова і побачивши господарку Павлика его грішми (за аркуш газети платив п. Павлик 16 золотих в печатні!), так дуже згриз ся, що за два роки помер ражений апоплексією! Шкода тільки, що правдолюбному п. Іванови Франку ніхто не повірить на его чесне слово! “З’іванофранчив” свого друга, та его поступоване кожний назве негідним а его бистроумні заміти “діввацькими або штубацькими”.

Найде ся може який молодик, що п. Івана Франка тепер пожалує, бо коли минуло ему 50 літ, ніхто не обізвав ся для звеличання “великого” чоловіка, прошла тота річниця зовсім незамітно. О, правда! п. Іван Франко дуже нещасливий. Насміяв ся, накпив собі трохи не з всіх діятельніших народовців, обругав найщирших патріотів, обсміяв і обхулив священиків, а народовці за тоє почили его за житя в сали засіданій Н. Т. Шевченка портретом. Вправді той портрет не так представляє его, як він дійсно виглядає, а так, як коли-б він дійсно був красавцем на всю околію; та те бачите нічого, се ще збільшує его “славу”. “Руснаки! Українці! ха-ха! сих можна спаплюжити, як хочеш, а будуть мати перед нами морес, ще легше нас слухати муть!” так відай думав п. Іван Франко дивлячись на свій розкрашений портрет!

Себе вихваляти п. Іван Франко все має на думці, хоть би се сталось коштом других людей, котрих в загалі зовсім не цинить. От і тепер приводячи “студії над Українськими народними піснями” (Записки Наукового Товариства імени Шевченка. 1907. II. В. на стор. 40.) він пише:

Ніжки мої біленькі,
Не мати вас умиває,
Пісок пальці розідає, (властиво: роз’ідає)
Кровця пуки (?) заливає.

“Цікаві тут слова “пуки” може помилка замість “путі”, дороги і пр.” П. Іван Франко не зрозумів “пуки”, а если-б списователі тих пісень жили, то-б їм добре за се змив голову (“пуки” він, Іван Франко, сего не розуміє! то зле списано, очевидно помилка невдатних списователів!); але они вже не живуть, то-ж шкода їх займати, і так Івану Франку они пошкодити не можуть. Однакож все таки нагода почванити ся великим своїм знанем і ерудицією, тому дав знак питання при слові пуки і замітив “цікаві тут слова etc. Тим часом показав тою своєю “дотепністю”, що зовсім не зрозумів тих стихів: пуки значить: пучки, кінці пальців

Кровця пуки заливає

єсть зовсім добре, а зовсім безтолково було би змінити на "пути" або як п. Іван Франко пише: "путі". Так то чудесне слово "замість" нічо не помогло і не покрито **незнання п. Івана Франка**. Пропонована поправка п. Івана Франка лише би попсовала всю поезию цілого стиха, котрий дише чистотою і легкою понятністю".

І цього ще не досить. Є продовження:

"Так пізнали ми поволі п. Івана Франка. Зарозуміість така, якої не найдете безпечно в цілій Галичині, охота блесіти, охота всіх тих, котрі єму видають ся небезпечними ривалями, опаплюжити, споневірати, если тільки думає, що те єму до єго ціли придасть ся. Правда кількох не спаплюжив доси: то ті, що єму з ріжних причин без'условно і сліпо клонять ся, або ті, котрих він вправді сердечно ненавидить, але на разі не сміє їх чіпати (Василь Стефаник). Радби всіх критикувати і обсміяти; тим часом в єго письмах найдете споро виразів польских а декуда і московских а також і шкодливих, зле утворених неольогізмів.

В многих зглядах проявляє п. Іван Франко більший талант на примір в повістях, як в образках з життя робітників бориславских і пр. Натомісць стихи пише инколи досить слабї; але нераз удасть ся єму написати і стих добрий, однак з того не впливає, що би він мав право паплюжити всіх тих стихописців, котрі єму не по нутру, бо они не суть великими поетами.

І п. Іван Франко не єсть великим поетом, а предся дуже немудро би було порікати єго за те, що пише стихи. Най пише, коли має охоту. З єго праці таки буде хоть в части користь для нашої літератури. І в инших літературах бувають добрі поезії, котрі приносять загалу пожиток, хоть їх авторів годі уважати великими поетами. Новійшими часами п. Іван Франко розстрілив своє ділане на дуже розличні (або як стережучись неольогізмів каже: ріжноманітні) поля, всуди хотів би бути першим, що таки йому не вдає ся; через те роздроблюване своєї діяльності він ослабив свою силу а заразом збільшив і без того свою велику зарозуміість думаючи, що о всім може говорити. Тож най стратить огидну буту свого серця, най християньска покора і скромність поселить ся в єго груди, най старає ся ставати все совершенійшим, а тогді Господь на него **сил изліє много**".

"П. Івану Франку, — запевняє нарешті Іван Верхратський, — я все давнійше простив, і колиб він новійшими роками не зачіпав мене, був би мовчав до гробу. Та коли він укріпивши свою позицію в Науковім Товаристві ім. Шевченка, взяв виступати проти мене, свого бувшого професора, так як перед 30 літами, я рішив ся проговорити і виказати всі єго "чесні" вчинки. Довідавши ся, що я працюю коло висшого курсу зоології, він ніби то "безсторонний" критик в Л. Н. В. р. 1901. (див-

ним дивом я добачив се доперва при кінці 1902. р.) згадав про “Денницю” яко про “струхлятину”, щоби мене під час ладження моєї книжки, о скільки мож, як він думав, знеохотити; р. 1903. він згадав в записках Наукового Тов. ім. Шевченка злосливо про мій “Одвіт п. О. Партицькому etc.” саме перед сороклітєм моєї літературної праці, а в 1905. р. в “Літ. Наук. Віст.” в статі незвичайно грубіяньській, простачій і брехливій напав мене порікаючи мою брошуру: “Правда в очи коле” — а дальше р. 1906. виступив против печатаня зоології (розуміє ся, він “нічого”, тільки виділ Товариства ім. Шевченка так ухвалив!), чим заподіяв шкоду властиво не мені, бо мені з випечатаня зоології не вишла б жадна користь, а народній справі, котра від пустого говореня про “ураїнський університет” не зискує нічого. То новійші затї п. Івана Франка. Щоби своїй злосливій роботі надати якусь підставу, голосить п. Іван Франко, що я нічийх заслуг не оціняю, що я нікого не виджу, окрім себе і таке инше, що все віднести би хіба до него самого. Сучасною критикою, до того еше визиваючою, я не займаю і не займав ся. Єсли звернув в своїх фейлетонах увагу на невдалі вирази, уживані декуди в наших письмах, то ніколи не нападав лично наших писателів; сказав по просту ті а ті вирази уважаю за злі, можете мої уваги прийняти або ні. Тим я о ціле небо ріжню ся від гуртковців, котрі критикуючи під зглядом язиковим не раз дуже несправедливо, лично нападають авторів, а свої часто так дуже схиблені мнія, подають яко єдино можливі. Впрочім для якої цілі я мав би критикувати злобно наших людей? Очеvidно тут ціль переважно материяльна має ся на оці; додатково також має вагу загальна власність “людського серця”. Я відтягнув ся від всего, лише не від праці, з котрої для мене користи ніякої. А може у мене які пляни високі і тайні?

Маючи 62 рік і діткнений до того тяжкою хворобою чи можу мати для себе надії великі?

Для мене се не велика приятність тепер, що так скажу, перед гробом картати свого бувшого ученика, котрого я в своїм часі вів з такою любовю. Ледви можу се повірити, що мій давний ученик, котрого також і трех синів учив, виступив проти мене так негідно і так брехливо, та що в засліпленій люти, бачучи лише своє власне я, споневірів загальне добро народне, а навіть звичайну людяність.

Ві Львові 17. серпня 1907”.

Не зберігся жоден лист Івана Франка до Івана Верхратського чи Івана Верхратського до Івана Франка. Можливо, їх і не було.

Не був Іван Верхратський на похоронах Івана Франка. Ніколи йому не пробачив...

Розділ IX

РЕАЛЬНІСТЬ І МРІЇ

Розважались учителі, розганяючи життєвий смуток і не знаючи, до чого приклястись, розважались і учні, хоч знали, для чого вони ходять до гімназії і за що їх батьки платять гроші. Як правило, за навчання в гімназії завжди платила менша частина учнів. Так, у 1871/1872 навчальному році, тобто коли Іван Франко був у п'ятому класі, із 282 гімназистів за навчання платило 123 учні, не платило — 159 (Там само, ф. 178, оп. 3, спр. 121, арк. 124). Цього ж року десять гімназистів одержували стипендії.

“Розуміється, — писав Іван Франко в “Гірчичному зерні”, — не бракувало й пиятик, хоча на честь учеників треба признати, що їх пиятики, хоч голосніші та шумніші, були загалом рідші й приємніші від професорських. Ученики розмовляли, співали пісень і розходилися найдалі о одинадцятій, випивши хто дві, хто три або чотири склянки; випадків, щоб ученик упився до нестями, щоб сидів у шинку цілі ночі або п'яний плентався по вулицях, я не тямлю. Та й то в пиятиках брали участь переважно сини заможніших родичів; бідніші ходили до шинку рідко та й пили мало, бо не мали за що”.

Зрештою, й тих шинків не було багато. Один з них зберігся до сьогодні на тій самій вулиці, що й нормальна школа, тільки внизу, де починається знаменитий своїм болотом бориславський тракт. Та й ті гостини в пиварнях, як зауважує в своїх спогадах з гімназіяльних років Іван Франко, належали “до невинних розривок” у житті гімназистів.

Цілоком іншої думки про ці розривки була Крайова Шкільна Рада. “В останніх часах, — писалось у листі до директора гімназії М. Куровського від 9 січня 1871 року (Там само, спр. 757, арк. 10—12), — Дрогобицька гімназія уславилась тим, що учні курять, п'ють, грають у карти, ходять в шинки, публічні будинки, втікають з лекцій, сперечаються з учителями”. Враховуючи такий стан, Крайова Шкільна Рада вимушена була звернутися з окремими відозвами і до вчителів, і до учнів, щоб попередити і одних, і других, що такий стан є ненор-

мальним, і вона буде вживати якнайстрогіших заходів, щоб навести в гімназії порядок.

Вік учнів був різним. Так, у першому класі 1871/1872 навчального року тих, хто мав 10 років, було двоє, 11 — семеро, 12 — шістнадцятеро, 13 — шестеро, 14 — десятеро, 15 — шість, 16 років — один і один мав 17 років. Для порівняння — цього ж року у восьмому класі 18 років мало троє гімназистів, стільки ж гімназистів мало 19 років, 20 років мало п'ятеро, 21 мало дев'ятеро, 22 — четверо, 23 — троє і 25 років — один (Там само, спр. 121, арк. 123).

Іванові Франкові в першому класі було одинадцять років і, відповідно, у 1875 році, коли закінчував гімназію, було дев'ятнадцять. Такого віку, як він, у класі були лічені одиниці. Не дивно, як писав у спогадах Іван Франко, що хлопці крутили романси зі служницями, ученицями дівочої школи, а то й "били клина" до вчительських жінок і робили це вельми успішно. Не дивно, що про свої "успіхи" оповідали один одному на уроках. "В класах і поза класами, — пише у спогадах І. Франко, — йшли між старшими таємні, уривані шепти, сміхи та жарти, повні натяків, очевидно масних і незрозумілих для нас, "дрібноти".

30 липня 1870 року директор гімназії М. Куровський повідомляв Крайову Шкільну Раду (Там само, спр. 757, арк. 1) про те, що учень шостого класу Юрій Сербин, що мешкає на квартирі, не тільки сам вчащає до шинку, але тягне туди і своїх товаришів і приучує їх пити. Дійшло до того, що Сербин виїхав з Дрогобича в невідомому напрямку, щоб лікуватись від якоїсь ненормальної хвороби. Вчителі постановили Юрія Сербина в гімназію на наступний рік не приймати, а тим, хто волочився з ним по шинках, поставити погану ноту з поведінки. Директор просив Крайову Шкільну Раду затвердити це рішення вчителів. У цьому ж листі директор прохав також затвердити рішення вчителів поставити погану оцінку з поведінки і трьом гімназистам, які замочували в шинку свій екзамен зрілості.

Курили гімназисти не тільки на вулицях чи в шинках, їм вистачало нахабства курити в гімназії і приучувати до цього "дрібноту". Таких порушників дисципліни карали, як правило, арештом на 16 годин у камері, яку "обладнали" між кабінетом директора і фізичним кабінетом. Але це мало допомагало. Дуже злісних курильників після декількох таких арештів у камері виключали. 1870 року за куріння було виключено Гонека Йоффа (Там само, спр. 757, арк. 5).

Траплялось, що після відвідин шинку гімназисти ставали некерованими особами і витворяли бозна-що. Горілка додавала їм охоти до бійок один з одним, з вуличниками, солдатами полку, що розквартирував-

ся в Дрогобичі, а часом вони вчиняли дебоші й вдома. Ян Принц у 1870 році за ходіння до шинку і зле обходження з мамою був караний на перших порах 16-годинним арештом, але це нічого не допомагало. 29 червня 1870 року, — повідомляв М. Куровський Крайову Шкільну Раду (Там само, арк. 6), — прибігла мати Яна Принца, бідна вдова, о 9 годині ранку до директора “з проханням ратунку”, бо син тягав її за волосся і бив, аж прийшлося квартиранту, також гімназисту, Погорецькому відривати його від мами. Слідство у цій справі провів отець Торонський у присутності вчителя Антоневича. Ян Принц не заперечував, що “мастив” маму, але й мама добре йому підбила око.

Яна Принца директор виключив, але, вчувши про це рішення, мати прибігла в гімназію і просила не робити цього.

Однокласник Івана Франка в четвертому класі Август Домбровський прийшов у Дрогобич із Самбірської гімназії, звідки його виключили за погану поведінку. Але в Дрогобичі він і не думав поправитись. Як повідомляв М. Куровський, він грав у фербля (гра в карти — авт.), заражав тим інших учнів, обігрував їх, курил файку, пив горілку, водив дівок, — словом, став дуже поганим прикладом для інших.

Подібним чином вів себе його однокласник Ян Кілар. Він ходив до Ряшівської гімназії, бо звідти йому було близько додому, але був виключений і ходив до Самбора, але поскільки за таку ж поведінку був вигнаний і звідти, то тепер опинився в Дрогобицькій гімназії. Він виявився великим спеціалістом по грі в фербля і обігрував весь клас. Подібні випадки траплялися часто, тому директор М. Куровський, щоб на майбутнє зайвий раз не турбувати високу Крайову Шкільну Раду, звернувся до неї з проханням дозволити за відвідини шинку, цукерень, публічних домів (звичайно, після докладного розслідування) виключати з гімназії без повідомлення і згоди на це високої Крайової Шкільної Ради. За куріння файки просив М. Куровський, замість передбачених вісім годин, 16 годин арешту. За гру в карти — виключення.

Висока Крайова Шкільна Рада на це погодилась і в своїй відповіді М. Куровському від 9 січня 1871 року (Там само, арк. 10) дозволила йому робити, що він просив.

Проте було ряд нестандартних випадків, через які треба було радитись, що робити, з Крайовою Шкільною Радою. 20 квітня 1872 року М. Куровський доносить високій Крайовій Шкільній Раді, що учень другого класу Гюго Доллер на уроці безсоромно займався онанізмом. Поведінку бідного Гюго розглянули вчительські збори (Там само, спр. 232, арк. 79), які прикликали опікуна хлопця пана Григорія Добржинського і зажадали від нього лікарської довідки. Діставши довідку, що з хлопцем

все гаразд, вчителі вирішили перевести його на приватне навчання, щоб від нього інші хлопці не набрались поганих звичок. Крайова Шкільна Рада схвалила таке рішення збору вчителів.

Майбутньому директорові вже не доводилось з будь-якої причини звертатись аж у Львів, бо він міг справу вирішити на місці. За цим, що так сталося, можуть жаліти хіба дослідники, бо від того часу у фонди Крайової Шкільної Ради перестануть надходити різні донесення стосовно порушення дисципліни, моралі та "обичаїв".

Цю традицію підтримали й наступні директори, які тільки вказували, що такого-то поточного навчального року було з гімназії виключено стільки-а-стільки гімназистів за аморальність чи за щось подібне, а стільки-то посаджено в "кабінет" під арешт за куріння файки. Дивна ситуація — усі порушники дисципліни, що згадувались у донесеннях Матеуша Куровського, якого Богдан Лепкий вважав об'єктивним директором, бо він не робив особливої різниці між поляками та українцями, були виключно поляками. Українця не було жодного. Б. Тшасковський, що був гарним директором Дрогобицької гімназії, пояснив би цю ситуацію дуже просто: хлопцям не було куди подіти енергію. От раніше було куди. Директор організував маївки, всі горіли ідеєю звільнення батьківщини від австрійської займанщини, всі готували себе до великого чину, — а тепер? Давно минули ті часи. Тепер вже парламентар не йде до військових, що мирно прогулюються коло костюлу Варфоломія під тінню старезних лип з дрогобицькими панянками, і не виповідає їм війну, як це було раніше. Австрійський і польський загарбники знайшли спільну мову і тепер разом деруть шкіру з українців Галичини. Гімназія мала хіба те завдання, щоб прибити українця настільки, аби йому в голову ніколи не закрадалась думка, що він господар цього краю, а всі решта: і оті австріяки, і оті чванливі поляки — лишень зайди і не більше. Їм треба було не тільки показати, але доказати, що їх мова, так звана русинська, ніяка не мова, а сільський діалект польської, і та мова не має жодних перспектив та й годиться вона для села при роботі коло худоби та гною. А от тим, хто вчився у Дрогобицькій гімназії, потрібно якнайшвидше забувати той дикий сільський діалект і прилучатись до матірної, тобто "мацежинскей" мови, яка має літературу, в якій сяють такі імена, як Адам Міцкевич, Юлій Словацький! Всіх, хто заважає цьому зближенню, — геть з дороги. Геть таких учителів, які сіють у головах учнів інші думки!

Учні проте знаходили способи звільнити енергію не тільки так, як доносив у своїх рапортах М. Куровський Крайовій Шкільній Раді, але й в інший спосіб.

“У нижчій гімназії, — писав І. Франко у спогадах, — ще до мого часу держалася стара єзуїтська традиція — періодичних бійок з жидами. Сезон тих бійок припадав особливо на місяці червень і липень, час річної купелі. Над рікою в часі купання, звичайно в п'ятниці та суботи, бували бійки, які не раз кінчилися й тяжкими каліцтвами, особливо від обопільного обкидування каміннями. Давніше брала участь у таких баталіях і вища гімназія, — се було в пору, коли в вищій гімназії були переважно дорослі парубки, що в тих бійках шукали виходу для своїх молодих сил. Коли я дійшов до вищої гімназії, там було вже “дрібніше” покоління і бійки з жидами вийшли з моди”.

Були ще інші способи відвести душу. “Розуміється, — писав І. Франко у цих же спогадах з гімназіяльних часів, — був іще співацький хор, без окремої організації, який складався з учеників вищих клас, охочих та здібних до співу. Сей хор із природи речі був виключно руський, бо ученики латинського обряду, що ходили на Службу Божу щонеділі та свята до латинського костьолу, слухали там гри органів та співу органіста і не потребували свого власного хору. Русини Дрогобицької гімназії за моїх часів мали досить гарний хор, якого традиція тягнеться ще від часів, давніших від моєї шкільної науки. За моєї пам'яті, ще з нормальних шкіл, диригентами гімназіяльного хору були Стеців, Ничай (теперішній директор “Народної торгівлі”), Шипайло, що вчив мене також початкового нотного співу, Янишин і нарешті мій шкільний товариш Кароль Бандрівський. Із визначніших співаків, що за моїх часів співали в дрогобицькім гімназіяльнім хорі, згадаю ще басів Танчука та Коростинського, тенора Закревського, пізнішого оперного співака в Москві, рік чи два мого шкільного товариша з нижчої гімназії, Демкова, що покинув гімназію, не скінчивши її, наслідком секатур з боку о. Торонського та Гапановича”.

До цих слів Іван Франко ще додасть у вступному слові до збірки “Рутенці”, що його і його товаришів учив співу Тиханський, а “основателем того гімназіяльного хору був Стеців, що прийшов до Дрогобича з Перемишля, де при гімназії вчив співу Нанке, німець, що полишив по собі деякі композиції також руських церковних співів. Стеців, прибувши до вищої гімназії до Дрогобича, зібрав деяких шкільних товаришів, здібних та охочих до співу, навчив їх початків нот і таким способом оснував ученицький хор, якого традиція тяглася до моїх часів і далі”.

Скарга Івана Франка на відсутність у Дрогобичі порядної бібліотеки справедлива тільки почасти. Бібліотеки в місті не було, але була при гімназії. Точніше, було навіть дві бібліотеки. Одна для вчителів, а друга для учнів. На час відкриття гімназії учительська бібліотека

нараховувала 292 книжки та 20 альбомів нот. Все це були книжки для вивчення шкільних предметів. Жодної книжки з художньої літератури, крім трьох книжок польською мовою: Cegielski "O słowu polskim", "Nowa waluta austrjacka" і "Słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski Lukaszewskiego"... 75 книг грецьких авторів для шкіл і 72 книги римських. Також для вправ у школі.

Бібліотека для школярів нараховувала 151 книжку на 61 учня. Серед них також були три книжки польською мовою: Mroziński "Pierwsze zasady języka polskiego", "Karol Wielki i Witukind", "Filozof bez ret...". Бібліотека поповнювалася книжками як могла, і в 1871 році вчительська та учнівська книгозбірні нараховували 1656 книжок. Цього року в школі було 15 учителів і 334 учні. У 1872 році 435 книжок подарували учні.

За випожичання книг треба було платити. 45 бідним учням книжки відпускались з дозволу директора безкоштовно. Це було в школі 42 мапи, один глобус і 17 атласів (Там само, спр. 234, арк. 87).

Наступна інформація про бібліотеку стосується 1876 року. Вчительська бібліотека, як свідчать дані "Sprawozdania dyrekcji s. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1876", нараховувала 2116 томів, 650 зошитів, 142 ілюстрації, 54 мапи і 13 атласів. Серед книжок, які були придбані цього року, знову ж таки були бібліотека класичної літератури, трохи німецьких книжок та література на польській мові. Жодної книжки українською мовою.

Бібліотека для учнів нараховувала 553 книжки і 26 зошитів. Цього року бібліотека отримала в дарунок єдину українську книжку В. Ільницького "Стародавня Теревовля".

Бібліотека для вбогих учнів нараховувала 143 книжки шкільних підручників, якими ще користувалися учні, та багато таких, які вже вийшли з ужитку. На придбання літератури міська рада виділила 101 злотий 5 центів, з фонду допомоги учням надійшло на придбання літератури 9 злотих 30 центів, а також 19 злотих 89 центів надійшло з фонду добродійки Розалії Яхневичівної.

Крім Юлія Турчинського, як згадує Іван Франко, ніхто з учителів не мав своїх бібліотек. Зрештою, бібліотекою Юлія Турчинського гімназисти користувались недовго. Карло Бандрівський у своїх спогадах стверджує, що коли про це дізнався директор гімназії М. Куровський, то заборонив учителям утримувати в себе читальні. Не мав довіри пан директор до приватних бібліотек і до Юлія Турчинського, який брав участь у повстанні 1863 року. І даремно не мав, бо опісля Юлій Турчинський з подачі намісництва став директором у Станіславові.

“Читання газет, — писав Іван Франко в “Гірчичному зерні”, — було, здається, навіть заборонене шкільними правилами, і я пройшов цілу гімназію, не читавши зовсім газет, з виїмком “Друга”, що зачав був виходити 1874 р. і друкував мої вірші. Але від п'ятого гімназіального, прочитавши припадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замишування до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназіальних часів виросла до числа 500 томів. Ся бібліотека, в якій, крім різних класичних творів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназіальній бібліотеці або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громади учеників, яка, не маючи ані характеру, ані форми ніякого товариства й ніякої організації, від часу до часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали наголос поезії та драми, дебатовали про порушенні там думки — звичайно десь на вільнім місці за містом — і кінчали вечір співом, що лунав широко понад сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролом Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виїмками, склалися з тих самих осіб”.

Карло Бандрівський, який опісля став офіційним опікуном Івана Франка, у своїх спогадах про нього, які зберігаються у фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка (інв. № 64) і які були вперше опубліковані у виданні “Спогади про Івана Франка” (в-во “Дніпро”, Київ, 1981 р.), писав, що в V класі, тобто у 1871/72 навчальному році, він організував з учнів цього класу квартет до співу, в якому Іван Франко співав першим басом, тобто баритоном. А на Фомину неділю 1873 року І. Франко запросив хор, який організував Карло Бандрівський, до себе в Нагуєвичі. “Туди зайшли ми пішки, — згадує К. Бандрівський, — ночували у домі Франка, співали в церкві, а потім гостив нас тамошній парох Білинський, а також вдома — мама Франка.

При тій нагоді показав нам І. Франко кузню (тоді замкнену), в якій його небіжчик-батько працював, потім, де раки руками ловив малим хлопцем, і пасовисько, куди бігав. Пішки вернули ми до Дрогобича, співаючи і балакаючи, а Франко доказував потребу заложити свою студентську бібліотеку, здавати зміст з прочитаних книжок і складати гроші на купівлю книжок”.

Про “співучість” І. Франка згадує також і Михайло Кореневич. “В IV класі, — писав він у своїх спогадах, — в надвечір'я Богоявлення, мав Франко якусь оказійну фіру і взяв мене з собою до Нагуєвичів. Там пізнав я його (матір), старшу жінчину, яка терпіла на задуху і сиділа переважно на печі над запічком, а його вітчим — молодший віком чо-

ловік — подавав нам за її вказівками їду; пам'ятаю, що дуже мені смакували пироги, яких я довший час не кушав. Так, у Франка перебув я дві доби, а одну цілу ніч мусили ми обидва на бажання старшого церковного братства ходити з ними на коляду, бо ж головню ми обидва співали, а старі братчики лише гуділи, тут і там нас по хатах гостили, і з того всього — як з їди, так і через спів — були добре похрипли”.

Зрештою мав Іван Франко й інші зацікавлення. Оповів про це у своїх спогадах зі студентських часів. Любив природу. Від малих літ любив збирати гриби і знався на них. А ще любив ловити рибу. Ловив різними способами, але найкраще руками та кошиком. Ловив також сіткою, яку й сам плів. Кожного разу, коли мав вільний час, а траплялось це в неділю та свята, коли не було занять у школі, при погоді з товаришами ходив по гриби і по рибу. Знав всі околиці Дрогобича. Гриби збирати ходив у ліс, що зветься Гіркою, що по дорозі, яка веде на Трускавець через Солець, звідки походила тітка Кошицька, в якої жив, коли вчився в нормальній школі, та де довгі два роки буде працювати Уляна Кравченко вчителькою народної школи. До Гірки дорога йде весь час вгору, а відтак до Трускавця вже вниз. Ще був другий ліс, який звався Тептюж і в якому росли виключно дуби, від яких у наші дні й сліду не залишилось. Попри ліс Тептюж зі сторони села Дерезич до річки Тисьмениці посеред сіножатей плів звільна невеличкий потічок, береги якого заросли лозиною та вільшиною, що понависала над саму воду і полоскала у тій воді своє коріння. Потічок мав чимало закотелевин, глибоких і тихих вирків. Там, у тих закотелевинах любив ловити рибу руками. Туди ж послав ловити раків Гаву — героя однойменного оповідання, яке вперше було опубліковано польською мовою під назвою “Hawa, obrazek z natury” в газеті “Kurier Warszawski” № 31—33 1888 року, а відтак увійшло у збірку оповідань Івана Франка польською мовою “Obrazki galicyjskie”, що вийшла у Львові 1897 року, і де була замість вступного слова стаття “Niесo o sobie samym”, що принесла авторові стільки біди та повну обструкцію зі сторони українських ура-патріотів.

Багато риби водилось і в самій Тисьмениці, що плала з південного боку міста. “Із моїх товаришів, — писав Іван Франко у спогадах з гімназійних часів, — що визначалися особливим талантом до риболовства, згадаю Паславського, що йшов вище мене в школі, був значно старший і вже дорослий мужчина, та, не скінчивши гімназії, пішов до війська, а потім став жандармом, і Теодора Савулу, селянського сина з Опарів, що в молодих літах мав дуже гарний голос і був добрим співаком, але як ученик ішов дуже слабо, так що під кінець року товариші звичайно випрошували в професорів, аби перепустили його з класу до класу. Оба

ті мої знайомі мали незвичайний талант ловити риби руками. З Паславським я перший раз ходив до потоку, що пливе за Тептюжем; там, у глибоких вирах під корчами, Паславський руками зловив кілька кленів, коли натомість я решетом, окрім дрібної риби, міг зловити лише одного. В тім самім потоці Савула зловив під корчами двох величезних кленів у такім місці, де я решетом не міг зловити ані одної рибки”.

До самої смерті не міг забути І. Франко того, хто колись переміг його у риболовських змаганнях, і постійно оповідав знайомим що історію, коли вони хвалили Івана Франка як рибака...

У майбутньому І. Франко не буде мати й хвилини вільного часу. Стане першим українським професійним письменником і житиме виключно з літературних гонорарів. Муситиме працювати тяжко, тому й буде берегти кожну хвилину, а якщо і випаде яка вільна хвилька, то віддаватиметься повністю збиранням грибів і ягід та риболовлі.

Василь Стефаник, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, одного разу дізнався, що Іван Франко в Нагуєвичах, і вирішив познайомитись із ним. Одягнув андуг (піджак — авт.), сорочку зі штивним коміром, краватку зі шпилькою, штиблети, тобто все по останній віденській чи то дрогобицькій моді — і пішов битою дорогою в Нагуєвичі. На пасовиську побачив хлопців і запитав, де хата Франка. Ті показали, але сказали, що онде Іван Франко рибу в потоці кошиком ловить. Василь Стефаник дуже був здивований тим і в своїх спогадах про Франка про це оповів.

Ще більше були здивовані поважні “обитателі” міста Болахова, де мешкала кума Івана Франка Наталя Кобринська, до якої він приїхав у гості з дружиною. Мали на що дивитись люди, як під мостом, ади, рахуй, в центрі міста, Франко, закотивши нагавиці за коліна, ловив кошиком рибу в річці, а дружина з затканою за поли спідницею збовтувала воду, аби риба пливла в кошик чоловіка.

І “відпочивав” Іван Франко виключно в тих місцях, де була річка чи озеро і де водилась риба. Одного разу до Франка приїхали гості з Києва, а між ними Володимир Самійленко, — а той якраз мав хвилю вільного часу і потягнув їх на рибу аж у Вовків, де у Ржегоржа гостила його дружина. Заліз Франко у воду, ловив рибу і з гостями, яких на березі догризали комарі, вів розумну розмову на літературну тему.

Не мав за життя жодних літературних премій чи нагород; тим не дуже журився і навіть, як жартував Осип Маковей, не дуже тим хвалився. Але раз на виставці у Стрийському парку (тоді той парк офіційно називався парком імені Яна Кілінського, варшавського шевця, який підняв у Варшаві повстання проти російських окупантів) виграв конкурс на найкращого знавця риб і їх назв. За це йому дали п'ять літографічних

картин з малюнками риб. Ті картини Франко оправив у чорні рамки (аби менше брудились і щоб не дуже було видно на них пороху) і повісив на стінах квартири, яку винаймав. Ті "трофеї", здобуті на виставці, мандрували з Франком із квартири на квартиру, аж поки не опинились у його власному помешканні у Львові на вулиці Понінського, 4.

Іван Франко згадував, що книги для своєї бібліотеки він почав збирати вже у вищих класах гімназії, але товариш Івана Франка Карло Бандрівський у своїх спогадах запевняє, що це почалось ще тоді, коли Франко був у четвертому класі нормальної школи отців Василян. "Франко, — писав він, — в IV класі знав німецької мови так багато, що перекладав з німецької читанки на українську мову уривки без помочі словаря, і то — на нову лекцію. Франко в народній школі був доброго здоров'я, веселої вдачі, рухливий, до книжки цікавий. Поведення Франка з товаришами шкільними все (в часи Франка найчастіше замість слова завжди вживали слово все — авт.) приязне. Франко був рухливий. Щоденно після школи вдома бігав півгодини, а тоді вертав до книжки або, як лис за курми, — так він за книжками ходив поміж люди". До сьогодні невідомо, які книжки поклали початок Франкової бібліотеки. Не відкривають цієї таємниці і картотеки бібліотеки Франка (тих картотек Франко зробив аж три), які тепер знаходяться у Києві в Інституті літератури ім. Т. Шевченка.

З книжками в Дрогобичі було сутожно. Не вистачало підручників, тому вчилися в основному з конспектів. Польських книжок до науки не було. Вчилися з німецьких книжок, яких явно бракувало. Не було навіть шкільних свідоцтв польською мовою, яка вже була навчальною. У першому класі після першого півріччя учням були видані ще "німецькі" свідоцтва, а тільки після другого — "польські".

"В бібліотеці, — згадував М. Кореневич, — книжок було небагато, і то переважно німецькою мовою, як "Meutz universum" і твори важніших письменників німецьких; польською мовою — різні "Podróże do ziemi świętej" та інші, українською мовою — майже нічого, і так діставалося хіба десь з приватних рук. На селі молодь могла під час вакацій читати газету "Слово" та листи о. Наумовича про господарство, писані народною мовою".

Про підручники Іван Франко не дбав. Мав таку пам'ять, що прослухану лекцію міг передати слово в слово. М. Кореневич запевняв, що Іван Франко "книжок, шкільних підручників мав дуже мало, лише зошитові нотатки, позгинані і підрані, де собі децю нотував під час викладу, але більше нотував собі в своїй голові так, що кожную викладану річ пам'ятав настільки докладно, що так ніхто не міг собі докладно заноту-

вати в зошиті, навіть в скороченні. Найбільшим його заняттям поза школою у вільний час було замилювання до читання всього, що йому лишень попадало в руки, і в тім напрямі ніхто йому не дорівнював”.

На уроках йому часом було нудно. Час вбивав тим, що читав книжки. Так чи не так, але М. Кореневич твердить, що в III класі Франко “десь дістав “Reinige Fuchs”, дуже нею одушевлявся, деякі сцени з образками дуже його смішили, так що раз навіть у класі під час якогось викладу, переглядаючи під лавкою якусь сценку з неї, розсміявся вголос, і учитель відібрав йому ту книжку, але потім віддав по науці. Тоді, отже, він зачав укладати собі “Лиса Микиту”, радився навіть з мною, як би назви по-нашому дати; я ж йому нічого не міг порадити, бо вважав його наміри за немудрі; він, однак, свого доконав і лишив ту свою працю в поновлених виданнях”.

Іполит Сас-Погорецький, у якого Іван Франко був репетитором, у своїх спогадах додав: “При дуже нужденній лампі читав він нам то свої поезії, то “Кобзаря” Шевченка, то дещо зі Словацького й Міцкевича, а деколи і славніших німецьких поетів. Взагалі любив розмови про славних людей і поетів, з котрими нас знайомив та зацікавлював”.

Тільки завдяки спогадам Карла Бандрівського, які, як і всі спогади, не завжди у всьому точні і не завжди відповідають дійсності, відомо дещо про Івана Франка, принаймні, до шостого класу, тобто до наявності вже документів у фондах Крайової Шкільної Ради.

“В першому класі, — писав він, — відзначався Франко тим, що при науці природи з браку польського підручника, на приказ учителя Гюкля (який потім перейшов у Львів і був радником шкільним), давав назви грибам і ми їх так називали. Українська мова належала до предметів надобов’язкових, подібно як наука співу, але хто на неї записався, ставала для нього обов’язковою”.

Едвард Гюкль справді був шкільним радником з 1885 по 1889 рік, але в Дрогобицькій гімназії працював до початку нового 1867/1868 навчального року. Натуральна історія справді вивчалась у першому класі, її було дві години на тиждень, і вивчалась вона з німецького підручника Покорного.

В першому класі була також релігія, і її було, як і натуральної історії, дві години на тиждень. Учив її о. Олексій Торонський.

Три години на тиждень припадало на математику. В першому півріччі вчили Rechnen, тобто рахунки, а в другому Geometrische Anschauungslehre. Для першого предмета був підручник Модніка, а для другого — Гіларда.

По три години припадало на польську мову як обов’язковий предмет, яку вчили за підручником Мучновського “Wypisy polskie”.

Стільки ж годин припадало на руську мову, яку вчили за підручником Якова Головацького.

На німецьку мову, яку вчили за підручником Моцарта (частина I), припадало чотири години.

На латинську мову виділялось вісім годин на тиждень, і її вчили за граматиною Шульца і *Uebungsbuch* (задачник — нім.) Дуннебіра.

К. Бандрівський стверджує, що в I і II класах у житті Франка не сталося нічого вартого уваги.

У другому класі релігію вчили (її було, як і у всіх класах, дві години на тиждень) з підручника "*Geschichte der goettlichen Offenbarungen im alten Bunde*" ("Історія божого об'явлення в старому..." — нім.) Левицького.

8 годин відводилось на латинь — граMATика за Шульцом, а вправи за Шіннаглем.

4 години — на німецьку мову. Підручники ті ж, що в першому класі.

3 години на тиждень припадало на польську мову і на руську як необов'язковий предмет. Підручники ті ж, що в першому класі.

3 години на тиждень виділялось, як і в першому класі, на історію. Її вчили в першому класі за підручником Берлінгера, а в другому — за підручником Поетца.

3 години виділялось і на математику. Рахунки (I семестр): пропорції, правило трьох, *Masskunde*; II семестр: 1 година рахунків і 1 година нарисної геометрії. Підручники ті ж, що й в першому класі.

Українську мову у другому класі (як відомо зі спогадів Т. Грушкевича) вчив Іван Верхратський.

У третьому класі релігію вчили з підручника Левицького.

Латинської мови вже було не вісім, а шість годин на тиждень. ГраMATика за Шульцом, а вправи за Зуеффле (I частина).

Стало менше німецької мови — 3 години на тиждень. ГраMATика за підручником Нейса, читання за Моцартом (III частина).

2 години польської мови і 2 години руської мови. Підручники ті ж.

Історія (3 години на тиждень) за підручником Поетца.

Математики було 3 години на тиждень. Підручники ті ж, що в I та II класах.

Натуральної історії було дві години на тиждень: I семестр — мінералогія (підручник "Мінералогія" Феллекера), II семестр — фізика з підручника "Фізика" Шабуса.

Новим предметом була грецька мова — 5 годин на тиждень. ГраMATика за підручником Курліуса, а вправи за підручником Шенкля.

"До математики (алгебри), — інформує у своїх спогадах Карло Бандрівський, — і української мови приїхав молоденький учитель І. Верх-

ратський. Він мав великий вплив на українців, а головню на Франка. Як забракло книжок Франкові у бібліотеці, тоді кликав Верхратський учнів у неділю до свого помешкання, і там читали книжки, спочатку Марка Вовчка. До обов'язкових рисунків і гімнастики був чех Сікора, який пізніше був у Львові професором на політехніці. В I і II класах рисував Франко орнаментику, а в третьому класі перейшов до фігуральних рисунків. У науці співу в III класі цілий рік вчився теорії музики і сольфеджіо. Від того часу аж до закінчення гімназії сидів він на першому місці, за винятком 1867 року, коли господар класу Курилович, пізніший професор мужеської семінарії у Львові, садив до тої лавки слабших учеників. Учив поляк Коритовський".

Францішек Сікора вчив у гімназії у 1866–1867 роках, потім рисунків від 1867 по 1872 рік вчив Ян Мазуркевич, а від 1872 по 1874 рік — Каетан Косінський.

У третьому класі, згідно із спогадами Теофіла Грушкевича, який вчив латинської і грецької мови, Іван Франко дістав першу локацію і став найкращим учнем класу.

Навчання в третьому класі стосується і цікаве зауваження Михайла Кореневича: "Десь-то в третьому класі зав'язалося в нас було між рухливішими учнями товариство "kólko", що відоме було і вчителям; тут (себто в класі) ми сходилися десь колись у вільний час, і то головню в зимову пору, кождий складав невелику квоту на купівлю новіших книжок, — куповано головню видання І. Крашевського, з яких деякі вже були і в шкільній бібліотеці, — кожного разу все хтось був вибраний або й сам зголошувався з якимось віршиком, над яким проводжено навіть дискусію".

Четвертий клас закінчував нижчу гімназію.

Релігію вчили по "Erklaerung der Feierlage und gottesdienstlichen Handlungen der griech. kath. Kierche" ("Пояснення святкових положень і богослужбних відправ греко-католицької Церкви" — нім.).

Шість годин відводилось на латинь. Підручники ті ж, що в третьому класі.

Грецької мови було чотири години на тиждень. У першому семестрі — граматику й синтаксис, а в другому — Ксенофонт Анабасис; граматику за Куенером.

Німецької мови було три години на тиждень за підручниками "Lesenbuch von Mocart IV kl., sonst wie in kl. III".

Польської мови і руської — по дві години. Підручники, як в третьому класі.

Три години математики. Книжки, як в третьому класі.

Природознавства було три години. Вивчалась фізика: рідина і гази, акустика, магнетизм, електрика, астрономія, метеорологія і фізична географія за підручником Шабуса, як, зрештою, і в третьому класі.

“В 1870—1871 рр., — зі спогадів К. Бандрівського, — ми були в IV класі. Тут дальше вчив української мови Верхратський і давав до читання поезії Шевченка; польської мови учив Юлій Турчинський, поляк, поет, повстанець 1863 р., пізніший директор семінарії в Станіславові; від його знань Франко дуже багато скористався. Не раз цілими годинами захоплювався поезіями Богдана Залеського. Як товариші-поляки довідалися, що українці сходяться читати книжки до Верхратського, то він (Ю. Т.) завів у себе читання для поляків”.

У IV класі математики вчив Едвард Міхонський.

П'ятий клас розпочинав вищу гімназію, і тут уже були нові учителі. Їх і називає у своїх спогадах К. Бандрівський.

Німецьку мову викладав німець Йозеф Гемерлінг, учителем старослов'янської мови був її знавець Теофіл Грушкевич, польської мови вчив Петро Париляк, пізніше — учитель у Львові, а на кінець життя — директор гімназії в Тешині. “З німецької літератури учитель говорив цілими годинами про значення поезії Клонштока та про її місію, — згадував К. Бандрівський. — Учителю Парилякові робив Франко дві домашні польські задачі віршами. Дістав ноту “рієкпіє”, а підчеркнену мав одну помилку “biugo”. Франко відстоював, що маєть-ся писати “biugo”, а він твердив, що “biógo”, — і справа лишилася невирішеною. При тім просив його Париляк не писати задач віршами, бо він не є “powołany, jako profesor polskiego języka, porządować zadania ucznia, pisane wierszem” (покликаний, як учитель польської мови, виправляти завдання учня, писані віршем).

На релігію в п'ятому класі виділялось дві години на тиждень. Вивчалась загальна догматика за підручником “Віроученіє загальное” Цибика.

Латинської мови було 6 годин на тиждень. Вивчалась граматики за підручником колишнього директора Дрогобицької гімназії Б. Тшасковського (част. I). Лектура: Лівія кн. I, XXI, Овідія Tristum кн. і елегії 3, 4, 10. Лектура велась з книжки “Livius i Owidius” видання Гризара. Кожних 14 днів — завдання домашнє, а щомісяця — завдання шкільнє.

Грецької мови було п'ять годин на тиждень: граматики та лектура Ксенофонта, уступи з “Анабазіса” і переклади щоденників Сократа, “Іліада” Гомера (част. 1). Щомісяця — письмове завдання. Для навчання граматики служив підручник Куртіуса в перекладі Самолєвича. Ксенофонт вивчався за підручником Шенкля в перекладі Божемського. “Іліада” Гомера читалась в оригіналі (видання Гохегера).

Польської мови було три години на тиждень. З граматики вивчалась етимологія, а для читання брались уривки найважливіших пам'яток старопольської літератури "аж до Кохановського". Кожного місяця — письмове завдання. Граматика вивчалась з книжки А. Малицького (видання 4). Література — з "Виписів", том I, частина I.

Німецької мови було три години на тиждень: читання уривків із підручника вправ з граматичним, стилістичним і естетичним поясненням прочитаного; вправа з оповідання прочитаного; вивчення напам'ять найвартісніших уривків і їх художнє читання. Кожних три тижні — домашнє завдання, деколи шкільнє. Для навчання був визначений підручник Юліуша Яндаврека "Готика".

Історії і географії було 3 години на тиждень: закінчення вивчення історії нових часів; історія і статистика Австро-Угорської монархії. Вивчався предмет за підручником Поетца в перекладі д-ра Недзельського і Голембіовського, атлас Кеперта.

Математика — чотири години на тиждень. Алгебра і геометрія (лонгіметрія і планіметрія). Кожного місяця — завдання шкільнє, часті домашні вправи. І з алгебри, і з геометрії — підручник Моцніка в перекладі Станецького.

На натуральну історію відводилось найменше годин на тиждень — всього дві. В першому півріччі (семестрі) вивчалась систематична мінералогія з елементами геогнозії, а в другому — систематична ботаніка в поєднанні з палеонтологією і географією рослин. Мінералогія вивчалась з підручника Шодлера в перекладі Борзо, а ботаніка — з підручника Білла в перекладі Ломницького. Неважко зауважити, що на цей час ще не було оригінальних польських підручників для гімназії, а користувалися перекладами з німецької.

Руська мова була поза програмою і належала до необов'язкових предметів. Її в п'ятому класі було, як і, зрештою, в кожному класі, дві години на тиждень. Вивчались пам'ятки церковно-слов'янської літератури, зокрема уривки з Євангелія Остромирова, а також розділи з літопису Нестора і Даниїла Заточника. Вивчались старослов'янські граматичні форми. Однє письмове завдання на місяць.

У фондах Крайової Шкільної Ради найбільш повно збереглися документи, які стосуються 1872/1873 навчального року, тобто того часу, коли Іван Франко вчився у шостому класі гімназії.

Релігії було дві години на тиждень як для римо-католиків, так і для греко-католиків. Для перших викладав ксьондз Анджей Дронжек, а для других — отець Олексій Торонський. Вивчалась загальна догматика за підручником Конрада Мартіна (Там само, спр. 234, арк. 95—97).

Латинської мови було шість годин на тиждень: граматики і лектура: Sallustius de conjuratione catilinae, vergilii laudes vitae rusticae, laudes Nalia, Aeneidas lib., а також "Енеїда" Гомера (І книга і 330 віршів з ІІ книги). "Саллюстіус..." вивчався з видання Лінкера, а Вергілій — з видання Гофмана. Граматика вчилася за підручником Собеського, третє видання. Письмові домашні завдання — кожних 14 днів, а шкільні — щомісяця (Там само, арк. 88). Було тих шкільних і домашніх робіт 11. У Франковому класі відмінних оцінок було 2, добрих — 3, задовільних — 9, достатніх — 8, недостатніх — 2. Вів заняття Томаш Гнат.

Грецької мови було п'ять годин на тиждень. Граматика — займенники та часові форми до інфінітиву за підручником Куртіуса в перекладі на польську мову Самолевича. Лектура: дві книги Іліади та три Одиссеї. І Одиссея, й Іліада вивчались з видання Гохегера. Кожного місяця — письмове завдання. Вів заняття Петро Париляк (Там само, арк. 83).

Польської мови було три години на тиждень. У програму навчання входило читання найважливіших творів XVI віку, а також історично-літературна оцінка тих творів, "драматичні" і "синетичні" роздуми над літературою того історичного періоду, вивчення напам'ять уривків з них та художня декламація. Кожного місяця — письмова робота. Граматика за підручником А. Малецького, четверте видання. Лектура — з хрестоматії "Wurisy", том I, частина II. Вчив польську мову Петро Париляк (Там само, арк. 83).

Німецької мови було п'ять годин на тиждень. У програму навчання в шостому класі входило читання, пояснення, розмова та декламація уривків з підручника Моцарта, частина II. Підручник називався тривіально: "Lesebuch fuer Obergymnasium", тобто "Хрестоматія для вищої гімназії". Особлива увага зверталась на відмінне засвоєння учнями балад Гердера. Домашні письмові роботи — через кожні три тижні, деколи — письмові роботи в школі. Гімназисти атестувались з цього предмета в тому випадку, коли знали розмовну німецьку мову, як свій рідний "польські ензик". Вів заняття і атестував гімназистів Роберт Рішка (Там само, арк. 74).

Математики передбачалось навчальними планами три години на тиждень. З алгебри: степені, корені, логарифми, рівняння з одним невідомим. Геометрія: розділ стереометрії та розділ нарисної геометрії. Алгебра і геометрія, як і у всіх класах вищої гімназії, вивчались з німецького підручника Моцніка в польському перекладі Станецького. Викладав математику Едвард Турчинський. У Франковому класі відмінних оцінок було три, добрих — чотири, задовільних — чотири, достатніх — десять, незадовільних — дві. З математики гімназисти виконували щомісяця

шкільне письмове завдання, завдання домашні — як у п'ятому класі, тобто часті (Там само, арк. 82).

На історію з географією передбачалось три години. Вивчалась стародавня історія та історія середніх віків до Фрідріха Великого за підручником Поеця в польському перекладі Тотамира. З географії вивчалась Європа. Вчив географії Микола Антоневиц. У звіті навіть зазначено, що Антоневиц не живе в Дрогобичі, а в Гаях Верхніх коло Дрогобича (Там само, арк. 79).

На натуральну історію, яку вчив Емерик Турчинський, припадало дві години на тиждень. Вивчалась систематична зоологія з палеонтологією і географією тварин за книжкою "Зоологія" Шодлера в перекладі на польську Велецького. Відмінні знання цього предмета показав один учень, похвальні — десять, задовільні — шість, достатні — шість. Недостатніх знань не виявлено в нікого (Там само, арк. 82).

Руській мові як необов'язковому предметові виділялось дві години на тиждень. У першому півріччі (семестрі) шостого класу вивчались з хрестоматії Якова Головацького виправа Ігоря на половців, з Іпатіївської хроніки — уривки про Володимира Мономаха і Даниїла Заточника. В другому півріччі використовувались виписи О. Барвінського (Святослав Ігоревич, Володимир Святославович, "Слово о полку Ігоревім"). Вив заняття Микола Антоневиц. Письмові завдання давались раз на місяць, теми для опрацювання були наступні (Там само, арк. 72 і 79):

"Єсть положеніє географічне Італії счасливе?"

"Отношеніє Святослава Ігоревича до болгар"

"Значення трибунів для римської історії"

"Участь Ганнібала у другій пунській війні"

"Характер пісень о поході Ігоревім"

"Виступ Граків підготовляє дорогу для монархії"

"Плач Ярославни за становище батьківщини"

"В щастю будь мірний, в нещастю постійний"

"Октавіан через достоїнства республіканські був правдивим монархом"

"О авторі "Слова о полку Ігоревім"

"Думи і думки"

Цього ж 1872/73 навчального року для розв'язування задач із стереометрії гімназія закупила паперові та дротяні прилади, а фізичний кабінет закупив термометр, вагу, 4 моделі гальванічних елементів, молоток Ніфа, апарат для гальванопластики. Для уроків природознавства закуплено 800 малюнків із зоології і ботаніки, 700 мінералів, моделі кристалів з дерева та моделі дорогих каменів зі скла. Справжнім здобутком кабінету натуральної історії став атлас птахів.

Поповнилась і нумізматична колекція гімназії. Цього року було придбано 34 срібні монети, 102 мідяні, чотири мосяжні, а також різні медалі, зокрема медаль, випущена 1869 року на честь Унії Любельської.

На партері та поверсі гімназії цього року було вивішено 37 літографій на історичну тематику, а щоб учні на канікулах знали, які гриби є їстівними, а які отруйними, було закуплено шість великих плакатів із зображеннями грибів і також вивішено на коридорах (Там само, арк. 94).

Наляканий зауваженням Крайової Шкільної Ради про те, що учні гімназії нічим корисним не займаються, а п'ють і курять, новий директор гімназії Тома Баревич знайшов для них дуже оригінальне заняття: запровадив у гімназії квітникарню. Учні вирощували на вікнах у вазонках різні квіти. Нагляд над тим всім вів учень шостого класу Амброзій Полянський. Взимку декілька вазонів вимерзло, і залишилось 89 горщиків (Там само, арк. 88).

На жаль, у фондах Крайової Шкільної Ради відсутні навчальні плани для сьомого та восьмого класів, коли вчився І. Франко, однак такі програми відомі за 1875/1876 навчальний рік і приведені в "Sprawozdaniu dyrekcji s. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1876". Вони, хіба за винятком тем домашніх і класних завдань, не відрізнялися від тих, що були під час навчання Франка.

У сьомому класі на релігію виділялось дві години. Вивчалась християнсько-католицька етика. Римо-католики вивчали її за підручником Солецького "Етука katolicka", а греко-католики — за підручником Цирика "Нравоученіє".

Латинської мови було п'ять годин на тиждень. Завданням граматики було навчити гімназистів перекладати складні граматичні тексти з латинської мови на польську. Лектура: Vergilii Aeneidas lib. VII, Ciceronis orationes in Catilinam lib. I, pro imperio Sp. Pompei і діалог Cato maior. Письмові домашні завдання — кожні два тижні, а шкільні — щомісяця. Твори Вергілія вивчались за книгою "Vergilius" видання Гофмана, а Цицерона — за виданням Тевбнера "Цицерон".

На грецьку мову у сьомому класі відводилось 4 години щотижня. Граматика і лектура Демосфена вивчалась за книжкою видання Паулі, Софокла — за книжкою видання Тевбнера. Письмові завдання, як і в шостому класі, — кожного місяця одне письмове завдання.

Завданням вивчення польської мови, якої було три години на тиждень, було читання найбільш цінних уривків авторів XVII та XVIII віку з поясненням історичного часу, в якому вони написані. Зверталась увага, щоб учень добре вивчив напам'ять передбачені програмою уривки з творів та вмів їх гарно декламувати. Щомісяця — письмове завдан-

ня. Для навчання граматики — підручник А. Малецького та "Wypisy", том II, частина перша.

Німецької мови було чотири години на тиждень: читання, пояснення, розмова, вивчення напам'ять і декламація уривків з "Lesebuch fuer Obergimnasien" Моцарта, том другий. Ці три тижні — домашнє завдання, деколи — шкільнє завдання.

Історія та географія (три години на тиждень) передбачала вивчення дальшого перебігу середньовічної історії, яку розпочали вивчати у шостому класі, а також вивчення історії нових часів до Людовіка XIV. Користувались підручником Гінделя, том III, та атласом Козена. Вивчалась географія Америки.

З математики (три години на тиждень) вивчались алгебраїчні рівняння першого і другого ступеня з одним і більшою кількістю невідомих, "postępy z zastosowaniem, kombinacje i twierdzenie binomialne", з геометрії — застосування алгебри до геометрії і геометрія аналітична. Кожного місяця — контрольна робота, часті завдання додому. Алгебра і геометрія вивчались з уже відомих підручників Моцніка в перекладі польською мовою Станецького.

Фізиці у сьомому класі було визначено 3 години на тиждень. Вивчались загальні властивості тіл, хімія неорганічна і органічна, статика, гідростатика і аеростатика за підручником Хлебовського.

Новим предметом була логіка (дві години на тиждень). Вивчалась формальна логіка за підручником доктора Дрбала за допомогою підручника з логіки Василя Ільницького.

З руської мови — необов'язкового предмета, — на який виділялось дві години на тиждень в післяобідній час, читались уривки з хрестоматії Барвінського, частина II. У 1875/1876 році у сьомому класі з цього предмета опрацьовувались такі теми:

- 1) Въ чімъ залежить правдиве щастье чоловіка?
- 2) Причини і послідствія крестнихъ походівъ,
- 3) Причини такъ скорого розширення ся Исламу,
- 4) Ощадный и скупецъ (паралеля характеровъ),
- 5) Кароль IV яко король ческій и цїсаръ німецькій,
- 6) Якій впливъ мають надзвычайныя явленя въ природі на совість чоловіка?
- 7) Впливъ воен на штуки и уміетности,
- 8) Добрыи и великія діла ділають чоловіка несмертельнымъ,
- 9) Причини завязаня ся конфедерації шмалькалдской,
- 10) Въ чімъ лежать заслуги Маркіяна Шашкевича для розвою народной руской литературы въ Галиції?

11) Станъ міщаньскій и его значінья въ державі,

12) Якихъ свойствъ жадає Цицеронъ отъ знаменитого вожда на подставі бесіды go lege Manilla".

Релігії — дві години на тиждень. Римо-католики вивчали історію Костьолу, греко-католики — історію Церкви. Перша вивчалась за підручником Яхімовського, а друга — за підручником Дерфлера "Исторія церковна" в перекладі руською мовою В. И. — очевидно, В. Ільницького.

Латинської мови було 5 годин на тиждень. З граматики: повторення найважливіших граматичних правил в поєднанні з граматично-стилістичними вправами з перекладу з польської мови на латинь. Лектура: 20 од із різних книг Горація, а також його ж дві сатири, два епоси і один лист. Тацит "Agricola" ("Рільник" — лат.). Історія на вибір. Завдання домашні — що два тижні, а кожного місяця — шкільна контрольна робота. Горацій вивчався за книгою видання Гризара, а Тацит — за книгою видання Гана.

Грецької мови було п'ять годин на тиждень. Закінчення граматики. Лектура: "Електра" Софокла за книгою видання Тевберга і "Gorgias" Платона за книжкою видання Гана.

На уроках польської мови (три години на тиждень) вивчалась творчість письменників ХІХ віку. Гімназисти аналізували твори, визначали їх моральну та етичну вартість. Кожного місяця — контрольна робота. "Wurisy", том II, частина II.

Німецька мова — чотири години на тиждень. Аналітично-естетичний розбір епопей "Герман і Доротея" та драми "Вільгельм Тель". Письмові завдання, вивчення напам'ять уривків, декламація, чого ніколи не передбачалось програмами з руської мови. Підручник "Lesebuch fuer Ober-gymnasium" Моцарта, том III. Все — і друк, і письмо — тільки готикою.

На історію і географію відводились три години на тиждень. Вивчалась історія і статистика Австро-Угорської монархії за підручником доктора Ізидора Шараневича польською мовою, історія за підручником Гінгеля.

Математика (дві години на тиждень) передбачала повторення всього пройденого матеріалу. Кожного місяця — контрольна робота, кожного дня — письмові домашні вправи.

На фізиці (три години на тиждень) вивчали динаміку, електрику, магнетизм, акустику, оптику та основні засади астрономії. Все це за підручником "Фізика" (звичайно, польською мовою) Хлебовського.

Психологія — дві години на тиждень. Розділ — психологія емпірична. Підручник доктора Дрбала та підручник з психології як частини пропедевтики філософії Василя Ільницького.

На уроках руської мови (дві години на тиждень) учні продовжували студіювати хрестоматію Барвінського, частину III. У 1875/1876 навчальному році у восьмому класі, наприклад, "оброблялись" наступні теми:

- 1) Впливъ природы краю на характеръ и дії народо́въ,
- 2) Шевченко и Квітка (паралеля),
- 3) Талантъ виробляє ся въ тишині, а характеръ въ світі,
- 4) Лучшіи розмысль, якъ замысль,
- 5) Значіньє закону німецького для Польши і Литвы,
- 6) Основа оды Горация: *Justum actenacem propositi virum*,
- 7) Значіньє Дунаю для Австрії,
- 8) Кто не поступає напередъ, вертає ся вспяť,
- 9) Впливъ нападoвъ Татаръ на культуру Руси,
- 10) Значіньє горъ и моря подъ взглядомъ географичнымъ и климатичнымъ,
- 11) Що поводовало одорванье соединеныхъ становъ Америки одъ Англіи".

Інспекція гімназії 1874 року виявила, що фізичний кабінет школи обставлений погано, а тому 16 серпня цього року Крайова Шкільна Рада видала розпорядження за № 7820, щоб гімназія негайно придбала для науки вкрай необхідні прилади. Їх список склав завідувач фізичного кабінету Емерик Турчинський на десяти сторінках (Там само, спр. 117, арк. 10—12). 28 вересня директор гімназії вже доносив Крайовій Шкільній Раді (Там само, арк. 8), що в минулому році на обладнання фізичного кабінету було затрачено 82 злотих 92 центи із 230 злотих, які були відпущені на потреби всієї гімназії. Щоб дообладнати кабінет за списком Е. Турчинського, потрібно 1850 злотих 55 центів, а цього року з вступних такс було зібрано лише 98 злотих 70 центів...

Дивом зберігся розклад уроків Франкового восьмого класу (Там само, спр. 277, арк. 28).

Понеділок:

- 1) Грецька мова
- 2) Релігія
- 3) Фізика
- 4) Польська мова
- 5) Історія
- 6) Латинська мова

Вівторок:

- 1) Психологія
- 2) Латинська мова
- 3) Математика
- 4) Історія краю
- 5) Німецька мова
- 6) Руська мова

Середа:

- 1) Польська мова
- 2) Латинська мова
- 3) Грецька мова
- 4) Історія

Четвер:	П'ятниця:	Субота:
1) Грецька мова	1) Психологія	1) Німецька мова
2) Релігія	2) Релігія	2) Грецька мова
3) Історія	3) Латинська мова	3) Фізика
4) Польська мова	4) Грецька мова	4) Руська мова
5) Латинська мова	5) Німецька мова	
6) Німецька мова	6) Фізика	

Історію краю вчив Северин Арцц. Це був необов'язковий предмет. Він ділився на чотири розділи: I — найважливі історичні події до 1492 року, II — від 1492 до 1815 року, III — стосунки краю зі своїми сусідами — до 1492 року, IV — те ж саме, тільки до 1815 року, тобто до Віденського конгресу.

До необов'язкових предметів відносився спів, наука якого ділилась на три стани. Перший стан — теорія на основі таблиць, виданих учителем співу Альбіном Коритовським. Ці заняття відбувалися двічі на тиждень по одній годині (середа і субота, від 3 до 4 години пополудні). На другім стані вчили співу костьольного (одна година на тиждень в суботу від 4 до 5 години пополудні). Вчили костьольний спів з підручника Кунцика. На третьому стані вчили співу церковного (для греко-католиків) — одна година на тиждень, середа від 4 до 5 пополудні (Там само, арк. 27).

Необов'язковим предметом була і каліграфія. Її вчили у два етапи по дві години на тиждень: середа від 2 до 3 та неділя від 3 до 4 години.

Геометричні рисунки, чи креслення, також були необов'язковим предметом. На них виділялось три години на тиждень. Початкуючих вчили користуватися циркулем, лінійкою і трикутником на уроках планіметрії. На другому етапі науки гімназистів вчили викреслювати кола і еліпси, планометричні і стереометричні конструкції. На третій стадії займалися вправами зі стереометрії, викреслюванням кривих ліній і вивчали початок науки "o rzutach ortogonalnych" (про ортогональні проєкції — пол.).

Навчання французької мови також велося в три стадії. На першій учні вчили "wymawiania wyrazów i form prawidłowych imion i czasowników" (вимови висловів і правильних форм власних імен та дієслів) за допомогою вправ із підручника Світковського. Щотижня задавалось домашнє завдання. На другій стадії вчили "nieforemności wszystkich części mowy, znaczenia i używania czasów i trybu łącznego, jako też galicyzmów" за підручником Світковського. Щотижня — домашнє завдання і поточні

вправи. На третій стадії вчили "składni rządu, użycia trybu bezokolicznego i imiesłowów" (синтаксис ряду, вживання інфінітивів та дієприкметників) також з підручника Світковського і проходила розмова про прочитане. Письмові завдання — щотиждень. На французьку мову виділялось дві години необов'язкового часу. У 1874/1875 навчальному році на вивчення французької мови відводилось дві години на тиждень. Перша група вчилась у середу і суботу з другої до третьої години, а друга — також у середу та суботу, але з третьої до четвертої.

Навчання Мойсеевої релігії відбувалось по середах та неділях. Згідно з програмою навчання в нижчій гімназії учні знайомились з ученням релігії про природу і призначення людини та вивчали 13 пунктів віри. У вищій гімназії учні вивчали ритуальні засади та церемонії, слухали науку про любов до ближнього, обов'язки стосовно себе самого (Там само, спр. 119, арк. 33). З 1895 року згідно з розпорядженням Крайової Шкільної Ради за № 19438 навчання Мойсеевої віри відбувалось уже за новою програмою.

У 1874/1875 навчальному році, аби учні були більше зайняті, вирішено було освоювати площу, що лежала позаду гімназії і де досі паслись кози та корови. За згодою магістрату було пороблено грядки три метри завдовжки і півтора завширшки, обкладено їх дерном, а стежки висипано гравієм з піском. На кожній грядці містилося по шість видів рослин. Всього засаджено 113 видів рослин, але виявилось, що багато рослин не прийнялись, зокрема лісові, які люблять тінь. Міська рада виділила невелику суму грошей на закупівлю лопат, граблів та іншого сільськогосподарського реманенту. Кожний учень опікувався якимось видом рослин. Якими опікувався Іван Франко — невідомо.

Навчання в гімназії не було легким, і закінчували її одиниці, хоч починали десятки.

У 1867/1868 навчальному році, тобто тоді, коли Іван Франко починав науку в гімназії, в класі було 45 учнів. У другому (1868/1869 навчальний рік) було стільки ж, і стільки ж було в третьому та четвертому класах. У п'ятому (1871/1872 навчальний рік) стало майже вдвоє менше — 25 учнів, у шостому — 24, у сьомому — 26, і закінчили гімназію у 1875 році тільки 14 учнів. У 1880 році гімназію закінчили тільки 6 учнів, а починали 45.

У четвертому класі вчив Івана Франка математики Едвард Міхонський, який, на думку Карла Бандрівського, мав "величезний вплив на виховання учнів". Як твердить Карло Бандрівський, цей педагог часто нагадував своїм вихованцям: "Jesteście w wieku rozwoju dojrzałości fizycznej. Pożądanym byłoby, aby w was w parze szła dojrzałość umysłowa. Bo, inaczej,

kto jej nie ma, jest dziecinny, nie powinien przejść do wyższego gimnazjum. Tam trzeba wiedzieć, co to jest ekonomia życia. Dojrzałość waszą będą oceniać przy końcu kursu, kiedy każdy z was dostanie jedno zadanie z rachunku spółki składanej przy tablicy do wyrobienia" ("Ви є у віці розвитку фізичної дозрілості. Бажано було б, аби у вас в парі йшла і розумова дозрілість. Бо інакше, хто її не має, є дитиною і не повинен перейти у вищу гімназію. Там треба вже серйозно мислити, практично дивитись на життя. Там треба знати, що значить економія життя. Вашу дозрілість буду оцінювати в кінці курсу, коли кожен з вас дістане одну арифметичну задачу для розв'язування при таблиці з рахунку спілки" — пол.).

У Дрогобичі і Бориславі вже закінчувався період розвитку дикого капіталізму і варварського винищування корисних родовищ. На зміну їм приходив капіталізм організований, який починався з об'єднання в різні спілки. Тому Едвард Міхонський вважав за потрібне вимагати, щоби вже в четвертому класі учні вмiли практично порахувати зиск і втрати спільників. Тому й задавав такі задачі, взяті, як він казав, "з рахунку спілки", і вимагав, аби їх розв'язували при ньому.

Він також нагадував своїм вихованцям, що теорія без практики нічого не варта. "Сóз з tego, — казав він, — że znasz obliczać powierzchnię figur geometrycznych, a nie umiesz prostego pudełka zrobić, zrób sam pudełko i przynieś mi go, a chociaż byś nie umiał geometrii, — dostaniesz pierwszą klasę. Uczeń powinien zwykle zaznajamiać się z pojęciem ekonomii: stoisz przy tablicy, trzeba trzymać gąbkę należycie wilgotną zawsze w lewej ręce, a w prawej suchą kredę. Zawsze zaczynać pisać w samym wierzchu tablicy, a nigdy na środku. Przeciwna robota nie jest ekonomią. Niektórzy z was mieszkają u rzemieślników, to powinni korzystać z nauki rzemiosła, a przytem nauczyć się ekonomicznie obchodzić z narzędziami, cenić pracę fizyczną" (Що з того, що вмiєш вирахувати поверхню геометричних фігур, але не вмiєш зробити простої коробки. Зроби сам коробку і принеси її мені, то, хоч би і не знав геометрії, одержиш добру оцінку. Учень повинен постійно знайомитись з поняттям економії: стоїш біля дошки, треба тримати губку достатньо зволоженою завжди в лівій руці, а в правій — суху крейду. Завжди треба починати писати з самого верху дошки, але ніколи від середини. Якщо чините навпаки, це не є економією. Деякі з вас мешкають у ремісників, то повинні користатися з науки ремесла, а при тім навчаться економічно обходитись з інструментами, цінити фізичну працю).

Треба ж було, щоб для повної ілюстрації слів про економію під вікном гімназії в той час прокладали хідник від вулиці до входу в гімназію. Коли робота була закінчена, вирішено перенести хідник в

інше місце. Хідник розібрали, попереднє місце засипали, загромадили, завальдували і засіяли травою, але це знову не сподобалось громаді. Давай знову розбирати прокладений вже в іншому місці хідник і знову прокладати новий. На таких і подібних прикладах учив Міхонський учнів поняттю економії.

Той хідник ще будуть десятки разів розширювати, пересувати, ремонтувати, обкладати бордюрами, обсаджувати кущами, а потім їх викорчовувати. Останній раз це робилось 1986 року. Перед Другою світовою війною навіть посадили декілька каштанів, які розрослися настільки, що почали шкодити будинку гімназії, а тому їх стяли. Будинок, правда, і без них продовжує валитися...

Як сказано у монографії З. Культиса, Едвард Міхонський працював учителем Дрогобицької гімназії в 1862–1871 роках. У фондах Крайової Шкільної Ради не збереглась особова справа Едварда Міхонського, але згадки про нього в загальних справах Дрогобицької гімназії таки залишились. У них зазначено (Там само, оп. 1, спр. 137, арк. 95), що Едвард Міхонський був затверджений на посаду вчителя у Дрогобицьку гімназію декретом Міністерства освіти від 22 червня 1863 року за № 4038, а з Дрогобицької гімназії був переведений на посаду вчителя в гімназію у Перемишль постановою Крайової Шкільної Ради за № 4799 від 15 червня 1871 року. У Перемишльській гімназії Едвард Міхонський пішов через те, що Дрогобицька міська рада відмовилась підвищувати учителям гімназії зарплату, як цього вимагала постанова Крайової Шкільної Ради від 9 квітня 1870 року. Тодішній директор гімназії Матеуш Куровський у своєму листі до Крайової Шкільної Ради від 28 лютого 1872 року скаржився на впертість міської ради, що фінансувала гімназію, через яку гімназія втратила не тільки Юлія Турчинського, але й Едварда Міхонського.

У Дрогобичі Едвард Міхонський мав би мати зарплату 1450 злотих, але мав 1160 (Там само, оп. 3, спр. 290, арк. 86). Ця зарплата прирівнювалась до IV класу державних службовців (Там само, спр. 137, арк. 95).

Образ вчителя Міхонського Іван Франко увіковічнив у своїх творах. Вперше цей образ зустрічається в оповіданні "Борис Граб", що було надруковане в дев'ятій книзі журналу "Зоря" за 1890 рік, а відтак передруковане в збірці "Малий Мирон і інші оповідання", що вийшла у Львові 1903 року. Оповідання присвячене відомому українському педагогу, критику та просто доброму молодому товаришеві Іванові Копачу (1870–1952). "Найменше автобіографічного, — писав Іван Франко в передмові до збірки "Малий Мирон і інші оповідання", — мається в

оповіданні "Борис Граб", хоча й тут фігура Міхонського включно до назви зрисована з дійсності".

Саме в образі Міхонського Іван Франко показав своє розуміння ролі гімназії в житті кожного її вихованця. Вона, на думку Івана Франка, вкладена в уста Міхонського, полягає в тому, щоб навчити вихованця думати. "Ти думаєш, один з другим, — говорить Міхонський, — що та латина, грека, фізика чи математика, логіка чи психологія, що ми тут з тобою переробляємо, придасться тобі потім у житті на щось? Не вір тому! Хіба на вчителя підеш, та й то в тім разі придасться тобі з того лиш мала частина. А так, у звичайнім житті інтелігентного чоловіка, урядника, купця, ремісника — все се зовсім ні до чого не здалося. Самі побачите, як лише вийдете з гімназії, за рік, за два половина з вас забуде читати по-грецьки, латинської книжки до смерті не візьме в руки, а на логарифми буде дивитись, як теля на нові ворота. І що ж з того виходить? Я знаю, дехто скаже: "Дурні професори, дарма гають час собі й нам і вчать непотрібних речей". Отже, неправда! Ми з вами, як той біблійний Саул, що то пішов шукати загублених ослиць, а знайшов корону. Ми нібито йдемо все шукати ослиць, ніби тих граматичних форм, алгебраїчних формул, історичних дат. А тим часом ні! Не о то ходять! Головна річ у тім, аби ви навчилися володіти своїм мізком. Знаєте, як мала дитина вчиться зразу дивитися очима, потім махати руками, а нарешті ходити ногами та говорити. Так і гімназія вчить вас володіти духовими органами, виробляє пам'ять, порядок думання, систематичність, а нарешті критичність. Отсе мета гімназії. Гімназія — се та ж гімнастика, лише на широкій духовій основі. Щоб ти, пройшовши її, був приготований узятися до всякої праці чи науки, що має заповнити твоє життя. Аж там, за дверима гімназії, почнеться те, що має тобі придатися в житті, правдива наука. Тут усе лише гімнастика, вироблювання здібностей, а з них найвища, найдорожча — здібність власного думання".

Таким бачив завдання гімназії Едвард Міхонський, і цей його погляд, без сумніву, розділяв й Іван Франко. З оповідання "Борис Граб" слідує, що Міхонський був емігрантом з Росії і, очевидно, учасником повстання проти російського поневолення Польщі, який був змушений втікати в Галичину, як і більшість повстанців, на що вказує й те, що він починає свою роботу в Дрогобичі в червні 1863 року... Як пише Іван Франко в оповіданні "Борис Граб", Едвард Міхонський одержав незвичайно широку освіту і готувався, мабуть, для далеко виднішої наукової кар'єри, ніж кар'єра бідного гімназіального "бельфера" в галицькім провінційнім місті. Загнаний в глухе галицьке місто, не мав щастя в родині. Мав молоду і незвичайно вродливу та веселої вдачі жінку, власну

велику хату, на якій тримав квартирантів-гімназистів (Там само, оп. 3, спр. 757, арк. 1), мав гарну донечку, яка, на жаль, померла. Можливо, саме про цей факт йде мова в донесенні директора гімназії Крайовій Шкільній Раді від 12 грудня 1873 року (Там само, спр. 234, арк. 103).

“Міхонський, — писав І. Франко, — се була вельми оригінальна і симпатична постать, рідка поява між гімназіяльними вчителями. Незвичайно нервовий і чутливий, він умів бути терпеливим і повільним та лагідним. Усе в нім, від нерівного покvapливого ходу і бистрого, але миготливого погляду, аж до методи навчання, приступної, живої і щиро предметової (він учив математики, логіки й психології), а заразом прибраного в якісь педантичні форми, в якусь дрібничкову формалістику, — все, кажу, в нім було немов навмисне зложене з суперечностей. М'якого серця і доброї душі, він міг довести до розпуки ученика — хоч і здібного, але повільного і флегматика; лише нервові, прудкі, рухливі натури могли подобатись йому. А проте той сам чоловік з педантичною строгістю додивлявся до того, як ученик стоїть при таблиці, як держить крейду, як маже губкою, як кланяється, — і не вважав зайвим по десять раз на кожній годині навчати учеників методичності, повільного, але ясного думання, точності й економії у всіх рухах, поступках і ділах”.

Любив говорити: “Не надто квapся, не надто й гайся, нічого замного”. Не любив тих, хто говорив по книжці, а не своїм розумом. Дбав про розвій моральності чоловіка, правда, моральність розумів далеко ширше і гуманніше, ніж її розуміли його колеги з гімназії та гімназіяльні правила. Іван Франко твердить, що на всіх протоколах гімназіяльних конференцій, на яких ішла мова про виключення якогось учня за гру в карти, п'ятику і зносини з дівчатами, ім'я Міхонського стояло в числі тих, що голосували проти виключення. Часто його голос був єдиним.

— Я не похваляю тих поступків, — говорив він, — але одне те, що вони все-таки не такі вже смертельні гріхи, щоб за них морально убивати хлопця, а друге те, що всьому тому в великій мірі винні ми самі, вчителі. Займіть, зацікавте хлопця наукою, давайте йому з себе приклад справді духового, відданого науці життя, то він прилипне до вас усею душею і не подумає навіть про п'янство й карти. А щодо дівчат — ет, не варто й говорити те, що вже давно воробці повинні б на дахах цвіркати!

Борис Граб, герой оповідання І. Франка, прихилився до Міхонського душею і тілом. “Ані я не був Борисом Грабом, — пояснював Іван Франко у передньому слові до збірки “Малий Мирон і інші оповідання”, — ані взагалі не було за моїх часів у Дрогобичі, ані пізніше в Перемишлі, де Міхонський умер, такого щасливого ученика, ані Міхонський на жаднім ученику не пробував розвинути свої педагогічні погля-

ди. Таким робом, герої цього оповідання підмальовані, так сказати, значно понад їх природну величину. Се було зроблено з огляду на більшу цілість, із якої "Борис Граб" являється маленьким виливком, та сеї більшої цілості, повісті "Не спитавши броду" мені так і не довелося скінчити; деякі дальші виливки з неї я подам іще в дальших томиках отсього видання. Додам тут, що первісний текст нарису "Борис Граб", друкований у "Зорі" 1890 р., ч. 9, тут являється значно розширений, власне з огляду на повноту характеристики Міхонського".

Запевняючи, що фігура Міхонського "зрисована з дійсності", Іван Франко одночасно зауважує, що "діяльність цього симпатичного й замітного чоловіка зі сфери добрих намірів та принагідно висловлюваних афоризмів переведена в діло, систематизована та розвинена", а окрім того "підмальована понад її природну величину".

З цим не можна не погодитись. Справа в тім, що в донесенні директора гімназії М. Куровського Крайовій Шкільній Раді від 30 липня 1870 року (Там само, спр. 457, арк. 1), де мова йде про учня шостого класу Юрія Сербина, вказано, що він мешкає у професора Міхонського. Той Сербин пив, гуляв, не тільки сам вчашав до шинків, але тягнув туди інших гімназистів. Мало того, заразився венеричною хворобою і зник з Дрогобича, аби десь лікуватись. І все це під оком Міхонського! Маючи такий, як запевняли, позитивний вплив на учнів, не міг стримати того, кого бачив щоденно? Значить, образ учителя ідеалізовано і то з певною метою. Як в "Бориславі сміється...". Може, і тут маємо справу з ідейним реалізмом? Цілком можливо...

"Від того часу Борис під проводом Міхонського прочитав найкращі твори Гете, Шіллера, Лесінга та Віланда. Шекспіра читав у німецьким перекладі, бо в Перемишлі не було нікого, хто б навчив його англійської мови. За принукою Міхонського, він зараз у п'ятім класі записався на французьке і по двох роках дійшов до того, що міг в оригіналі читати Мольєра, Расіна та Корнеля. Знаючи латинську та французьку мову, він при помочі Міхонського легко вивчився італійської, перечитав обов'язкове "Promessi sposi" ("Заручені" — італ.) Манцоні, та його тягло до Данте й Арісто. Міхонський радив йому лишити собі їх на час по матурі, а тим часом поглиблював його розуміння прочитаних авторів розмовами про твори чільних майстрів усесвітньої літератури".

Нічого тут автобіографічного нема, крім самого міфічного Міхонського... Іванові Франку Міхонський був потрібний для висловлення цілого ряду проблем, які він тим чи іншим чином виповідав у своїх статтях, і які, будучи вірний своєму художньому методу, не міг не перенести у художні твори.

От погляд Міхонського на науку про красоту — естетику: “Нема ніякої спеціальної науки про красоту, а естетика також зовсім не є наукою про красоту та й взагалі не є ніякою наукою. Красота — то наше суб’єктивне почування певних форм, пропорцій, звуків, кольорів, таке саме суб’єктивне, як любов, гнів, погорда. Нема ніякої спеціальної науки про почуття краси. А поза нашим особистим почуттям ніякої краси нема, най собі ті німецькі блягери кричать і на головах стають!”

Не треба всього того читати, вважає Міхонський. Треба вчитись дивитися на природу, твори людської штуки власними очима, а не через призму чи окуляри всіляких псевдоестетичних формул. Чим більше тих творів будеш читати, чим ліпше до них придивлятися, тим краще можна пізнати їх техніку та загальні закони психології, і тим краще виробляється смак.

Міхонський радив Борисові Грабу не хапатися читати всілякі “Weltgeschichte”, тобто “Всесвітні історії”. “Пощо тобі, — кавав, — збільшувати той баласт і набивати собі голову готовими конструкціями, які для свого часу і для їх авторів може й мали якийсь значіння, а для нас не мають ніякого? Захочеш глибше ввійти в студіювання якоїсь історичної епохи, то йди просто до джерел, до сучасних тій епосі писань, або до основних монографій, а отакі сметанкарі, що нібито збирають сметанку з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молодіжі, більше шкідливу, ніж пожиточну”.

Так сам ставився Міхонський до читання компендій (скорочення — лат.) історії літератури: “Старайся насамперед пізнати якнайбільше творів літератури з власного читання, а тоді вже берися й до історії літератури. Я би повелів попалити дев’ять десятих частей усіх тих компендій. Се попросту деморалізація, а не наука. Вони виробляють цілі генерації тих премудрих мерців, що все знають, але поверха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов вони все вже бачили, читали і передумали”.

Особливо цінні думки вклав Іван Франко в уста Едварда Міхонського стосовно того, як треба читати і оцінювати прочитане. Зробив це на прикладі “Одісеї”. “При читанні всякої книжки, — повчає Міхонський, — від планіметричного способу бачення доходить до стереометричного”. Під планіметричним способом треба розуміти оцінку книжки з площини, “на якій сам стоїш”. “Ти не пробував і не міг, — пояснює Міхонський другий спосіб, — піднятися вище, над неї, оглянути її не як площу, а як річ відрубну, заокруглену в собі, як окремий світ, наділений власним рухом, власним життям. Се був би, що так скажу, стереометричний погляд”.

А відтак, після стереометричного погляду, “забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано, немов його хімію; далі сам процес його творення, його зв'язок з тодішнім світом, що його автор узяв із минувшини, зі своєї сучасності; далі дійдеш до оцінювання самих основних ідей, так сказати психології його твору, а потім ще далі розшириш горизонт і будеш питати: відки у тодішніх людей і отого таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? І в такій формі? І такою мовою? І тисячні, тисячні подібні питання насунуться тобі і тоді побачиш, як такий твір, частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя і виявляє на кождім кроці стільки ж безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як і само життя”...

З аналізу того, що читали гімназисти і як аналізували прочитане у своїх творах, можна дійти висновку, що вище “планіметричного” способу вони не піднімалися і від них того ніхто й не вимагав. Франко нагородив професора Едварда Міхонського виключно своїми думками і поглядами, зробивши з нього свій ідеал учителя, якого, очевидно, так і ніде не зустрів на життєвому шляху. Міхонський став його мрією про вчителя. Іван Франко, що змалку залишився без духовного проводу і міг розраховувати лиш на самого себе, прагнув у вчителеві бачити й свого духовного батька. І ця туга за духовною опорою породила образ Бориса і бачення його зв'язків з учителем. Як би не відпирився Іван Франко, що Борис Граб — не він, але саме в оповіданні “Борис Граб” він наділяє головного героя цілим рядом обставин, цілою низкою моментів зі свого життя. Найперше, без сумніву, він “позичив” Борисові Грабу свої умови проживання в Дрогобичі: “Жив він у дуже поганій часті міста, над невеличким потоком, обставленим по двох боках поруччями. Граб вилазив на перше поруччя і ходив по нім, визувши чоботи. Поруччя було невисоке, півтора ліктя понад вулицею, але стояло на самім березі потоку, а берег був високий і стрімкий... Не було нічого легшого, як гримнути в пропасть”.

За тою роботою, тою гімнастикою застав його професор Міхонський (вчителів у ту пору називали професорами). Його зацікавила отака хлоп'яча розривка і такий оригінальний відпочинок гімназиста, а тому він вирішив подивитися на помешкання, де проживав хлопець. Уривок з твору:

“Борис попровадив його.

— Як тут вогко! Як тут брудно! Як тут тісно! Який тут галас! Яка тут задуха! — раз по разу викрикував Міхонський. — Ну, і не диво, що ти волиш по поруччю лазити, ніж тут сидіти. Тут сидіти — то смерть!”

Подібний опис помешкання, в якому жив під час навчання в гімназії Іван Франко, знаходимо у спогадах М. Кореневича.

Важко, проте, сказати, чи історія справжнього Едварда Міхонського відповідає бодай почасті історії героя повісті Івана Франка "Не спитавши броду", виїмком (але спеціально приготовленим до окремої публікації) якої є оповідання "Борис Граб".

Над повістю "Не спитавши броду" І. Франко працював у середині 80-х років, і перша згадка про неї є в листі до Драгоманова від 31 жовтня 1886 року. Повість Іван Франко має намір друкувати у створюваному ним новому журналі "Поступ". Цьому заміру не судилося бути здійсненим. 14 грудня 1886 року Іван Франко повідомляв М. Драгоманова, що "проспект "Поступу" конфісковано", а він зачуває, "що поліція лагодиться конфіскувати мені номер за номером".

Повісті "Не спитавши броду", яка мала бути надрукованою у тому журналі, не судилося бути закінченою і побачити світ. Окремі фрагменти її Іван Франко почав друкувати у вигляді самостійних речей у журналі "Зоря". Так були опубліковані "На лоні природи" (№ 1), "Гава і Вовкун" (№ 4), "Борис Граб" (№ 9) та "Геній" (№ 12). Але друкування цих творів було перерване, бо редакція вирішила друкувати повість Івана Нечуй-Левицького "Над Чорним морем", яка тільки надійшла. Деякі уривки повісті Іван Франко помістив у книзі "Батьківщина й інші оповідання", що вийшла у Києві 1911 року.

За життя Івана Франка надруковано у вигляді окремих творів сім уривків із повісті "Не спитавши броду". Багато уривків залишилось в архіві письменника. З опублікованого і неопублікованого матеріалу академік М. Возняк реконструював повість "Не спитавши броду", і вперше вона була опублікована в журналі "Червоний шлях" (початок — у № 1 за 1927 рік та закінчення — № 1 і № 2 за 1929 рік). У 1929 році вона була опублікована в останньому — тридцятому — томі видань творів Івана Франка видавництвом "Рух".

Чи відповідали деякі моменти з повісті справжньому Едварду Міхонському, його смерті та особливо оповіді про його жінку, чи це була лиш художня фантазія Івана Франка, судити важко. Фактом залишається те, що невдовзі по переїзді з Дрогобича у Перемишль Едуард Міхонський помер. Жодна газета не помістила ні некролога, ні бодай маленького повідомлення про його смерть. Повідомило про це тільки "Sprawozdanie dyrekcji s. k. gimnazjum w Przemyślu za rok szkolny 1877". Воно повідомило, що професор Міхонський Едвард не виконував своїх обов'язків з причин хвороби, а тому не вчив польської мови в IV, VI, VIII класах, математики в I "а", III, IV "b" та логіки в VII класі. Замість нього ці

предмети вчили інші вчителі, в тому числі Микола Антоневич та Клеменс Сенкевич, які перейшли, як і Едвард Міхонський, з Дрогобицької гімназії. Наступний "Звіт дирекції цісарсько-королівської гімназії у Перемишлі за шкільний рік 1878" повідомив, що 16 липня цього року професор Едвард Міхонський помер. Був хворим довший час, але особливо прикрим був останній рік. Від січня 1878 року не міг виконувати шкільних обов'язків, і його заступали інші вчителі. "Вчитель з правдивого покликання, — писало "Sprawozdanie", — старанний і сумлінний, скромний у спілкуванні, виrozumілий і ласкавий до всіх, залишив небіжчик добру славу по собі"...

Якщо Едвард Міхонський був мрією Івана Франка, то старий Лімбах був реальністю. Іван Франко назвав зустріч з Лімбахом тим гірчичним зерном, "що повинно було рости далі і мати вплив на напрям нашого дальшого думання".

Все починалось дуже просто. Іван Франко назбирав чималу вже бібліотеку, в якій було все, що можна було дістати в Дрогобичі. Про ту бібліотеку старий Лімбах дізнався від сина, котрий навчався класом нижче від Івана Франка і вважався одним із найздібніших учнів Дрогобицької гімназії, яку закінчив 1876 року, як повідомляє "Sprawozdanie dyrektora c. k. realnego gimnazjum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1876", з відзнакою. Як свідчать "Protokoły egzaminów dojrzałości z lat 1868—1886" Дрогобицької гімназії, які зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка (інв. № 208), Йозеф Лімбах, німець, народився в Перемишлі 27 листопада 1855 року і в Дрогобицькій гімназії навчався у 1869—76 рр. 1876 року (Державний архів Львівської області — ДАЛО — ф. 26, оп. 15, спр. 557, арк. 11) він став студентом філософського факультету Львівського університету, після закінчення якого та здачі кваліфікаційного екзамену став учителем гімназії імені Франца-Йосифа у Львові. Лімбахи (батька звали Франц) замешкали на вулиці Зіморовича, 2. У "Гірчичному зерні" Іван Франко так згадує про знайомство з Лімбахом:

"По вулиці перед моєю квартирою ходив середнього росту чоловік, з сивим, коротко обстриженим волоссям на голові (шапку він зняв і обтирав собі піт з чола), в сірім старенькім сурдуті і зовсім не авантажних штанах, у полатаних черевиках. Його можна було прийняти за якогось вандрівного ремісника або так просто за волоцюгу. Лиш лице старого, здорове, з енергичними рисами і блискучими очима, з коротко стриженими вусами і давно неголеною, стернистою, білою, як сметана, бородою, виявляло сліди більшого духового життя, ніж звичайно зустрічається у людей тої верстви".

Лімбах багато читав і давав набагато цікавіші характеристики і творам, і письменникам, ніж у гімназії. Ні української, ні польської літератури він не знав. Але першою книжкою, яка потрапила йому до рук, були спогади Бенвенуто Челліні в перекладі Гете.

— Ось чудова річ! Ви читали се?

— Читав.

— І подобалось вам?

— Дуже.

— Дуже? То мало. Ви повинні зачитуватися, впиватися сею книжкою. Я чув, що ви також пишете щось.

— Так, — відповів я, червоніючись.

— Коли так, то се повинно бути вам першим взірцем. Такою прозою, як сей Челліні, мало хто в світі вмів писати. Гете знав, що перекладати. Він хотів на ньому навчитися, як писати спомини, але полишився куди-куди позаду свого взірця. Його "Wahrheit und Dichtung" ("Дійсність і поезія" — нім.) многословна, претенціональна і нудна, — се найтяжчий гріх для споминів. Нудні! Fuer die Katz! (Коту під хвіст — нім.).

Потім на очі Лімбаха потрапила Шіллерова історія тридцятилітньої війни. "Не читайте, — радив Лімбах, — Шіллер великий поет, найбільший поет, але ніякий історик. Се він писав для заробітку, для хліба. Fuer die Katz!"

Багато книг, в тому числі й "Der zerbrochene Krug" ("Розбитий дзбанок" — нім.) Клейста були відправлені туди ж, куди й попередні — "Fuer die Katz!"

Він запитав, чи має Франко у своїй бібліотеці Діккенса. Франко не чував про такого письменника.

— Ну, то, вибачте за слово, ви дурень, — сказав йому Лімбах. — Не знаєте найліпшого. Хто не знає Діккенса, той властиво не знає нічого з літератури, не має смаку, не має очей. Ходіть до мене, я позичу вам Пікквіка. Мусите то прочитати, а потім можете говорити. З людьми, що не читали Пікквіка, я не маю охоти говорити про літературу".

"Вся ота розмова з Лімбахом, — признавався Іван Франко, — робила на мене дивне враження. Вона була в ніс, мов шипуча содова вода. Хоч як небагато тямив я тоді в літературі, я все-таки в однім і другім пункті міг зміркувати, що Лімбах або не знає чогось, або дивиться на речі несправедливо, апріорно. Мене здивував тон його розмови, в якому здавалося, були лиш дві ноти — надмірно ентузіастична і безапеляційно категоричне "Fuer die Katz!" І хоча позитивної духової страви ся розмова не давала, то проте в ній, як і в содовій воді, було якесь

освіження, віяло чимсь для мене новим, незвичайним і принадним, чого я наразі не вмів назвати. Після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії, після тих ніби об'єктивно-поміркованих оцінок, після того фальшиво піднятого тону, яким треба було говорити про великих корифеїв літератури і про все, що вийшло з-під їх пера, Лімбахові різкі та іноді несправедливі слова набирали незвичайної цінності. Се ж були перші нешаблонні й неофіційні слова чоловіка, дійсно зацікавленого літературою, при тім не жадного ерудита, не фахівця, не шухляди, напханої старими паперами, але чоловіка з дійсним темпераментом, оригінального, свідомого чи несвідомого ворога всякого шаблону, всякої утертої стежки. Не диво, що серед молодезі вищої гімназії Лімбах від часу своєї появи в Дрогобичі здобув собі відразу велику симпатію і що я прийняв собі то за честь, коли він перший зголосився до мене. Він узяв від мене декілька книжок, в тім числі й засудженого аргіої Кляйста, для прочитання, — а я радо пішов до нього, щоб узяти від нього обіцяного мені Діккенсового Пікквіка”.

Від того часу Іван Франко часто бачився з Лімбахом, розмовляв і сперечався з ним. Якогось заокругленого знання, ясного світогляду в Лімбаха не було. Все, що він знав, було якесь одностороннє, випадкове й уривкове.

“Лімбах, — писав Іван Франко, — був перший і одинокий у Дрогобичі старший чоловік, з яким я міг говорити не стісняючись, від якого все міг ждати опозиції та поправок і який не лише подавав ті поправки в формі зовсім простій, приятельській і ані крихти не докторальній, але так само просто і натурально приймав поправки та контраргументи від мене, зовсім жовтодзюбого ученика. Він, приміром, не знав нічого про руську історію, ані про руське письменство, і тут я міг сказати йому не одно нове. Так само мало що більше знав він і про польську літературу, і тут я не раз виступав з опозицією проти його занадто поспішних та односторонніх осудів і в обороні польських поетів. Натомість із німецької та англійської літератури він знав далеко більше від мене, і тут я радо приймав його вказівки. Французів і французької літератури він не любив і — на жаль, скажу — сугерував і мені ту нелюбов. Я занедбав у гімназії навчатися по-французьки і потім довгі літа прикро почував сей брак, поки не навчився, хоч від біди, володіти тою мовою аж геть пізніше, вже в 80-их роках”.

Не любив Лімбах французької літератури і дивився на неї через окуляри Лессінгової “Гамбурзької драматургії”. Зрештою, і не читав з неї нічого, за винятком романів Поль де Кока, Олександра Дюма-батька та Ежена Сю. Читати ті романи гімназістам було заборонено, а

тому Іван Франко і його друзі вважали за свій обов'язок прочитати їх. Іван Франко признається, що прочитав лише "Вічного жида" та деякі з "Сімох смертельних гріхів" Ежена Сю, одну повість (яку — невідомо) Поль де Кока та одну Дюма. "Під впливом Лімбаха я покинув читати інші, а зачитувався натомість історичними повістями Шпіндлера та фантастичною романтикою Гофмана і навіть важкою гумористикою Жана Поля Ріхтера. Взагалі мене вже в гімназії тягло на схід. Я читав у церковнім тексті і в німецькім перекладі Святе Письмо, любувався пророками і переклав віршами цілого Іова".

Лімбах був проти того. "Чого вам там шукати у жидів? І хіба ви здібні зрозуміти їх почуття та передати їх як слід? А хоч би були здібні, то питайте самі себе: нащо придалось би се? Кому се потрібне? Хіба се тепер цікавить кого, чим цікавилися ті люди перед тисячами літ?"

"Махабхарату", яку Франко збирався перекладати, назвав "мерзотою", яка "псує смак і жолудок". Не підохочував до читання середньовічної німецької поезії, "Пісні про Нібелунгів", рицарських романів, за винятком "Дон Кіхота" Сервантеса. Закликав І. Франка читати Гомера, Шекспіра, Вальтера Скотта, Гете, Шіллера і особливо Діккенса.

"— Тих держіться! — повторяв він мені не раз. — Від них учіться не лише писати, але — головна річ — бачити! Бачити те, що довкола вас діється, що вас окружає. В баченні, в оці головна штука. Ту саму річ можна бачити різними очима, і вона зробить різні вражіння. А найбільша часть людей — то сліпі оводи: не бачать того, з чого ссуть кров. Ходять по світі напوماцки, як по темнім лісі. А прочитає в книжці опис сходу сонця, або опис вечера, або бурі, та й ахає дурень: "Ах, яке-то гарне!" Очевидно, сам своїми сліпаками ніколи того не видів і своїм курячим мізком не міг відчути того, що бачили його сліпаки. От чим великі ті письменники, особливо Діккенс. Се Колумби свого роду: вони відкривають нам нові світи, нові Америки скрізь довкола нас, уміють у найпростішій, найбуденнішій річі показати нам щось нового, нечуваного й несподіваного.

Не диво, що отакими гарячими промовами Лімбах впливав на вироблення моїх літературних поглядів та замилювань більше, ніж се могла чинити шкільна наука, майже наскрізь шаблонова та формалістична. Правда, й у Лімбаха не було ясного та одноцільного погляду; безпосередньо поруч з такими поглядами, як наведений вище, у нього межували такі думки, що поезія і загалом белетристика повинні займатися "вищими" темами і навіть найнижчі, найбуденніші предмети "ублагороднювати". Він над усі роди поезії цінив драму, розуміється, написану ямбами, на взір Шекспіра або Шіллера, найрадше історичну або таку, де поет зумів

поставити свій предмет на вищій п'єдесталі, дати йому глибшу, символічну чи алегоричну підкладку. Він не раз цілими годинами з захватом розсновував перед нами алегоричні толкування "Фауста", "Вільгельма Телля" та "Іфігенії в Таврії" і часто договорювався до думок, зовсім суперечних з тими реалістичними та раціоналістичними поглядами, які з таким самим запалом виголошував перед людиною..."

Як запевняв Франко, він так ніколи і не дізнався, чим займався і чим жив Лімбах у Дрогобичі, з чого утримував свого сина і чому був таким бідним. Його ім'я, захоплення німецькою літературою і цілковита відсутність будь-якої патріотичної ноти (це для Франка була одна з тих Лімбахових прикмет, що робила розмови з ним привабливими для Франка і не допускала до них тіні фальшу та робленого пафосу) веліли догадуватись, що походив він з німецької урядницької родини, яка забрела в Галичину. Як сталося, що Лімбах опинився на дні бідності, — невідомо. З розмов із сином можна було здогадатися, що старий Лімбах спочатку також був якимось урядником, мав жінку, яка вмерла, залишивши йому сина, та що за щось його було прогнано з роботи. Словом, була якась тиха мовчазна трагедія в його житті, яка, до того ж, стояла між ним і сином.

У Дрогобичі казали, що він був вінкельадвокатом, тобто займався покутним писарством. Не пив, бо п'яним його ніхто не бачив. Що нічого не брав — за те свідчила його бідність.

1876 року, коли син поступив у Львівський університет, старий Лімбах переїхав жити до Львова. Жили Лімбахи в убогій, голій, нужденній халабуді при Академічній вулиці. Старий Лімбах залишався так само бідним і бідно вбраним, як і в Дрогобичі. Молодий Лімбах робив успіхи — перед ним стелилася дорога до життя.

1876 року Іван Франко здибався з Лімбахом. Було про що поговорити. "Я тоді, — пише І. Франко, — зачитувався "Детством, отроцтвом и юностью" Толстого та першими романами Золя, що вийшли в російських та польських перекладах (німці ще тоді, 1876 р., не знали й не перекладали цього письменника). Я знав уже дещо про нові літературні поклики, про реалізм і натуралізм, про соціальні питання та соціалізм і пробував тим усім Лімбаха".

Не вийшло. Золя для нього був злим, лютим! "Кожний його опис, — казав Лімбах, — то бомба. Кожний діалог — то ніж у серце. Чого він так сердиться на весь світ?"

Причину "злості" Золя Лімбах знаходить у тому, що той в молодості мусив дуже бідувати і його мусила наскрізь перепалити зависть.

Ще від дрогобицьких часів Лімбах цікавився літературними пробами Івана Франка.

Франко приніс йому свою "Лесишину челядь". Початок сподобався Лімбаху.

"Гарно, гарно, — буркотів. — Є жива мелодія, є й пластика і невеличкий чуттєвий підклад. Ну-ну, далі!

Але коли я дочитав до кінця, він зморщив брови.

— Пощо ви попсували ідилію? Початок заповідав ідилію, а ви при кінці набовтали якогось квасу.

Я сказав, що у мене зовсім не було наміру писати ідилію, що я хотів кинути на папері профілі кількох осіб, які я знав у дитячих літах.

— *Fuer die Katz!* — мовив сердито Лімбах. — Кому яке діло до того, чи ви знали тих людей, чи ні? А ви спочатку розохочуєте, розгріваєте нас своїм малюнком природи, ми виходимо в чистих сорочках грітися на сонечку, а ви тоді бух на нас холодною водою. І пощо? Що вам із того прийде? Се нечемно і ... і нелояльно. Се надужиття довір'я!

Я почав толкуватися, та не переконав старого.

— Ні, без потреби ви беретеся наслідувати того пана Золя! Без потреби. Він не доведе вас до добра, шукайте своєї власної дороги!"

Як у воду дивився старий. 1876 року Франка було заарештовано. Побачився з Лімбахом 1878 року. Той вже був здержаний в розмовах з Франком. Якась тінь лягла між ними.

Потім Франко попросив у Лімбаха одержати декілька листів з-за кордону на його ім'я. Одержавши листа з Женеви, Лімбах так перелякався, що готов був бігти в поліцію.

"На щастя, я надійшов ще в пору і вирятував листа. Старий Лімбах якось ніби засоромився свого переполоху, коли я для заспокоєння прочитав йому лист і переконав його, що його зміст був зовсім невинний. Та проте я зараз же понаписував, куди треба, щоб на Лімбахове ім'я листів більше не посилено. Як же ж заболіло мене, коли кілька день потім я побачив, як старий Лімбах, доглянувши мене здалека на вулиці, сквапно переходив на другий бік вулиці і йшов, відвернувшись в протилежний бік, аби не стрічатися і не вітатися зо мною! Я тоді вже на власній шкірі пізнав різницю між бідністю й бідунням, пізнав і те чуття, якого вперед не міг дочутися на дні жовчних описів Золя. Я більше не сходився з Лімбахом.

Через рік він із сином виїхав до Кракова, де його син кінчив університет. Там старий Лімбах і помер, і я більше не бачив його"...

Так закінчилась історія з Лімбахом і гірчичним зерном, посіяним ним.

Розділ X

ТОВАРИШІ

“Приятелі мої, молоді, гарні, як весна, сердечні, як рідня! За тюремною kratoyu, серед холоду, вогкості та туги, під час темних, безсонних ночей стають передо мною ваші лиця, то в цвіті здоров’я та радості, то худі та виссані працею, недостатком та передчасною грижею. Дивлюся на ті дорогі лиця, і мою душу стиха наповняє, а в серці росте надія, що вам легше буде ступати тою дорогою, на яку станули ми, перті спільною думкою та твердою вірою.

Не дивуюся зовсім, що між вами не бачу декотрих із моїх давніших знайомих, що були товаришами та приятелями моїх дитячих літ. Куди то розбрелися вони? Якийсь страшний вир проглинув їх, і в моїх тюремних снах нема місця для потоплеників. Так, вони потонули безповоротно в тім багні, яке хтось із нас так влучно назвав “рутенською безмислістю”...

Це початок нарису “Молода Русь”, що увійшов до збірки “Рутенці”, що вийшла у Львові 1913 року. Саме цей нарис польською мовою було опубліковано 1878 року, відразу по виході Івана Франка з тюрми.

Він тоді був страховищем для всіх, і від нього багато хто відвернувся, тому й таким пристрасним і водночас сумним було звертання Івана Франка до друзів дитинства. Мало що відомо про них. Важко сказати, чи підтримували з ним тоді зв’язок і ті, з ким Франко вчився у гімназії. Донедавна нам не були відомі їх імена. Майже ніхто не написав своїх спогадів про той час та своє знайомство з Франком, хоч, як виявилось вже під час дослідження, багато з них вмерли далеко пізніше за Івана Франка. Ніхто з дослідників ніколи не розшукував їх. Важко сказати, чи підтримували вони стосунки з Іваном Франком і який характер мали ці стосунки. Чи листувались з ним? Де листи? Зовсім мало знаходимо документального матеріалу, щоб принаймні дізнатись, хто вчився з Франком у гімназії. Якщо про тих, хто вчився з Іваном Франком у нормальній школі отців Василіян, можна було дізнатись завдяки випадково врятованим від спалення класним журналам тієї школи, то подібних журналів, як і взагалі всієї документації Дрогобицької гімназії, врятувати не

вдалося. 12 листопада 1961 року всю документацію, яку свого часу хтось розумно заховав на горіщі гімназії, було "з метою протипожежних заходів" винесено на двір, облите бензином і дотла спалено. Зовсім випадково випадковими людьми було приховано декілька книг. Серед них одна виявилася книгою "Протоколів екзаменів зрілості з літ 1868—1886", яку від приватних осіб і відкупив Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка (інв. № 208/ор). Принаймні стало відомо, хто 1875 року закінчував Дрогобицьку гімназію разом з Іваном Франком.

1926 року НТШ звернулось до громадськості з проханням прислати на адресу Товариства матеріали, що стосуються життя і творчості Івана Франка з метою створення при Товаристві музею. Тоді й потрапили до музею два безцінні документи — дві фотографії. Власником першої був М. Кочиркевич. Це була світлина учнів третього класу, на котрій є й Іван Франко. На жаль, невідомо, ким був той М. Кочиркевич (той, хто прийняв той безцінний дар, навіть не розшифрував його імені, не записав коротких біографічних спогадів про Франка від нього ні не зробив певних уточнень, вкрай потрібних у таких випадках). Важко визначити, хто є хто на світлині. Діти на ній не понумеровані, як потрібно було б це зробити. Тільки прізвища й більш нічого (інв. № 167/мем).

Другу світлину подарував Карло Бандрівський, який вчився з Іваном Франком аж до закінчення Дрогобицької гімназії. Це була світлина учнів сьомого класу. Карло Бандрівський був точним і вказав розміщення учнів, але не назвав їх імен. Ніхто з НТШ не попросив К. Бандрівського бодай хоч трохи оповісти про тих, хто на фотографії (інв. № 168/мем).

Цих фотографій, які опісля будуть друкуватись майже у кожних збірниках спогадів сучасників про Івана Франка та у виданнях його творів, сам Іван Франко не мав. Їх не було виявлено у його архіві.

Від письменника Івана Сварника-старшого в музей не так давно потрапила й світлина вчительського збору Дрогобицької гімназії з 1869 року (інв. № 2687/ор).

Щоб вияснити, хто на цих фотографіях, треба було дослідити величезний архів Крайової Шкільної Ради, що знаходиться в ЦДІА України у Львові, де серед тисяч і тисяч документів були й матеріали, що проливали бодай якимсь світлом на учнів Дрогобицької гімназії, поскільки класні списки учнів так і не вдалось виявити. Це залишались метричні книги римо-католицьких і греко-католицьких парафій, з яких можна було почерпнути інформацію про соціальне походження гімназистів, дати їх народження та відомості про їх батьків.

Решта пошуків — це вже інтуїція дослідників...

... В останньому — четвертому — класі нормальної школи отців Василіян у класі Івана Франка навчався 51 учень. 15 учнів змушені були залишитись на повторний курс. Усі решта, тобто 36 учнів, мали б стати гімназистами Дрогобицької гімназії. Але чи так це сталося, сказати важко через відсутність документів. Так само важко сказати, скільки учнів прийшло "зі сторони", тобто з інших гімназій, нормальних шкіл, приватистів, чи були залишені на повторний курс. Відомо тільки, що в першому класі 1868/1869 навчального року було 45 учнів. Така ж кількість учнів, 45, залишається й у другому та третьому класах. Тільки завдяки тому, що в Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка збереглась світлина учнів третього класу, в якому навчався Іван Франко, відомо, хто вчився разом з ним.

1. Ольшевський (ім'я невідоме, гімназію в Дрогобичі не закінчив, не закінчував й школу отців Василіян).

2. Володимир Полянський, якому було десять років (був на рік молодший від Івана Франка). Він народився в селі Терка Балигородського деканату, де його батько з 1839 по 1864 рік був священником при церкві Покрови. 1864 року його перевели священником у село Висоцьке Нижнє, де він працював аж до смерті 5 лютого 1896 року. Полянському Володимирі не довелось закінчувати Дрогобицької гімназії.

3. Лотоцький. Більше жодних даних нема. Дрогобицьку гімназію не закінчував.

4. Дністрянський. Інші дані відсутні. Дрогобицької гімназії не закінчив.

5. М. Кочиркевич. Ім'я невідоме. Гімназію в Дрогобичі не закінчив. Саме від нього в музей надійшла світлина, і саме він підписував кожного учня.

6. Антоній-Зигизмунд Шіллер. Він народився 2 травня 1854 року в Тисьмениці (ЦДІА України, м. Львів, ф. 618, оп. 2, спр. 1477, арк. 15). Його батьками були Ієронім Шіллер, цісарсько-королівський контролер, і Тереза з дому Мантчак. Саме про Антона Шіллера писав Іван Франко у передньому слові до збірки "Рутенці".

Антон був новим учнем у класі. Він закінчив гімназію разом з Іваном Франком у 1875 році.

7. Кнауер. Ім'я невідоме. Він не закінчував гімназії у Дрогобичі. У списку випускників його нема.

8. Класний керівник, чи, як тоді казали, господар класу, Теофіл Грушкевич.

9. Новицький. Учня з таким прізвищем немає ні в списку випускників нормальної школи, ні в списку випускників Дрогобицької гімназії.

10. Так само, як у випадку з № 9.
11. Ісаак Тігерман. Він починав науку з Іваном Франком у школі Василяян і закінчив разом з ним Дрогобицьку гімназію 1875 року.
12. Вінцентій Тарковський. Він був на рік старшим від Івана Франка, разом з ним закінчив школу отців Василяян, але, на жаль, не зумів закінчити разом із ним гімназії. Його немає і у списку випускників Дрогобицької гімназії пізніших років, що означає, що Дрогобицької гімназії він не закінчував.
13. Під цим нещасливим номером значиться на світліні Людвік Смольський. Він не закінчував нормальної школи разом з Іваном Франком. Був поляком, народився 1 квітня 1855 року в Летні (Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, Протоколи екзаменів зрілості 1868—1886 рр., інв. № 208). На жаль, метричної книги народжень з села Летня не збереглося (поляки з Летні хрестили своїх дітей у Мединицькому костьолі), а тому невідомо, ким були його батьки. Він закінчив нормальну школу отців Василяян у Дрогобичі роком скоріше від Івана Франка, тобто 1866 року, з гарною успішністю, що й зазначено у класному журналі. Цього ж року поступив у Дрогобицьку гімназію, але в другому класі вимушений був залишитись на другий рік, і його якраз в тому класі і наздогнав Іван Франко, з яким він провчився всю гімназію, і був допущений до складання випускних екзаменів, які відбулися 28 липня 1875 року, однак отримав незадовільну оцінку з латинської мови і того року не одержав свідоцтва зрілості. Отримав він його лише через рік, коли 18 вересня 1876 року здав отой екзамен з латинської мови на "задовільно".
- На Людвіку Смольському закінчується перший ряд учнів на світліні.
- Другий ряд розпочинається від Івана Франка. Він стоїть за Дністрянським (№ 4), поклавши йому праву руку на плече.
- Поруч з ним — майже на голову вищий від нього хлопець в елегантному костюмі, білій сорочці з метеликом. Він значиться на світліні під номером 15. Відоме лише його прізвище — Паулік. Не вчився з Іваном Франком у нормальній школі, не значиться серед її випускників, не закінчував Дрогобицької гімназії ні з Іваном Франком, ні пізніше.
16. Гладкий. Тобто Іван Гладкий. Селянський син з Млинків. З гарною успішністю закінчив школу отців Василяян разом з Іваном Франком, хоч був старшим від нього. В четвертому класі мав уже тринадцять років.
17. Райхерт. Було два Райхерти: старший Філіп та молодший Йозеф. Тільки завдяки тому, що збереглася ще одна світлина учнів, але вже сьомого класу, вдалось встановити, що на світліні з третього класу зобра-

жений Філіп Райхерт. Він стоїть відразу за вчителем і тримає в руках білий літній капелюх. Про долю братів Райхертів мова йшла у попередній книжці дослідження "Цілоком нормальна школа" (с. 137–167).

18. Едвард Чермак. Він не вчився з Іваном Франком у нормальній школі, але разом з ним розпочав навчання в Дрогобицькій гімназії з першого класу і разом з ним закінчив його.

19. Володимир Радзікевич. Він не закінчував Дрогобицької нормальної школи ні з Франком, ні перед ним. З Іваном Франком вчився від першого до останнього класу Дрогобицької гімназії, але не склав випускних екзаменів, а тому гімназію закінчив пізніше.

20. Кришталович. Крім прізвища, про нього більше нічого встановити не вдалось.

21. Коженевич. Так само, як про Кришталовича.

22. Намацінський Станіслав. Пройшов з Іваном Франком курс науки в отців Василян, але закінчити Дрогобицьку гімназію йому не довелось ні з Франком, ні пізніше.

23. Карло Бандрівський. Пройшов з Іваном Франком школу отців Василян, разом з ним поступив у Дрогобицьку гімназію, вчився до восьмого класу, але потім перейшов у розряд приватистів. Крайова Шкільна Рада дозволила йому від 27 квітня 1875 року здавати випускні екзамени, але він на екзамен не з'явився, а тому його немає в списку випускників Дрогобицької гімназії.

24. Михайло Матковський-Федашкевич. Не вчився в отців Василян, був на чотири роки старший від Івана Франка, з ним розпочав і закінчив гімназію в Дрогобичі.

25. Нехай. Гарний хлопець в пристойному костюмі, біла сорочка, метелик. По-панібратськи положив руку на плече Йосипу Райхерту. Крім того, що він не вчився в отців Василян і не закінчував Дрогобицьку гімназію, нічого про нього не відомо.

26. Микола Кулечко. 1855 року народження, як і Франко, сирота, родом з Дрогобича. Вчився з Франком у нормальній школі, але Дрогобицької гімназії не закінчив. У списку випускників його немає.

27. Гнат Криницький. Учився з Іваном Франком від другого класу нормальної школи отців Василян. Народився 1 лютого 1855 року в селі Вацовичах у родині тамтешнього пароха Якіма Криницького, який помер 1864 року. Провчився з Іваном Франком всю гімназію, але з ним її не закінчив.

Поруч з Гнатом Криницьким — Дмитро Білас з Трускавця (№ 28), який зі школи отців Василян разом з Іваном Франком перейшов у Дрогобицьку гімназію. Народився він 28 листопада 1852 року. Про-

вчився з Іваном Франком у гімназії до 1872 року, а відтак перейшов на заочну форму навчання. Випускний екзамен склав тільки 12 липня 1880 року. Був відомою людиною у Трускавці.

Останній, найвищий на світліні, ряд розпочинає номер 29. Це — Людвік Релінгер, поляк, родом з Трускавця. Був на рік старшим від Івана Франка. Закінчував разом з Іваном Франком школу отців Василян, але Дрогобицької гімназії не зумів закінчити ні з ним, ні опісля.

Зовсім дорослими хлопцями виглядають на світліні Яворський (№ 30) та Микитка (№ 31). Нічого про них невідомо. Не закінчували навчання з Франком у школі отців Василян і не закінчували Дрогобицької гімназії.

32. Ісидор Пасічинський, названий опісля “Бойківським соловейком”. Іван Франко признавався, що і він почав писати за його прикладом, а Іван Верхратський твердив, що Ісидор Пасічинський пише й надалі добрі поезії, а Іван Франко так і не навчився їх писати. Ісидор Пасічинський був наймолодшим сином у священничій родині Романа Пасічинського та Софії Трильовської, дочки о. Івана Трильовського. Народився він 14 лютого 1853 року в селі Красне Турківського повіту, де на той час при церкві Архистратига Михаїла отець Роман Пасічинський був парохом. Сам він був 1806 року народження, 1837 року закінчив Львівську духовну семінарію, в тому ж році одружився і висвятився, 1875 року овдовів і упокоївся в Бозі в Красному 14 березня 1899 року. Навчаючись у семінарії, отець Пасічинський знався з тими, хто творив “Руську Трійцю”, знав Миколу Устияновича, добре знайомий був з Йосипом Левицьким, якому судилось в Нагуєвичах охрестити Івана Франка.

Ісидор початкову школу закінчив під керівництвом батька, а відтак був відданий до гімназії в Дрогобичі, де зустрівся з Іваном Франком. У своїй біографії (ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 167 Лев., спр. 2452), написаній 15 березня 1888 року для бібліографії Івана Левицького, він писав, що з Франком “разом в одній першій лавці з локаціями 1, 2, 3 на переміну по курсам сиділи — учились разом і стихотворили-віршовали. Франко віршовав Псалми Давида, а Пасічинський стиховав шумки, чабарашки та множество школярських співанок, котрі заміщав от 1870 года в “Ластовці” та в “Учителю” Клемертовича”. Клемертович Михайло (1836—1903) видавав “Учитель” у 1869—1874 роках, а дитячий журнал “Ластівку” — у 1869—1881 роках.

У гімназії не всім подобалось, що Пасічинський віршує. Його підтримував Іван Верхратський, у якого він опісля й буде друкувати

свої твори, але категорично проти був ксьондз-директор Томаш Баревич, який зятято воював з усім, що хоч формою чи змістом було українським. Переслідування було настільки серйозне, що Ізидор Пасічинський змушений був покинути Дрогобицьку гімназію і готуватись до здачі екзаменів за гімназію екстерном. Про Дрогобич і Тому Баревича не могло бути й мови, тому він здав ті екзамени аж в Ужгороді. Потім служив в армії, одружився з дочкою отця Івана Клітинського (1823 — 7.11.1880) Марією. На той час отець Іван парохував у селі Гнилому. Оселився в сусідньому селі Задільську, де розпочав активну громадську роботу, не покидаючи писати. Не був надто вимогливий до своїх творинь, і не вельми вимогливими були редактори, яким надсилав свої твори. Його вірші друкує "Русское Слово", "Русская Рада", "Временник Ставропигійського Інститута", "Буковина", "Ластівка", "Учитель", "Наука" Івана Наумовича, "Календар Буковини", "Весна", "Друг народа", "Лопата", "Приятель дітей" під найрізноманітнішими псевдонімами.

Дуже песимістично і несхвально віднісся Іван Франко до творинь свого однокласника. В "Нарисі історії українсько-руської літератури" він писав:

"Хоч як широко розійшовся сей розділ мого "Нарису", проте не можу скінчити його, не згадавши ще про трьох моїх, так сказати, шкільних товаришів по Дрогобицькій гімназії: Аполона Ничая, Дмитра Вінцковського й Ісидора Пасічинського. Ничай кінчив Дрогобицьку гімназію тоді, коли я вступив до неї, і був, згадується, диригентом ученицького хору. Якийсь час він був гімназіальним учителем, але вчасно займало його господарство далеко більше, як школа. В р. 1879 він опублікував у виданнях общества Качковського свою книжечку "Бараболя", а від р. 1879—1883 видавав у Станіславові, не перестаючи вчителювати, часопис "Господар и промишленник, письмо, посвячене господарце сельской и промыслу". В р. 1883 він перенісся до Львова і видавав тут се письмо до 1885 р., в яким полишив редакцію, ставши одним із директорів "Народної торгівлі".

Дмитро Вінцковський ходив до Дрогобицької гімназії значно вище від мене: в Дрогобичі його прізвище вимовляли Вінцкович. Свою письменську діяльність він розпочав ще на шкільній лаві, помістивши в часописі "Неділя" 1865 р. своє перше оповідання "Пам'ятай на смерть, а не согрішай". Від того часу аж дотепер він публікував багато популярних статей, оповідань, віршів по найрізніших виданнях переважно москвофільської партії, а деколи й окремими книжечками. Не можна сказати, щоб він був чоловік зовсім без таланту, але знов тяжко вказати між його многочисленними писаннями хоч одно таке, що досягло би міри

середнього таланту. Та все-таки йому належить місце в ряді тих скромних літературних робітників, що годують маси народні найрізнішими потрібними відомостями, браними хоч би з других або третіх рук. Усунувшись від урядової служби як гімназіяльний учитель, Вінцковський живе у Львові як банковий урядник досить низького рангу.

З Ісидором Пасічинським я товаришував безпосередньо протягом усієї нижчої гімназії в Дрогобичі. Скінчивши четвертий гімназіяльний клас з недостаточним успіхом, він покинув школу і осів на сільським господарстві, яке купив для нього батько, священник у Краснім Турчанського повіту. Якийсь час він служив у війську, звідки, одначе, його увільнено задля епілептичних нападів. Він живе й досі як маючий господар у Краснім Задільську. Свою письменницьку діяльність він розпочав іще в р. 1870 у "Ластівці", видаваній Климертовичем, і від того часу друкував багато віршів, оповідань, кореспонденцій і інших статей, переважно в популярних часописах та календарях, держачися переважно видань москвофільської партії, не цураючись й народовецьких популярних видань, друкованих етимологією, але оминаючи всі видання фонетичні. Із його віршування одна тільки поема "Безталанний", видана в Коломії 1872 р., виявляє сліди поетичного таланту, що міг би розвинутися краще, як розвивався в дійсності".

На Франкову критику Ісидор Пасічинський реагував спокійно. Зрештою, про критичну настанову Івана Франка до себе знав ще від того часу, коли 1876 року Іван Франко в "Друзі" № 22 помістив рецензію "Літературні письма ІV. Наша поетична література, її напрями та общественна підстава. Безталанний. Тарасова ніч. Іван Підкова та другі твори Ізидора Пасічинського, їх стійність, поетична і язикова", зазначаючи, що всі ці твори "сповнені моралізування в душі антинародних розглагольствованій".

Про "первісний талант" Ісидора Пасічинського Іван Франко говорить і при аналізі здобутків у журналі для дітей "Ластівка", але тут же зауважує, що талантові Пасічинського треба "було науки щирої і справної руки, котра би повела го дальше". "Наші газетярі, — писав Іван Франко, — раді, що Ізидор Р. П(асічинський) засмотрював їх щораз новими досить гладкими поезійками, печатали всьо без розбору", і Ісидор Пасічинський "покинув школу і став "руским співаком". 1871 року видав у Коломії "Думку на похорон сестриці", 1872 року — поему "Безталанний" і "Тарасову ніч", 1873 року — "Небилиці-баналюки", а 1876 року — "Івана Підкову" окремими виданнями. Оцінив Іван Франко лише окремі місця поеми "Безталанний", де "ясно проблискує его талант природний і свіжий, як свіжа гірська околиця", а в інших творах

бачив "зіпсутий смак". На питання, що згубило талант Ісидора Пасічинського, Франко відповідав, що "крім того недбальства форми і невикінчення змісту і друга річ причинилася до его упадку — а се звихнене із народної дороги".

Попри все не мав нічого Ісидор Пасічинський проти критики Івана Франка. Писав до нього листи. Їх збереглося аж три: від 4. 02. 1886 р., 12. 08. 1886 р. та від 12. 01. 1892 р. Сьогодні вони знаходяться в рукописному відділі Інституту літератури ім. Шевченка НАН України у фонді Івана Франка (ф. 3, № 1608 арк. 85—91, № 1615 арк. 255—256 та № 3603 арк. 1—2). Просив Івана Франка називати його не Ізидором, а Ісидором, бо кажуть же в народі не Зидір, а Сидір...

Ісидор Пасічинський листувався і з Іваном Верхратським. Не зачіпав справ літературних, а тільки життєві. Принаймні такий зміст має лист, писаний 14 листопада 1901 року (ЦДІА України у Львові, ф. 3с/309, оп. 1, зв'язка 153, спр. 2250, арк. 84—85):

"Високоповажний Пане Професоре Добродію!

Зачудуетесь певно, коли дістанете мій лист до рук. Що хоче з Вас Ваш колишній вірний дрогобицький ученик Сидір Бойко? Простіт, що Вас затруднюю, но так кінці зложились, що лиш на Ваше віске (вагоме — авт.) слово в так важній для мене справі буду могли спуститись. Річ така: я маю в Задільску в Турчаньським повіті більшу земельну посілість — но ж то в горах Бескидах далеко від світа і вищих шкіл — а маючи дві пари дітей в шкільному віці іменно 2-х хлопців в Дрогобичи в гімназії в IV і VI клясі і дві донечки в Перемишлях в руск(ім) Інституті також в IV і VI клясі, обчислив я собі, що нім дітей вивчити "на людей" або як кажуть "з людьми зрівняти", тре буде затягнути на свою посілість тільки довгів, що потому годі буде отрепатись з того рипяха. Тому я постановив переселитися до Львова — і з дому — всі діти до школи посилати argue ad finem (довести до кінця — лат.) як п. Яворський в парламенті виразився був. Тое перевідав о. Янів з Яблонова зять п. Кравсової, в домі котрої Ви Панедобродію мали мешкати. Отже о. Янів предложив мені заміну моєї посілости на каменіцю у Львові власне ту саму п. Кравсової, до котрої і він яко зять має моць, бо має жона частку дому, бо він може від синів цілу набути каменіцю на улиці Люб(лінської) унії — має бути Вам добре знана — бо Ви мали в ній мешкати — тай знаєте всі єї тайни і вартість і дохід річний і видатки — і довги і сплату з тих же то певно сли не все то бодай більшу часть того будете знати. Чи здорова то каменіця? Чи нема гриба? Чи нема великих потреб на реставрацію або що більше? Які там податки — додатки і т(акє) і(нше)?

Простіть Високоповажаний Добродію, що смію Вас займати своїм ділом — но на Вас одного можу цілком сміло спуститись, що Ви мені в тім для мене так важнім ділі щирісеньку правду розкриєте. Если ... і поклялись би ми з о. Янівим — а я прийшов з родиною до Львова, то ми би старались віддячити за Вашу ласку. Ага! а прошу також ласки: чому Ви випровадились із тої камениці? Чи може було що нездорово? Чи за много тратилось? і скільки? і кілька станцій Ви мали а скільки...? і по чому платять? чи вода є? і чи здорова? Чи можна дров дістати чи лиш вуглем палять?

Покладаючись на Вашу стару щирість і на Вашу відвертість і правдолюбивість — без Вашого об'ясненя в тій справі не зроблю ані одного кроку наперед. Ждати буду ласкавого відвіта, на котрий буду сподіватись з дня на день.

При тій нагоді смію писатись вірним учеником і вдячним слугою Ісидор Ром. Пасічинський власт(итель) посілости в Задільську п. почта Завадка ад Смерже"...

Ісидор Пасічинський помер 1930 року. Його архів син Ярослав передав музею "Бойківщина" в Самборі. Ярослав народився 3 січня 1883 року в селі Задільську, закінчив теологію Львівського університету, а також Львівську духовну семінарію і висвятився 1909 року. Працював священиком у Горуцьку (1909—1913), де народився Олександр Козловський, "може, найталановитіший поет", як писав про нього Іван Франко; Волі Коблянській Старосамбірського повіту (1913—1935), потім у Грімно коло Рудок (1935—1944), а відтак доля закинула його в Австрію — в Інсбрук (1945—1950), де виконував функцію священика в таборах для переміщених осіб. З 1952 року проживав у США, де помер у Мелроуз Парку 27.07.1973 року.

На основі архіву тодішній куратор музею, відомий український письменник Іван Филипчак написав статтю "Соловій Бойківщини", яку вперше було опубліковано в газеті "Український робітник" 27 липня 1956 року і тільки 2002 року — в третьому випуску "Наукового вісника музею Івана Франка у Львові".

Усе, що залишилось у Ярослава Пасічинського від батька, було передано сином Ярославом Ісидором Пасічинським на збереження у Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. Доля архіву, переданого до Самбора, невідома. Іван Филипчак був заарештований 4 листопада 1944 року і вивезений на заслання, де й помер 21 жовтня 1945 року. Слід по архіві віднайти не вдалось.

Між Микиткою та Пасічинським — № 33 — Михайло Пеліпів, який вчився з Франком у нормальній школі, опісля вчився в гімназії, але її не закінчив.

Під № 34 на світлині значиться Горнецький. Жодних даних.

На світлині відсутні ще одинадцять учнів. Бачимо на ній тильну сторону гімназії з боку саду. Як декорація — великий коц, на фоні якого фотографувалися учні. Світлив учнів фотограф Куровський, а робив підписи М. Кочиркевич. Перед учнями — ціла купа капелюхів. На одному темному фотограф поставив рік 1870. Це, фактично, перша фотографія Івана Франка. З неї були пороблені інші. Є на світлині серед учнів і господар класу — Теофіл Грушкевич.

1869 роком датована ще одна світлина, зроблена на цьому самому фоні та місці. Це світлина учительського збору на чолі з директором гімназії Матеушем Куровським, який опісля буде вчити у Бережанах Богдана Лепкого. Зліва від нього стоїть, заклавши руки, цілком молодий Іван Верхратський, а побіч нього — з бородою — Теофіл Грушкевич. Він прийшов 1868 року. Взагалі кажучи, носити бороди державним службовцям заборонялось, і на цьому погорів перший директор гімназії Тшасковський. Всі без винятку вчителі носили вуса. З приходом Томаша Баревича про ніякі бороди не могло бути й мови. Нижче від Грушкевича сидить у білому капелюсі і білих штанях Емерик Турчинський. Це до повного комплекту — пас. На світлині нема ні польського, ні українського катехитів. Між директором та Турчинським — найправдоподібніше — Едвард Міхонський, котрому Іван Франко в своїй творчості приділив стільки уваги. По праву руку від Куровського — ще четверо вчителів. Хто вони — невідомо. Красиві, гарні обличчя... Фотографія зберігається у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка (інв. № 2687/ор.).

Наступна зі світлин датована 1874 роком, коли Іван Франко закінчував сьомий клас. Навчалось на той час у його класі 26 учнів. На світлині, яку робив дрогобицький фотограф А. Фрей, тільки 17 гімназистів.

Ця фотографія належала Карлу Бандрівському, який ідентифікував кожного з гімназистів на світлині і поставив дату: 8/5 1925 року та свій підпис.

Багато з гімназистів на цій світлині — це діти з фотографії 1870 року.

У найвищому ряді зліва

1) Павловський Константин. У його випускному свідоцтві (Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, Протоколи екзаменів зрілості 1868—1886, інв. № 208/ор.), сказано, що народився він 14 лютого 1853 року у Волі Олешницькій Чесанівського повіту, де його батько Іван Павловський у 1852—1855 роках був парохом при місцевій церкві Покрови. З шематизмів відомо, що о. Іван Павловський

народився 1824 року, після закінчення духовної семінарії висвятився 1850 року, а відтак почалась його мандрівка по галицьких парафіях: Курилівка (1850—1852), Воля Олещицька (1852—1855), Змієвиська Яворівського повіту (1855—1856), Острів коло Перемишля (1856—1861), врешті село Татари і церква Різдва Богородиці Самбірського повіту (1861—1879), звідкіль і пішов вчитись у Самбірську гімназію його син Константин. Пішов відразу у четвертий клас, здавши екзамени за нижчу гімназію. В Самбірській гімназії навчався протягом 1871—1873 років, закінчивши четвертий та п'ятий клас і перше півріччя шостого класу, друге півріччя шостого класу та сьомий клас у 1873—1874 роках закінчив у Дрогобицькій гімназії. Через хворобу пропустив 1875 рік і в 1876 році закінчив восьмий клас Дрогобицької гімназії, але випускних екзаменів не склав, і йому було дозволено їх перездати через півроку, однак склав екзамени Константин Павловський тільки 14 липня 1879 року.

Того ж 1879 року о. Іван Павловський дістав нову парафію в Башні Долішній Чесанівського повіту при церкві Собору Пресвятої Диви Марії, де й сповняв свої обов'язки до самої смерті, яка сталась 16 січня 1891 року. 1879 року пішов вчитись на священника його син Константин. Він закінчив теологічний факультет Львівського університету та Львівську духовну семінарію і 1884 року був висвячений, діставши скерування на посаду асистента в село Любінець Чесанівського повіту при церкві Преображення Господнього, де виконував священничі обов'язки до 1886 року. Не довго затримався о. Константин і на наступній парафії в селі Боляновичі Мостиського повіту (1886—1887), а відтак був скерований на роботу в село Суха Воля Чесанівського повіту Олещицького деканату в церкву Введення Пресвятої Диви Марії. З 1913 року до самої смерті, яка сталась 8 квітня 1917 року, був деканом.

Поруч з ним на світліні, як підписав Карло Бандрівський, — Білинський, брат Білецької, тобто Марії Білецької... Це Володимир Білинський. Він народився 28 лютого 1855 року в селі Кунині, де опісля так часто буватиме Іван Франко, добираючись до Крехівського монастиря за рукописами з тамтешньої бібліотеки, і де буде затримуватись у свого товариша Василя Загаєвича, пізнішого довголітнього пароха села Вовчухи на Городоччині. Батьком Володимира Білинського, як вказує його метрика народження (ЦДІА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 2865, арк. 94), був отець Іларіон Білинський, син о. Дмитра Білинського, довголітнього пароха Козівки коло Тернополя, а мамою — Анна Бачинська, дочка пароха Кунини Михайла Бачинського. Серед братів і сестер Володимира Білинського був Йосиф (1859—1926), який став

особистим лікарем єгипетського короля і до котрого їздила лікуватись Леся Українка. Він був великим меценатом української культури, в час створення ЗУНР віддав усі свої грошові збереження на створення медичної служби армії. Був нареченим Соломії Крушельницької. Деякий час вчився з Іваном Франком у Дрогобицькій гімназії, але потім перейшов у Самбірську і закінчив її 1878 року, відтак став студентом фармацевтичного відділення філософського факультету Львівського університету.

Сестрою Володимира Білинського була Марія Білинська (1864—1937), дружина учителя Львівської Академічної гімназії Василя Білецького, одна з найвидатніших громадських діячок Галичини.

Сестрою Володимира була й Ольга Білинська, скромна вчителька народних шкіл. На жаль, дати її народження і смерті невідомі. Зі спогадів Марії Білецької "Картина з життя Івана Франка", котрі вперше були опубліковані в журналі "Назустріч" 1937 року, а відтак передруковувались у різних збірниках спогадів про Івана Франка, стало відомо, що саме Ольга Білинська була однією з жінок, близьких серцю Івана Франка, але вони не побрались. Про родину Білинських написано останнього часу чимало досліджень, у тому числі найбільш фундаментальна праця — монографія Зиновії Служинської "Рід Білинських", видана Українським Геральдичним Товариством "Просвіта" (Львів, в-во "Арсенал", 1998 р.), однак, очевидно, через брак документальних даних у ній відсутня згадка про Володимира Білинського...

Достеменно відомо, що він вчився з Іваном Франком у сьомому класі, тобто у 1874/1875 навчальному році. Серед випускників Дрогобицької гімназії він не значиться, до восьмого класу з Іваном Франком він не ходив. Чи пішов учитись у Самбірську гімназію, де вчився його молодший брат Йосиф, — невідомо. Звітів дирекції гімназії в Самборі на той час не було. Вони почали видаватись пізніше і не охопили того часу, коли міг її закінчити Володимир. Зате прізвище Володимира Білинського значиться серед студентів правового факультету Львівського університету, на який він вступив у 1875 році (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 59, арк. 11) і який закінчив з одержанням абсолюторію (посвідчення про закінчення навчання) 31 липня 1878 року (Там само, спр. 65, арк. 8). Опісля працював суддею в різних містечках Галичини, але найдовше в Самборі.

Чи то про Володимира, чи про Йосифа є згадка у спогадах Марії Білецької:

"Приїхала до кваліфікованого іспиту моя сестра Ольга Білинська. А з нею неначе святочний настрій увійшов у хату. Ішла розмова весела,

загальна. Спинятись на політичних темах не стало часу. Франко розпитував про умови життя вчительки на селі, цікавився іспитом, виявив готовність помагати в підготовці до нього. Котрогось дня він прийшов сам і застав у нас мого брата з товаришем, що співав прегарним ліричним тенором. Пливла одна пісня за другою, будила тужливі акорди в душах молодих слухачів. Всі ми були тоді молоді. Пісенька "Понад тими гороньками" та "Одна гора високая, а другая низька" полонили були наші душі. Ми задумались. Ніхто не ворухнувся. Франко у сумному настрої дивився на долівку. Нагло встав і, не оглядаючись ні на кого, вийшов з хати. Під спущеними повіками не вдержались сльози. Вони покотились по лиці. Дарма що поет хотів їх заховати перед нашими очима, ми доглянули його зворушення. Спів замовк. Гості розпрощались".

Ольга працювала в селі Цішки вчителькою. Ольга Рошкевич, яка тепер писалась Озаркевич, була далеко від нього. "Не знаю, яка сила тягне мене до Цішок", — писав Іван Франко в одному з листів до Ольги Білинської, яка так і не вийшла заміж.

І далі оповідь Марії Білецької:

— Хто зірвав? Франко чи ти?

По хвилині мовчанки відповідь звучала:

— Ми не зривали, а розійшлися добровільно. Такі зв'язки не зриваються.

"Добровільно розійшлися, а залишився німий біль", — майнула думка у моїй душі.

Згодом дізналась я при якійсь нагоді, що Франко був одним-одним раз у Добрівлянах. Там Ольга вчителювала. Мабуть, улітку 1885 р. Кілька місяців після того, як у Цішках запала клямка по взаємному звороті листів, Ольга переводила в класі поправку завдань. В снігах хтось голосно перемовлявся, неначе сперечались. Мов грім із ясного, чистого неба вдарив Ольгу, — це служниця спиняла Франка перед дверима класу...

Незвичайна подія обезсилила думку, спинила мову. По хвилинному безрусі Ольга автоматичним рухом руки спрямувала гостя до протилежних дверей. У кімнаті мовчки таким самим рухом указала крісло. Застій думки не уступав. А втім, кожне слово здавалося зайвим. Воно могло зрадити, що діялось в душі. Франко перший кинув питання:

— Як же вам живеться, як почуваєте себе?

— Дуже добре, — звучала холодна відповідь.

Зійшла розмова на число годин та дітей у класі, на важку вчительську працю. Кожна тема обмежувалась питанням та короткою відповіддю. Нестриманий, безнадійний настрої запанував. По довшій мовчанці Франко вийшов із хати. Духовна рівновага не верталася...

Лукава доля глузувала. Вона злорадно дивилася на холодну маску, що придавлювала ясне полум'я душі. Гордість, славна прикмета людської психіки, відіграла на тому місці злочинну роль. Ясне розуміння ситуації збудив у Ольги власний її голос. Вона побачила себе в снігах, неначе когось чужого, що, безрадно оглядаючись, питає:

— Сон чи ява?

Відповіді не було. Пропало.

Голос зболілої душі блукав у повітряних безмежних просторах. По довгій мандрівці доторкнувся крилом струни душі поета. Вона задзвеніла:

Раз зійшлися ми случайно,
Говорили кілька хвиль —
Говорили так звичайно,
Мов країни, що негайно
Здибляться з-за трьохсот миль.
Я питає про щось таке,
Що й не варт було питать,
Говорив щось про ідеї —
Та зовсім не те, не тее,
Що хотілося сказать.
Звільна, стиха ти, о пані,
І розсудно річ вела;
Ми розстались, мов незнані,
А мені ти на прощанні
І руки не подала.
Ти кивнула головою,
В снігах скрилася як стій;
Я ж мов одурілий, стою,
І, безсильний, за тобою
Шлю в погоню погляд свій.
Чує серце, що в тій хвилі
Весь мій рай був тут-отсе!
Два-три слова, щирі, милі
І гарячі, були б в силі
Задержать його на все.
Чує серце, що програна
Ставка все ж не верне знов...
Щось щемить в душі, мов рана:
Се блідая, горем п'яна,
Безнадійная любов.   (“Зів'яле листя”)

У непохитній вірі, що вірш Франка "Раз зійшлися ми случайно" змальовує останню зустріч Франка з Ольгою, передала його ось тут у повному тексті.

Автограф Франка на книжці, призначеній для Ольги, нехай послужить уповноваженням заговорити про подію, позбавлену всяких документів. Щирий пієтизм до творця великих духовних цінностей та дорога для мене пам'ять Ольги диктували повну об'єктивність у висвітленні цієї картини".

Згадана книжка, призначена для Ольги, є в бібліотеці НТШ. Передав її Василь Білецький, колишній учитель академічної гімназії у Львові, чоловік авторки цієї статті. Це оправлені в однім томі дві книжки. Перша — "Жіноча неволя в руських піснях народних. Написав Іван Франко. Накладом редакції "Зорі". У Львові, 1883". На зворотній стороні титульної сторінки Франко написав:

"Тобі, що власною рукою
Собі здобути вміла долю,
Робітнице на світла ниві,
Я шлю "жіночу сю неволю".
Най світло, сяєне Тобою,
Пораннов заблісне зорою,
Що нам віщує дні щасливі!
Най плоди принесе Твій труд!
І по життя Твого дорозі
Най злоте жито, чужі рожі
Неув'ядаючі цвітут!

Львів, 23 січня 1884.

Іван Франко".

Друга — "Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці. Написав Іван Франко. Накладом редакції "Зорі". У Львові, 1883". На звороті титульної сторінки — власноручний напис Франка: "Ользі Білінській — щирий Іван Франко"...

Біля Володимира Білінського на світліні стоїть Антоній-Сигизмунд Шіллер, котрому Білінський положив руку на плече.

Поруч з Шіллером — Гнат Криницький, вже зовсім дорослий парубок при бороді. Про нього, завдяки цій світліні, хіба відомо, що закінчив 1874 року сьомий клас, а подальша його доля невідома. Не закінчив він Дрогобицької гімназії разом з Іваном Франком, ні пізніше. Не став священником, як його батько.

Поруч з Гнатом Криницьким стоїть Матковський-Федашкевич, який закінчив Дрогобицьку гімназію з Іваном Франком.

Біля нього — Йозеф Рейхерт, який став товаришем Іванові Франку на все життя, і детальна розповідь про нього — в другій частині даного дослідження “Цілком нормальна школа”.

Закінчує верхній ряд на світліні парубок під вусом у світлому костюмі, з метеликом під шиєю, якого Карло Бандрівський підписав просто — Біго. Про цього учня не вдалось встановити нічого більше, крім того, що не вчився з Іваном Франком у школі отців Василіян, не закінчив Дрогобицької гімназії ні разом з Іваном Франком, ні пізніше.

Наступний ряд, у якому вже є Іван Франко, відкриває вже відомий Людвік Смольський, а поруч з ним — Віктор Жегестовський. Він почав учитись разом з Іваном Франком тільки з 1872 року і разом з Іваном Франком закінчив Дрогобицьку гімназію.

За ним, поруч з Іваном Франком, — Стравінський. Про нього не вдалось віднайти жодних даних. Не вчився з Іваном Франком у нормальній школі і не закінчував Дрогобицької гімназії.

Далі — Іван Франко, з метеликом, у новому костюмі, з книжкою, котрою був нагороджений за відмінне навчання.

Біля нього — Адольф Пальмріх, про якого відомо лише те, що починав учитись з Іваном Франком з першого класу Дрогобицької гімназії і закінчив її разом з ним...

Біля Адольфа Пальмріха — Едвард Чермак. На ньому закінчується середній ряд.

Нижній ряд розпочинається від Івана Кулика. Він разом з Іваном Франком почав учитись тільки 1874 року і разом із ним закінчив Дрогобицьку гімназію.

Поруч з Куликом стоїть Флоріан-Станіслав Граб'янський. З випускного свідоцтва, виданого йому 1 липня 1876 року, відомо, що він народився 1 травня 1856 року в Тустановичах, що коло Борислава, а, точніше, по дорозі з Борислава в Трускавець. У Дрогобицьку гімназію поступив на рік скоріше від Івана Франка, репетував (залишився на повторний курс) у четвертому класі, а в 1874 році, коли був у сьомому класі, знову був вимушений залишитись на повторний курс, а тому закінчував гімназію на рік пізніше від Івана Франка. Доля його невідома. Був поляком. Випускних екзаменів не склав, а тому йому було дозволено скласти їх через рік.

Поруч з Граб'янським — Косінський. Про Косінського Іван Франко згадує тільки раз — у передмові до другого видання поеми “Мойсей”, написаної 3—4 падолиста 1912 року, і та згадка пов'язана з тим, що

професор Яким Ярема у своїй розвідці про дану поему, випущеній в Тернополі 1912 року, знайшов аналогію між "Мойсеєм" Івана Франка та поемою Юліуша Словацького "Ангелі". "Розуміється, — писав Іван Франко, — поема Словацького була мені відома ще в моїх гімназійних часах у Дрогобичі, і, будши учеником сьомої чи восьмої гімназійної класи, я написав про неї польською мовою досить простору розвідку для мого шкільного товариша Косінського, який, перенісшися з Дрогобича до Кракова, попросив мене листовно написати для нього розбір поеми Словацького для тамошнього вчителя польської мови та літератури. Не знаю, що сталося з моєю розвідкою, та у всякім разі аналогія між моєю поемою і Словацького "Anhelli-m" дуже далека..."

На жаль, перше "Sprawozdanie" Краківська гімназія Святого Яцка, де мав би вчитись Косінський, випустила тільки 1876 року, і в ній не зазначено прізвищ випускників, які складали екзамен зрілості у 1875 і 1876 роках.

Щодо гімназиста, який стоїть поруч Косінського, то його Карло Бандрівський підписав просто "Баранський". Ні імені, ні нічого іншого...

Хто ще вчився з Іваном Франком у сьомому класі — невідомо. Усіх у класі було 26. Одинадцять з них були римо-католиками, 15 — греко-католиками. На відмінно навчання закінчили чотири гімназисти, десять — з першим ступенем, вісім — з другим та четверо — з третім.

В останньому, восьмому, класі навчалось чотирнадцять гімназистів. Прізвища їх та деякі біографічні дані приведено в "Протоколах випускних екзаменів 1868—1886 рр.", які зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка.

Як свідчать ці протоколи? екзамен зрілості складало 16 абітурієнтів, в тому числі 15 публіцистів та один екстерніст. З них відмінне свідоцтво одержав один публіцист — ним був Іван Франко. Дозрілими визнано шість, недозрілим на півроку — одного публіциста, недозрілим на один рік визнано одного публіциста, право на поправний екзамен визнано 6 публіцистам та одному екстерністу.

До письмового екзамену зголосилось 16 публіцистів та чотири екстерністи. Відмовились від усного екзамену один публіцист та три екстерністи. Приступило до усного екзамену 15 публіцистів та один екстерніст. Екзаменаційну комісію 1875 року очолив шкільний радник та крайовий інспектор Антон Солтикевич, котрий дані обов'язки розпочав виконувати з 1873 року, замінивши на цій посаді ксьондза Томаша Полянського. Свої обов'язки Антон Солтикевич виконував до 1885 року, а відтак його замінив на цій посаді колишній професор Дрогобицької гімназії Едвард Гюкель, який не вмів свого часу знайти спільної мови з першим директором Дрого-

бицької гімназії Броніславом Тшасковським і вступав з ним в конфлікт через шовіністичне польське виховання гімназистів.

Під номером один значився протокол екзаменів Івана Франка. В біографічних даних про нього в протоколі зазначено, що він народився 27 серпня 1856 року в Нагуєвичах у Галичині, закінчив повний курс гімназії в Дрогобичі в роках 1868—1875 та приступив до екзамену зрілості перед комісією в складі Яна Керекярто, директора гімназії, доктора Томаша Гавенди, Ксенофонта Охримовича, катехита Анджея Дронжека, Роберта Рішки, катехита Олексія Торонського, Антона Паздровського, Миколи Віновського, Антона Квятковського та Северина Арца.

Поведінка Івана Франка визнана відповідною, а не хвалебною.

В наступних предметах показав наступні знання:

наука релігії	— відмінно,
латинська мова	— відмінно,
грецька мова	— відмінно,
польська мова	— відмінно,
німецька мова	— відмінно,
історія та географія	— похвально,
математика	— похвально.

Науки природничі:

натуральна історія	— відмінно,
фізика	— похвально.

Пропедевтика філософії — відмінно.

Науки надобов'язкові — не зазначені.

Ухвала: відповідав “защитне” (тобто “з гідністю”, “з честю” — авт.), отримує “хвалебне свідоцтво зрілості”. Внизу дата: 26 липня 1875 року. Збоку припис директора гімназії, що свідоцтво Іванові Франкові видане.

Під номером два — протокол екзаменів Едварда Чермака. Про нього зазначено, що він народився 8 листопада 1857 року в Янові. Свідоцтво народження Едварда Чермака збереглось, і в ньому зазначено, що при хрещенні він дістав два імені: Едварда та Годофредуса (ЦДІА України, м. Львів, ф. 618, оп. 2, спр. 1309, арк. 45). Його батько Едвард-Франц Чермак був сином Венцлава Чермака та Вікторії Штефтер, а мати Кароліна-Йоанна була дочкою Івана Голика та Анни Баєрбах. Професія батька зазначена гонорово: “propositur col. reg. offi districtus” (керівник цісарсько-королівського підрозділу в окрузі). У Дрогобицькій гімназії Едвард Чермак навчався з 1868 по 1875 рік. З “обичаїв” мав, як і Іван Франко, оцінку “відповідну”, а “поступи” в науці перед комісією показав наступні:

наука релігії	— хвалебно,
латинська мова	— задовільно,
грецька мова	— хвалебно,
польська мова	— задовільно,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— задовільно,
історія та географія	— задовільно,
математика	— хвалебно.

Науки природничі:

натуральна історія	— хвалебно,
фізика	— задовільно.

Пропедевтика філософії — хвалебно.

Визнаний за дозрілого.

1877 року Дрогобицьку гімназію закінчив його брат Карло, який народився, як зазначають протоколи екзаменів, 2 вересня 1859 року.

Після закінчення гімназії Едвард Чермак став студентом юридичного факультету Львівського університету (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 61, арк. 16), який закінчив 1880 року (Там само, спр. 68, арк. 45). Пройшовши добру адвокатську та судову практику, Чермак Едвард нарешті стає при наміснику Бобжинському Міхалі одним із 15 його радників. Доля Едварда Чермака по Першій світовій війні невідома.

Під третім номером значить протокол екзамену Казимира Ґдовського, який народився в Нисмичах Сокальського повіту, що знаходяться неподалік Угринова, де є костюл, у якому хрестили Казимира Ґдовського. Як вказує метрика його народження, що збереглась (ЦДІА України, м. Львів, ф. 618, оп. 2, спр. 622, арк. 12), батько Казимира домінус Фелікс Ґдовський, син Луки і Єви Островської, був професором тривіальної школи в селі, а мати Казимира Юліанна-Кароліна була дочкою Андрія Кузіцького і Вікторії Янішевської.

16 грудня 1854 року (Там само, арк. 23) в пана вчителя Фелікса Ґдовського народився син, який при хрещенні дістав ім'я Теофіл. Він також закінчуватиме Дрогобицьку гімназію разом з Іваном Франком, а протокол екзаменів, складених ним, буде мати номер 4.

25 вересня 1857 року (Там само, арк. 63) в пана вчителя народилась дочка, яка дістала ім'я Анжела.

1867 року Казимир Ґдовський розпочав науку в Дрогобицькій гімназії і змушений був репетувати в сьомому класі. Восьмий вже вчився з Іваном Франком.

Як свідчить протокол екзаменів, поведінку мав хвалебну, а знання показав наступні:

наука релігії	— достатньо,
латинська мова	— достатньо, гірше з письмом,
грецька мова	— достатньо,
польська мова	— достатньо,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— недостатньо,
історія та географія	— достатньо,
математика	— достатньо.

Науки природничі:

натуральна історія	— задовільно,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Необов'язкових предметів не вивчав. Комісія, яка приймала в нього екзамени 27 липня 1875 року, визнала його незрілим, проте з умовою, що може через шість тижнів приступити до повторного екзамену з німецької мови, що він зробив і здав екзамен.

Серед документів, які стосуються Казимира Ґдовського, є його прохання до дирекції Дрогобицької гімназії, щоб через бідність звільнити його від оплати за навчання за перше півріччя 1875 року. Вчительський колектив, розглянувши це прохання, не задовільнив його, зазначивши, що в гімназіста зовсім погані справи з математикою (Там само, ф. 178, оп. 3, спр. 243, арк. 67–69).

Протокол екзаменів його брата Теофіла, що під номером 4, мало чим відрізняється від протоколу Казимира. Теофіл так само, як брат, почав навчання в Дрогобицькій гімназії в 1867 році, репетував у сьомому класі, а тому не дивно, що на фотографії з 1874 року його нема. До класу Франка він прийшов тільки восени 1874 року і вчився з ним у восьмому класі.

Поведінку мав хвалебну, а з дисциплін був атестований такими оцінками:

наука релігії	— достатньо,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— достатньо,
польська мова	— недостатньо,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— достатньо, менш вправний у письмі,
історія та географія	— достатньо,
математика	— достатньо.

Науки природничі:

натуральна історія	— хвалебно,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Надобов'язкових предметів не вивчав.

Протокол № 5 — Омелян Голубовський. Народився 15 грудня 1856 року в Судовій Вишні. Збереглась метрика його народження (Там само, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 2069, арк. 7), в якій зазначено, що батько Омеляна "Magnus Dominus", тобто величний пан Андрій Голубовський, син Матєя і Марії, "actuarius penes les Reg. becircus officcum Sądowa Wisznia" (писар у Судово-Вишнянській окрузі), а мати — "доміна" Вікторія, дочка священика Данила і Параскевії Кошик, пароха Брусно. У 1860-х роках Андрій Голубовський вже працює цісарсько-королівським судовим ад'юнктом у Дрогобичі. Одним із перших дрогобичан вступає до "Просвіти".

Дідусь Омеляна о. Данило Кошик був 1797 року народження, висвятився 1829 року, в Брусно парохував від висвячення аж до самої смерті, яка сталась 29. 06. 1857 року.

Брат Омеляна Владислав також народився в Судовій Вишні — 31 травня 1858 року (Там само, арк. 56). Брат закінчив Дрогобицьку гімназію у 1877 році. Перший, другий та третій клас Омелян Голубовський закінчив у Перемишлі в тамтешній гімназії, в яку поступив учитись у 1868 році, відтак у 1871 році перейшов до Дрогобича і навчався з Іваном Франком аж до закінчення гімназії.

З "обичаїв" мав оцінку "хвалебно", а з інших предметів показав наступні знання:

наука релігії	— відмінно,
латинська мова	— хвалебно,
грецька мова	— хвалебно,
польська мова	— задовільно,
руська мова	— задовільно,
німецька мова	— задовільно,
історія і географія	— задовільно.

Природничі науки:

натуральна історія	— хвалебно,
фізика	— задовільно.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Надобов'язкових предметів не вивчав.

Склав екзамени 27 липня 1875 року. Визнаний за дозрілого. 1875 року поступив на правовий факультет Львівського університету (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 61, арк. 38).

Шостим номером значиться протокол екзаменів Кулика Івана, який народився 23 лютого 1856 року в Мединичах. Він був із села, яке

належало до Дрогобицького повіту і лежало в 22 кілометрах на північний схід від Дрогобича та 14 кілометрах на захід від найближчої колійової станції в Добрівлянах. На північ лежать Ясениця, Угартсберг — німецька колонія, яку люди звали Випучками, Горуцько і Криниця. На південь — Йозефберг і Летня, на захід — Рабчиці, Літиня і Тершаків. Через село тече багато потічків: Рибчанка, Летнянка, Коросниця, які спливають до Тисьмениці, що впадає в Дністер. Потоки в північній частині села творять мочари. Частина багн повисихала. На той час у селі було 2230 мешканців у гміні та 36 на дворі. Половина українці, друга — поляки, тому в селі був і свій костюл, і своя церква. Римо-католицьку парафію 1550 року обдарував привілеєм король Зигизмунд-Август. У селі була й своя синагога. Мало село свою школу, пошту та нотаріат. Село також славне своєю історією, яка сягає 1395 року. 30 жовтня того року село відвідав король Владислав Ягайло. Тут навіть колись стояв замок, по яким не стало й сліду.

Іван Кулик був українцем, сином селянина. Як сказано у метриці народження (ЦДІА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 3788, арк. 123), його батьками були Андрій, син Якова Кулика і Анни Деметриків, і Катерина Хомичів, родом з Криниці. З метричної книги можна довідатись, що Іван мав сестру Марію, яка народилась 18 червня 1853 року (Там само, арк. 124), і дуже багаточисельну рідню.

Розпочав науку в Дрогобицькій гімназії на рік раніше Івана Франка, але змушений був ходити до сьомого класу двічі, тому закінчував гімназію разом з Іваном Франком. З "обичаїв" мав оцінку "відповідну", а з предметів отримав наступні оцінки:

наука релігії	— задовільно,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— достатньо, "менш поправно" письмо,
польська мова	— достатньо,
руська мова	— достатньо,
німецька мова	— недостатньо,
історія та географія	— достатньо,
математика	— достатньо.

Природничі науки:

натуральна історія	— достатньо,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Надобов'язкові предмети не вивчав.

Екзамен склав 27 липня 1875 року. Визнаний за недозрілого, який може через шість тижнів засісти до "поправного" екзамену, що

Кулик і зробив, і в списках випускників Дрогобицької гімназії значиться як такий, що закінчив її 1875 року.

Протокол під номером 7 стосується Матковського-Федашкевича Михайла, який народився 19 грудня 1852 року в Маткові і до Дрогобицької гімназії ходив з Іваном Франком від першого до останнього класу. Походив з дрібної ходачкової шляхти, якої в селі було повно. Село належало до Турківського повіту, знаходилось у 30 кілометрах на південь від Турки і було оточене розкиданими по горах селами Кривка, Гусне Нижне, Висоцько Вижне, Красне, Сможе Вижне, Карлсдорф. Уздовж угорського кордону тягнуться Бескиди, серединою села тече річка Стрий, до котрої з усіх боків через село допливають різні струмки. В селі нараховувалось коло 800 мешканців. Для потреб поляків — костюл у Турці, а для греко-католиків — церква Собору Пресвятої Діви Марії, яка належала до Височанського деканату.

Походив Михайло Матковський-Федашкевич з великої сім'ї. Збереглась навіть метрика шлюбу його батьків, який відбувся 16 лютого 1846 року. Батькові Михайлові Матковському-Федашкевичу, сину Теодора і Пелагії Паворської-Червакович, було 24 роки, а нареченій Катерині, дочці Кіндрата Височанського і Анни Матковської, було 20 (Там само, спр. 2309, арк. 55). Син Михайло, який народився 19 грудня 1852 року (Там само, арк. 80), був четвертим у сім'ї. Найстаршим був син Микола (нар. 19 грудня 1848 року), відтак народилися сестри Анна (23 лютого 1850 р.) та Магдалена (19 грудня 1852 р.).

При "відповідній" оцінці з поступів, екзамену Михайло Матковський-Федашкевич склав наступним чином:

- наука релігії — достатньо,
- латинська мова — недостатньо,
- грецька мова — достатньо,
- польська мова — достатньо,
- руська мова — задовільно,
- німецька мова — достатньо,
- історія і географія — недостатньо.

Науки природничі:

- історія натуральна — задовільно,
- фізика — недостатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Визнаний комісією недозрілим і залишений на повторний курс. У фондах Крайової Шкільної Ради збереглось прохання гімназиста звільнити його від оплати за навчання в першому півріччі восьмого класу. Збір вчителів відхилив прохання, мотивуючи тим, що "обичаї"

гімназист має менш відповідні, неоднакову пильність у навчанні, не буде мати першого ступеню з поведінки, бо зухвалій і за перше півріччя пропустив 12 годин науки.

До повторного екзамену Михайло Матковський не засідав, і його прізвище не значиться серед тих, хто закінчував Дрогобицьку гімназію. Тільки раз у Франка є згадка про Михайла Матковського. “Наші українські (руські) справи в Дрогобицькій гімназії, — писав Іван Франко в листі до Щасного-Сельського від 11 квітня 1875 року, — як звичайно, стоять дуже слабо. Окрім трьох бідних українців, не цікавиться ні один ученик ані літературними, ані політичними українськими справами. Будете цікаві дізнатися, котрі се три, — тому кажу Вам, що Матковський, певно, Вам відомий з восьмої класи, Зубрицький з п'ятої, а третій пише до Вас. Певно, що не гарне видаю свідоцтво про наших українців, але що ж робити?”

До тих, хто пройшов весь курс Дрогобицької гімназії, належав Адольф Пальмріх, який народився 9 грудня 1857 року у Вороблевичах. Це село лежить у 14 кілометрах на північний схід від Дрогобича та у 8 кілометрах на південний захід від Мединич, де знаходився повітовий суд. Навколишні села: Ролів, Рабчиці, Опари, Довге, Солонсько та Липівці. Посеред села тече річка Тисьмениця, в долині якої і розкинулись сільські забудови. Село колись належало Станіславу Тарнавському, талановитому польському поетові, який 1880 року помер у заморській подорожі. У селі є церква Різдва Богородиці, у Рибчицях — костюл для латинників, метричні книги якого не збереглися, а тому не вдалось знайти іншого джерела, щоб визначити соціальне походження Пальмріха Адольфа і його національність.

Він був добрим учнем. З “обичаїв” мав “відповідно”, а з предметів — наступні оцінки:

наука релігії	— хвалебно,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— хвалебно,
польська мова	— хвалебно,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— хвалебно,
історія та географія	— хвалебно,
математика	— хвалебно.

Природничі науки:

натуральна історія	— задовільно,
фізика	— хвалебно.
Пропедевтика філософії	— хвалебно.

Наук надобов'язкових не проходив. Екзаменаційна комісія визнала його за дозрілого. У Франка немає жодної згадки про нього. Доля його невідома.

Дев'ятий номер має протокол екзаменів Петра Радзиковича. Він походив зі Старого Милятина, що в 20 кілометрах на південний схід від знаменитої Камінки Струмилової та в 10 кілометрах на північ від найближчої колійової станції Кароля-Людвіка в Задвір'ї. Навколо села, що пов'язані з парафіями Маркіяна Шашкевича: Ріпнів, Кизлів, Кудирявці, Ліско і Неслухів. Як свідчить статистика 1880 року, в Старому Милятині було 846 мешканців, з яких 670 — українці. Костьол для римо-католиків — у Милятині Новім, що неподалік. У костьолі знаходився чудотворний образ Ісуса Христа. Греко-католицька парафія знаходиться у Милятині Старім. На жаль, метричні книги цієї церкви повністю не збереглися. Проте книга народжень із метрикою народження Петра Радзиковича збереглась (Там само, спр. 3860, арк. 21). Читаємо у ній, що Петро Радзикович народився 17 червня 1855 року. Його батько Олександр Радзикович, син священника Стефана Радзиковича та Юлії Левицької, був місцевим парохом. Мати Філіпіна Чайковська була дочкою Василя Чайковського, "директора fog" (двері — лат.) в Кракові, і Вікторії Козарин.

Перед Петром Радзиковичем у сім'ї 5 травня 1853 року народився син Стефан (Там само, арк. 14).

Олександр Радзикович 1847 року поступив у Львівську духовну семінарію і закінчив її 1852 року. В цьому році він одружився, як цього вимагає закон, відтак висвятився і дістав скерування в село Милятин Старий, де пропрацював до 1859 року, після чого був переведений у церкву Великомученика Дмитрія в село Добряни Стрийського деканату, де пробув до 1880 року, будучи з 1875 року стрийським деканом, комісаром шкіл від консисторії та членом шкільної ради Стрийщини. З Добрян 1880 року він був переведений у село Ланчин Надвірнянського деканату, а 1882 року — в село Шоломія в церкву Святого Іллі. Село належало до дібр графа Альфреда Потоцького, а о. Олександр Радзикович навдовзі став деканом, а також послом на Крайовий Сейм. Він володів 146 моргами орного поля, 18 моргами сіножатей, 11 моргами пасовища. Громада давала йому 14 кубометрів дров на опалення, а з консисторії він діставав доплату 179 золотих. Він, як вказує шематизм, був 1828 року народження, мав великий авторитет і помер у Шоломії 24 жовтня 1893 року.

Розпочинав науку Петро Радзикович у Львові в 1866 році і вчився тут до 1867 року, а у 1867 році перейшов у Дрогобицьку гімназію, але

в сьомому класі провчився два роки. У тому ж класі його і наздогнав Іван Франко.

Серед збережених документів є прохання Петра Радзикевича про звільнення його від оплати за перше півріччя 1875 року. Учительський збір визнав, що поведінка Петра Радзикевича вимагає кращого, пильність у нього неоднакова, вчиться недостатньо добре, а тому не врахували його прохання (Там само, ф. 178, оп. № , спр. 243, арк. 68).

При "відповідних обичаях" Петро Радзикевич перед екзаменаційною комісією показав наступні знання:

наука релігії	— достатньо,
латинська мова	— недостатньо,
грецька мова	— достатньо,
польська мова	— достатньо,
руська мова	— достатньо,
німецька мова	— достатньо,
історія і географія	— достатньо,
математика	— достатньо.

Науки природничі:

натуральна історія	— задовільно,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Визнаний за нездорілого, однак може через шість тижнів приступити до повторного екзамену з латини, що Петро Радзикевич і зробив, і закінчив Дрогобицьку гімназію 1875 року.

1876 року Радзикевич Петро поступив у Львівський університет на теологічний факультет а одночасно став вихованцем Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1881 року із висвяченням. Цього ж року він дістав скерування в церкву Архистратига Михаїла в селі Вишенька Велика, яку ще називали Озерна, а 1888 року — скерування на посаду пароха в село Чижиків у церкву Введенія Пречистої Діви Марії. Парафія не відносилась до категорії заможних: 22 морги орного поля, 7 моргів сіножатей, дотація від консисторії 124 злотих. Парафія належала до Львівського загороднього деканату... 1892 року Петро Радзикевич перейшов працювати парохом у сусіднє село Вишенька Мала, або, як ще його називали, Малатин. Ця парафія належала до іншого — Городоцького — деканату і була краще вивінована від попередньої. Отець Петро у своєму розпорядженні мав 35 моргів орного поля, 8 моргів сіножатей, 11 моргів пасовища, 51 моргів лісу. В цьому селі Петро Радзикевич і помер 9 січня 1911 року, а на його місце прийшов священик Василь Павула, котрий народився 1877 року, а

висвятися 1904 року. Війна, що невдовзі розпочалась, не вельми зачепила парафію. Трохи пошкодила дерев'яну церкву та дзвіницю, а також мешкання пароха та будинки господарського призначення. Зате село дуже погоріло. Половина мешканців за наказом російського військового командування примусово виїхала в Росію. Треба було показати, що селяни з Вишеньки Малої так люблять батюшку царя, що аж поїхали з відступаючою армією в глиб Росії. Як повідомляв шематизм, з метрик пропала тільки метрика вінчань.

Як екстерніст Дрогобицьку гімназію в 1875 році закінчив і брат Петра Радзиковича Володимир, протокол екзаменів якого має № 16.

Володимир Радзикович народився 15 січня 1857 року в Старім Милятині, поступив у Дрогобицьку гімназію разом з Іваном Франком і провчився до сьомого класу, тобто до 1874 року. Далі через певні обставини, можливо, через хворобу, до гімназії не ходив і готувався до випускного екзамену вдома. На випускні екзамени дістав дозвіл Крайової Шкільної Ради № 3259 як екстерніст і показав наступні знання:

наука релігії	— задовільно,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— достатньо,
руська мова	— задовільно,
історія і географія	— достатньо,
математика	— недостатньо.
Науки природничі:	
натуральна історія	— хвалебно,
фізика	— достатньо.
Пропедевтика філософії	— хвалебно.

Був визнаний за недозрілого, однак міг приступити до поправного екзамену через шість тижнів, що і зробив, і рахується серед випускників Дрогобицької гімназії 1875 року. Цього ж таки року Радзикович Володимир поступив на філософський факультет Львівського університету (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 55/6, арк. 18), а 1877 року став студентом теологічного факультету та вихованцем Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1881 року. 1882 року він став рукопокладеним і дістав скерування в село Горохолину Богородчанського деканату, яке невдовзі з Львівської дієцезії переходить у Станіславівську. Похвалитись якимось особливим вінованням не міг: 51 морг поля, 73 морги сіножатей і додаток у 166 злотих. Стара дерев'яна церква Воскресіння Господнього, плебанія з 1853 року. 1889 року Володимир Радзикович перейшов працювати в село Посіч під Станіславовом у

церкву Святого Миколая. 28 моргів поля, 17 моргів сіножатей, дотації 303 злотих. 1901 року отець Володимир овдовів, а помер в Посічі 14 квітня 1925 року.

У Івана Франка немає жодної згадки ні про Володимира, ні про Петра. Священнику традицію Радзиковичів продовжив син о. Петра Омелян, який народився 1882 року, 1903 року закінчив Львівську академічну гімназію, а 1906 року — теологічний факультет Львівського університету та духовну семінарію. 1906 року, по висвяченні, дістав скерування в село Ілів Миколаївського деканату в церкву Воздвиження Чесного Хреста, але 1908 року був посланий у село Вишеньку Малу, відтак у Вишеньку Велику (Озерну), де колись парохував його батько Петро. 1909 року отець Омелян овдовів. Перша світова війна сплюндрувала село. Розбито нову муровану церкву, від якої залишилась лиш пресвітерія, де тимчасово і правились служби. Ушкоджено мешкання пароха та господарські будинки. Знищено школу. Спалено два присілки (40 хат). Населення москалі примусово погнали в Росію, церкву пограбовано, забрано гроші, дві чаші, пушку з Найсвятішими дарами, забрано найкращі фелони, всі метрики понищено й попалено. 1930 року о. Омелян Радзикович став деканом Яворівським, з 1932 року був крилошанином. Доля його після 1938 року невідома...

Номери 10 та 11 — у братів Райхертів, про долю яких оповідала попередня частина дослідження "Цілком нормальна школа". Тут залишається хіба оповісти про результати екзаменів. Отже, Йосиф Райхерт, протокол екзаменування якого нумерується числом 11, має, на відміну від усіх учнів цього класу, з поведінки "хвалебно", а з предметів такі цезури, як казали в ті часи на оцінки:

наука релігії	— хвалебно,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— достатньо,
польська мова	— достатньо,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— достатньо,
історія та географія	— достатньо, але слабший у географії,
математика	— недостатньо.

Природничі науки:

натуральна історія	— задовільно,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Визнаний нездорим, однак йому дозволялось приступити через шість тижнів до повторного екзамену з математики.

“Дозрілим” визнала комісія його брата Філіпа (протокол № 10).
 “Обичаї” — відповідні,

з науки релігії	— достатньо,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— достатньо, гірше з письмом,
польська мова	— достатньо,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— достатньо,
історія та географія	— достатньо,
математика	— достатньо.

Науки природничі:

натуральна історія	— достатньо,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — задовільно.

Екзамен Філіп склав 28 липня 1875 року.

Номер 13 — у Антона-Сигизмунда Шіллера. Він пройшов всю гімназію разом з Іваном Франком, котрий писав про нього як про першого преміанта. Обичаї визнані комісією відповідними.

З предметів отримав такі оцінки:

наука релігії	— задовільно,
латинська мова	— задовільно,
грецька мова	— достатньо,
польська мова	— задовільно,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— задовільно,
історія та географія	— задовільно,
математика	— задовільно.

Природничі науки:

натуральна історія	— відмінно,
фізика	— задовільно.

Пропедевтика філософії — хвалебно.

Визнаний рішенням комісії від 29 липня 1875 року дозрілим. У 1875 році Антоній Шіллер стає студентом правового факультету Львівського університету (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 61, арк. 97), який закінчує 1880 року (Там само, спр. 68, арк. 103). Опісля він працює аж до Першої світової війни нотарем міста Жовкви. Всі намагання віднайти сліди по нім по Першій світовій війні були марними.

Чи Іван Франко підтримував з ним зв'язки? Чи бачився бодай колись? Ніяких даних. Мовчить про це епістолярія Івана Франка, мовчить про це і його архів. Тільки оті згадки з гімназіяльних часів.

Смольський Людвік. Протокол № 12. Народився 1 квітня 1855 року в Летні, що в 19 кілометрах на північний схід від Дрогобича. На захід — села Довге та Опари, на північний захід — Ріпчичі, на північ — Мединичі, а на схід — Коросниця, Коєнігшау, по якому зараз нема і сліду, та Кавсько. На південь — Гаї Нижні та Бригідки. Через село тече річка Летнянка, яка вбирає в себе води з чисельних потічків і в своїй долині розміщує майже все село. На півдні села колись був монастир Василян, знесений 1775 року, і тому це місце так і зветься. У селі є церква, куди ходили ще громади з Коєнігшау та Коросниці. Поляки задовільняли свої релігійні потреби в Мединичах, але метричні книги костьолу не збереглися, а тому не можна нічого сказати про соціальне походження Людвіка Смольського. До гімназії він почав ходити на рік скоріше від Івана Франка, але в другому класі репетував, а тому і є на світлині учнів третього класу.

При відповідній поведінці на екзаменах показав наступні знання:

наука релігії	— задовільно,
латинська мова	— задовільно,
грецька мова	— достатньо,
польська мова	— достатньо,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— достатньо,
історія та географія	— достатньо,
математика	— недостатньо.

Природничі науки:

натуральна історія	— відмінно,
фізика	— достатньо.

Визнаний комісією нездорілим з умовою, що через півроку зможе здати поправний екзамен із математики.

1876 року Смольський Людвік вирішив повторно скласти екзамени, але на цей раз провалив латинську мову, хоч здав математику. Йому дозволили здати поправний екзамен на канікулах. Однак у Дрогобичі Людвік Смольський не захотів здавати екзамену, вирішивши скласти його у Львові в цісарсько-королівській гімназії ім. Франца-Йосифа. 18 вересня 1876 року він здав таки латинську мову на "достатньо", привіз посвідчення з екзамену № 446 і в Дрогобичі був визнаний здорілим. Протокол також подає, що 20 травня 1887 року, вже при директорові гімназії Бєсядському, він взяв дублікат свого свідоцтва зрілості.

Врешті — Ісаак Тігерман. Протокол екзаменів № 14.

"Обичаї" — відповідні, поступу в науці:

наука релігії (мойсейова)	— хвалебно,
латинська мова	— хвалебно,
грецька мова	— хвалебно,
польська мова	— задовільно,
руська мова	— не вивчав,
німецька мова	— задовільно,
історія та географія	— хвалебно.
Природничі науки:	
історія натуральна	— хвалебно,
фізика	— задовільно.
Пропедевтика філософії	— задовільно.

Екзамен склав 29 липня, комісія визнала його дозрілим.

Іван Франко, згадуючи Дрогобич, тамтешню гімназію, в котрій навчався вісім років, своїх учителів та товаришів, обов'язково згадував і його, Ісаака Тігермана, котрий заповідався, як запевнює Іван Франко, на прекрасного математика, але ним не став, а став адвокатом, а відтак по кількох літах праці помер. Згадував його Іван Франко і в "Споминах із моїх гімназіяльних часів", і в передньому слові до збірки "Рутенці". "Так само рівними між нами, — писав Іван Франко у цьому слові, — були й товариші жиди, з яких особливо Ісаак Тігерман, звичайно третій або четвертий відличний, визначався як незвичайно здібний математик". Ісааку Тігерману Іван Франко присвятив чимало місця у своїх спогадах "Мої єврейські знайомі", які вперше були опубліковані М. Возняком у 117–119 номерах газети "Діло" 1936 року українською мовою, хоч в оригіналі вони написані німецькою. За життя Івана Франка ці спогади не публікувались, а писались вони на замовлення віденської газети "Die Zeit". На думку М. Возняка, який написав передне слово до їх публікації в "Ділі", ці спогади були написані 1907 року, натомість З. Франко, упорядник збірки творів Івана Франка, які не ввійшли до 50-томного видання, під назвою "Мозаїка" (Львів, "Каменярь", 2001 р.), вважає, що Франко написав ці спогади 1906 року. Рукопис цієї статті, який довгий час зберігався в архіві Івана Франка в НТШ, а зараз знаходиться у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, дає підставу стверджувати, що стаття написана ближче до початку хвороби Івана Франка — паралічу рук, який стався 1908 року.

З єврейськими дітьми Іван Франко був знайомий з Нагуевич, а в Ясениці Сільній, де ходив до школи, навіть мав одного з них за "кришу", тобто за свого оборонця. Вчився з ними і в школі отців Василіян у Дрогобичі. Їх було в класі пересічно від 30 до 40%. Отці Василіяни

садили їх в окремих лавках і цим самим обмежували їх спілкування з рештою учнів. Та й самі єврейські діти трималися збоку, говорили між собою незрозумілим для інших жаргоном і тому, навчаючись в одному класі, часто не були знайомі з іншими учнями. В переважній більшості батьки учнів-євреїв були значно багатшими від батьків інших учнів, а тому з цим вимушена була рахуватись управа школи та вчителі. Правда, часом їх проривало, і тоді вони забували основну християнську заповідь любові до ближнього і кидалися з кулаками на бідних учнів-євреїв, як це зробив учитель каліграфії Василь Мелько, колишній панський економ з Грушева, побивши малу дитину за те, що за єврейським звичаєм писала не зліва направо, а навпаки.

“Щойно в гімназії, — писав Іван Франко в “Моїх єврейських знайомих”, — мав я нагоду пізнати ближче кількох шкільних товаришів-євреїв. У першій черзі називаю Ісаака Тігермана. Це був найкращий математик у нашому класі й ішов через усю гімназію як один з найвизначніших учнів. Це була наскрізь шляхотна натура, щира й поважна у поведінці, при цьому з незвичайно ніжними почуваннями. Ніколи не дозволив він собі на грубий жарт або дотеп, у ньому не було ніякого сліду цинізму, як він виявлявся в найбільшій частині інших учнів, зокрема при пробудженні повноліття. Він тішився також у своїх шкільних товаришів, як і вчителів, загальною пошаною завдяки своєму знанню та своїй пильності, вчився приватно по-англійському й по-французькому та приготовлявся до купецького стану. Не знаю, чому він пізніше змінив цей план і пустився на правничу кар’єру. Коли осягнув ступінь доктора, став він адвокатом у Дрогобичі й помер там по кількох літах”.

Франко при цьому зауважить, що серед тодішньої молоді, котра навчалась у Дрогобицькій гімназії, не було видно ніякого сліду якогось національного чи конфесійного антагонізму, який з’явився пізніше внаслідок полонізації. Правда, на той час велись різні дискусії, але учні-євреї не втручались і трималися від них збоку. “Тоді, — писав він, — не було ще обов’язком також для євреїв маніфестувати себе польськими патріотами. Навпаки, деякі з них записувалися на українську мову й літературу, що в польських гімназіях не належить до обов’язкових предметів, але звичайно вони не робили великих поступів у цій науці і покидали її по одному або двох півріччях, певно головню з причини бездушного й недбалого викладу, яким загально тішиться цей предмет по галицьких гімназіях”.

Навчання в школі отців Василіян у Дрогобичі Ісаак Тігерман, як свідчать класні журнали цієї школи, котрі зберігаються у Львівському

літературно-меморіальному музеї Івана Франка, почав на рік раніше від Івана Франка. Він розпочинав свою науку зі "штуби", господарем якої був Павло Чернігевич, в минулому коваль і товариш Якова Франка. Разом з Ісааком навчались його старші й молодші брати. З десятилітнім Ісааком вчився його брат Самуель, якому вже було 13 років, та Вольф, якому було 11. Пізніше в нормальній школі навчались і молодші брати Ісаака Тігермана: Майор, який народився 2 липня 1858 року (ЦДІА України, м. Львів, ф. 701, оп. 1, спр. 40, арк. 21), та Мордко, який народився 28 лютого 1860 року (Там само, арк. 57). Сам Ісаак Тігерман народився 8 грудня 1855 року (Там само, арк. 69), тобто був старшим від Івана Франка на рік.

У метриці народження Ісаака Тігермана вказано, що його батько Ліпе Тігерман — "шрайбер", тобто писар, а мати — Майле Розенберг. Жили Тігермани в центральній частині міста, їх будинок мав номер 38. З усіх братів школу отців Василян разом з Франком закінчив тільки Ісаак, решта через неуспішність були залишені на повторні курси і закінчили її пізніше.

В другому півріччі третього класу разом з Франком вчився Мойше Готліб, пізніше — відомий польський художник. Це він став прообразом Готліба в повісті "Борислав сміється". Він, як зазначено в класному журналі, мав 11 років і був сином дрогобицького нафтового фабриканта Ісаака Готліба. Як свідчать метричні книги єврейської общини м. Дрогобича, Мойше-Давід Готліб (після вихрещення — Маврицій Готліб) народився 21 лютого 1856 року (Там само, арк. 83). Його мати Файга доводилась рідною сестрою Ліпе Тігерману, батькові Ісаака Тігермана.

В нормальній школі Ісаак Тігерман вчився дуже добре, у "штубі" був першим преміантом, а опісля за успішністю виходив на четверте-п'яте місце. Після нормальної школи разом з Іваном Франком поступив у Дрогобицьку гімназію і разом з ним її закінчив, про що й свідчить його свідоцтво зрілості, яке разом з іншими зберігається у фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка.

Під час навчання Ісаака Тігермана в гімназії батько його вже вважався нафтовим продавцем. Звичайно нафтовими продавцями називали людей, які спекулювали нафтою, скуповуючи її від либаків і перепродуючи рафінеріям.

У Тігерманів Франко часто бував не тільки під час навчання у гімназії, але й пізніше, однак Ісаак Тігерман не потрапив у списки підозрюваних у соціалізмі людей, котрі мали "контакт" з Іваном Франком. Про це судимо по тому, що Тігерман в цій справі не викликався як свідок, і в нього не проводилась, як в інших, ревізія. Василь Стефаник,

який навчався в Дрогобицькій гімназії, оповідав, що дуже хотів познайомитись з Іваном Франком, а тому вдався до посередництва матері Ісаака Тігермана. Майле Тігерман належить відома фраза про те, що Іван Франко настільки розумний, що в Австрії нема від нього розумнішого міністра. Свідощтво зрілості, видане Ісааку Тігерману 29 липня 1875 року, зазначає, що в Дрогобицькій гімназії він вчився у 1868—1873 роках, відтак у сьомому класі пішов вчитись у реальну гімназію, але, повчившись у ній тільки рік, повернувся назад до гімназії і закінчив її. Мав відмінні оцінки з релігії, латини та греки. Хвалебну оцінку мав з натуральної історії, географії та історії. З німецької мови мав задовільну оцінку і, що найдивніше, таку ж задовільну оцінку мав із математики та фізики, а Франко постійно твердив, що Ісаак Тігерман був найкращим математиком у гімназії.

У 1879 році закінчив гімназію і його молодший брат Мордке.

Опісля Ісаак Тігерман навчався на юридичному факультеті Віденського університету, після закінчення якого практикувався у різних адвокатських конторах на звичній у такому випадку посаді конципієнта. 1883 року помер його батько Ліпе, і мати вийшла заміж за Ківу Тігермана. Після закінчення Віденського університету 1886 року Ісаак Тігерман здав три кваліфікаційні екзамени з права, отримав ступінь доктора та право на самостійну адвокатську практику. 1890 року став на урядову роботу в Дрогобицькому суді, що й зафіксовано у щорічних шематизмах королівства Галиції і Льодомерії. 1894 року залишив державну службу і відкрив самостійну адвокатську контору в Добромилі.

До Ісаака Тігермана Іван Франко часто вдавався за різними адвокатськими порадами та допомогою. Саме йому він доручив придбати для себе якийсь кусник ґрунту після того, як отримав посаг за дружиною і вирішив одержані гроші вкласти в якусь нерухомість. А стаття "Найновіший галицький вибір" (Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. В-во "Наукова Думка", кн. 2, 280—291), вперше опублікована 1895 року в газеті "Die Zeit", оповідала не лише про жахливі махінації при виборах, які майже були узаконені державою, але й про те, як завдяки Ісааку Тігерману Іван Франко був врятований від фізичної розправи над ним агентів Франкового суперника пана Павла Тишковського.

Коли і де помер Ісаак Тігерман — невідомо. В пресі повідомлення про його смерть віднайти не вдалось, а метричні книги померлих єврейської громади в Дрогобичі та Добромилі в наших архівах відсутні, проте можна стверджувати, що сталось це до 1900 року хоч би тому, що в цьому році розпочалась тяжба за батьківський ґрунт у Нагуєвичах між

вітчимом Івана Франка Гринем Гавриликом та братами, в яку був втягнений і Іван Франко, однак він звертається за допомогою до інших, часто дуже непевних адвокатів, а не до Ісаака Тігермана. Очевидно, його вже не було в живих.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка збереглися вісім листів Ісаака Тігермана до Івана Франка, які охоплюють час з 1884 по 1896 рік. Листи Франка до Тігермана не збереглися. Листи до Івана Франка, хоч їх всього вісім, виявились дуже цінними з інформативного боку. Вони вносять певне світло до деяких досі мало документованих подій у Франковому житті.

Два перші листи Ісаака Тігермана, писані влітку 1884 року, пов'язані з тим, що на його сестру Антоніну Тігерман, яка вчилася у Львівській жіночій учительській семінарії, заповзялись якісь два вчителі і грозили їй поганою оцінкою з "обичаїв", тобто поведінки. В тій семінарії вчителювало чимало добрих знайомих Івана Франка, в тому числі й Омелян Огоновський, в журналі "Зоря" якого працював Іван Франко, та ще один знайомий — вчитель математики Іван Бічай. Саме до них просили звернутись за допомогою Ісаак Тігерман та його вітчим Ківа Тігерман. Справа, очевидно, була полагоджена, бо Антоніна успішно закінчила семінарію у 1886 році, а опісля працювала учителькою в Дрогобичі, однак невдовзі померла. Свої листи до Івана Франка Ісаак Тігерман писав з Відня, а тому вони складають певний інтерес, поскільки в них він розповідає про життя студентського товариства "Січ", в якому працювало чимало тодішніх товаришів Івана Франка.

Особливо цінну інформацію знаходимо в дуже коротенькому, буквально з одного речення, листі Ісаака Тігермана до Івана Франка від 9 березня 1885 року. В ньому йде мова про паспорт, потрібний Іванові Франкові для поїздки в Київ. За ним Іван Франко звернувся до Ісаака Тігермана, який на той час працював у Дрогобичі. Точна дата поїздки Івана Франка в Київ 1885 року була досі невідома. Вважалось, що сталося це десь у кінці лютого — на початку березня. Тепер можна дещо уточнити цю дату. Як видно з листа від 9 березня 1885 року, Іван Франко щойно отримав закордонний паспорт і міг виїхати в Київ дещо пізніше. Виїхав, як твердили знайомі у Києві, разом з групою галичан, котрі після двох днів перебування в столиці поїхали в Канів на Шевченкову могилу, а Франко залишився, бо з певних причин не міг поїхати. Тоді він і познайомився зі своєю майбутньою дружиною Ольгою Хорунжинською.

Діставши невелику суму посагових грошей, Іван Франко вирішив купити якийсь кусник ґрунту поблизу Нагуєвич, а тому заходився з допомогою вітчима та знайомих напитувати продавців. З проханням допо-

могли звернутися і до Ісаака Тігермана. Від людей Іван Франко дізнався, що продається земля в Унятичах, що сусідують з Нагуєвичами, а тому просив Ісаака Тігермана зайнятись цією справою. Справа із купівлею землі тягнулась аж до 1890 року, але так і не була вирішена. Власник землі гофрат Крайсберг відмовився її продавати, а Іван Франко втратив охоту купувати.

З 1887 року аж по 1898 рік Іван Франко працював у доволі поміркованій польській газеті "Кур'єр Львівський" (опісля він назвав цю працю "наймами у сусіда"), й саме з цим пов'язані два останні листи Ісаака Тігермана. А справа ось у чому. Після відвідин Галичини австрійським цісарем та після його огляду, в якому стані знаходяться фабрики та заводи, було введено за діяльністю останніх нагляд у вигляді державної промислової інспекції. Ця інспекція мала вести контроль за додержанням власниками фабрик і заводів встановлених урядом правил та законів. Очолив цю інспекцію для Галичини та Буковини А. Навратіл. 1896 року він перевіряв справи на тартаках Галичини, і "Кур'єр Львівський" у своєму 130 номері опублікував його звіт. Через деякий час 176 номер цієї ж газети опублікував статтю без підпису "Ілюстрація до звіту інспектора промислового", в якій оповідалось про експлуатацію робітників на тартаку в Устріках Долішніх, що дуже обурило власника цього підприємства. Він звернувся до Ісаака Тігермана, який на той час працював адвокатом в Добромилі, щоб той допоміг йому опублікувати в "Кур'єрі Львівському" спростування. Ісаак Тігерман, знаючи, що в цій газеті працює Іван Франко, звернувся до нього, щоб той трохи "підправив" допис та сприяв його публікації. Йшов час, але спростування не було опубліковане, й Ісаак Тігерман вдруге звернувся з даним проханням до Івана Франка, вимагаючи водночас і пояснень, чому стаття не була опублікованою. Зараз важко встановити, що саме стало причиною того, що листування старих шкільних друзів припинилось: чи непорозуміння, пов'язані з даною публікацією, чи, можливо, несподівана смерть Ісаака Тігермана...

Лише опісля, пишучи своє вступне слово до збірки "Рутенці", Іван Франко сумно зітхне, згадуючи своїх шкільних товаришів, зелені роки юності і його, Ісаака Тігермана, а відтак й інших, яких доля й життя порозкидали по світах та примусили шукати різних способів заробітку на хліб насущний.

Номером 15 значиться протокол екзаменів Віктора Жегестовського, про якого сказано в протокольній частині, що він народився 13 березня 1854 року в Святім Ярославському повіту, де його батько Михайло Жегестовський був парохом при церкві Параскеви. Парафія на-

лежала до Перемиського-загороднього деканату, а після Першої світової війни — до Радимницького деканату. Церква Параскеви була збудована 1804 року, 1906 року була знищена, а на її місці у 1932 році була змурована кам'яна церква, яка тепер функціонує як латинський костьол. Михайло Жегестовський народився 1819 року, а 1850 року був рукопокладений. Першим місцем його праці було містечко Радимно Ярославського повіту, а відтак з 1852 по 1864 рік — село Святе Ярославського повіту. Наступні десять літ — з 1864 по 1874 рік — отець Михайло був адміністратором церкви Святої Параскеви в селі Порудно Яворівського повіту. 1874 року він отримав скерування в село Ізби Грибівського повіту, що належало до Мушинського деканату, де він працював до самої смерті, яка сталась 30 листопада 1897 року.

Віктор Жегестовський розпочав гімназіяльну науку в Перемиській гімназії, де вчився чотири роки, повторюючи третій клас — 1871 року він був хворий, а тому не відвідував гімназію. З 1872 по 1875 рік вчився в Дрогобицькій гімназії.

При відповідних "обичаях" на екзаменах перед екзаменаційною комісією отримав наступні оцінки:

наука релігії	— задовільно,
латинська мова	— достатньо,
грецька мова	— достатньо,
руська мова	— відмінно,
німецька мова	— достатньо,
математика	— недостатньо.

Науки природничі:

натуральна історія	— хвалебно,
фізика	— достатньо.

Пропедевтика філософії — достатньо.

Комісія винесла рішення, що Жегестовському Віктору як незрілому можна приступити до повторного екзамену через шість тижнів, що він і зробив і рахується у списках випускників гімназії за 1875 рік. 1875 року Віктор Жегестовський виставив свідоцтво убогості і просив збір учителів звільнити його від оплати за навчання в першому півріччі 1874/1875 навчального року. Однак вчительський збір відхилив клопотання Віктора через його погану поведінку, неоднакову пильність, погані успіхи з грецької мови та математики (ЦДІА України, м. Львів, ф. 618, оп. 3, спр. 243, арк. 69).

Про подальшу долю Віктора Жегестовського нічого невідомо.

Під номером 17 — протокол Карла Бандрівського, вірніше, його верхня частина, де сказано, що Бандрівський народився 5 грудня в

Ортиничах, гімназійну науку розпочав у 1868 році, тобто разом з Іваном Франком, але 1874 року покинув гімназію, а відтак за розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 27 квітня 1875 року за № 3895 був як екстерніст допущений до екзамену, однак на екзамен не зголосився. Він не значиться у списках випускників Дрогобицької гімназії.

Подібно, як Карло Бандрієський, повів себе і Константин Павловський з Волі Олекшицької (протокол № 18), а також Артур Пантера, який народився 19 січня 1851 року у Львові. Перший, другий та третій клас він закінчив у другій Львівській гімназії в 1864–1866 роках, третю репетував, а до четвертого ходив до гімназії Франца-Йосифа у Львові, опісля вчився заочно і як екстерніст за дозволом Крайової Шкільної Ради від 7 травня 1875 року за № 4047 був допущений до екзамену в Дрогобичі, але на нього не з'явився.

Із 14 гімназистів-публіцистів, що випускалися, українцями були Іван Франко, Омелян Голубовський, Іван Кулик, Михайло Матковський-Федашкевич, Петро Радзикович, Віктор Жегестовський. Українцем був і екстерніст Володимир Радзикович.

На теологію в 1875 році не поступав ніхто. На право, як твердить вступ до протоколів, із тих семи, що визнані дозрілими, пішли четверо: Едвард Чермак, Казимир Ґдовський, Омелян Голубовський, Антон Шіллер. На філологію — два. Насправді ж — три: Іван Франко, а наступного року ще Володимир Радзикович, який потім перейшов на теологію, та Філіп Рейхерт. Зазначено також, що один із дозрілих випускників пішов на медицину. У списках Львівського університету такого не виявлено.

Розділ XI

ДРУЗІ

“Скінчивши сьомий клас, — писав Іван Франко в листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, — я перший раз пустився під час вакацій в дальшу мандрівку, перший раз не поїхав додому пасти худобу та помагати при збірці сіна і збіжжя. Я поїхав залізницею до Стрия, а відси рушив скільським трактом до Синевідська та на Побук, Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Велдіж, зайшов до Лолина. Ся маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу і людей, ніж я знав досі...”

Він справді ще досі ніде не був далі Дрогобича та довколишніх сіл, звідкіль були родом його товариші або ж родичі. Декілька екскурсій, які проводились під керівництвом Івана Верхратського чи Емерика Турчинського, також не відбігали далеко від Дрогобича чи рідних Нагуевич. Маленький, закинутий далеко в гори і розкиданий по горбах Лолин був його першим великим виходом у світ.

Опісля виправдовувався: “Певне, я здався Вам нудним, замкнутим, нецирим, інакше кажучи, нецікавим мовчуном, але поміркуйте самі: я не одержав майже ніякого виховання, не знав я й батьківської ласки; чужий та самотній поміж чужих людей — ось так я зростав. Я не мав товариства, не знав нічого, крім своїх книг. Світ лишився для мене невідомим, а велика школа товариства була зачинена. І тільки торік, коли я познайомився з Вашим братом, перед моїми очима відкрився широкий світ і стало світліше переді мною. Але ця зміна була надто різкою, мій розум працював так багато й напружено, що я геть знесилів й відчув сім'я смерті, передчуття могильного холоду в грудях. І тут я побачив Вас. Усі мої погляди на життя з тих пір стали зовсім іншими, змінилося усе мое єство, — одне слово, я так багато зобов'язаний Вам, але не можу це зараз докладно описати, бо боюся, що це завело б мене надто далеко. Скажу лишень, що почуваю себе здоровим, цілком здоровим, вільним, мені легко на душі, світ відкрився переді мною, і тепер, після святка, я став як ніколи веселим. Часто я питаю себе про причину такої зміни, але мені не так просто знайти відповідь на це запитання”.

Ці слова — із листа до Ольги Рошкевич, ім'я якої опісля стане відоме всім завдяки Іванові Франкові... Лист датований 2 травня 1875 року. Тоді ж, після повернення "зі світу", писав так, аби про нього не подумали, що не знає "товариської огляди" та товариських манер:

"Сподіваюся, що пані на мене не гніваються, хоч би і було за що; сподіваюся разом і тепер, що пані дарують мое нинішнє письмо. Був би я уже давніше зачав наприкрятися пані, але щасливії для пані, а нещасливії для мене обставини вдержали мене не тільки від писання, але мало що і не від дихання. Не хочу я через те казати, щоби-м був слабій і щоби ми дух запирало, але, попросту сказавши, — час в восьмій класі Дрогобицької гімназії днесь так дорогий, як бедуїну вода серед широкої пустині Сахари. А хоч би ся уже того часу дещо деколи і найшло, то прецінь думки о минувших хороших днях виганяють ми із голови всяку думку о деякій інній роботі", — так писав І. Франко Ользі Рошкевич в листі від 15—23 вересня 1874 року. А, зрештою, що тим паням писати, і головне: про що писати?

"Най пані не думають, що я через тее хочу сказати, що не маю о чім, — але, противно, — предмет завеликий і сам не знаю, відки зачати, о чім говорити і на чім закінчити. Міг би-м пані говорити дещо про себе і свої пригоди вакаційні, про своє життя і про поетику, але не знаю, чи паню тее буде інтересувати. Міг би-м говорити про Дрогобич і про новинки тутешніі, але не маю, правду сказавши, дару оповідання. Міг би-м також говорити, та й то немало, про Ярослава, про тутешніі школи і про Керкіарта, котрий до нас має тепер прийти на місце о. Баревича з Самбора, але обширніше напишу о тім до татка. Міг би-м дещо говорити про лектуру і літературу, але і тее не єсть ціллю мого нинішнього письма. Мушу, протее, нині — *ex toto nihil* (з цілості нічого — лат.) — і ждати, аж пані самі о дещо запитають, — а сам днесь наміряю весь дальший лист заповнити самими питаннями. А не увірять пані, скільки ми ся їх в тій хвилі насуває, — сам не знаю, котре брати наперед, — боюся навіть, щоби-м деяке із пам'яті не потеряв. От найліпше, если зачну від найпростішого.

По-перве, осміляюся запитати, як ся пані мають і як живуть тими часами, також що поробляють татко, мамця, панна Михайлина і всі домашніі. Пані не піймуть, як часто я згадую Ваш дім і тіі дні, котрі я у Вас перебув, — і не сподіваюся, щоби ми тая згадка так скоро із пам'яті вивітрила.

По-вторе, пані дозволять запитатися, як ся пані бавили через решту вакацій з Ярославом і Мартинковим, — бо Ярослав тепер дуже маломовний, не хоче нич глаголати. Філософію і логіку — дуже боюсь, чи вже зовсім не забув, — а я не маю часу його в тій уміет-

ності дальше вправляти. Говорив ми, що і пані в тій штуці значніі поступи поробили, — віншую!..

Не знаю, чи вільно пані запитатися, чи не можу служити деякою книжкою до читання, — або... а, а, а, а! Ото я одну річ забув!.. А іменно, що я пані обіцяв попереписувати і прислати деяких з півкопи пісень, — а нині уже слава Богу, 21, а я ще й до роботи не брався, хіба що матеріалу дещо призбирав. Але сподівають, що пані простять моє лівство за той час, доки аж не буду мати кілька хвиль вільнішого часу, щоби додержати слова.

Дальший мій вопрос єсть, чи пані не гніваються на мене чи то за тее, що-м до сього часу нич не писав, чи то за тее, що тепер пишу, чи то за тон сього письма, чи то за ... Не знаю, чи пані не образяться, сли запитаю, чи і коли пані, а властиво татко замисляють переноситися до Росії, — бо Ярослав багато ми о тім говорив. Може, пані буде видаватися не до усправедливлення тая цікавість, але причини витолкую пізніше.

І знов би-м мав один дуже важний вопрос проізнести до пані, а іменно, чи будуть пані ласкаві на тії попередніі вопросы отвітити, чи не образив-ем паню котрим із них? Розуміється, відповіді на сей вопрос чекаю аж в відповіді на сей лист.

Ще би-м мав один вопрос до попередніх доложити, але... нич в невчасі!..

На днесь, отже, кінчу вопросы, хоч і не всі тут поміщені, а на закінчення належало би ще дещо сказати з своєї сторони. Однак ж предмет мій так обширний, а сей лист так розтяглий, що і так боюся, щоби пані не знудилися тою писаниною і не відкинули сеї картки, не прочитавши і не догадавшись, посліднього вопроса...

Не остаєсь мні, протее, нич іншого, як тільки іще перепросити паню, що сей лист так довго пишу. Найліпше, здаєсь мні, буде оповісти його коротеньку хронологічну історію. Зачав я його писати іще 15, але обстоительства, а найбільше Ярослав забрав мні стільки часу, що го кінчу аж 23, — а то, бачу, ладний кавалок часу. Ярослав іще, як звичайно по часі вільності золотої всаджений в тісную клітку, тужить, задумується і неохотно береться до роботи, і із того легко пані піймуть, що му ся ще нуднішим, незноснішим видаю, як в Лоліні.

На тім кінчу моє нинішнє письмо і, чекаючи ласкавого отвіта і цілуючи руді таткові, мамці, пані і панні Михайліні, остаю навсєгда той сам:

Козак півник,
Коло боку віник, —

Звичайно званий Іван Франко.
Дня 23 вересня (лат.) 1874".

Про те, які "вражіння" справив Іван Франко на Лолин, оповіла у своїх спогадах, написаних на прохання Михайла Возняка, Михайлина Рошкевич. Оригінал рукопису знаходиться в архіві М. Возняка (відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 1624). Ці спогади з різними перекручуваннями неодноразово друкувались у різних збірниках спогадів "сучасників" про Івана Франка і навіть в останньому, упорядкованому М. Гнатюком (в-во "Каменяр", Львів, 1997 р.).

"Брат мій, — писала Михайлина Рошкевич, — як приїхав того року на великодні свята, розповідав дуже багато про Франка: що пише вірші, що сам мало потребує часу до науки, що багато читає і заробляє на себе лекціями. Третій клас брат закінчив з добрим успіхом і, як приїхав на вакації, заявив, що Франко вибирається на "вояж" і що приїде до нас.

У нас дома сподівалися Івана Франка, що вже закінчив тоді 7-й клас. Надійшов той день. Десь так перед полуднем пішла я до пивниці і чую звідти, як кажуть, що іде Франко. Я дивлюся через віконце, котре виходило до фронтового ганку, а він іде по високих сходах. Серце в мене забилося, бо брат все мене дразнив тим, що родичі казали, ніби він буде мене вчити. Зміряла його відразу від стіп до голови і відчула неприємне враження.

Вразило мене його убрання; і так, як нині, ще бачу його в чорнім довгим сюртуці, в крацястих штанах, в чоботах з довгими халявами, а від того убрання відбивав чорний м'який капелюх з широкими крисами. Це мене дуже вразило на плечі палиця з пакунком в крацястій хустині. Уявила собі, що він дуже бідний. При обіді розмовляв сміливо з родичами, але при другім данні встав раптом несподівано і зачав проходжуватися по покою скорим кроком.

Мене те так вразило і так якось було прикро і неприємно, що він не знає товариської поведінки, як треба при столі до кінця сидіти і з першого дання не їсти стільки, що до другого вже не доторкнутись. З уваги на те, що до нас міг приїхати хтось з чужих, а хоч би й без того, брат зробив йому дуже обережно зауваження щодо того зривання при столі. Він те зауваження радо прийняв. Був щось місяць і відійшов пішки перед кінцем вакацій".

Все решта пояснить сам Іван Франко через багато-багато років у листі до настирливого молодого Агатангела Кримського, якому громада доручила написати вступне слово до книжки, яку вона збиралась видати 1898 року до 25-літнього ювілею творчості та діяльності Івана Франка. Молодий Агатангел Кримський дуже ретельно взявся до роботи, а поскільки 1896 року Іван Франко видав збірку "Зів'яле листя", яка аж

ніяк не вкладалася в загальну “каменярівську” творчість Івана Франка, Агатангела Кримського зацікавила історія появи цієї “небувалої” збірки, і зокрема “п’єски” “Тричі мені являлася любов”. Після настирливих домагань Агатангела Кримського Іван Франко таки пояснив, як з’явився цей вірш:

“А тепер подам Вам децю такого, що, може, придасться до зрозуміння моїх творів і чого я не подав у автобіографічній листі до Драг(оманова). Значний вплив на моє життя, а значить, також на мою літературу мали зносини мої з жіноцтвом. Ще в гімназії я влюбився був у дочку одного руського попа, Ольгу Рошкевич (вона перекладала децю з Золя і Гонкурів, збирала весільні пісні з Лолина, переклала роман Ланської “Обрусители”). Наша любов тягнулася 10 літ, батьки зразу були прихильні мені, надіючися, що я зроблю блискучу кар’єру, але по моїм процесі 1878—1879 р. заборонили мені бувати в своїм домі, а в 1880 р. присилювали панну вийти заміж за іншого, попа Озаркевича (брата письменниці Кобринської, чоловіка зрештою дуже гарного). Се був для мене важкий удар; сліди його знайдете в “На дні” і в віршах “Картка любові”.

Це з листа від 26 серпня 1898 року...

Про Івана Франка та Ольгу Рошкевич написано багато. Історія їх кохання стала основою не тільки белетристичних, але й наукових досліджень.

Вона почалась з отієї мандрівки в світ, а, точніше, ще до неї і пов’язана з тим, що в колишній гімназії гімназист вважався знаючим тоді, коли вмів навчити іншого. Гімназист вищих класів ніколи не вважався мудрим, якщо він не мав своїх учнів. Систему репетиторства всілякими способами підтримували учителі гімназії, і саме до них звертались батьки, щоб найняти когось для репетиторства свого сина. Учителі радили, до кого звернутися за допомогою. Це було взаємовигідно і учням, і батькам, і учителям, й репетиторам. Учням, бо вони з відстаючих з даного предмета ставали принаймні “нормальними” гімназистами; репетиторам, бо багато гімназистів, дітей бідних родичів, часто виживали за рахунок тих репетиторств; учителям, бо гімназист знав предмет і при черговій перевірці представником Крайової Шкільної Ради вже можна було за нього бути спокійним. Бути репетитором судилось й Іванові Франку.

“Брата мого, — писала Михайлина Рошкевич, — віддав тато до гімназії у Дрогобичі. В першому і другому класі він був відзначений, а в третьому за перший квартал дістав двійку. Велика се була для родичів гризота, тато поїхав зразу до Дрогобича, а тамтешні учителі порадили татові, щоб постарався про Франка на інструктора, що то е

надзвичайно здібний і порядний учень. Також і Франкові директор порадив, щоб ту лекцію прийняв.

Від того часу мені довелося чути про Франка. Коли б лише тато не приїхав з Дрогобича, то розповідав про його здібності і талант, про що знов татові розповідали учителі. Я як ще молоденька дівчина прислухалася з цікавістю, тим більше, бо мене вражало те, що се здібний гімназист і що допомагає сам собі утримуватися”.

Оскільки документально відомо, що Ярослав Рошкевич закінчив п'ять класів Дрогобицької гімназії в 1875 році, то в 1872/1873 навчальному році він був у третьому класі, і, за словами Михайлини, Франко став репетитором Ярослава на початку 1873 року. Цьому явно суперечать спогади Іполита Погорецького, ще одного гімназиста, котрого вчив Іван Франко, який твердить, що “покінчивши IV гімн(азіяльну) кл(асу) ми дуже боялися математики і греки в V кл(асі). Тому ми стали оглядатися за інструктором до цих предметів. Разом з товаришем Ярославом Рошкевичем, вишукали ми собі самі Івана Франка за інструктора. Франко був дуже здібний. Він ішов до VII кл(аси) й охоче рішився нас учити. І ми йому щось там платили. Але за той час ми так заприязнилися, що він уже від нас ніякої заплати не хотів брати й учив нас лише з приязні в цілім другім році аж до матури”.

Цю неточність, що стосується часу, коли Франко познайомився з Ярославом Рошкевичем, можна легко виправити, оскільки, як згадує сам І. Погорецький, Франко йшов до сьомого класу. Ходив Франко до сьомого класу в 1873/1874 навчальному році. Отже, знайомство Франка з Ярославом Рошкевичем, як і твердить Михайлина Рошкевич, відбулося у 1873 році. Погорецький помилився. На цей час, як згодом підтвердилось документально, він та Ярослав ходили тільки у третій клас...

Справді, на Михайлину та її рідню Іван Франко справив прикре враження. Чистий тобі селюх, цілком не при звичаєний до товариства. Правда, він розумний, начитаний, має свою гідність, — це в нього ніхто забрати не може, але це його аж ніяк не рятує. Ніякої тобі галантності, ні обходження з дамами, яке вже має бути до лиця гімназисту вищих класів і, взагалі, — людині інтелігентній. Так судить Михайлина, погоджується з нею і Ольга. Вони-то вже знають, яким повинен бути кавалер, бо вже бачили таких на різних забавах, а, окрім цього, про це їм втовкмачувала гувернантка, не то німка, не то французенка, одне слово, вдова по артилеристу, яку отець Михайло Рошкевич разом з отцем Проскурницьким, своїм швагром, винайняли для виховання своїх дочок.

Зрештою, сестри теж не справили на Франка гарного враження. Вони нагадували йому, особливо Ольга, якісь екзотичні кімнатні квіти у

вазонках, котрих повно на плебанії, що аж світа Божого через них побачити не можна. Такі собі крихкі панянки, бліді і незвичні до всілякої роботи. Але і це його зовсім не оправдовує. Чого не вміє — того не вміє. Пізніше він звіриться Ользі, що не мав де навчитись отого "товариського образования". Справді, де? Може, в тітки Кошицької, де що не день, то сварка, а як не сварка, то бійка? Чи, може, коло корчми, що через дорогу, де день і ніч горляють чоловіки і плачуть жінки? Він має свою здорову селянську мораль і етику, які виніс з дому, але цього замало, щоб справити гарне враження на Ольгу і подобатись їй. Вона ще не любить його, він вже клянеться, що без неї не може. Новий світ для нього означає, крім всього, і нову культуру. Вона вища. Він закриває очі на те, що ця культура погірдливо дивиться на нього, нехай і розумного, і здібного, але представника іншої, нижчої культури. Даремно було б думати, що він кинувся стрімголов у цей світ, засліплений його блиском. Він зауважує, що там є фальшивість і дволичність. Отець Михайло з домашніми говорить по-польськи, а з казальниці у церкві — по-українськи. Першу і другу мову він закидає в кут і говорить "руським язиком", точніше, отою сумішшю різних мов, яку виробили галицькі москвофіли і яку по своїй душевній простоті вважають справжньою російською мовою. У цьому новому світі є багато такого, чого Іван Франко не може прийняти, навіть якби на все закрити очі. Цьому противиться його натура. Після довгої боротьби з самим собою, після зважування всіх "за" і "проти", після довгих сумнівів, нарешті, він пише Ользі свого першого листа. Пише довго. Від 15 аж до 24 вересня 1875 року. Скільки в цьому листі зворотів, чисто салонних вибачень за те, що посмів потривожити своїм листом спокій такій шанованій особі; які пасажі, яка вишуканість стилю, ніби перше, ніж писати листа, пару днів штудіював книжки з питань доброго тону, а в міру того, як писав, то постійно підглядав, аби не забути якоїсь поради. "Не знаю, чи вільно пані запитатись", "Сподіваюся, що пані на мене не гніваються", "Най пані не думають", "І знов би-м мав один дуже важний вопрос проізнести до пані, а іменно, чи будуть пані ласкаві на ті попередні вопросы отвітити", "На тім кінчу мое нинішнє письмо і, чекаючи ласкавого отвіта і цілуючи руці таткові, мамці, пані і панні Михайлині, остаю навсєгда той сам"... Ольга позитивно відгукнулась на намагання Франка осягти правила бон-тону. Відповіла листовно в тому ж дусі. Для нього це радість. Новий світ не відвернувся від нього. Дав надію, що прийме. Любов глушить все.

Він багато чого ще не вміє, але провідником у цей новий світ буде Ярослав. Ні, Франко не хоче від нього ніяких грошей за навчання. Як так? Він вважає його рівним собі, а за дружбу не платять. Славко

гарний. Навіть дуже. Він тут, у Дрогобичі, не одне користає завдяки своїй красі, а от як піде до Львова... Франко явно тривожиться за друга і скаржиться Ользі, що таке вихваляння Славкової краси ні до чого доброго привести не може. Він хлопець як хлопець. Цей "хлопець як хлопець" робить добрі поступи в науці. Робить поступи і Франко. Наступного разу він вже не приїде в Лолин в ялових чоботях, а приїде! І ніяких вузликів з харчами та книжками! Йому Крайова Шкільна Рада за відмінне навчання присудила стипендію Гловінського.

Засновником цієї фундації був Самуель Гловінський гербу Рох, біскуп львівський, і вона була затверджена розпорядженням губернатора від 16 грудня 1842 року за № 68467 та 19 вересня 1849 року за № 517. Майно фундації складало 1255547 корон (на таку суму оцінювались добра Винників під Львовом) та гіпотетичний капітал у розмірі 70403 корон. Річний прибуток від дібр виносив 50220 корон, біля 20000 корон ренти та 3520 корон від гіпотетичного капіталу. Розмір стипендії виносив 315 корон чи 420 корон в залежності від прибутку з основних фондів. Стипендії призначались для гімназистів та учнів вищих шкіл аж до закінчення навчання. Першість при стипендіях мали згідно з розпорядженням фондоутворювача його кривні, частину стипендій побирали шляхтичі та одна стипендія в розмірі 420 корон та одна в розмірі 315 корон призначалась для синів львівських міщан. Очевидно, Іван Франко брав стипендію як виходець із дрібної шляхти по лінії матері.

На жаль, розшукати справу Івана Франка, де говориться про присвоєння йому стипендії в розмірі 210 злотих (420 корон), не вдалось, хоча підтвердження, що Іван Франко брав стипендію з 1875 року, є в його документах, зокрема у каталогах студентів Львівського університету, де після закінчення Дрогобицької гімназії він навчався (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 556, арк. 6).

Стипендія робить Івана Франка незалежним від вітчима, який важко заробляє на хліб насущний, дозволяє йому навіть триматись незалежно стосовно своїх вихованців Іполита Сас Погорецького та Ярослава Рошкевича. Тепер він навіть може собі дозволити "змінити гардеробу": пошити новий костюм і навіть сфотографуватись у ньому. Він може і сам вибрати матерію на нього, але так не робиться. Треба порадитись зі свідущими людьми. Зі Славком, Іполитом Погорецьким.

Саме завдяки Іполиту Погорецькому й стала відомою історія фотографії Івана Франка, яка у всіх франківських виданнях датується часом навчання Франка в університеті. Як згадував І. Погорецький, Франко у вищих класах вирішив пошити собі "ліпший гардероб", а тому просив

його, аби його вуйко, який працював лісничим в недалеких від Нагуєвичів Унятичах, вибрав матерію на костюм. Іполит мав зробити протекцію Франкові у кравця Фішеля. У цьому попелястому костюмі Франко поїхав на великодні свята спочатку до Вацович, де мешкав Погорецький, а потім до Лолина, до Ольги...

“Ви вже знаєте з листа брата, — писав Франко їй 26 травня 1875 року, — що недавно ми втрюх — я, Ярослав і Погорецький — сфотографувалися разом і кожний окремо! З Погорецьким у Ярослава зараз погані взаємини. Ніяк не можу збагнути, чому вони заприятюлись і от тепер розійшлися, — а втім, це краще для обох, бо тепер кожен матиме більше часу для навчання. Як бачите, повторюється ця сама історія, що й минулого року”.

Отже, така відома на сьогодні фотографія Франка у світлому піджаку не належить до часу навчання в університеті. Франко був тоді учнем восьмого класу Дрогобицької гімназії.

У новому костюмі, вчить бон-тон, хлоп має цілком інший вальор, тобто ціну. В отому костюмі його вже інакше приймають у Лолині, а зібрані на свято гості в один голос запевняють, що бути Франкові щонайменше університетським професором. Пані Тігерманова, мати його товариша по гімназії, і та щедріша у своїх пророкуваннях: з такою головою, як у Франка, він мусить бути на посаді першого міністра Австрії... Невже його прийняли? Вернувшись з Лолина, Франко відразу сідає писати Ользі листа. Німецькою мовою. Що це? Ознака вищої культури? Культура, яка, як і для отця Рошкевича, означає зречення рідної мови? Це зовсім недавно він, Франко, дебютував у журналі “Друг” віршем, в якому поклонився рідній мові, а тут, для розмови з найдорожчою, він використовує німецьку. Потім він кине писати по-німецьки, пояснить Ользі, що материнська мова йому рідніша, але чому пише тепер? Невже це мало означати, що засвоїв правила вищого світу в іпостасі отця Михайла? Як засвоюють латинь, греку в гімназії. Невже вся справа тільки в тому, що був засліплений любов'ю до Ольги? Нічого не бачив, любив, хотів, щоб любили його, робив приємність коханій?

Ні! “На початку нашого знайомства, — згадувала Михайлина, — я розповіла Франкові пригоду ще з дитячих літ. Пополудні однієї неділі я з старшим братом були самі в кухні. Прийшов хлопець з села, лише в сорочці-“довганці”, як звичайно ходили гірські діти. Була зима, впали великі сніги. Брат мав у руці 4 крейцарі вкупі, такий гріш називали селяни “галаган”. Брат сам закопувався в сніг і казав тому хлопцю, що, як він так заріється в сніг, то дасть йому галаган. Хлопцеві заіскрилися очі, і (він) виконав ту штуку, за що дістав галаган. Я сказала це мамі, мама

гнівалася на брата, а та пригода зосталася в моїй пам'яті. Чому оповіла її Франкові, нащо і пощо — не знаю. Хлопцеві нічого не сталося, не був хворий з тої причини. Незабаром появився вірш “Галаган”, і я тоді показувала того хлопця (Франкові), що от — живе, не вмер, великий виріс. Навіщо так трагічно преставляти?”

Цей вірш Франко надрукував не відразу, а тільки в 1881 році. Не відразу він відреагував на ще одну подію, про яку також оповіла Михайлина:

“Приїхав був на вакації студент кадетської школи, син колишнього пароха Лолина, попередника батька. Був це гладкий панчик, елегантно поводився, але від всяких народних справ і т. п. був далекий. Видно, що Франкові не припав до вподоби, бо написав новелу по-польськи, в котрій схарактеризував його під титулом “Пан Мар’ян”.

Цей нарис називався “Звичайний чоловік”, і написав його Франко по виході з тюрми. Михайлина ще додасть, що не пригадує собі, щоб Франко любив говорити з селянами, як це робили “поступовці-народовці”. В це не вірила поліція і просила довірених осіб, аби з’ясувати, чи справді Франко не мав якихось контактів з лолінськими селянами та робітниками на тартаку у Велдіжі, поблизькому містечку. Як свідчать донесення, контактів виявити не вдалось...

Ярослав Рошкевич у всіх тих душевних переживаннях Ольги та Франка десь завше на краю подій. Правда, у своїх листах до Ольги, які ще перед нею обов’язково прочитували тато і мама (такий був звичай, а ну, не дай Боже, напише парубок доньці щось не таке), а потім віддавали їй, Франко акуратно звітується про успіхи в навчанні підопічного, а також у поведінці, пильності. Не забуває про черевики, які Славко зносив і які потрібно підбити та зашити. Отцю це подобається. Зрештою, подобається й Ользі, перед якою Іван Франко “складає звіт” з кожного свого кроку.

“Вас, — пише він у листі від 26 травня 1875 року німецькою мовою, — мабуть, здивує, що я пишу Вам такий довгий і нудний лист незадовго до того, коли зможу бути вільний і приїхати до Вас. Поясню Вам. До випускного іспиту лишається ще цілих два місяці, бо він розпочнеться аж 27.7. Отже, як бачите, до того дня ще треба довго ждати. По-друге, мені так багато хотілося б сказати Вам, що я зовсім не знаю, що саме маю сказати. По-третє, я навіть не знаю, чи зможу прилетіти до Вас зразу ж після іспиту, як би я не жадав цього, адже Вам відомі мої стосунки з театром Бачинського. Я хотів би трохи попрацювати, бо мені потрібні гроші до Львова, а тим часом здається, що старий лис хоче подразнити мене, натякаючи на те, що тепер, мовляв, важкі часи, гроші бувають рідко, театр відвідують гірше і т. д. Сам не знаю, що маю

робити, бо я ж дав йому слово, що не менше місяця пробуду в нього. Однак при теперішньому стані речей це цілком не можливо — або я зовсім порву з ним, або ми по-доброму розстанемося. Даруйте, що так докладно пишу про свої особисті справи, але якщо я цікавлю Вас бодай у десять разів менше, ніж Ви мене, то Вам, мабуть, буде приємно дізнатися дещо про мої плани й моє життя, так само як і мені дуже хотілося б отримувати від Вас довгі листи з детальними описами — якщо Ви взагалі зацікавлені в тому, щоб відповідати мені. По-четверте, Ви знаєте, як я втрачаю дар мови у Вашій присутності, що я не відважусь сказати й слова про те, про що зараз пишу. Сам не знаю, та й Вас, мабуть, теж дуже здивувало, що зі мною сталося, що я так перемінився тоді у Велдіжі й був таким невгамовно веселим. Очевидно, це товариство вплинуло на мене, в той час як з Вами я не міг знайти приводу й нагоди до жвавої і щирої розмови. Але скоро канікули, і я живу надією! Я зможу провести у Вас якихось 3–4 тижні, як бачите, не такий довгий термін, щоб віднині тішити себе надією і тамувати в собі найкращі помисли та найніжніші почуття”.

Ярослав здогадується чи навіть бачить оті “найкращі помисли та найніжніші почуття” і, як це часто буває, починає дразнити закоханого Франка. З цього ж листа:

“Щойно я написав Вам і відправив лист, як заходить до мене Ваш брат і починає всілякими фразами ніби ошупувати мене з усіх боків, — мовляв, як там почуває себе моє серце. Але навряд чи колись вийде з нього лікар, бо він більше спричинив мені болю, аніж приніс полегкості. Уже три дні тільки й чую його недоладні слова: “Навіщо даремно гаяти час на непотрібні любовці” або ж “Забудьте все, з цього нічого не вийде” чи “Моя сестра вже заручена” та інші подібні фрази, які, як Ви, мабуть, здогадуєтесь, на цілих три дні позбавили мене спокою та здатності мислити. Врешті-решт, побачивши, що зі мною зовсім погано, він розповів мені про Ваш лист і додав при цьому, що його дуже неприємно вразило те, що Ви відповідаєте на мої почуття, — бо він завжди має до мене антипатію і вважає мене просто за дитину. Бачите, як ставляться до мене мої найближчі друзі? Чи й Ви теж так само будете ставитись до мене? Може, й Ви з часом відчуєте антипатію до мене і вважатимете мене за дитину, а мої почуття за гру дитячої уяви? Якщо Ви так думаєте, то скажіть мені це зараз, бо пізніше, клянусь Богом, я не міг би далі жити! Ви не уявляєте собі, як усі мої думки нерозривно зв’язані з Вами, а мій характер не такого складу, щоб я міг забути, — раз жити й раз кохати — таке моє серце! Отож подумайте, їй-богу, добре подумайте, чи те, про що Ви написали своєму братові, не є лише “впливом віршів

Гейне"? Якщо Ви будете такі ласкаві й захочете сказати мені кілька слів у відповідь на мій лист, то можете додати їх до листа Вашому братові, якщо не захочете вкласти в нього окрему записочку для мене"...

А далі: "Ваш брат..." він просто, знаючи мої почуття "до Вас", починає мене злити. От написав батькові: "... що його справи зовсім кепські і він близький до того, щоб закінчити з другим місцем, викликав велике занепокоєння у Ваших вельмишановних батьків. Поки що про це не може й бути мови, бо якщо навіть і далі його справи йтимуть так, як тепер, то він зможе повернутися додому з десятим або дванадцятим місцем. Якби тут було щось загрозливе, я негайно написав би Вашому шановному батькові, так що Ви не повинні розцінювати моє мовчання як недбалість, тим більше, що я ніколи не працював з Ярославом так багато і сумлінно, як тепер. А оскільки я не спроможний дати йому вичерпну консультацію з математики, то він попросив одного із своїх товаришів пройти з ним увесь курс, за що тому довелося заплатити гульден. Та це дрібниці — гроші я йому позичив й можу почекати, аби він тільки закінчив з хорошою оцінкою. Дещо суворий лист Вашого батька страшенно налякав його, тепер він став дуже мовчазним і задумливим, каже, що весь час почуває якийсь незбагнений страх і що всі покинули його, крім мене й Вас. Можливо, він скоро звернеться до Вас листовно в якій-небудь справі, то прошу Вас, спробуйте, як тільки зможете, заспокоїти його, бо якщо цей стан буде далі тривати, то це може зашкодити його здоров'ю. Не думайте, що я все це вигадав, аби спонукати Вас відповісти на мій лист, — це було б підло з мого боку, — а втім, Ваш брат, напевне сьогодні ж (26/5) перечитає цього листа, бо, незважаючи на його неприязнь до мене, я нічого від нього не приховую, — проти чого Ви, безумовно, не заперечуватимете, бо в нашій справі він поклав собі дотримуватися нейтралітету. Не знаю, але він сказав мені, що написав Вам і виклав свій погляд, отже, Ви переконаєтесь, що я дійсно кажу правду".

І попри все:

"Якби Ви чули, як ми тут обидва, я і Ярослав, фантазуємо під час вечірніх прогулянок про наше майбутнє життя у Львові; щоразу я беру ініціативу до своїх рук, сподіваючись, що Ваш мовчазний брат таки розговориться і в ньому зажевріє надія. Дай боже, щоб наші плани здійснилися! За такими розмовами Ярослав зовсім забуває про свою неприязнь, а я сподіваюсь, що наступного року зможу повністю вилікувати його від цієї недуги і стану тоді щасливою людиною, маючи поряд доброго друга і Вас, хоч і далеку від мене, зате завжди близьку моему серцю, — і з новою силою, спокоєм і радістю візьмуся до літературної праці! Може, Вам цікаво було б дізнатися, як мої справи на літератур-

ному шляху? Нещодавно я закінчив невеликий томик віршів і віддав до друку, це має бути мій перший публічний виступ на ниві поезії. Я й досі не знаю, яка доля цих нещасних віршів, — кажуть, що доктор Омелян Огоновський узяв їх під свою цензуру. Мій приятель, якому я доручив вести всю цю справу, недавно написав мені, що добродій доктор сказав, що він бачить тут багато таланту, багато фантазії, проте мало естетики й історії. Коли вони вийдуть, я пришлю Вам цю свою першу літературну спробу. Зараз працюю над другим томиком — Ви, напевне, здогадуєтесь, що Ви єдина муза, котра надихала й надихає мене як на перший, так і на другий томик”.

Трагедія їх кохання ще попереду, але зараз... зараз:

“Якщо Ви не забули нашу невеличку забаву з квітами у Великодню неділю, то пришліть мені, прошу Вас, таку саму відповідь, яку Ви дали мені тоді під кінець! Мені тоді аж потемніло в очах, голова пішла обертом і розум настільки потьмарився, що я нічого, анічогісінько не бачив перед собою, ні тих слів, ні паперу, лише...”

Пришліть мені відповідь або ж, якщо для Вас це була лише забава, пришліть мені іншу відповідь, якою б вона не була. У своєму житті я зазнав вже немало кривди — одним ударом більше чи менше, — яке це має значення!.. Будьте тільки щирою зі мною, такою щирою, як я з Вами!

О, я хотів би ще багато, дуже багато написати Вам; моє серце переповнене, але мені бракує відваги, — боюся навіть, що й цього, що вже написав, для Вас забагато. Прощайте, і якщо я скоро дочекаюся Вашої відповіді, то мені буде здаватися, що Ви самі поряд зі мною... І не сумнівайтесь, ради бога, в щирості й вірності моїх переконань! На цей раз лист залишаю незакінченим, підпису також не ставлю — натяк на те, що продовження буде. Коли саме, це залежатиме від Вас, якщо Ви в листі до Ярослава бодай одним словом обмовитесь про це!..”

“Пригадую собі, — писала у спогадах Михайлина Рошкевич, — що читав часто сестрі між іншим книжечку “Фауст”, котру приніс в малім форматі, ілюстровану. (Ту книжечку маю у себе). Десь, може, за півроку сестра порядкувала між своїми книжками і здибала книжечку “Фауст”, котру Франко всунув під час вакацій при відході. На останній чистій картці написав щось там по-німецьки, та вже не пригадую що, бо коли взяла вже ту книжечку в свої руки, то картка була видерта.

Як вже був у восьмому класі, приїхав з братом на Великодні свята. Я, як спостерігачка, могла те зауважити, що на перший погляд була задоволена з нього. Приїхали з Долини поштою до Велдіжа, а звідти ішли клаптик дороги піхотою, і я їх помітила на горі. Зауважила з приємністю, що Франко порядно одітий: в попелястім, новім, по моді скроєнім

убранні. Я вже була сміливіша з ним; як були гості у нас в свята або з ними їздили до сусідів, Франко брав живу участь у забавах, а передусім поривав старших своїми декламаціями з Шевченка, наприклад, "Гамалія" і інше, а також любив декламувати по-німецьки. Вже як приїхав на свята перший раз, то записував собі бойківські слова, а потім пригадую собі, що записував вже у восьмому класі. У великодню суботу він постив: як в п'ятницю ввечері їв, то аж на Великдень. Він тоді щось зі мною подрочився; досить, що я почувала себе ображеною і нічого не говорила. То було у п'ятницю ввечері. Мали давати вечерю, а я кажу до брата: "Скажи Франкові, хай добре натевкається, бо завтра буде постити". Брат, бачачи, що я щось не в гуморі, пішов і каже до нього зі сміхом: "Казала Міня, щоб ви добре натевклися нині, з уваги на завтрашній піст". Він щиро зачав сміятися і просив мене, щоб для нього записувала всякі невідомі бойківські слова.

По maturі Франко приїхав до нас і був вже цілі вакації, а мій батько відвіз вже того року брата до Львова і там записав його до руської гімназії, до 5 класу. Для того лише змінив гімназію, щоб брат зістався під доглядом Франка. Як Франко був на першій році філософії, то здається мені, що вже тоді освідчився батькові щодо руки сестри, а освідчився листовно. Сестра довго вагалась, цілий рік, і це його мусило нервувати; я не раз зауважувала, як він раптом знервовано вибігав з хати, а що часом в темний вечір вибігав і не вертався, то я казала до брата: "Той Франко якийсь несамовитий".

Сім'я Михайла Рошкевича, в якій гостював Іван Франко, мало чим відрізнялась від сімей тодішніх священиків. Дочок вчили того всього, що має знати майбутня попадя, чие життя повинно було опиратися на знаменитих трьох "к": кухен, кірхен, кіндер — з-німецька: кухня, церква, діти.

Сини мали успадковувати батьківську професію: закінчити теологію і стати священиками. Така доля чекала Ольгу Рошкевич і таку наперед визначену дорогу мав і її брат Ярослав.

По батьківських та по материнських лініях вони походили зі старих священичих родів.

Батько, Михайло Рошкевич, народився 1830 року в селі Угорниках, що в чотирьох-п'яти кілометрах від теперішнього Івано-Франківська і фактично вже злилися з ним; 1856 року закінчив Львівську духовну семінарію, одружився зі священницькою донькою Марією Руденською, висвятився і почав працювати помічним священиком у свого батька Якова в Угорниках. Там 11 лютого 1857 року й народилась Ольга. 8 травня 1858 року народився її брат Ярослав-Яків, а 18 листопада

1859 року — Михайлина-Марія. 12 травня 1864 року, вже в Лолині, народився син Богдан, який помер, коли йому виповнилось 12 років.

У семінарії отець вчився разом з відомим пізніше істориком й відомим москвофілом Ісидором Шараневичем.

Москвофілом був і отець Михайло Рошкевич. Його дії не вельми подобались консисторії, а тому вона кидала ним з одної парафії на іншу — з бідної у ще біднішу: з Угорник у Пасічне коло Станіславова, а потім у "вовчу яму", як називали Лолин. Бідні приходства, як на священника з претензіями до світу, малий прибуток, щоб дати дітям належну освіту і вивінувати кожного, цілковита затурканість селян, безпросвітність, постійні переведення його з одного місця роботи на інше привели до того, що отець Михаїл (був категорично проти того, аби його звали отець Михайло, — тільки Михаїл!) взагалі думає втікати в "настоящую" Росію, бо тут нема ніякого просвітку. Там, в Росії, всього подостатком. А тут лише овес родить, якась миршава картопля, трохи огірків — і по всьому. У Лолині він з 1874 року: десять моргів орного поля, 22 морги сіножатеї та доплата 267 злотих.

"Тамошні люди, — писав про Лолин Іван Франко, — відрізані від решти світу і пригнічені злиднями, не знають майже ніяких заробітків, ніякого промислу. Навіть мало займаються вівчарством, відколи громада у сервітуговому процесі втратила значну частину полонин, віддалених від села на кілька миль, їх прикріплено до маєтків української митрополії в Перегінську. Головним джерелом їхнього прожитку є худоба, яку випасають у близьких горах, а також нужденна рілля, що ледве родить овес і картоплю і тільки почасти жито і ячмінь... Нещастям цього села є його розташування в улоговині і часті дощі, які змивають родючий ґрунт з ріллі, нахиленої до потоків. "Лолин — голий, — каже місцева приповідка, — довкола ліс, а в середині один біс".

"Були то такі часи, — писала у спогадах Михайлина Рошкевич, — коли родини священників відносилися до селян звисока, не дозволяли своїм дітям бавитися з селянською дитиною, відтягали цілковито, щоб не стикалися з їх способом життя. Якщо часом дозволено, то була вже то велика ласка для допущеної на "покої" селянської дитини.

Виховання в той спосіб вбилося в мою пам'ять, тим більше що сестра і брат були віддані вже до шкіл, а я сама-одна бавилася і тужливо споглядала в сторону веселої дівчорі. Як були ми сташі, то вже самі не чули потреби ані приємності стикатися з народом. Розповіді Франка про наш упадаючий нарід, про його темноту, про його терпіння і про його відчуження своєї недолі впливали на мене освідомлююче".

Отець Михаїл покладав велику надію на Франка, що він допоможе його синові. І Франко старався...

Від батька не вдалося приховати, що з сином не все гаразд. За перше півріччя 1874/1875 навчального року Ярослав заробив погану оцінку. Ще одна двійка у другому півріччі — і доведеться залишитись на повторний курс навчання. Про цю злощасну двійку з математики, яка принесла клопіт обом товаришам, а разом з тим і батькам та Ользі, говорять на вчительській нараді в гімназії (ЦДІА України, м. Львів, ф. 178, оп. 3, спр. 243, арк. 69). Дирекція школи дала таку характеристику Ярославу: "Поведінка — відповідна, пильність — неоднакова, загальний другий ступінь, погано з математики". Вчителі приймають рішення, що Ярослав Рошкевич через ту двійку в наступному півріччі повинен платити за навчання. Право на безкоштовне навчання він втратив. Ця двійка причинилась до того, що Ярослав знову вийде на перший план у листах Ольги та Франка. Але вся ця історія закінчилась добре. Ярослав закінчив п'ятий клас і разом з Франком поїхав до Львова. З цього моменту більше нема жодної згадки про Ярослава.

І все ж події вдалось реконструювати. Як і слід було очікувати, Ярослав Рошкевич вступив у Львівську академічну гімназію. Збереглись і документація цієї гімназії, і директорські звіти, які випускались щороку. В них сказано, що у 1875/1876 навчальному році Ярослав був учнем шостого класу. Наступного 1876/1877 року він вчився у сьомому класі, а в 1877/78 році — у восьмому. Дані документи дали можливість встановити, що товариші Франка, з якими він тоді приятелював, а також приїздив до Лолина, були однокласниками Ярослава Рошкевича — Йосип Олеськів, Василь Білецький, Іван Глібовицький, Степан Федак, Василь Полянський. Ярослав Рошкевич був допущений до складання матури, тобто випускних екзаменів на атестат зрілості, але знову підвела математика, і йому дозволено спробувати щастя наступного року. Гімназію він закінчив тільки у 1879 році. Це було тоді, коли вже не потрібно було ні підтримувати зв'язку з отцем Рошкевичем, ні робити для нього звіт. Сам отець заборонив Франкові бувати в його домі. У 1877 році Франко був арештований, а незабаром відбувся процес, який звів на нівець усі надії Франка. Ніяких перспектив не було. Саме для нього. Для інших цей процес послужив підставою для майбутньої кар'єри.

Та поки відбудуться ті трагічні події, є ще кілька спогадів друзів Франка, що стосуються і Ярослава Рошкевича. Зокрема, є спогади Василя Левицького, відомого в літературі під псевдонімом Василь Лукич. "В той час (мова йде про 1876 рік — авт.) мешкав Франко з Павликом і Ярославом Рошкевичем на першому поверсі так званої

бойківської кам'яниці коло костюлу бернардинів, котру відтак розібрали, і на цьому місці вибудовано велику кам'яницю, в якій тепер міститься Центральна кав'ярня". Це правда. Навчаючись в університеті, Іван Франко перший семестр 1875/76 навчального року живе на вулиці Глинянській, 13, а другий — на площі Галицькій, 7 (ЛОДА, ф. 26, оп. 15, спр. 556, арк. 6). Площа Галицька, 7 — це бойківська кам'яниця.

Інші товариші бачать Франка та Ярослава на різних засіданнях студентського товариства та на диспутах, що велися між українцями та москвофілами.

Математика стає на заваді Ярославу і у Львові. Та й на неї, крім того, нема багато часу. Львів — все-таки не Дрогобич.

І от тепер арешт Франка. Як сніг на голову. Михайло Рошкевич, за намовою вірних друзів, просить Франка взяти своє слово стосовно одруження з Ольгою назад. Ярослав для Франка у той час стає мало не єдиним, хто тримає його при житті. Через нього він тримає зв'язок з Ольгою. Франко примушує Ярослава їздити в Лолин, відвозити і привозити листи, книжки, в яких закодоване послання Ользі. Ольга вирішила не зважати на думку батька. Вона стане дружиною Франка! Тепер все залежить від нього, Франка.

І Франко відступив. Занадто кохав Ольгу. Що могло чекати її, коли стане його дружиною? Постійна грижа, постійні переслідування, постійна турбота про завтрашній хліб насущний. Це може стерпіти він один, але з Ольгою — ні. Він не хоче, щоб вона страждала. Тому просить Ярослава, щоб той переконав сестру, що він, Іван Франко, любить іншу. Ольга не вірила жодному його слову. Коли не зміг рішитись Іван Франко, то вона вирішує всю справу взяти в свої руки. Вона ладна взяти фіктивний шлюб з Володимиром Озаркевичем, братом Наталії Кобринської, аби бути вільною. Володимир Озаркевич погодився на такий крок. Шлюб Ольги Рошкевич з Володимиром Озаркевичем відбувся в Лоліні 14 вересня 1879 року... Нічого цей крок не допоміг, а лише підсилив страждання.

Після шлюбу Ольги ім'я Ярослава Рошкевича з листів Івана Франка зникає...

1878 року Ярослава, якому виповнилось 20 років, беруть в армію. Він не може вільно виконувати доручень Франка, який без нього, як без рук. За самовільні відлучення його часто карають арештом. Через службу він не зумів вчасно закінчити гімназію.

З каталогів студентів правового факультету Львівського університету (зараз це 26 фонд, 15-й опис ЛОДА) відомо, що у 1879 році Ярослав Рошкевич вчиться на цьому факультеті. У книжці за перший

семестр (Там само, спр. 67, арк. 94) про нього є такі біографічні дані: "Ярослав Рошкевич, 22 роки, народився у селі Угорники, батько — парох Лолина".

Навчання на правовому факультеті проходило в три семестри на рік, як і, зрештою, на всіх інших факультетах. У другому семестрі (Там само, спр. 68, арк. 90) Ярослав Рошкевич живе на вулиці Пекарській, 9. У третьому семестрі (зима 1880/81 року) — на вулиці Трибунальській, 8. Четвертий семестр (літо 1881 року) — знову Пекарська, 9. В п'ятому (зима 1881/82 року) він живе на вулиці Зеленій, 30 (Там само, спр. 71, арк. 100). Там він живе і наступного семестру — шостого (літо 1882 року) (Там само, спр. 73, арк. 95). У сьомому семестрі (зима 1882/83 року) — вулиця Гончарна, 10 (Там само, спр. 72, арк. 91). В останньому, восьмому, семестрі (літо 1882/83 року) — вулиця Скарбківська, 37 (Там само, спр. 74, арк. 87). Офіційно Ярослав Рошкевич закінчив університет 24 червня 1883 року, про що в останньому документі зроблено відповідний запис. Аби стати самостійним адвокатом і вести свою контору, потрібно було скласти докторські екзамени або ж ставати до державної служби. Останній шлях легший, але для цього потрібна протекція і підтримка. Всі, хто працював адвокатом або був на адвокатській посаді в державній установі, були на обліку. Інформацію про них постійно, з року в рік, давав "Шематизм королівства Галіції і Льодомерії". Судячи з цього офіційного видання, Ярослав Рошкевич після закінчення університету ніде не працює. Його прізвище з'являється в довіднику тільки в 1886 році. Саме цього року Ярослав Рошкевич стає судовим практикантом вищого крайового суду у Львові. Практикується він і наступного року, а в 1888 році стає конципістом цісарсько-королівської дирекції поліції у Львові. Це, фактично, найнижча посада в такій установі. Вся праця зводилась до роботи з паперами. Переписував справи, відповідав на скарги та вів протоколи опитувань. Так він працює аж до 1895 року, а відтак несподівано отримує посаду комісара поліції у Бродах. У 1905 році його прізвище довідник не фіксує.

86-й номер газети "Діло" за 1904 рік повідомив коротеньким некрологом, що 26 квітня того року на 46-му році життя помер Ярослав Рошкевич, комісар поліції у Бродах.

Збереглась метрична книга, де зафіксована смерть Ярослава Рошкевича. Зараз вона у бродівському архіві відділу РАГС (реєстрації актів громадянського стану). У ній зазначено, що 26 квітня 1904 року помер, а 28 числа цього ж місяця був похований Ярослав Рошкевич, цісарсько-королівський комісар поліції у Бродах, одружений з Марією Кнаблах. Причина смерті — туберкульоз легень.

Про те, що Ярослав Рошкевич став комісаром поліції, Франко мусив знати. Про цю подію повідомило "Діло", як і, зрештою, багато інших тодішніх газет. Здавалось би, вірний товариш юності Франка міг тепер стати йому у великій пригоді. Франко шукав вікон на кордоні, аби переправити в Росію нелегальну літературу, якою на той час вважалась українська література. На сьогодні відомо, що такі вікна Франко мав. Наприклад, багато літератури переправлялось через Підволочиськ, про що є неодноразові згадки в листах Франка до друзів. У певний час Франко їх попереджував, що "комора" у Підволочиську є менш стережена. Про Броди, де була така ж митниця і контроль, тільки вже на кордоні з Волинню, ніде ні слова. Можливо, так було потрібно для конспірації, бо Ярослав Рошкевич не мав права бути засвіченим? Хотілось би у це вірити. Тоді б вирішувались усі проблеми з мовчанкою Франка, але, на жаль, немає ніяких підстав твердити, що Франко користувався послугами Ярослава. Те, що збереглось від поліцейського архіву до наших днів і стосується Бродів, свідчить про цілком протилежне. За Ярослава Рошкевича митниця була надзвичайно прискіплива і сувора. Отже, нема підстав. Зате є інші...

Стати комісаром поліції, до того ж у такому відповідальному місці, як прикордонна станція Броди, міг не кожний. Якщо врахувати, що поліція прекрасно знала, хто був батько Ярослава і що зовсім недавно над москвофілами відбувся голосний процес, відомий як процес Ольги Грабар, а також те, що претендент на посаду в Бродах був колись товаришем Франка та інших небезпечних для суспільства людей, то навряд чи ризикнула б вона взагалі брати Рошкевича до себе на роботу. І все ж узяла. І все ж дала дуже відповідальну роботу.

Не могло такого бути, щоб про це не знали в родині. На жаль, вже нікого нема. Ще донедавна була Євгенія Коблик — племінниця Ольги Рошкевич, яка жила з нею в останні роки життя. Про Ярослава в родині взагалі не говорили і намагались ніколи не порушувати цієї теми. Так само, як в присутності Ольги не відважувались говорити про Франка. Євгенія Коблик повідомила тільки, що Ярослав одружився з німкою, дочкою високопоставленого начальника. З родиною ніяких зв'язків не підтримував. Чи був хтось з родини на його похороні, адже жила ще мати Ярослава? Напевно, ні. Як опинились в Ольги Рошкевич листи Івана Франка, адресовані Ярославові, чому не збереглись інші, родинні листи? Був час, коли про це можна було дізнатись, але, на жаль, той час минув. Знав про смерть Ярослава Рошкевича і Франко. Дізнався з "Діла", але чому про це ніде ні згадки? Адже Франко завжди так боляче реагував на втрату своїх друзів.

Зрікся...

Зрікся кого? Чого? Родини?.. Родинних традицій?..

Ніби ця зрада була якась виняткова.

Ці родинні традиції впрягали кожного в колісницю. Дочка старалась вийти заміж за священника, а синам також стелилась відома і проста дорога: гімназія, відтак теологія, одруження, висвячення — і знову те саме. Якщо хтось із синів хотів вирватись із цього зачарованого кола, то потрапляв під чужу колісницю. Онімечувався, ополячувався...

Чи було зрадою Ярослава Рошкевича стосовно родини лише те, що заради кар'єри одружився з німкенею — представницею нації, яка була правлячою і всіх гнітила? Навряд. Без такого одруження, можливо, Ярослав Рошкевич не міг би отримати роботи, але й одруження з донькою високопоставленого німецького чиновника також не було гарантією. Потрібно було, очевидно, довести, що претендент на таку відповідальну посаду повністю відданий владі.

Ярославові Рошкевичу не можна закинути, що він зрікся Франка ще під час слідства над ним. Ніде ніяких спогадів, ніяких доказів, хоча загадковим залишається те, чому Ярослава Рошкевича не викликали на допит, не брали ніяких свідчень. Адже він мешкав з Франком. Франко був його другом і репетитором, нарешті. Давали свідчення учні Коломийської гімназії, які в очі не бачили Франка, зізнавались учні Львівської академічної гімназії, товариші Ярослава, свідчив отець Михайло Рошкевич — Ярослава ж Рошкевича не рухали. Немає його прізвища і у списку тих, кого потрібно було привести на зізнання.

Може, нічого поганого він не зробив. Може, просто відійшов від Франка, як відходять один від одного випадкові люди у цьому житті... Тільки не були вони випадковими. За ними стояли ціла юність і спогади.

І все-таки Іван Франко був у Бродах після смерті Ярослава Рошкевича. Був тоді, коли хвороба відняла руки і він терпляче очікував свого останнього дня. Про це оповів у своїх спогадах Володимир Хронович у книзі "Іван Франко у спогадах сучасників" (Львів, 1972). Приїздив Франко, як твердить В. Хронович, до свого товариша Василя Щурата, котрий у Бродах працював професором гімназії. Вигляд і безпомічність поета вразили молодого юнака. "Важко признатися, — напише він опісля, — що тоді зі мною сталося. Сліз вже годі було стримати. Плачу я, мов дитина, схопив його руку, цілую. До рідного батька не виявляв такої ніжності".

Так хочеться вірити, що приїздив не тільки до Василя Щурата. Так хочеться вірити, що прийшов сюди, аби з отих всіх болів і кривд, які зазнав у житті, висотати світлу нитку спогадів про далеку мандрів-

ку у Лолин, свою першу любов і про нього, Ярослава Рошкевича, і поклонитися їм.

Доля була немилосердною до всіх тих, хто був з Іваном Франком тоді у Лоліні.

Найперше — до Ольги Рошкевич, його, Івана Франка, колишньої нареченої.

9 грудня 1886 року в Лоліні на 56 році життя помер Михайло Рошкевич, батько Ольги Рошкевич. Мати помере у Львові 1919 року. 10 березня 1912 року на 57 році життя в Березові Нижньому помер чоловік Ольги Рошкевич Володимир Озаркевич.

Після смерті чоловіка Ольга Рошкевич-Озаркевич переїхала жити до сестри Михайлини в село Ременів коло Львова, опісля переїздить на короткий час в Рудно до дочки Олени-Ольги, що замужем за священником Йосипом Іванцем. Під час війни живе у Львові, на вулиці Підвальній, 9, що при Волоській церкві. Звідти сестра Михайлина забирає її до себе в Ременів, але від тифу, що вирував тоді, помирає чоловік Михайлини, і обидві колишні їмості їдуть жити до дочки Ольги Рошкевич в село Беримівці коло Зборова. Згодом Ольга переїздить до Миклашева, що коло Винник, де зять отримав парафію.

Там 30 травня 1935 року її не стало.

По смерті Ольги Рошкевич пішли з життя і її рідні. 25 грудня 1943 року відійшла онука Оксана, на початку 1946 року помирає дочка Ольги Олена, через пару місяців — її чоловік, а через деякий час — онук Володимир. У военній завірюсі пропадуть сліди внучки Марії.

З живих залишилась лише Михайлина...

Її літературний дебют викликав голосний скандал у тодішній Галичині. Навіть перші оповідання Івана Франка "Два приятелі" та "Лесишина челядь", котрі з'явилися роком скоріше у "Дністряниці" і, як вважали критики, засвідчили про народження Франка як представника реалізму в українській літературі, не наробили такого переполоху, як поява, за словами самого Франка, "зовсім невинного" нарису Ольги Рошкевич "Кума с кумою". Нарис, що мав ще авторську дефініцію "фотографія", був надрукований у "Молоті" — журналі, котрий був продовженням закритого цензурою "Громадського друга" Івана Франка та Михайла Павлика.

Публікацію першого оповідання М. Рошкевич Михайло Павлик супроводив таким коментарем: "Картинок, схоплених з життя з фотографічною точністю, без примішки повістярської фантазії, у нас досі майже не було видно в літературі, а прецінь такі картинки, коли б їх списано багато, мали б не тільки огромну вартість етнографічну і язико-

ву, але були би міркою вірності повістей артистичних та й з другого боку давали б до них багатий матеріал...

Се не просто з уст народних списане оповідання, а прецінь і не повістка артистична, — се немов сирий матеріал для повісті, згромаджений умілою рукою. Вкажу тільки на подібні студії і записи Решетникова, знаменитого реаліста російського, котрий в них іменно находив відсвіження і скріплення для свого таланту. І в нашій літературі появлення цілого ряду подібних картин може багато причинитися до твердого розуміння життя народного і того завдання, яке має перед ним література”.

Ніби передбачаючи, до чого приведе така заява М. Павлика, у тому ж самому журналі на останніх сторінках Франко друкує свою знамениту статтю “Література, її завдання і найважливіші ціхи”, котра зіграла важливу роль у становленні критичного реалізму в українській літературі.

“Гвалт”, як казала пізніше Наталія Кобринська, котрий знявся навколо імені Михайлини Рошкевич, був викликаний не тільки тим, що вона посміла надрукувати свій нарис у журналі Івана Франка та Михайла Павлика, від котрих відвернулось усе “порядне” галицьке суспільство, а й тим, що автором нарису була дочка священика, отого стовпа, на якому все повинно триматись.

Дебют старшої сестри Ольги, нареченої Івана Франка, на той час уже відбувся. Правда, як перекладачки, і під псевдонімом “Надежда” в альманасі “Дністрянка”. Михайлина запропонувала свій перший нарис “Кума с кумою” Франкові. “Шкіц панни Міні, — писав він у листі до Ольги Рошкевич, — дуже ту всім подобався... Якби панна Міня (чого від серця бажаю) взялася писати більше подібних шкіців, а при тім читала другі взірцеві повісті (Золя, Толстого, Решетникова, Нечуя), то з неї могла б ся виробити дуже реальна і хороша письменка”. Оцінка, яку дав Франко, ще вища тим, що саме в цей час він, оцінюючи вартість тодішньої європейської літератури, не находив у ній жодної жіночої сили, яка б могла стати на рівні часу та його вимог.

Ще палкішим був лист Михайла Павлика: “Чесна Добродійко! Я зовсім не сподівався, вийшовши з 3-місячної тюрми, такої несподіванки — Ваших писем, котрих не повстидався би й найперший реаліст, і то тим більше було для мене цікаво, що я добре розумію, під яким Ви натиском та контролею були вдома, віддані зовсім на ласку тих, котрі Вас мали честь родити. Далеко слабший натиск на жінок знаю я не в однім місці, і він так наполохав моїх знайомих, що вони навіть страхаються того, що говорили давніше, і тепер попросту заніміли.

Отже, я віншую Вам усім серцем, і якщо може моя просьба, то прошу Вас, ідіть Ви тою дорогою далі, не залишайте її, бо колись Вам прийдеся

ще не так тяжко, дякуючи системі теперішніх відносин мужчин до жінок, і тогди певно, що Ви будете писати так, як це тепер робиться з нами. Воно Вам буде тим легше, що Вам ніколи не прийдеся покутувати за свої писання, як ось мені, котрого присуджено за "Ребенщуківу Татяну" на шість місяців тяжкої тюрми, і котрий просидів за свої переконання більш року... а що ще буде зо мною далі?

Не думайте Ви, що це так дуже трудно писати ще тому, хто добре знає про що писати, — це не то, що писати кому-небудь із нас, котрих звабило життє й здоров'я й уваги до життє. Воно, правда, що по теоретичній частині воно в нас вийде ліпше, але Вам вони не зовсім потрібні, ті теорії, коли Ви списуєте народне жите, аби тільки так вірно, як у перших Ваших працях, з котрих одна була надрукована в нашім виданню..."

Нині можна собі тільки уявити, наскільки вразив талант сестер Рошкевич Михайла Павлика, котрий не без підстав вважав, що в майбутньому вони "закасуєть" мужчин-письменників, коли взяти до уваги його переконання, що з тих попівен, які виховуються на галицькій кухні, ніколи нічого путнього не вийде.

Павлик був переконаний, що з Михайлини вийде "хороша і реальна писателька" і що саме він "відкрив" її. Просив цей лист, котрий вислав Михайлині, відписати і прислати назад. Колись він його опублікує. У своїх спогадах (Фонд Возняка, 765, арк. 177, відділ рукописів Львівської бібліотеки АН України ім. В. Стефаника) про це Михайлина Рошкевич пише так: "По від'їзді вистосовав до мене Павлик предовгий лист на два аркуші, сей лист читали всі дома, а навіть і панночка з сусідства, товаришка сестри. Павлик просив мене, щобим той лист переписала, собі лишила оригінал, а єму копію відослала. З сего сміялися, а Франко напімнув мене листовно, що треба конче переписати і Павликови післати і я се вчинила". Посміялись дома, посміявся батько, а потім почали сміятись усі навколо. З Михайлини і Рошкевичів. Оповідання було надруковане. На отця зашипіли з усіх боків..."

Михайлина в розпачі. Вона поспішно пише листа до Франка, щоб її речей не друкувати. Не потрібно... Однак лист прийшов запізно...

Іван Франко — Ользі Рошкевич: "Панна Міня дармо буде гніватися на нас, — але шкід її ще того самого тижня, коли прийшов (лист), — зістав надрукований дословно з підписом Міхаліна Р... Дуже було би жаль, якби панна Міня з тої причини перестала писати далі, — особливо тому, що всю відповідальність за надрукування я взяв на себе і що таким способом моя би була вина, — якби наша література **втратила** **многонадійну писательку**, якої зарід безперечно бачимо в шкіці..."

Рішення Михайлини Рошкевич більше не писати і не друкуватись боляче вразило Михайла Павлика. "Мені відчитав товариш (Іван Франко — авт.), — пише він у листі Михайлині, — те місце з листа Вашої сестри, де Ви стоїте над нею і три рази кажете нам написати виразно, аби не друкувати Вашого шкіцу, бо гніваєтесь на смерть і не напишете нічо.

Справді Ви вмієте гніватись на смерть і чи ще й доси не минула Вас бича? Коли так, то дуже жаль, бо тепер, коли вже шкіц Ваш надрукований зо дві неділі тому, Вам прийдеться хіба вмерти з гніву або писати далі.

Я переконаний, що ні, а коли вже пішло добре раз і до того перший, то далі піде, як по маслу, і зовсім того не пожалуєте. Тепер Ви пишете може тільки про іграшку, але прийде час, коли Ви у своїх повістях мусите зачепити самі живі питання, і коли іменно ті питання і ті повісті будуть Вашою єдиною потіхою і місцем, де Ви зможете виповісти все, що Вас буде боліти, бо жите — не один золотий сон, особливо для тої людини, котра не жие з зажмуреними очима, а думає що-небудь бодай про стосунок людей до себе". А трохи далі М. Павлик скаже: "Будьте ласкаві, малюйте Ви так вищі стани, особливо жоноту, межі котрими Ви обертаєтесь, — вийде дуже славно. Я думаю, що таку роботу добре буде почати враз із сестрою, і так Ви будете руські сестри де-Гонкур або ще докладніше Еркманом-Шатріаном, бо, наскільки я вирозумів, то Ви маєте (французький) дар підхоплювати внішні рухи, живість людей, само жите, так як воно показується очам (Шатріан), а Ваша сестра знов більше психічні прояви, думки, застанову (Еркман)".

Незважаючи на те, що журнал "Молот" виходив дуже мізерним тиражем, що "порядним" людям його забороняли читати, — ім'я Михайлини Рошкевич стало популярним і одночасно з тим стало "притчею во язицех". Коли в 1887 році Наталія Кобринська писала для "Першого вінка" свою статтю про жіночий рух у Галичині, то боялась навіть згадувати ім'я Михайлини, щоб знову не вибухнув скандал.

Франко просить Михайлину Рошкевич не здаватись. Він обіцяє видати її оповідання окремою книжкою. Михайлина боїться. Не допомагає переконування Франка, що такі оповідання, як її, принесуть честь найкращому письменнику... Михайлина надсилає Франкові новелу "Таку вже Бог долю судив". І удар! "Зоря", куди Франко послав новелу, відсилає її назад із припискою, що новела нікуди не годиться і взагалі вже пора кінчати з хлопоманією у нашій літературі. З цього приводу М. Павлик гірко зауважив: "Як мало ще в нас навіть писателі уособлені до правди (реалізму) в письменстві!" Михайлина замовкла. Заговорила аж 1887 року в "Першому вінку" двома новелами "Таку вже Бог долю судив" і "Теща". Григорій Цеглинський, новий редактор "Зорі",

писав: "Таку вже Бог долю судив" Михайлини Рошкевич — се перла в новелістиці нашій... На Михайлину Рошкевич покладає новелістика наша великі надії". Надзвичайно високу оцінку дав тим новелам М. Павлик: "Найкрасше та найсумніше оповідання з життя наших галицьких селянок написала Михайлина Рошкевич... вона найправдивіша (найреальніша) і своєю правдою найстрашніша з усього, що надруковано у "Вінку".

Здавалось, що така оцінка Михайлом Павликом оповідань М. Рошкевич, друкованих побіч творів Лесі Українки, Олени Пчілки, надасть їй сили та заохотить до праці. Тим більше, що про неї починають голосно говорити не тільки в Галичині, а й на Україні. Але сталось непередбачене. Помер її батько. З його смертю Михайлина Рошкевич втратила дім, рідне село, за яким буде постійно тужити, та надію на майбутнє. Почнеться життя на ласці родини, близьких та далеких родичів.

Франко наполягає, щоб Михайлина бралася за перо. Такий прекрасний початок. Їй можна тільки щиро заздрити. Ніхто до неї так чудово не входив у літературу. Михайлина зводила все на жарти: який талант, коли не вмію писати, ні читати, а хочять мене за пароха обирати... Цілком випадково Франко отримав від неї оповідання "При звуках музики", котре негайно помістив у журналі "Народ" за 1890 рік. Це оповідання було кроком вперед і початком того напрямку, котрий принесли з собою у літературу Ольга Кобилянська та Покутська трійця. "При звуках музики" було останнє, що надрукувала Михайлина Рошкевич. З часом про неї цілком забудуть. Жоден бібліографічний довідник не помістить на своїх сторінках її імені, її творчості не буде присвячена жодна стаття. Про Михайлину згадають лише тоді, коли громадськість буде лагодитись святкувати десяту річницю від дня смерті Франка. Але навіть тоді, коли Михайлина напише свої спогади, Михайло Возняк не надрукує їх, і вони з'являться друком тільки в соту річницю Франка.

У 1956 році ніхто й не гадав, що вона ще живе. Єдина особа, яка пам'ятала Франка у дні його юності...

Навколишнє середовище поволі обламувало її крила. Не маючи більше відваги боротися, вона обирає іншу дорогу: допомагати тим, хто виявиться сильнішим за неї. Вийшовши у 1890 році заміж, осівши на добрих приходствах, вона частку своїх доходів постійно віддає на справу організації освіти серед селян, створення шкіл і просто матеріально допомагає таким людям, як Франко, Груш, Новаківський, Ковжун — ось далеко не повний список митців, яким безпосередньо чи посередньо допомагала Михайлина. З 1892 року вона живе в Новосілках Гостинних коло Рудок, а через два роки — в Белзі. У 1897 році вона з

чоловіком та сім'єю переїжджає у село Ременів біля Куликова. 2 морги городу, 41 морг орного поля, 14 моргів сіножатей, пасовисько, 20 моргів лісу... Михайлина — частий гість у сім'ї Франків. Франкові гірко було бачити, як змарнувався талант...

Михайлина боляче переживає хвороби Франка і його сина. Це вона бігає по лікарнях, щоб оглянули Франка. Іван Франко, напевно, так і не дізнався, ким була ця особа, яка приносила їсти в лікарню і щотижня знайомими селянами передавала продукти сім'ї... Війна 1914 року виганяє Михайлину до Львова. Чоловік її інтернований, сини на фронтах. Вона поселяється недалеко будинку Франка...

Після повернення чоловіка Михайлина знову їде до Ременова разом з Ольгою. 27 лютого 1920 року від плямистого тифу помирає її чоловік Йосиф Іванець. Михайлина з того часу починає жити з сім'єю Ольги Рошкевич.

Про Михайлину тепер мало хто пам'ятає. Вона, надламана життям, живе лише спогадами. Про минуле. Про ті дні, коли горіла бажанням бути корисною своєму народові, коли відважилась йти у незнану та повну таємниць нову дорогу, по котрій за проводирів вибрала собі Франка та Павлика. Смерть Ольги в 1935 році примушує її переглянути своє життя, яке поволі втікає... Вона пише тайком від усіх, хоча всім каже, що нічого тепер не пише, що не має за щоденними турботами часу. Ті її оповідання теж колись хотів видати Франко. Нічого не вийшло. Тепер, вирішує Михайлина, ці твори будуть не цікаві для читача... Доля її архіву сумна. Частина його потрапляє через Г. Величка, родину Ольги та Михайлини, до архіву Наталії Кобринської і гине разом з ним. Друга, більша частина, гине в часі Другої світової війни в селі Миклашеві...

У 1940 році, коли був організований музей Івана Франка, Михайлину в Миклашеві відвідує Денис Лукіянович і знову просить написати спогади про Франка. Музей обіцяє видати їх окремо або ж у колективному збірнику. Спогади пропали...

Під час війни Михайлина їде жити до свого сина, що віддавна працював лікарем у Чехословаччині, а тепер тяжко захворів. На батьківщину полинуть сумні листи. "Я думками в своїм краю, по тих всіх сторонах, куди мене судьба носила від дитинних літ, аж до мого виїзду... Поміркуй, — писала вона дочці Ольги Рошкевич, — я цілими днями сама в цих покоях, а тут ще вид заслонений, тільки чую, як потяг гуде, трамвай, а з гущі не бачиш, хоч як і близько... Чи треба було виїздити?" Після смерті сина Михайлина залишилась сама. Змучена, втративши здоров'я і зір, позбавлена засобів до життя, без рідних, зовсім старенька та хвора, знайшла вона притулок між чужими людьми у Дубраві (тепер

частина міста Орлов). Тут, серед тих, хто втратив все і залишився сам, буде вона вести тихе життя, розмовляти про минуле з людьми, які добре не зможуть її зрозуміти. Часом, коли самотність підступає до горла, вона співає. Її пісня тиха і покірна. Зі сльозами. У цьому великому світі вже нема нікого. Ні сім'ї Ольги, ні її дітей. Вона сама. Тепер вона має велике металеве ліжко, застелене білим простирадлом, має свій столик, крісло, місце в їдальні. Товариші по недолі тільки тепер зрозуміли, що, щоб чогось досягнути в житті, треба пройти через багато злигоднів, через різні перешкоди і спокуси, а потім втратити все, не мати попереду нічого, крім милосердя. Не мати майбутнього, але мати прекрасне минуле.

21 червня 1957 року її не стало. Ховали її 23 червня на міському цвинтарі в Орлові. Вона прожила довгих 98 років...

Тільки й спогаду, що фотографія, на котрій у новому світлому костюмі Іван Франко та його два товариші: Ярослав Рошкевич та Іполит Сас Погорецький...

Не дав жодних свідчень про свою дружбу з Іваном Франком і Ярослав Рошкевич — скошений туберкульозом, він пішов з життя раніше від свого вчителя. Довгий вік судила доля іншому — Іполиту Сас Погорецькому.

Ні, він, отець Іполит Погорецький, представник гербу Сас, чим і гордився, на той час парох новозбудованої кам'яної церкви Великомучениці Варвари у невеликому містечку Велдіж Перегінського деканату, але Долинського повіту, відома і шанована у всій окрузі людина, аж ніяк не мав на меті отими спогадами, котрі написав і вислав на ім'я редакції "Діла", привернути увагу до своєї скромної особи і припімнути шановному громадянству, що він колись був товаришем Івана Франка, якого тепер це ж шановне громадянство так глорифікує та возвеличує. Для чого лукавити? Були у їх стосунках такі часи, коли він, Іполит Погорецький, сам хотів, щоб про них знало, а тим більше говорило, якнайменше людей. Вони й так багато нашпетили у його життєвій долі та у священничій кар'єрі, якщо не є гріхом вжити це слово до просування по службовій драбині на ниві душпастирювання. Ні пан слідчий Лукавецький, який віднайшов його на станції в Дрогобичі, ні навіть у старостві, де було стільки батькових знайомих та добрих приятелів, вже не кажучи про управу, чи, як тоді говорили, — дирекцію поліції, не збирались жартувати, бо справа виглядала надто серйозною і навіть кримінальною. Йому, молодому хлопцеві, зовсім далекому від політики, пояснили, що Франко і його товариші відважились підняти руку на святая святих Австрійської держави і виступити проти віками встановленого порядку на землі та самого цисаря Австро-Угорської імперії Франца-Йосифа,

якого, як відомо, русини вважають своїм батьком та покровителем. Як Іван Франко, якого Іполит Погорецький знав як несміливого і дуже скромного хлопця, збирався спихнути з трону самого цесаря, в поліції не пояснили, — залишалось, як кажуть, здогадатись самому. Розумні люди, які вже мали справу з поліцією, радили йому в поліції на переслуховуванні менше говорити та просторікувати, на кожне запитання відповідати по суті і якнайстишше, а найкраще буде, коли все заперечувати чи говорити тільки "так" або ж "ні". Радили йому заховати книжки, які дарував йому Іван Франко або ж давав читати, а листи, які писав до нього, навіть знищити. Мудрої ради він, звичайно, не послухав і книжок та листів не знищив, бо в книжках він нічого поганого не бачив, а, окрім того, як говорили вчителі у гімназії, вони не були на індексі заборонених. Нічого поганого не бачив він і в листах, які писав до нього Франко. От, писав про навчання, роботу в студентському товаристві, про товаришів, особливо Ярослава Рошкевича, з яким мешкав на станції у Львові, та всіляке інше. Мало про що може писати чоловік! От, звичайні листи, які пишуть усі в такому віці. То для чого їх ховати, а тим більше нищити? Цього Іполит Погорецький не розумів. Його допитували кілька разів, відтак провели ревізію і всі книжки та листи вилучили. Мало того, погрожували, що викинуть з гімназії, якщо він, не дай Боже, чогось не скаже або щось приховає. Іполит Погорецький був цілком застрашений, і невідомо до чого б дійшло, якби у дану справу не втрутився директор Дрогобицької гімназії Іван Керекарто, батько якого, Микола Керекарто, був наступником діда Іполита Погорецького на парафії в селі Липі Добромільського повіту. Дід Василь Погорецький після Липи пішов парохом в село Ісаї Старосамбірського деканату, перед тим короткий час пропарохувавши в селі Завадці Височанського деканату. Отець Микола Керекарто вже з Липи нікуди не рухався до самої смерті, яка сталася 4 серпня 1873 року. Він підтримував дружні та добросусідські стосунки з отцем Василем Погорецьким, поки той не помер. До цього треба додати ще й той факт, що й сам теперішній директор гімназії народився в Липі, а його батько запросив охрестити та миропомазати сина отця Василя Погорецького.

І справді, невідомо, що б сталося з Іполитом Сас Погорецьким, якби не Іван Керекарто, бо все йшло до того, що перестрашена Шкільна Рада, боячись, щоб з отих допитів та розслідувань чогось не вийшло, радо би позбулась і Богу духа винного Іполита. Це означало би, що він дістане "вовчий білет", і жодна гімназія в краю, тобто в Галичині, не ризикнула б прийняти його на навчання. Треба було б їхати кудись за кордон: у Відень чи в Угорщину, як це робили подібні йому. На щастя,

цього не сталося, бо Іван Керекарто мав авторитет. Він узяв всю відповідальність на себе, сказав хлопцеві нічого не боятись і спокійно готуватись до матури. Слава Богу, все обійшлося якнайкраще, і він закінчив гімназію.

Опісля Іполит Погорецький ще мав проблеми в Перемиській консисторії, куди поїхав брати благословення владики та сертифікат на пансіонат та навчання у Львівській духовній семінарії, на що мав повне право як син і внук священика. Однак у Перемишлі владики, настрашений тим першим у Галичині соціалістичним процесом Івана Франка, тепер дув і на холодну воду, тому Іполит Погорецький мав певні труднощі, і ці труднощі значно збільшились, коли він закінчив семінарію і мав висвячуватись. Хтось пригадав його давні зв'язки з Іваном Франком, деякі не вельми прихильні висловлювання про владик церкви, а тому замість того, щоб бути висвяченим 1882 року, тобто в той рік, коли він закінчив навчання і у священичий стан були висвячені майже всі його товариші-однокурсники, він змушений був чекати ще довгі два роки і висвятився 1884 року. Невідомо, хто допоміг у цьому випадку, але щоб новоспечений отець, такий "схильний до небезпечних зв'язків", більше не мав можливості компроментувати свій священичий стан та ім'я душпастиря, то його постійно будуть запихати в такі кутки дієцезії, куди цивілізація забула дорогу, а калабані на дорогах відрізали його від білого світу.

З часом отець Іполит помудрів і признав рацію тим товаришам, котрі добре йому радили, як вести себе на допитах. Тепер отець Погорецький неохоче згадував і про навчання в Дрогобичі, і про своє знайомство з Іваном Франком. Усі, хто оточував його, могли підтвердити, що на плембанії висів портрет Шевченка. Отець навіть сказав прибрати його у вишивані рушники, але був проти того, аби поряд повісити портрет Івана Франка. Чому так — домашні не допитувались, дехто здогадувався, що мусило щось зайти між ними ще в часи молодості, а дехто міг підтвердити, що отець висловлював думку, ніби політична діяльність Івана Франка для народу і суспільства, а тим більше Церкви, є шкідливою.

Проте спогади про Івана Франка написав. Свій намір пояснив зовсім просто. "Читаючи спогади про Івана Франка, — писав у перших рядках о. Іполит Погорецький, — мало знаходжу згадок про його молоді літа, особливо про його науку в Дрогобичі. Є то прогалина, яку хоч короткою згадкою хотів би виповнити, тим більше, що з ним прожив я там в милій дружбі два роки". Справді, до десятої річниці від дня смерті Івана Франка Наукове товариство імені Т. Шевченка звернулось до громадянства надсилати на ім'я правління даного товариства свої спогади про Івана Франка, щоб з часом, коли їх набирається достатня

кількість, видати їх окремою книжкою, а також в міру надходження опублікувати в поточних номерах українських часописів. Так склалось, що на той час справді було надруковано багато спогадів про Івана Франка з різних періодів життя, але спогадів про його навчання в Дрогобицькій гімназії не було. Ту прогалину і вирішив заповнити своїми спогадами о. Іполит Погорецький, бо справді мав і про що згадати, і про що написати, не боячись, що його ім'я буде скомпроментоване і накличе на його голову нові неприємності. Вважав, що все, що могло бути найгірше в його житті, уже сталось, і те, що признається до Івана Франка, незважаючи на те, що колись фаворит Львівської консисторії отець М. Садовський грозив прокляттям на голову кожного священика, який буде глорифікувати Івана Франка, а тим більше підтримувати з ним зв'язки, нічого поганого йому не зробить.

О. Іполит Погорецький написав свої спогади 28 травня 1926 року. Вони були опубліковані у 125-му числі газети "Діло", яка вийшла 8 червня цього ж року, під назвою "Франко в гімназії (з моїх споминів)". Без зміни назви та певних свідомих перекручень, дуже характерних для не таких вже й далеких часів, ці спогади навіть без купюр були передруковані в пізніших збірниках спогадів сучасників про Івана Франка.

Спогади, проте, дуже короткі. Смісл їх зводиться до констатації факту, що після закінчення четвертого класу Іполит Погорецький та його товариш Ярослав Рошкевич, син пароха з Лолина Михайла Рошкевича, мали поважні клопоти з математикою та грецькою мовою, а тому, щоб з тих предметів не мати неприємностей у наступному році, вирішили забезпечити себе репетитором — одним на двох, аби заощадити батькам витрати. Самі й знайшли такого репетитора — Івана Франка, якому незабаром стали друзями. Тепер, коли вже завелись у Франка гроші, він вирішив поправити свій гардероб більш визнаними цивілізацією та громадською думкою речами, сиріч одягом. Сам відважитися на такий важливий крок не міг, а тому звернувся до людини авторитетної в тих справах — Іполита Погорецького, який, подібно до Ярослава, мав успіхи в дівчат (і це було основною причиною того, що вони не могли більше часу приділити математиці та грецькій), а, окрім того, мали опінію тих, що розумілись на, як казали, "товариській огляді". Іполит ходив у модному капелюсі, мав модні на той час панталони у широкі паси, камізельку і великий срібний годинник з великим срібним ланцюжком. Розуміючи свою почесну місію, але не маючи відваги зробити це самостійно, Іполит Погорецький звернувся до свого вуйка з німецьким прізвищем Фаєрайсль, який на той час працював лісничим Унятич, щоб той допоміг вибрати Франкові матеріал на порядний візитовий костюм. Пан лісни-

чий погодився, вибрав, а модний в околиці кравець Фішель той костюм пошив. На основі метричних записів вдалося встановити, що лісничого звали Генриком і він у різні часи працював у різних економіях, виконуючи там всілякі адміністративні функції. Він доводився рідним братом матері Іполита Погорецького Амалії Фаєрайсль. У новому костюмі Франко почувся сміливішим і приїхав у гості до Вацович, де був парохом батько Іполита, а відтак з'явився в тому костюмі до Лоліна, де парохував батько Ярослава. Ні костюм, ні Франко в ньому не зробили великого враження на обраницю його серця Ольгу Рошкевич, що примусило молодого закоханого страждати. Були сестри й в Іполита Погорецького, але ніякого результату. Принаймні про це не згадує Іполит Погорецький, хоча нащадки товаришів з інших парафій, де бував чи не бував Іван Франко, пишуть щедро і з гордістю, що на їх бабусь та прабабусь свого часу звернув увагу великий Каменяр...

У вільні від навчання хвилини хлопці ходили на прогулянки. Йшли до Вацович, які ще в документах значаться як Вацевичі, а в радянські часи були перейменовані на Залужани і такими залишаються сьогодні. Вацовичі, чи Вацевичі, були від Дрогобича зовсім близько. Нагуєвичі були значно далше, але що то значить для молодих ніг! Хлопці бували й там, і мачуха Франка гостила їх розкішними нагуєвицькими пирогами в сметані. Ходили до Унятич, бо це зовсім близько від Дрогобича. В Унятичах збиралось світське товариство, особливо дооколичні претенденти на обручки, бо вуйко Генрик мав гарних доньок і збирався дати за ними непоганий посаг. Коли були в шостому класі, то на Зелені свята всі троє прибули до Унятич якраз тоді, коли там зібралось чимало гостей. Був гарний день, і комусь прийшла до голови гадка піти разом з сільськими парубками купати коней. Вибрався на річку купати коней і їх товариш Тимко Чичилович. Кобила, на якій сидів голий Тимко Чичилович, згедзалася і галопом погнала до стайні. Можна уявити картину: поважні гості на подвір'ї, всі в доброму гуморі, навколо гарно, ведуться поважні розмови, а тут на коняці влітає у двір Тимко. І до того ж голий. Як там вийшло Тимкові надалі, невідомо, але Іполит Погорецький згадує, що Франко з того так сміявся, що "аж клався зі сміху".

Як вияснилось, Тимко Чичилович — це Теофіл Чичилевич. Як вказує свідоцтво про закінчення Дрогобицької гімназії, яке зберігається у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка, де, зрештою, зберігаються і свідоцтва випускників гімназії з 1868 по 1886 роки, Теофіл Чичилевич народився 24 квітня 1851 року в Горуцьку, де його батько Йосиф Чичилевич (1822—1889) був з 1848 по 1854 рік парохом, а відтак перейшов на парафію в село Чернилява, але там довго

не затримався, бо з 1856 по 1860 рік був адміністратором в м. Яворові на Львівщині, а відтак став парохом церкви Воскресіння Господнього в селі Вижомля Судово-Вишнівського деканату. Як би там не було, але Теофіл був старшим за Ярослава та Іполита, а, отже, і за Франка. Певно, та пригода з кобилою не вельми зіпсувала Тимкові репутацію, бо 1877 року він одружився з дочкою вуйка Генрика Емілією. Священиком не став, але залишився на економії в Унятичах.

Два роки спільного життя зробили Ярослава, Іполита та Івана Франка нерозлучними друзями. 1875 року Франко закінчив гімназію, вступив у Львівський університет. Батьки Ярослава Рошкевича, боячись, що їх син забайдикує і запустить науку, відправили його до гімназії під пильний нагляд Івана Франка, якого вважали вже майже своїм. Справа йшла до заручин з Ольгою. Батьки Іполита Погорецького не дозволили синові їхати до Львова, а веліли закінчувати гімназію у Дрогобичі. Мали й без того багато витрат. Старші від Іполита дочки виходили в той час заміж, треба було дбати про придане, а, як відомо, воно з неба не падає, а тому, хоч і як хотів Іполит, до Львова його не пустили. Зустрічі з Франком тепер замінили листи, з яких жоден до нас не дійшов. Невідомо нічого і про книжки, які дарував і вислав Франко своєму товаришеві.

Арешт Франка поклав край тим стосункам. Іполит Погорецький зовсім не оповідає у спогадах про цей період. Зрештою, і винити його у тому нема потреби. Він чітко ставив собі за мету оповісти про той час, коли разом вчилися у гімназії.

Дороги їх, очевидно, сходились не раз. Отець Іполит Погорецький працював у тих селах, де бував Іван Франко. Очевидно, через людей довідувались один про одного, але свідчень про їх зустрічі нема. Мали нагоду здибатись 1908 року (Іполит Погорецький помилково вважає, що в 1906 або 1907), коли Дрогобицька гімназія святкувала свій 50-літній ювілей і директор гімназії проф. Старомейський на урочистому зібранні зазначив, що серед випускників тої гімназії є така визначна індивідуальність, як Іван Франко, "що підніс українську науку і писемство до світового значення", та Івана Франка на тому торжестві не було.

Та й не могло бути. Несподіваний і жорстокий параліч обидвох рук...

Це все, що вважав за потрібне оповісти Іполит Погорецький у своїх спогадах.

Ні слова не сказав Іполит Погорецький про фотографію Івана Франка в новому костюмі, на якій були і Ярослав Рошкевич, і він, Іполит Погорецький. Про фотографію дізнався Михайло Возняк, якому вдалося правдами і неправдами вициганити листи Івана Франка до Ольги Рошкевич і випросити у Михайлини Рошкевич оту фотографію для кімнати-

музею, яку організувало Наукове товариство ім. Т. Шевченка у 1926 році. Отець Погорецький віддав і свою фотографію. Михайло Возняк обіцяв зробити з неї копію, але так і не зробив, а отець Іполит не допоминався. Було не до того.

Що ж до часу навчання Іполита Погорецького у Дрогобицькій гімназії, то, як свідчить збережене свідоцтво зрілості, він вступив у Дрогобицьку гімназію 1870 року і закінчив її 1878 року, одержавши свідоцтво зрілості 22 липня.

В епістолярії Івана Франка про Іполита Погорецького є тільки дві згадки. В отому листі до Ольги Рошкевич про фотографію та в листі, писаним, як і той, попередній, німецькою мовою, до Ярослава Рошкевича і датованим початком липня 1875 року. "Що ж до офіційної частини, — писав у цьому листі Іван Франко, — то з твого дозволу маю повідомити, що 1) Погорецький поїхав до своєї сестри і тестя. 2) Криницький схопив величезну трійку і, оскільки він не має права складати випускний іспит, поїхав з Дрогобича. 3) Рейхерт-старший отримав перший, а Рейхерт-молодший — другий ступінь".

Гнат Криницький, якого наше франкознавство вперто називає Василем Криницьким, учився з Іваном Франком від другого класу нормальної школи, а відтак у Дрогобицькій гімназії, але, як видно з листа, не закінчив її, незважаючи на те, що був похресником повітового інспектора шкіл та народних училищ Василя Гапоновича, котрому підлягала й Дрогобицька нормальна школа та гімназія. Гнат Криницький народився 1 лютого 1855 року в селі Вацовичах, де його батько — Яким Криницький — з 1840 року аж до самої смерті, яка сталась 19 квітня 1864 року, був парохом. Яким Криницький прийшов у село на парафію, змінивши о. Василя Гапоновича, який перейшов працювати до Стебника, що біля Трускавця. Невдовзі о. Гапонович став дрогобицьким деканом і мав великий авторитет серед священників Перемиської єпархії. Коли у Франковому селі виникла суперечка між людьми та отцем Йосифом Левицьким, то саме Василю Гапоновичу Перемиська консисторія довірила провести об'єктивне розслідування даної справи.

Гнат Криницький гімназіяльну науку все-таки закінчив, екзаменів склав у Самборі, священником не став, а вступив на філософський факультет Львівського університету того ж самого року, що й Іван Франко, і обидва працювали в "Академіческом кружке".

Що ж до першого пункту в листі Івана Франка до Ярослава Рошкевича, то на основі документів можна ствердити, що Іполит Погорецький їздив до своєї сестри Климентини, яка 28 жовтня 1872 року (ЦДДА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 6310, арк. 38) у Вацовичах

вийшла заміж за Івана Подлуського, випускника Львівської духовної семінарії, сина отця Теодора Подлуського, пароха Брониці, та Теклі Тарасевич. Климентині було заледве 18 років, а її нареченому (у Вацовичах, чи Вацевичах, кажуть не наречений, а нарічений) — 25. Давав шлюб о. Антон Чапельський, парох Добровлян з-під Дрогобича, нащадки дочок якого будуть опісля у своїх спогадах стверджувати, що Іван Франко залицявся до парохових дочок і мало що те залицяння не дійшло “до skutku”, але завадив отой клятий соціалізм Івана Франка. Старостами на тому весіллі були сам власник Вацович, Снятинки, села, що поряд, та Старого Села, а також парох Летні, який іменував себе не інакше, як Іван граф Ясеницький. Їх присутність на весіллі свідчила, який авторитет на той час в окрузі мав батько Іполита Погорецького.

У Вацовичах той же о. Антін Чапельський, який дав шлюб найстаршій сестрі Іполита Погорецького Климентині, обвінчав 11 листопада 1877 року молодшу сестру Климентини Олену з випускником духовної семінарії Іваном Грицаєм (Там само, арк. 42). Наречений Олени Погорецької був сином пароха села Михалевичі о. Данила Грицає та Аполонії Колбушевської, батько якої — Петро Колбушевський — працював на солеварні в Дрогобичі. Алюми, тобто випускник, Львівської духовної семінарії Іван Грицай народився 1854 року, і на той час мав 23 роки. Він висвятився ще того ж 1877 року, два роки працював асистентом на парафії в Мостиськах, потім з 1879 по 1880 рік був на тій же посаді в селі Гозині Мостиського повіту, відтак у 1880—1881 роках — у Хирові, потім у Княжполі Добромільського повіту. З 1883 року став працювати у селі Вірко, де й помер 25 березня 1884 року. Про сім'ю та нащадків Олени Погорецької-Грицай невідомо нічого, поскільки джерела, з яких про це можна дізнатись, залишились на території Польщі.

Якщо вже говорити про сестер Іполита Погорецького, то варто ще зазначити, що наймолодша з них Юлія засиділась у дівках найдовше. Вона вийшла заміж у доволі пізньому віці вже по смерті батька, коли мешкала чи, вірніше, знайшла пристанище при сім'ї брата Іполита в Бродках, що на Миколаївщині. Мала вже 34 роки, як 17 листопада 1891 року вийшла заміж за капітана австрійської армії 56-літнього вдівця Йосифа Максимовича, полк якого стояв у Сокалі (архів відділу РАГС Миколаївського району, книга 25, арк. 10). Про Йосифа Максимовича з того метричного запису про шлюб, котрий дав тять Іполита Погорецького Михайло Трешньовський, можна дізнатись хіба те, що він був сином Марії Голяшек та Михайла Максимовича. Саме на весіллі Юлії Погорецької був за старосту Генрик

Фаерайсль, про якого згадує у своїх спогадах Іполит Погорецький як про лісника в Унятичах.

Більше ні в листах, ні в автобіографічних оповіданнях та спогадах, писаних у вигляді передніх слів до різних збірок та видань, Іван Франко Іполита Погорецького не згадує. Та й, напевно, про нього ніхто б і не згадав, коли б не оті спогади, котрі опублікувала газета "Діло" і, напевно, довго не було б нічого відомо про тих, що сфотографовані разом з Франком на його першій юнацькій фотографії. Життя порозкидало їх далеко одне від одного географічно і морально.

Іполит Погорецький походив із древніх священичих родів, де все йшло встановленим віками порядком, а тому й не дивно, що йому як найстаршому синові у сім'ї була заготовлена та сама доля. Найстаріший шематизм Перемиської єпархії за 1828 рік фіксує діда Іполита Погорецького Івана Сас Погорецького парохом церкви Успіння Богородиці в селі Радиничі. Отець Іоан належав до тої старої генерації священиків, які не закінчували ні духовних училищ, ні семінарій, а успадковували душпастирство, а заразом з тим і парафію, від своїх батьків та дідів. Село Радиничі не було тим селом, де він народився, бо прийшов він сюди, як свідчать записи в метричних книгах, у 1821 році, а до того був на парафії в селі Липі Жукотинського деканату. Про нього відомо лише те, що він помер 5 грудня 1829 року у віці 80 років (ЦДІА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 4752, арк. 26), хоча шематизм подає, що він помер 1830 року. Не важко, отже, вирахувати, що був він 1749 року народження. Професію батька успадкували сини Дмитро та Василь. Про першого, Дмитра Погорецького, шематизми подають доволі заплутані дані. То вони стверджують, що був о. Дмитро Погорецький 1782 року народження, то — що народився він 1778 року. Так само і про час висвячення: в одних шематизмах зазначено, що це сталося ще 1802 року, а в інших подається, що висвятився він 1807 року. Був він парохом церкви Заліська Воля Ярославського повіту, а з 1840 року — віце-деканом даного деканату. Помер Дмитро Погорецький 19 травня 1857 року. Поскільки метричні книги даного села залишились на території Польщі, то важко сказати щось конкретне про нього самого, а, тим більше, про сім'ю та нащадків. Важко сказати також, чи вчитель народної школи села Міхновець, що неподалік Липи, Григорій Погорецький був родичем братів чи, може, однофамільцем. Він згадується у вчительських шематизмах 1833 року, але без вказівки на вік чи рік народження.

Молодшим сином Івана Погорецького, який помер 1829 року, був Василь. Він народився 1794 року, висвячувався ще за старим звичаєм у 1825 році; потім спеціально здавав латинь, аби писати людям метрики

мовою, яка була узаконена цісарським декретом для такої справи. Його першим місцем праці було село Липа. Там він парохував до 1832 року, а відтак перейшов у церкву Архистратига Михаїла села Завадки Височанського деканату коло Турки на доволі бідну парафію, на якій, зрештою, довго і не втримався, бо вже шематизми 1835 року вказують, що він є священником у церкві того ж самого святого в селі Ісаї Турківського повіту Старосамбірського деканату. В Ісаях, за даними шематизму, о. Василь Погорецький і помер 4 грудня 1868 року. Отець Василь Погорецький був одружений з Францішкою Шайдицькою, дочкою о. Григорія Шайдицького (1785–1859), пароха церкви Різдва Богородиці села Міхновця, в якому вчителював Григорій Погорецький. Францішка Шайдицька народилася 1811 року. Після смерті чоловіка залишилася доживати віку при синові Йосифові Погорецькому, батькові Іполита, і упокоїлась на 76 році життя в селі Вацовичах 24 лютого 1887 року (архів відділу РАГС Дрогобицького району, кн. 19, арк. 64).

Скільки дітей було у Василя Погорецького — невідомо, як і невідомо, де і коли вони народилися, з тої простої причини, що в наших архівах відсутні метричні книги з тих сіл, де Василь Погорецький працював. Відомо лише про двох його синів — Йосифа і Петра, а також дочку Теклю.

Про Йосифа Погорецького відомо, бо його зафіксували священницькі шематизми, а Петро Погорецький був судовим радником, працював у Тернополі, а тому його прізвище зафіксували інші шематизми — шематизми Королівства Галіції та Льодомерії. Його року народження дані шематизми, на жаль, не привели, а тому невідомо, хто був старшим, — Йосиф чи Петро. Про їх сестру Теклю стало відомо після вивчення метричних книг села Білина Велика Самбірського повіту. В цьому селі на парафії працював син Йосифа Погорецького о. Петро Погорецький.

Народився Йосиф Погорецький 1828 року (за даними шематизму) і, очевидно, в Липі, бо саме там на той час працював батько. Закінчив Львівську духовну семінарію від Перемиської дієцезії, одружився і 1853 року висвятився. Одружився він з дочкою поміщика дібр в селі Завадка Амалією Фаерайсль. В цьому селі деякий час працював парохом батько Йосифа Погорецького о. Василь Погорецький. Власника дібр звали Мартин Фаерайсль, його дружиною була Софія Ільницька, дочка о. Івана Ільницького (1779–1841), пароха села Ясінка Масьова Турківського повіту.

Першим місцем праці о. Йосифа Погорецького після висвячення була парафія села Бориня при церкві Зішествія Святого Духа. Село належало до Турківського повіту, а парафія входила до складу Висо-

чанського деканату. Парафія була бідна, бо давала священику у тимчасове користування 61 морг всякого поля, в тому числі й такого, що споконвіків ніколи не оброблялося і на якому ще буйно розкошували жерепа та ялівець. Для опалення село давало своєму душпастирю 16 сягів дров різних порід дерева та 28 корців вівса, бо та сільськогосподарська культура була однією з небагатьох, яка щось родила на тому камінні. Прихідників було понад тисяча, але в селі ще було 136 поляків та 156 жидів, які мали тут великий інтерес на лісі, бо незабаром всі ліси, що належали громадам і в Борині, і в довколишніх селах, опинились у їх руках. Дісталась ця парафія о. Погорецькому по колишньому пароху села Францішку Віслоцькому, який помер 21 жовтня 1853 року (ЦДДА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 438, арк. 34). Він був 1805 року народження, висвятився 1830, а в Бориню прийшов 1848 року. 1853 року в село навідався тиф, люди мерли, отець Віслоцький мусив йти до них з останніми дарами, причащав, сповідав, але невдовзі заразився і помер. На його місце відразу був скерований молодий спеціаліст о. Йосиф Погорецький. 4 грудня 1854 року в молодого подружжя народилась перша дитина, дочка, яку назвали Климентиною (Там само, спр. 438, арк. 39). Метричні книги повідомили з того приводу, що прийняла її на світ сільська повитуха Анна Міхальська, хрестили дівчину 11 грудня, а хрестив та миропомазав новонароджену парох з Висоцька Нижнього отець Іван Денькович, декан Височанський, а, окрім того, чи й не найстаріший на той час парох у цілому деканаті.

Отець Іван Денькович удостоївся честі охрестити і наступну дитину, яка народилася 22 грудня 1855 року (Там само, спр. 438, арк. 42) і яку назвали Оленою.

Третьою дитиною в сім'ї була також дочка. Вона народилася 21 травня 1857 року (Там само, спр. 438, арк. 52). Нарекли її Юлією, і то була та сама Юлія, яка так довго не могла вийти заміж і врешті вийшла доволі пізно за 56-річного вдівця. Хрестив її о. Юліан Максимович, парох села Ботельки Вижньої, але яке відношення мав цей отець до майбутнього чоловіка новонародженої, невідомо.

Через два роки, 1 лютого 1859 року, народився нарешті син, наслідник, на якого в родині зачекались. Прийняла його на світ та ж Анна Міхальська. Його назвали з-панська Іполитом (Там само, спр. 438, арк. 63). Хрещення відбулось через тиждень — восьмого лютого, хрестив також отець Юлій Максимович (1809—1869). На цей час громада Борині для свого отця поставила нову хату, яка дістала конскрипційний номер 135. Хрещеними батьками новонародженого був Гнат Бауманн, офіціаліст з Борині, Антон Шетцель, цісарсько-королів-

ський судовий офіціал з Борині, його дружина Антоніна та Клара Фрувіт, особа невизначених занять.

Метрики народжень з Борині з 1860 по 1866 роки не збереглися, а тому важко судити, чи були в той період у подружжя Погорецьких якісь діти, чи ні.

1866 року отець Йосиф Погорецький стає парохом церкви Святого Миколая в селі Вацовичі Дрогобицького деканату. Це була велика і заможна парафія, бо мала звиш двох тисяч прихожан, а орного поля громада давала священикові 77 моргів, сіножатеї 30 моргів, лугів 10 моргів та 2 морги лісу. Окрім того, отець невдовзі став побирати чималий додаток у вигляді так званої конгруї.

Вацовичі були близько від Дрогобича. Отримати таку парафію вважалось великим щастям для священика, який до того жив серед хащів та жерепу. Принаймні так думали довколишні священики. Попереднім парохом в селі був, як відомо, Яким Криницький, який помер 19 квітня 1864 року (Архів відділу РАГС Дрогобицького району). На його місце прибув о. Іван Вендзилович (народився 1807 року, висвятився в 1854 році), який славився своєю любов'ю до мандрів, тобто не любив на якійсь парафії затримуватись довше року чи двох. Мав намір за своє життя всюди побувати і багато чого побачити. Він уже побував на добрих парафіях у Грушеві, Модричах, Вілчі Горішнім, Уличнім і перед самими Вацевичами побував у Борині. Невідомо, чим спокусив любителя мандрів о. Йосиф Погорецький, але той помінявся з ним парафіями, і о. Погорецький опинився у Вацовичах, а о. Вендзилович — в Борині.

У Борині ще перед обміном парафіями народився і другий син о. Йосифа Погорецького Петро. Тільки завдяки тому, що він у 1884 році закінчив Дрогобицьку гімназію і що збереглося його свідоцтво зрілості, стало відомим, що він народився в тому селі 10 липня 1865 року; 1885 року став студентом духовної семінарії у Відні, яку закінчив 1889 року, і отримав скерування на посаду сотрудника в церкві Святого Миколая в Сокалі, а відтак Перемиська капітула скеровує його катехитом при гімназії в місті Дрогобичі, враховуючи його віденську освіту та справді неабиякий ораторський хист. 12 липня 1894 року в Дрогобичі народжується його син Роман. Він не пішов слідами батька, а по закінченні агрономічного відділу Львівської політехніки став інженером-рільником. 12 квітня 1895 року в Дрогобичі народився і другий син о. Петра Погорецького — Володимир, який, перебуваючи в рядах УГА, загинув у польсько-українській війні 1919 року.

Отець Петро Сас Погорецький був одружений із Стефанією Лавровською, дочкою отця Антона Лавровського, пароха Одрехова, та Пав-

ліни Роздельської. На той час отець Антон Лавровський із сім'єю мешкав у селі Болахівцях під Дрогобичем. Однак дізнатись, коли було весілля Петра Погорецького зі Стефанією, неможливо, бо метрична книга не збереглась.

Перший запис о. Петра Погорецького є у метричних книгах села Білина Велика, де хата в хату живуть шляхтичі загородів, тобто ходачкова шлехта, як кажуть у народі, і всі пишуться Білинські. Відрізнити їх можна було тільки за прізвиськами, які отці дописували до справжнього прізвища Білинський. Люди з іншими прізвищами, в тому числі й Мельки, складали невеличкий відсоток. Один з Мельків і був спочатку економом у Грушеві, а відтак вчив у Дрогобицькій нормальній школі Івана Франка і був ним обезсмертненим у оповіданні "Schoenschreiben".

29 квітня 1897 року (Архів Самбірського відділу РАГС, кн. 1, арк. 83) народився син о. Петра Погорецького Ярослав, який опісля також не підтримав родову священицьку традицію, а став торговцем. Як свідчить та ж книга (Там само, арк. 109), 27 жовтня 1901 року народилася дочка Зиновія, а 19 лютого 1916 року (Там само, арк. 168) — син Орест-Йосиф. Після Другої світової війни нащадки о. Петра Погорецького опинились в різних куточках світу. Сам же о. Петро Погорецький міг вважати себе щасливою людиною. Він не дожив до початку цієї війни і не дочекався пресловутого возз'єднання, померши 19 квітня 1939 року (Там само, кн. 2, арк. 144). Був він свідомим українцем, активним учасником державотворення на Самбірщині в часи ЗУНР. Метричні книги того часу зафіксували записи отця Петра Погорецького такого типу: "Нехай Бог благословить і удержує Свобідну українську державу".

Перший запис о. Йосифа Погорецького у метричних книгах Вацович датується 10 квітня 1866 року: 19 серпня наступного, 1867, року тут, у Вацовичах, народився його третій син Омелян (ЦДДА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 645, арк. 40). Як повідомляє метричний запис, хрестив його парох села Якубова Воля о. Михайло Гарбінський, а хрещеними батьками новонародженого були о. Лука Тарчанський із села Кавсько на Стрийщині та Йозефа Маркевич, жінка офіціаліста Карла Маркевича. В 1891 році Омелян вступив у Львівську духовну семінарію, а 1893 року її закінчив і протягом трьох років не висвячувався, вирішуючи своє матримоніальне питання. Врешті вирішив не женитись, після чого 1896 року був рукопокладений і призначений особистим капеланом їх преосвященства Перемиського єпископа кир Константина Чеховича. Будучи й надалі на цій посаді, він 1910 року стає катехитом шкіл Ярослава, а 1912 року удостоюється титулу почесного шамбе-

ляна Його святости папи Римського та отримує почесну крилошанську одіж. Цього ж року він став головним катехитичним екзаменатором для священників та студентів семінарії. В часі війни шематизми продовжують перераховувати всі його почесні титули, але зазначають при цьому, що він є без роботи. Мешкає в Ярославі. Після загарбання Галичини Польщею о. Омелян Погорецький отримує скерування на працю катехита в гімназію в підльвівське містечко Жовкву, де працює до виходу на емеритуру в 1936 році. Останній передвоєнний шематизм Перемиської єпархії на 1939 рік повідомив, що на парохії Жовківської церкви Рождества ГНІХ замешкує отець Погорецький Омелян, емеритований гімназіальний катехит. Подальша його доля невідома.

Після Омеляна 23 березня 1869 року у Вацовичах народився наступний син о. Йосифа Погорецького, якого назвали Володимиром (Там само, спр. 645, арк. 44). Його так само охрестив о. Михайло Гарбінський з Якубової Волі, а хрещеними батьками був мамин брат Генрик Фаерайсль, на той час інспектор економії в Снятинці, та Софія Фрайдлен, жінка камерального інспектора в Сприні.

Володимир Погорецький закінчив Дрогобицьку гімназію 1887 року, вступив у Львівську духовну семінарію, яку закінчив 1891 року, в цьому ж році, як і належиться, одружується, а відтак і висвячується. Одружується він з Емілією Чирнявською, дочкою пароха з села Крампна Ясельського повіту та Єлизавети, дочки о. Михайла Константиновича, колишнього пароха Крампни. Шлюб відбувся 1891 року в Крампні в церкві Косми та Дам'яна. Це була одна з найстаріших церков на Засянні. Її збудували 1507 року, відтак перебудували 1782, а 1893 року, вже за парохування о. Омеляна Чирнявського, ремонтували. Наступна реставрація церкви припала на 1930 рік, а після Другої світової війни поляки знищили в тій церкві все, що стосувалось української культури, і перетворили церкву на костьол. Нововисвячений о. Володимир Погорецький відразу по висвяченні отримує від Перемиської консисторії скерування на посаду адміністратора в церкву Юрія села Ступниці Мокрянського деканату. Село Ступниця зовсім близько від Нагуєвич, і колись поля цього села межували з селом Івана Франка. І ще воно відоме тим, що, за переказом, саме ступницький пан колись дав початок селу Нагуєвичі. Володимир Погорецький прийшов на місце відстороненого від справ отця Дашкевича. 26 січня 1893 року в молодого подружжя народжується дочка, яку охрещують Іванкою (Архів Дрогобицького відділу РАГС. Книга народжень села Ступниці, арк. 216). Метричний запис зафіксував, що хрещеним батьком дитини був о. Петро Погорецький, на той час катехит у Дрогобичі, а опісля парох села Білина

Велика. Дочці не виповнилось і трьох місяців, як 16 квітня помирає батько о. Володимир Погорецький. Про подальшу долю його дружини та дочки нічого невідомо. Відомо лише, що 18 липня 1896 року помер батько дружини Омелян Чирнявський. Де знайшла підтримку молода вдова і як виховала дочку, — невідомо...

Старші діти отця Йосифа Погорецького вже одружувалися, покидали батьківську хату і, за звичаєм, йшли на нове попівство, як дві краплі води подібне на батьківську хату, а інші тільки народжувалися. По весіллі найстаршої дочки 12 січня 1874 року (Там само, кн. 19, арк. 63) народилась дочка Йосифа, якій Бог не судив довгого віку. Вона померла 11 лютого 1876 року, коли їй виповнилось два роки.

Наймолодшим з синів о. Йосифа Погорецького був Іван, який народився, як записано у шематизмах, 1875 року; поскільки метрична книга народжень з 1875 року не збереглась, то число і місяць народження наймолодшого з Погорецьких невідомі. Відомо, що він закінчив Дрогобицьку гімназію. Відбувши військову службу, у 23 роки поступає монахом у Добромільський василіянський монастир. 1901 року складає довічні монаші обіти, приймає духовне ім'я Ігнатій. Після закінчення курсів філософії, богослов'я та догматики в різних василіянських монастирях він зупиняється в Крехівському монастирі, в якому 1912 року іменується професором руської літератури для викладання в семінарії, а з 1925 року переходить у Станіславівську єпархію, де стає головним катехитом жіночих та чоловічих приватних гімназій та шкіл. Шематизм Станіславівської єпархії на 1938 рік реєструє отця Івана Ігнатія Погорецького парохом у Делієві Устецького деканату. Подальша його доля невідома.

До виховання дітей о. Йосиф Погорецький ставився вельми серйозно. Для навчання сина Іполита як найстаршого була спеціально прийнята бонна, яка вчила його різних мов, добрих манер та товариської огляди (так називали колись товариське спілкування). Хлопець робив гарні успіхи, як доповідала бонна, а тому батько, знаючи, що таке нормальна школа в Дрогобичі, довго не хотів відпускати сина на навчання та глузування тамтешніх вчителів. Тягнув, доки можна було тягнути, врешті віддав на друге півріччя четвертого класу. Хлопець успішно склав екзамени за школу і вступив у Дрогобицьку гімназію, де доля звела його з Іваном Франком. На знак прощання з вихователькою була зроблена світлина: бонна сидить у кринолінах, а коло неї маленький хлопчик. Це була перша світлина Іполита Погорецького, і вона збереглась у сімейному архіві.

Наймолодшою з дітей о. Йосифа Погорецького була дочка Євгенія. Вона народилась 5 січня 1879 року, майже тоді, коли її найстарший

брат Іполит закінчував Дрогобицьку гімназію. Після смерті батька її взяв до себе в Білину Велику о. Петро Погорецький. Там вона й вийшла заміж 17 липня 1900 року (Архів Самбірського відділу РАГС, кн. 3, арк. 50) за випускника Львівської духовної семінарії Ярослава де Шіллїг Сінгалевича, якому на той час було 28 літ. Він був сином о. Якова Сінгалевича, пароха села Романів, та Валерії Сіменович. Село Романів розташоване неподалік Бірки на Львівщині. Тут у родині старшого від Ярослава Олександра Сінгалевича 25 травня 1911 року народився син Юрій, якому судилося стати зачинателем і подвижником відродження кобзарського мистецтва в Галичині, а також бути одним із найвизначніших бандуристів Галичини початку ХХ століття.

Отець Йосиф Погорецький славився своїм низьким басом, а тому його радо запрошували в навколишні церкви на різні храмові відправи. Між колегами він мав славу дивака, бо любив шпортатися у старих паперах, які знаходив на кожній плебанії та в захристі кожної церкви, де бував. Для отців даних парафій вони були звичайними старими паперами, яких треба було здихатись, і здихались би, якби не боязнь, що може приїхати зі Львова комісія, і тоді запитають, де поділись ці папірці. Отець Йосиф Погорецький робив з них виписи, збирав, колекціонував їх і, як потім виявилось, немарно, бо багато з них скористав і Іван Франко, й інші дослідники.

Був отець Йосиф Погорецький і першим (або одним з перших) в Галичині та Україні колекціонером марок. Як зазначає газета "Філателіст" (1996 р., № 4), він мав величезну збірку марок, випишував каталоги марок, а також перший в Австрії філателістичний журнал "Der Briefmarken Anzeiger". Окрім того, він вів активну кореспонденцію з різними краєзнавцями, колекціонерами, а то й просто людьми, які цікавилися історією краю чи мали ще якимось близьке до отця захоплення.

Помер отець Йосиф Погорецький 8 жовтня 1890 року (Архів Дрогобицького відділу РАГС, кн. 19, арк. 98) на 62 році життя та 37 році праці священика, як зазначає метричний запис смерті. Його хоронив дрогобицький декан Іван Скобельський. На місце отця Йосифа приїхав отець Алоїз Полянський із села Тисовиці Старосамбірського повіту, де він працював з 1873 року. Отцю Алоїзу не судилось тут довго душпастирювати, бо помер він 12 грудня 1895 року, а парафія користувалась послугами доїжджаючих із сусідніх сіл священиків та деякий час не мала сталого пароха, поки сюди не приїхав отець Іван Пастернак.

По смерті чоловіка дружина Йосифа Погорецького переїхала до старшого сина Іполита в Бродки, де й померла 20 липня 1891 року (Архів Миколаївського відділу РАГС, кн. 25, арк. 18).

На парафії у Вацовичах залишилися усі старі папери та колекції отця Йосифа Погорецького. Залишки цих колекцій бачив відомий дрогобицький краєзнавець Петро Сов'як. 1980 року все, що зберігалось на горищі колишньої плебанії у Вацевичах, як повідомляє газета "Філателіст", було знищено.

Так уже сталось, що о. Йосифу Погорецькому не вдалося передати свою добре обжиту парафію у Вацовичах своєму синові Іполитові. По закінченні у 1878 році Дрогобицької гімназії Іполит Погорецький 1879 року дістає благословення перемиського владики на навчання у Львівській духовній семінарії, яку закінчує 1883 року. Висвячується трохи пізніше. Перед висвяченням 21 лютого 1884 року він як абсолювент семінарії одружується з Олександрою Трешньовською, дочкою отця Михайла Трешньовського, пароха Цирця, та Емілії Громницької. Шлюб давав о. Микола Рожанський, парох села Довге Журавенського деканату. Як свічить метричний запис про шлюб, старостою на ньому були Іван Струмінський, цісарсько-королівський радник крайового суду у Львові, та Айталь Ільницький, майор австрійського війська, що стояло у Войниліві.

Отець Михайло Трешньовський походив зі старих священницьких родів, які в основному працювали у Львівській дієцезії. Він народився 1833 року. У 1855 році вступив на перший курс Львівської духовної семінарії, яку успішно закінчив 1858 року, одружився з Емілією Громницькою, висвятився і отримав скерування у село Ілів Роздільського деканату в церкву Воздвиження Чесного Хреста. Там, в Ілові, 1860 року і народилась Олександра Трешньовська, майбутня дружина о. Іполита Погорецького. 1865 року о. М. Трешньовський стає адміністратором церкви Введення Пресвятої Діви Марії в селі Надітичі. 25 травня 1872 року, як сказано у шематизмі, о. М. Трешньовського скерували в село Угерсько Стрийського деканату, а 1882 року він стає парохом церкви Трійці у Цирці на Пісках: 97 моргів доброго поля, 36 моргів сіножатей і додаток з каси у розмірі 148 золотих. Саме тоді й одружується з його дочкою випускник семінарії Іполит Погорецький. 1885 року отець Михайло Трешньовський стає віце-деканом Цирецького деканату. 1898 року він овдовів, знеможив, і на парафію прийшов його син Омелян (1870 р. н.), а сам о. Михайло Трешньовський упокоївся 14 лютого 1899 року.

Після висвячення о. Іполит Погорецький отримує скерування у село Пійло Калуського деканату як приватний сотрудник при парохіві Йосифі Коблянському, відзначеному крилошанським одягом, людині вельми заслуженій. Йосиф Коблянський був титулярним совітником, чле-

ном Народного Дому та багатьох інших культурно-просвітницьких товариств, не оминаючи й “Общества им. М. Качковского”.

15 грудня 1885 року (дата із надгробного пам'ятника) там же народилася дочка о. Іполита Погорецького Стефанія, а 16 березня 1886 року народжується син, якого назвали Юрієм. Його хрестив та миропомазав о. Михайло Трешньовський, який з тої нагоди приїхав до дочки. Хрещеними батьками новонародженого стали пан Генріх Фаєрайсль, на той час економ села Вацовичі.

1888 року отець Іполит отримує скерування в місто Збараж на Поділлі, де, окрім відправ у церкві Воскресіння, має ще обов'язки катехита тутешніх учбових закладів. Наступного 1889 року отець Іполит переїжджає в село Вишнів Журавенського деканату в церкву Чуда Святого Миколая. До посади йому додається 30 моргів поля, 30 моргів сіножатей, 19 моргів лісу і достатньо грошей з каси. Через два роки, тобто в 1891 році, він отримує ще кращу парафію — церкву Великомученика Дмитрія в селі Журів цього ж деканату. Тут же додається 35 моргів орного поля, 42 морги сіножатей і порядний додаток із каси.

Однак у родину несподівано приходить нещастя. Перебуваючи на вакаціях у діда Трешньовського, дочка о. Іполита Погорецького Стефанія захворіла. Йшла по пастівнику і нараз попросилася на руки до діда та бабці, бо їй дуже стали боліти ноги. Дитину присоромлювали, що вже велика і повинна відвикати від рук, бо вже має п'ять років, але самі дід і бабця побачили, що біда. Дитина горіла в гарячці. Опісля вияснилось, що Стефанія захворіла на інфекційний поліомієліт. Потрібне було інтенсивне лікування, а на нього необхідні гроші. Отець Трешньовський як віцедекан і людина впливова у Львівській консисторії вистарав для зятя добре приходство в селі Бродки Щирецького деканату в церкву Непорочного Зачаття Святої Анни. До приходства входили ще села Луб'яни та Глухівець. Окрім того, громада давала в користування священикові 131 морг орного поля, 18 моргів сіножатей та ще 217 корон допомоги з каси. Власницею дібр була відома дідичка Гертруда Горосевич. З часом орного поля стало 151 морг, сіножатей 20 моргів, отець одержав право вільного млива і повне забезпечення дровами для опалу. Вже 1912 року отець Іполит Погорецький дістав крилошанські відзначення.

У Бродках закипіло життя. Отець виявився неабияким підприємцем, умів вигідно вкладати гроші у прибутковий бізнес, організував у селі переробку молока та сільськогосподарських продуктів. Двічі на день до Львова відвозили молоко, масло, сир та сметану. Село Бродки і господарство отця Іполита Погорецького стало надійною опорою “Масло-союзу”. Добрий прибуток приносила і худоба. На плебанії виростили

нові господарські прибудови, прикупляв отець поля своїм дітям, завозив нові модні меблі для помешкання.

Дочку Стефанію він відвіз до Парижа, а відтак до Берліна на операцію, після якої дитина змогла ходити, опираючись на паличку.

Все йшло добре. Однак жодної згадки про те, чи підтримував отець зв'язки з Іваном Франком. Чи знав отець про тяжке матеріальне становище Івана Франка? Чи знав про його параліч рук і кошти, які потрібні були для лікування? Чи до тих копійок, які збирались по Галичині на допомогу Іванові Франку 1913 року, додалась бодай одна копійка від його колишнього товариша? Мовчить про це історія, мовчать про це спогади Іполита Погорецького...

До Бродок о. Іполит Погорецький отримав скерування 3 березня 1891 року. Перший запис у книзі новонароджених отець Іполит зробив 13 березня 1891 року, а 18 червня 1892 в нього народжується другий син Євген-Йосиф (Архів Миколаївського відділу РАГС, кн. 23, арк. 57). 15 січня 1899 року народився ще один син Олександр-Василь (Там само, арк. 109), 15 лютого 1901 року — син Роман (Там само, арк. 128).

Ніхто з дітей отця Іполита Погорецького не захотів успадкувати професію батька. Юрій став лісничим, Євген — інженером-механіком, Олександр — промисловцем, а Роман — ветеринарним лікарем.

Війна перекреслила звичайний триб життя родини Іполита Погорецького. Шематизм 1918 року зазначає, що церква в Бродках дуже пошкоджена, а відправи тимчасово відбуваються у каплиці, збудованій, щоб людям було де помолитись. Мешкання пароха військово-варварськи знищило, спалило доценту господарські будинки, а всі паркани прихожани та військо розібрали для своїх потреб. Відновлювати вже не було що.

Отець Іполит після відчайдушних спроб привести у попередній стан свою господарку побачив, що йому того зробити не вдасться. Село було виснажене війною, і від нього не можна було чекати жодної допомоги. З болем у душі він відправляє прохання у Львівську консисторію, щоб його скерували на іншу парафію, яка пустує і потребує священика. Таке місце знайшлося аж у Велдіжі. У квітні 1920 року він покидає Бродки і приїздить у село Велдіж, по сусідству з яким, лише треба перейти через бурхливу річку Свічу, є село Лолин, у якому часто бував у гостях у Ярослава Рошкевича. Знав, що це село, де вперше Франко покохав. Чи хоч читав його збірку "Зів'яле листя"?

Тепер у Лолині не було нікого, хто пам'ятав би ті часи. Війна пошкодила церкву, і громада збудувала нову. Згоріло старе приходство. Тепер будувалось нове. Тільки й сліду по тому часі, що могила отця Михайла Рошкевича, яку пошкодував час.

Недобудоване приходство, недобудована церква, посвячена Великомучениці Параскевії. Церкву почали будувати ще в 1910 році, будівництво затягнулось, почалась війна, і от тепер все впало на руки отця Іполита. До приходства належало 1500 греко-католиків, отцеві виділили 25 моргів поля, 30 моргів сіножатей та 8 моргів лісу.

На той час діти вже були при роботі і при справі. Залишалась невизначеною доля старшої дочки Стефанії. Тоді Іполит Погорецький надумав вибудувати для неї в Стрию кам'яницю, купити кусень землі і тим забезпечити її майбутнє. Думав, що хтось візьме її за жінку. На будівництво кам'яниці в Стрию, яка сьогодні стоїть при вулиці Шевченка, 8, було затрачено багато грошей. Будував дім залізничний будівельник. Стіни клав по півтора метра завтовшки. Хвалився, що будинок такий, що на першому поверсі може горіти, а на третьому можна спокійно грати в карти.

Кам'яницю, звичайно, націоналізували: такі настали часи. Стефанія не вийшла заміж. Жила з того, що робила штучні восковані квіти і продавала на базарі. На саме Різдво, 9 січня 1935 року, померла. Її похоронили в гробівці батьків.

Неприємностей після переїзду на нове місце праці не убувало, а прибувало. Виїхав до Америки Олександр Погорецький, залишивши вдома дочку, яка народилась 25 квітня 1923 року і котру назвали Софією. Вона виховувалась при родині діда, так ніколи більше і не побачивши батька. Вийшла заміж і живе зараз у Стрию. В Америці Олександр став промисловцем. Невдовзі за ним родину покинув Євген Погорецький, його брат. Працював разом з Олександром, повернувся до краю хворим на туберкульоз і помер у Львові десь у 1942 році. Сам Олександр помер у 80-х роках. Роман Погорецький, наймолодший з синів о. Іполита Погорецького, став ветеринарним лікарем, працював у Любельським воеводстві, був одруженим, але дітей не мав, помер десь у 80-х роках. Дати смерті неточні. Їх списано зі спогадів Софії Середницької, дочки Олександра.

До отця Іполита кожного року на його день народження, а також на іменини приїздили гості. Тоді й робив отець собі на згадку світлини в оточенні найдорожчих його серцю людей. Багато з цих світлин збереглось.

1933 року отець вже не міг виконувати своїх душпастирських обов'язків і перебрався до Стрия у новозбудовану кам'яницю дочки Стефанії, де й помер 16 жовтня 1934 року, про що сповістили клеписдри (оголошення про смерть — авт.), видрукувані у стрийській друкарні Ж. Ольбріха: "О. Гіполит Сас Погорецький, совітник і парох Велдіжа,

повіт Долина, помер по довгій а важкій недузі, заосмотрений Найсвятішими тайнами. Упокоївся в Бозі в 75-му році життя а в 50-му році священства в Стрию 16 жовтня 1934 року. Перенесення тлінних останків з дому жалоби при вул. Шевченка, ч. 6, до Парохіяльної Церкви в Стрию зачнуться в п'ятницю дня 19 сього місяця о год. 8-й рано. На цей сумний обряд запрошуюють всіх свояків, знакомих і парохіян прибиті горем жена, діти, внуки".

Ніхто з дослідників не здогадався записати від Іполита Сас Погорецького більш детальні спогади про Івана Франка, а також дізнатись про те, чи вони бодай десь-колись ще бачились. Чим пояснити, що розірвалася така дружба між ним і Ярославом Рошкевичем, а також між ними обома, колишніми учнями Івана Франка, й Іваном Франком? Чому так вперто мовчав про це Іполит Погорецький у своїх спогадах, що дійшли до нас? Чому уникав імені Франка у своєму домі? Все забрала з собою смерть. У тому числі і відповіді на ці запитання.

Через два роки на вулицях міста Стрия появились клепсидри про смерть найстаршого сина о. Іполита Погорецького Юрія: "Юрій Сас Погорецький, інженер-лісник, емеритований інспектор охорони лісів, помер по довгій а важкій недузі, заосмотрений Найсвятішими Тайнами дня 11 листопада 1936 року в 50-му році життя". Далі повідомлялось, що похорон, на котрий запрошуються всі кривні і знайомі, відбудеться в п'ятницю 13 падолиста з дому жалоби при вулиці Бічна Добрівлянська, ч. 10. Запрошували жінка з дітьми, мати та рідня. Як свідчить свідоцтво смерті, причиною кончин був перитоніт.

Ще через два роки клепсидри, видрукувані на цей раз у стрийській друкарні Й. Собля, сповістили про смерть вдови по священнику Олександрі з Трешневських Погорецької, яка упокоїлась у Бозі по важкій та довгій недузі 25 травня 1938 року, проживши 77 літ...

На Батьківщині після Другої світової війни залишились тільки нащадки Юрія Погорецького. По закінченні Дрогобицької гімназії він категорично заявив батькові, що не має жодного бажання бути священником і продовжувати родову традицію. Всупереч волі батька вступає добровольцем на лісничу практику в лісах графа Романа Потоцького. В 1906 році вступає до Вищої лісничої школи у Львові, а 1907 року переводиться на навчання до Вищої лісничої школи в Піску на Чехах, яку закінчив 1909 року. З кінця 1909 року аж до кінця року 1910 працював ад'юнктом в добрах Пшеворської ординації, а відтак виконував обов'язки самостійного лісника в дібрах Львівської Митрополії в Перегінську аж до вибуху війни 1914 року. Відтак — фронт і служба в армії. По розпаді Австро-Угорщини опинився на

Закарпатті. На запрошення уряду Прикарпатської Русі працює в лісництві, а після його падіння займається приватною практикою.

8 листопада 1921 року Юрій-Микола Сас Погорецький одружується із вдовою Йоланою Тругльовою, вродженою Гродською. Юрію Погорецькому було 35 років, а Йолані — 29. Як свідчать збережені документи, народилась Йолана 12 червня 1892 року у Великому Бичкові, де її батько Одом Гродзкі був лісником, а мати Йолана Рапп була звичайною господинею дому і виховувала шістьох дітей, серед яких майбутня дружина Юрія Погорецького була другою. 15 вересня 1913 року Йолана Гродська вийшла заміж за Елемера Труглі, який народився 21 жовтня 1880 року. 28 листопада 1918 року він помирає від перитоніту. Від цієї хвороби 11 листопада 1936 року помре і другий чоловік Йолани Юрій Сас Погорецький.

Самій же Йолані Погорецькій судився довгий вік. Вона пережила свого другого чоловіка на 39 літ і померла в Стрию 14 травня 1975 року на 84-му році життя.

1923 року при кінці листопада родина Юрія Погорецького переїздить із Закарпаття в Польщу і зупиняється у Велдіжі, куди нещодавно із Бродок перебрався о. Іполит Погорецький. Тут 20 березня 1925 року і народився син Павло.

Невдовзі Юрій Погорецький отримує посаду лісничого інспектора в Пулавах Познанського воєводства. Тут же 2 січня 1927 року народжується другий син Богдан. Юрій Погорецький обіймав високу посаду комісара охорони лісів повіту. Мав сьомий ранг служби. 1934 року вийшов на пенсію. Йому зараховано 21 рік служби, а 17 липня 1934 року призначено пенсію. По смерті чоловіка Йолана Погорецька отримувала вдовину пенсію в розмірі 97 злотих на місяць та 24 злотих на кожного сина. Це давало можливість вважатись бідними і вчити синів на пільгових умовах. 1938 року старший син Павло став учнем першого класу Стрийської гімназії. Потім сталися відомі події. Сім'ю ущільнили, помешкання забрали для визволителів, залишивши мешканцям одну кімнату. Тільки хвороба Богдана — відкрита форма туберкульозу — врятувала сім'ю, і їй дали більш-менш нормальні умови життя, тобто повернули одну з відібраних кімнат.

На початку 1998 року Павло Погорецький віддав родинний архів Львівському літературно-меморіальному музеєві Івана Франка. Невисока гірка старих документів, витягнутих зі старого кутого куферка, розшарпаний альбом із сецесійною віньеткою, де більшість фотографій не підписано, і невідомо, хто на них, клепсидри, метрики народжень, одружень, пенсійні справи, трохи листів. Усе, що залишилося з колись

могутнього роду Погорецьких гербу Сас, з членами якого колись на життєвій стежі звела доля Івана Франка.

Чи підтримував Іполит Погорецький якісь стосунки з Ярославом Рошкевичем по закінченні гімназії — невідомо. Ніхто з тих, кого колись Іван Франко назвав друзями, не сказав про нього ні слова.

Розділ XII

ПОЧАТОК

Про початок своєї літературної діяльності Іван Франко докладно оповів у листі до Михайла Драгоманова від 26 квітня 1890 року. Частина цього листа Михайло Драгоманов використав для своєї передмови до збірки творів Івана Франка "В поті чола", що вийшла 1890 року у Львові.

"Почав я писати — віршем і прозою — дуже вчасно, — писав у цьому листі І. Франко, — ще у нижчій гімназії. Вплив на вироблення у мене літературного смаку мали два вчителі: Іван Верхратський і Юлій Турчинський, оба писателі і поети, хоч один одного дуже не любили (Турчинський повстанець і патріот польський, автор скучних драм "Kiejstut" і "Mojmir", досить інтересної казки "Poema o czarnobrewcu", ліпший критик і знавець літератури польської, автор цінних розборів Міцкевичевих "Dziadów", "Wallengoda" і "Grażupy"). Заохотив мене до писательства також примір товариша Ізидора Пасічинського, котрий ще в нижчій гімназії почав друкувати свої вірші в "Учителю", "Руській Раді" і "Ластівці". Верхратський ставив його вірші дуже високо. Другий товариш Дмитро Вінцковський, також поет, ходив кількома роками вище мене, і тільки його слава доходила до мене та його скучна гекзаметрова поема "Попадя", котру я читав набожно, але в котрій не міг найти смаку".

Дмитро Вінцковський, як і Іван Франко, закінчив Дрогобицьку нормальну школу отців Василіян а також Дрогобицьку гімназію і в часи навчання в гімназії Івана Франка тішився заслуженою славою "руско-го поета". Він був значно старший за Івана Франка, народився 5 жовтня 1846 року в Острові над Дністром, після закінчення навчання в Дрогобицькій гімназії став студентом філософського факультету Львівського університету, навчання в якому закінчив 1873 року, і в цьому ж році поступив на вчительську службу, на якій залишався аж до 1893 року, працюючи в гімназіях Сучави, Чернівців та Львова. За свої москво-фільські погляди (в ті часи це називалось також політичними погляда-

ми) він був 1893 року звільнений з учительської роботи, деякий час працював у страховому товаристві "Янус", а відтак повністю перейшов на журналістську роботу, працюючи співробітником "Діла" та "Галичанина", а з 1909 року перейшов на роботу до "Прикарпатской Руси" та "Голоса народа". Рятуючись від переслідувань австрійської влади за свою співпрацю з російськими окупантами, разом з відступаючим російським військом виїхав у глибину Росії. Спочатку опинився в Києві, а відтак, як і всі галицькі москвофіли, — в Ростові-на-Дону, — де залишався до 1917 року. На деякий час переїхав до Чернівців, але, боячись потрапити в руки австрійців, які знову зайняли Чернівці, вимушений був евакуюватись у Київ, де 25 жовтня 1917 року й помер. "Главное значение Д. И. Венцковского, — писав Ю. А. Яворський у некролозі "Временника Ставропигийскаго института съ місяцесловомъ на 1923 годъ", — въ культурной исторіи Прикарпатской Руси заключается въ его незамѣтной и безпретензiональной съ виду, но весьма плодотворной и полiзной дiятельности въ области популярной и просвiтительной литературы. Начиная съ 1865 года, онъ былъ однимъ изъ самыхъ ревностныхъ и разностороннихъ сотрудниковъ почти всiхъ карпаторусскихъ народныхъ газетъ, журналовъ, альманаховъ и календарей, помещая в нихъ статьи, рассказы и стихотворенія, главнымъ образомъ на местномъ малорусскомъ наречiи, не чуждаясь, однако, при случаи и общерусскаго литературнаго языка".

Він був плідним белетристом, публіцистом та автором серйозних наукових досліджень, серед яких "Церковныя братства на Руси" (Львів, 1878), "Зельманъ Вольфовичъ (Документы относящиеся къ исторiи гор. Дрогобычъ)" ("Прикарпатская Русь" В. Площанскаго, 1885), "Григорий Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинi" (Львів, 1892), "Вторая городская церковь во Львовi" (Львів, 1893). Іван Франко знав Дмитра Вінцковського і навіть розраховував у деяких випадках на його допомогу, як, наприклад, про це писав у листі до М. Драгоманова від 13 лютого 1877 року: "Дорошевич, запевно, писав Вам, що не їхав у Чернівці і що я там маю поїхати. Я прийняв охотно на себе тоту задачу познайомитися з деякими тамошніми людьми, що ми буде тим легше, що деяких, як Вінцковського, Шатковського знаю особисто, а до громади учеників гімназіяльних "українського" напрямку дістану письма". У фонді Івана Франка зберігаються два ще досі не опубліковані листи Д. Вінцковського до І. Франка: один — з 1905 року, а другий — з 1912 року. Не збереглося жодного листа І. Франка до Д. Вінцковського. Працю Д. Вінцковського про Григорія Яхимовича Іван Франко використав у своїй "Азбучній війні в Галичині 1859 р.", яка вперше

була опублікована в "Записках наукового товариства імени Шевченка" в 1913 році. "Не можна сказати, — писав Іван Франко в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року", — щоб він (Д. Вінцковський — авт.) був чоловіком зовсім без таланту, але знов тяжко вказати між його многочисельними писаннями хоч одне таке, що досягло би міри середнього таланту..."

"В нижчій гімназії, — писав Іван Франко до М. Драгоманова у згаданому листі, — я читав дуже мало. Перша книжка, друкована фонетикою, що попалась мені в руки, то було львівське видання "Переяславської ночі" Костомарова, але я не розумів ані язика, ані речі. Так само не розумів я "Русалки Дністрової", котру мені визичив був Верхр(атський). Зато Шевченка (львівське видання), також визиченого від Верхр(атського), я вивчив майже всього напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!). Це в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від моєї матері, а опісля і в Дрогобичі розпитував свідущих людей (ремісників і т. і.), так що швидко мав мілко списані два товсті зшитки, вміщаючі 800 номерів, правда, в значній часті коломишок. Менший зошит я послав у "Прогресу" і опісля случайно віднайшов його в третіх руках, а більший таки в Дрогобичі у мене пропав. В вищій гімназії я кинувся з жаром до читання всякої всячини: Шекспір, Шіллер, Клопшток, Красіцький, Гете, Ежен Сю, Коцебу, "Nibelungenlied", Красінський, Міцкевич, Словацький і т. д. Я прочитав усе, що було інтереснішого в бібліотеці гімназіяльній (з виїмком дитських повістей Шмідта і Гофмана), що міг дістати від Верхратського, з котрим відбував кілька разів природничі екскурсії до Урича і до Нагуевич, а від 6-го класу почав збирати собі власну бібліотеку, котра за 3 роки заповнила у мене цілу шафу і в котрій, крім комплекту Шіллера, Клопштока, Шекспіра, мав я й "Neues Leben" Ауербаха, і Діккенса, том Гейне, дещо з Жан Поля, Гете, Віктора Гюго і т. і. Гомер, Софокл і Тацит, читані в гімназії, зробили на мене сильне враження, а так само й Біблія, котру я читав почасти в старослов'янським, а почасти в польським тексті, і я почав дещо перекладувати з тих авторів. Виїжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там і оригінальні складання — вірші любовні (патріотизму я тоді ще не знав), драми і оповідання віршовані, але головни були переклади: "Антигона" й "Електра" Софокла, значна частина Іова, кілька глав Ісаїї, кілька пісень "Нібелунгів", дві пісні "Одіссеї", два перші акти "Урієля Акости" Гуцкова, ціла "Короледворська рукопись" і т. і. Я писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем історії і старорущини

д-ром Антоневи́чем (послом). Від Ц. Сельського, котрий ходив о рік чи два вище від мене, я дістав був перші річники "Правди" і читав з них тільки белетристику українську: Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Шевченка, Руданського, Мирного. Сей останній (крім Шевченка і Марка Вовчка) зробив на мене найсильніше враження своїм оповіданням "Лихий попутав". Публіцистики і "наукових" речей в "Правді" (крім розборів Шевченка, котрі мені не подобались) я не читав".

Нарікаючи на провінційність Дрогобича, Іван Франко між іншим зауважував у своїх спогадах, що в місті не було не тільки бібліотек, але й преса доходила сюди рідко і була великою дивиною. Серед тих видань, які "якимсь чудом" діставались до міста, був і часопис "Друг", "з котрого редакцією я був у переписці ще з гімназії". Звідкіль дізнався про нього Іван Франко, залишається нез'ясованим (1875 року "Друг" опублікував список передплатників у 1874 році. Серед передплатників з Дрогобича двоє: Карло Бандрівський, як повідомив часопис № 3, та Іван Франко, про що написав часопис № 6), але зберігся лист Івана Франка до редакції журналу "Друг" від 6 травня 1874 року:

"Високопочтенні господинове! Дякую Вам дуже за Ваш лист, хоч весьма лаконічний. Належитість за передплату "Друга" пересилаю я і п. Бандрівський за пересилкою поштовою. Просимо о ласкаве надіслання недостаючих чисел. Іще о одну річ мушу Вас просити, а іменно, щоби-сте всегда оба числа "Друга" присилали в одній переписці з моім адресом, і то *poste restante*, бо як-ем в попереднім листі був ся виразив, у нашої дирекції дивнії засади — можем мати неприємності.

Щодо моїх поезійок, дякую Вам за корисний суд і посилаю нині деякі, із котрих, чень, также дещо буде відповідне основі Вашого письма.

Остаю з всегдашнім почтением. Іван Франко".

Пишучи цього листа до редакції часопису "Друг" і закінчуючи його таким гарним реверансом — "Остаю з всегдашнім почтением", Іван Франко, напевно, і не припускав, наскільки і цей лист, і той часопис стануть важливими не тільки у його творчості, але і його особистому житті.

Це був москвофільський часопис, видавав його "Академический кружок", тобто гурток студентів, які в ті часи звались академіками. Він розмістився в кам'яниці Народного Дому і мав солідну фінансову підтримку п'ятої галицької, чи так званої погодинської, колони — москвофілів, щедро субсидованих царською охранкою.

Окрім того серед студентів був ще "Дружній лихвар", який трохи пізніше перейменувався на "Академічну громаду". Він об'єднував народовецькі елементи, котрих було дуже мало і котрі різко виступали проти окупації Галичини. В 1873/1874 роках в "Академичес-

ком кружке" було 145 дійсних членів, а до складу керівництва (так званої управи) входили голова Степан Лабаш (студент політехніки), його заступник Ієронім Кордасевич (студент політехніки), Михайло Голейко (студент політехніки), Роман Алексевич (студент правового факультету університету), Іван Гумецький (студент філософського факультету університету), який виконував функції бібліотекаря. На загальних зборах товариства, які, як повідомив 21 номер "Друга" у розділі "Новинки", відбулися 7 листопада 1875 року, на місце Гумецького бібліотекарем був обраний Іван Франко. Секретарем "Академического кружка" був у цьому році Антін Дольницький, який про історію створення "Друга" та про Івана Франка написав 1927 року спогади, котрі вперше були опубліковані тільки 1944 року в "Краківських вістях", а відтак їх включали у різні видання спогадів про Івана Франка. Написав спогади про цей час і про Івана Франка також Степан Лабаш і опублікував їх у москвофільському "Слові". Ці спогади ніхто ніде не передруковував і не включав у збірники. До членів управи входили також студенти філософії Омелян Калитовський, Володимир Криницький, Іван Данилюк та Омелян Кордасевич, а також студент-правник Олексій Зофійовський та студенти-теологи Іван Сологуб та Іван Охримович.

В середовищі "Академического кружка" народилась ідея видавати свій часопис, тим більше, що цього хотіли й наставники студентів. Досить швидко був обраний редакційний комітет, до складу якого увійшли Степан Лабаш, Ієронім Кордасевич, Омелян Калитовський, Іван Клишко, Михайло Вагилевич і Антін Дольницький. Було вирішено, що за редакцію буде відповідати Ієронім Кордасевич, котрий, проте, як стверджує Антін Дольницький, "займався лиш адміністрацією", а фактичним редагуванням займався Антін Дольницький. На посаді головного редактора журналу, який вирішено назвати "Другом", Ієронім Кордасевич був аж до 22 номера часопису, який вийшов 15 листопада 1875 року. Наступний номер часопису вже як головний редактор підписував О. Зофійовський, а від червня 1876 року — Микола Дольницький.

Перший номер "Друга" вийшов 1 квітня 1874 року, а другий — 15 квітня цього ж року, тобто це був часопис, що виходив два рази на місяць. Вартість передплати на рік виносила 3 золотих 60 крейцарів, на півроку — 1 золотий 80 крейцарів, на квартал — 90 крейцарів. На який період часу передплатили цей часопис Іван Франко і Карло Бандрівський, невідомо.

Перший номер мав 16 сторінок тексту. Відкривався віршем Володимира Стебельського "До Руси", який "былъ выголошеный девицею К. Г. 23 Ноября 1872 на деклямаційномъ вечері даном Академ. Круж-

комъ въ честь членовъ основателей Народного Дома". То був дуже символічний вірш:

Гей мати Руси, славна наша мати!
Скажи, чи жити нам чи умерати...

За цим високопатріотичним віршем було вміщено повість Михайла Вагилевича, племінника Івана Вагилевича, "Домна Розанда (Господаровна Волоска)". Михайло Вагилевич опісля стане героєм нарису Івана Франка "Знеохочений", який увійшов у збірку нарисів Івана Франка "Рутенці". За "Домною Розандою" йшла "Первая любовь" Карла Детлева, яку "свободно перевелъ" Василь Давидяк. Опісля — оповідь про "заразу водну" — водяний мирт. Автор наголошував, що розповсюдження цього мирту в наших водах може призвести до катастрофи, бо він у нас не буде мати жодного природного ворога: жодна риба чи тварина не вживає його як їжу, він не боїться змін температури і зеленіє зимою під льодом. "Жуть какаая то!" У коротенькому розділі "Всячина" оповідалось, як в берлінському зоосаді декілька тварин, в тому числі два леви, ведмідь і тигр, отруїлись арсеніком. "Друг" повідомляв, що скоро в Англії панцерники будуть робити з особливого паперу. А от один француз запатентував спосіб мічення дітей після народження, щоб їх не підмінили. Німецький та грецький уряд, як повідомлялось тим же "Другом", мають намір перерити весь стадіон древніх олімпійських ігор, надіючись знайти там багато різних старих статуй. А поскільки "Друг" вийшов першого "апріля", то й оповів про те, як жартував "Петръ Великій", "славний один генерал Фрідріха Вільгельма III". Врешті на закінчення редакція опублікувала звернення до читачів:

"Высокопочтенный родимці!

Не будем тутъ широко розводитись надъ потребою и полезностію нашего предпринимательства, — а вскажемъ только на фактъ, що отъ давна вже дался у насъ чути недостаток газети литературной — приступной для якъ найширшого кружка читателей.

Якъ пріятно прочиталобыся неразъ въ свободномъ празничномъ часі, или въ скучный долгий вечори — якусь повістку? Съ-якою жаждою неразъ оглядаея душа за легкою пищою для себе? Но дармо! Своей родной нема, треба зачерпнуты у иныхъ народовъ. Но яке послідствіе? Неодынъ пропитавшись чужимъ хлібомъ, стане все свое родное легковажити, зневажати, — а величати чужое, — а если ні, то стане равнодушнымъ.

Чижь Галицкая Русь вже истинно такъ бідна и отъ иныхъ народовъ упосліджена, що не в силі одну литературну удержати газетку?

Частые отзывы о потрібі такой газеты, даже изъ стороны красавиць, — численнии и сердечнии заохоченья изъ стороны тыхъ писателей и патриотовъ, до которыхъ мы о совѣтъ и моральні помочъ удавались, — убѣдили насъ въ томъ, що ничемъ больше не прислужимся для нашего отечества, якъ совѣстно и старанно редакванною газетою беллетристично-науковою. Въ почувствію своей великой задачи приготовлялись мы долго до такъ важнаго кроку.

Днесъ приступаемъ мы вже до исполненія нашей задачи. Но безъ Вашей помочи Родымци! мы не успиємъ всесторонню ю розвити.

Судьбу “Друга” передаемъ съ первымъ его чысломъ, въ Ваши руки. Если Вы его пріймете щирымъ сердцемъ, съ любовію обнимете, привитаєте — онъ станется для Васъ щирымъ и веселымъ другомъ”.

Закінчувалось звернення вельми патетично: “Дай Боже, щобы мы, жаючи Вамъ Почт. Родымци веселого “Христоръ воскресе” могли собі вскорі сказати “Воистинну воскресе — литературна жизнь изъ просонья”.

Журнал повідомляв, що редакція міститься на вулиці Краківській, 17, тобто в приміщенні Народного Дому, а також, що “властитель и издатель” часопису є “Академической кружокъ”.

Наступне число “Друга” продовжило публікацію “Домны Розанды” Михайла Вагилевича, “Первой любви” Василя Давидяка. Михайло Павлик (це був його дебют) порадував віршем “Не забудь!”:

Якъ выйдешъ въ городъ весною —
Любуйся рожею, красою,
Княгинею вічної весны:
Веселись, бо рожа ты!

Якъ выйдешъ въ городъ весною —
Любуйся цвѣтковъ чистотою, —
Лилію білу величай:
Чиста ты якъ вічний май!

Якъ выйдешъ въ городъ весною —
Бачъ незабудку надъ водою
Скромненьку: стань, подумай ты:
Мене мила, помяни!

Рожа есть сердцемъ мені,
Лилія есть мені душа!
Любо живешъ на весні:
О, незабудь, благаю тя,
Сгадай мя думкою святою —
И я счастливымъ весною...

Цей витвір М. Павлика, звичайно, був адресований "особливо красавицям", які нудились вечорами...

Щоб читачі розуміли мову нового літературного часопису, друге число "Друга" надрукувало статтю "Грамматическіи замітки о оконченіяхъ именъ прилагательныхъ". Закінчувався другий номер "Друга" "Всячиною", де між іншим оповідалось про одного касира з Фінляндії, який вкрав 100 тисяч доларів, а також, що у Воскресенській церкві в Москві серед коштовностей є гора Синай, викута з дукатового золота, а на ній стоїть зроблений із золота Мойсей, що тримає в руках скрижалі з десятима заповідями, які також викуті з золота. В середині гори є печера, де храняться Святі Тайни та величаве Євангеліє, яке подарувала церкві Наталія Нарішкіна. Це Євангеліє важить 5 пудів, а прикрас із золота та коштовних каменів на ньому на суму 1400000 рублів.

У "Новинках" повідомлялось, що баварський уряд спровадив з Бразилії новий рід бджіл, які є коротшими від звичайних, не будують комірок, як звичайні бджоли, але роблять збанята, в які кладуть той мед, що збирають на квітках. Віск від них "совершенно" чорний. Далі повідомлялось, що в пруській сеймі не потрібно буде депутатам голосувати підніманням рук. Вистачить натиснути на гудзик, вмонтований у лавку, і в тій хвилі перед президентом вискочить табличка.

Нічим оригінальним не відрізняється від попередніх і третій номер "Друга". Та ж "Домна Розанда", та ж "Первая любовь". Правда, в цьому номері дебютував Ісидор Пасічинський віршем "Старина":

Ой чи одно забулося,
 Що въ давне вже минулося.
 Порохъ слѣды прикурывъ,
 А съ Тарасомъ соловіи
 Повтихали безъ надіи,
 Никто батьковъ не будывъ...

Антон Дольницький, який обрав собі псевдонім Антон Перепис, опублікував "новелетту" "Случай на случай", під якою був напис-присяга: "Каждой русской дівичі, прочитавшій уважно тую новелетту, посвящае Антонъ Переписъ".

Для любителів "языка" була стаття "О значенію падежевомъ вообще", після чого йшов вірш Івана Франка за підписом "Джеджаликъ. Народныи пісни".

Потім "Изъ новійшихъ изобрітеній и изследованій", "Литературные вісти", в яких повідомлялось про вихід "Начерка психології"

д-ра Кл. Ганкевича, "О новыхъ мірахъ и вагахъ" д-ра Моцника, а також гумористичної брошури "Фуркало" в Коломиї.

Як завжди, цікавими були "Всячина" та "Новинки". У "Всячині" розповідалось, як великий князь Алексей весною 1873 року відвідав Сибір і як мешканці міста Кяхта з нагоди його приїзду збудували з коробочок чаю величезну браму і ця брама обійшлася в 75000 рублів сріблом.

Після оповіді про князя йшла оповідь, як циган ловив рибу, а протестантський пастор в Америці збирав пожертву в церкві. "Всячина" оповідала, як один солдат з Росії переходив через Львів додому та як один славний дентист вставляв одній красній дівіці срібні зуби.

"Новинки" розповіли, як в селі К., що в Галичині, кури задзьобали шестимісячну дитину, яку мати залишила в хаті на лавці.

У 1874 році "Друг" мав 300 передплатників...

"Мала участь, — писав у спогадах А. Дольницький, — Мих. Павлика та Івана Франка пояснюється тим, що перший в липні 1874, а другий в липні 1875 покінчили гімназії та стали членами товариства восени того ж року. Павлик ходив до гімназії у Львові і як ученик 8-го класу особисто приносив свої вірші до редакції. Франко прислав з Дрогобича, де ходив до гімназії, жмуток віршів на руки питомця Василя Давидяка, з яких редакція помістила тільки два. Що сталося з рештою, не пам'ятаю: чи їх повернуто, чи пропали. В протоколі засідань комітету з 16 травня 1874 зазначено, що Франко присилатиме свої вірші на руки Давидяка".

Загалом збереглося шість листів Івана Франка, адресованих редакції "Друга". У протоколі редакційного комітету "Академический кружок" від 16/4 травня 1874 року було зроблено такий запис: "Прийнято до відомості, що г(осподин) Франко буде присилати свої стихотворення на руки т(оваришу) Давидяку" (відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка, фонд 3, № 215). Тому й не дивно, що наступні листи до Івана Франка були написані Василем Давидяком, та вони, на жаль, не збереглися, за винятком одного — з 22 червня 1904 року. До листа були додані поезії Івана Франка за підписом "Джеджалик": "Епіграми і ксенії", "Пісні народні" (сонет), "Думка", "Моя пісня", "Згадка старини", "Прометей" (за Гете), "Дармо", "Пісня під Вишгородом" та "Путь життя".

З надісланого в журналі "Друг" у 1874 році були опубліковані тільки "Народні пісні" (№ 3) та "Моя пісня" (№ 4). Поезії "Епіграми і ксенії", "Дармо (Газеля)", "Думка", "Путь життя" вперше були опубліковані аж через 102 роки — 1976 року у другому томі 50-томного зібрання творів. "Пісня під Вишгородом" — це фактично переклад однієї з

частин "Рукописі Короледворської". Цей твір Іван Франко перекладав ще у гімназії. "Пісня над Вишгородом" датується 1873 роком, тобто є найстаршим з відомих творів Івана Франка. Цей переклад повинен був стати першою частиною "Студій над народною словесністю слов'янською". В час, коли Іван Франко працював над цим перекладом, ніхто й не підозрював, що це не оригінальні пам'ятки народної творчості, а майстерно зроблені чеським поетом, вченим і громадським діячем Вацлавом Ганкою та його однодумцем Й. Ліндою підробки, першу з яких — "Пісню Вишеградську" — вони опублікували 1816 року, а 1820 року видрукували "Зеленогородський рукопис". Іван Франко своєю "Рукописсю короледворською" об'єднує обидві частини цього геніального фальсифікату. Вперше "Рукопись..." було опубліковано у чотирнадцятому томі 20-томного видання творів Івана Франка.

Більш пощастило "Прометею" за Гете. Він вперше був надрукований у книзі "Думи і пісні найзатніших європейських поетів", що вийшла у Львові в 1879 році в серії "Дрібна бібліотека", яку випускав Іван Франко разом з Іваном Белеєм та Михайлом Павликом у 1878—1880 роках. До цього перекладу Іван Франко повернувся ще раз наприкінці життя і переробив його. В переробленому вигляді цьому перекладу судилось побачити світ у 13-му томі 50-томного зібрання, який вийшов у світ 1978 року.

З публікації "Народних пісень" та "Моєї пісні" і починається Іван Франко як поет. Зрештою, тим поезіям пощастило значно більше, ніж іншим. Вони увійшли до книжки Івана Франка "Із літ моєї молодості. Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874—1878", яка вийшла у Львові 1914 року. Тут Іван Франко помістив все, або майже все, що було написано язичієм і опубліковано у цей період. 1914 року Іван Франко вирішив дати тим поезіям нове життя, надавши їм нового мовного оформлення.

У відповіді журналу, яку написав В. Давидяк, очевидно, і йшлося про рішення редакції, які з надісланих віршів друкувати в часописі, а які ні. Іван Франко не забарився з відповіддю. Лист поета до Василя Давидяка датується 13 травня 1874 року:

"Від чого маю зачати тую відповідь на Ваш лист, так повний щирого чувства і доброжелательності, так приятельський і промовляючий до незнайомого? Приятелю мій, первий, кого спотикаю на путі життя, чим Вам зможу відплатитись за тії Ваші теплії слова, за тее дружеське письмо Ваше? О, Ви лиш один зможете поняти, кілько утіхи, кілько щастя справило воно для мене, — Ви один, котрому я все тее винен! Тими немногими словами Ви позискали ціле моє довір'я, Ви зблизи-

лись до моєї душі, як ніхто до цього часу! Чим же зможу я віддячитись Вам, як не щирістю і дружеським з Вами союзом? До цього часу я не находив приятеля щирого, одвертого, поділяючого мої мислі і ідеї, я замикався в собі самім, відтепер ачень нову зачну епоху! Не гнівайтесь за ті слова, але, пишучи тее, я не маю досить власті над собою самим, щоби поміркувати, — чувство моє занадто гаряче і волнує, щоби здобутися на холодні слова розваги. Не відкидайте моєї просьби, будьте моїм приятелем, за яким я віддавна оглядався, — я знаю, кого я о те прошу! О Вас чув я давніше уже і бажав Вас ближче пізнати, хоч-єм не бачив до того способу. Тепер го маю. Тепер сподіваюсь тісніше пізнати Вас і соединитись з Вами. Іще раз прошу Вас, не гордіть приязнею убогого школяра, — я поділюсь з Вами всіми моїми гадками, цілим серцем і душею, — чи ж можу того і від Вас жадати? Одно Вас тільки прошу — відпишіть ми якнайскорше на тее смілее письмо, напишіть ми про себе, бо я рад ближче пізнати того, котрому належить моє чувство. Напишіть про устрій кружка, про деяких членів, про що хочете, сли Вам то не випаде заприкро, сли будете мати час!

Тепер до часті прозаїчної!

Боїтесь якось, роблячи мені уваги о недостатках моїх речей, і то іще, коли вспоминаєте о так малих, залишаючи більшії. Приятелю мій, я би ся мав гнівати на Вас за дружню раду? Рідко коли або і ніколи не учую я тут нич подібного, проте всяка рада, всяка пересторога, всяке остереження, хоч би і найнеприємніше, єсть і буде для мене всегда приемне, — не то дружне і щире напомнення, як Ваше! Але, противно, віднині я в імені приязні і щирої дружби жадаю від Вас гострої і подробиної критики на все, що Вам напишу, бо тільки висказання слабих сторін в однім ділі може поправити автора на другий раз. Із рад Ваших, якії будете ласкаві мені уділити, по всякий час буду користати, а если Вам то не буде заутяжливо, відтепер все, що буду міг післати до “Друга”, посилати буду на Ваші руки, а Ви самі осудите, що єсть спосібне до предложення комітетові редакційному. Заразом всегда буду старатись уділяти Вам своїх помислів до всяких нових творів і не омешкаю во всякім згляді користуватись Вашими радами.

Посилаю Вам у нинішнім письмі кілька поезійок, Ви самі найліпше осудите їх вартість... Із них “Ранок”, “Пісня сироти”, “Ніч”, подібно як і попередньо надіслана комітетові “Путь життя”, писані, признаюсь Вам, у певнім гарячковім успосібленні, в такій порі, коли я не міг владіти над собою, коли фантазія, дивними образами розжарена, не могла удержати власті над внішньою формою. Пізніше мені самому вони дивними видалися, коли-м їх прочитав, але не хотів-єм переробляти їх, бо, гадав-єм,

дика, дифирамбічна форма ліпше відвічає диким, гарячим фантазіям. Не знаю, чи можу прислати до редакції переклади, римовані із декотрих пророків єврейських, так само "Рукопись Короледворську", о котрій також розправу міг би-м надіслати. Сподіваюсь, що не прогніваєтесь, бо тут таки долучаю іще стишки інших молодих авторів: "Козак в неволі", "Весна" і "Легінь". Тії молодії цвітки, не знаю, чи видержать суд критики, хоч би і не зовсім гострої, — але признаюсь Вам, дивним якимсь свіжим запахом вони всегда ваблять мене до себе і самі ідуть до серця. Іще раз прошу, не прогнівайтеся на мене за таке сміле письмо і відпишіть, будьте ласкаві, бо з нетерпелівістю чекаю хвилі, в котрій увиджу Ваше письмо, нім іще зможу Вас самих наочно пізнати. Прощайте, а не надовго!

Цілую Вас, Ваш щирий і преданий друг Іван Франко.

P. S. Перепрошую Вас, що, помимо обіцянки, не помістив-єм поезії "Ніч". Пізніше пришлю Вам тую і ще кілька інших з того часу. Прощайте!"

До листа знову, як перед тим, додано декілька поезій Івана Франка за підписом "Джеджалик": "Могила", "Пісня сироти", "Ранок", "Дві дороги", а також вірші його товаришів — А. Куцого "Весна", Д. Кизими "Козак у неволі" та І. Тисяка "Туга", які переписав Іван Франко. Жоден з поданих віршів не був опублікований цього року. Аж тільки наступного. "Дві дороги" були опубліковані аж 1875 року в п'ятій книзі "Друга", в цьому ж номері був опублікований також вірш "Наш образ". Обидва за підписом "Джеджалик". Вірш "Могила" був надрукований в одинадцятій книзі часопису якраз після закінчення відомого листа Михайла Драгоманова, підписаного "Українець", що був відповіддю на статтю Галичанина "Новое направление украинской литературы", в якій автор закликав оту нову "украинскую литературу" ставати літературою Пушкіна. Інші вірші не були і того року опубліковані. "Пісня сироти" вперше побачила світ у другому томі п'ятдесятитомного видання творів Івана Франка.

Не все хотіли публікувати в "Друзі"... Дещо було вперше опубліковано тільки через століття і то у вигляді спадщини. Не вдалось надрукувати й "перекладів, римованих із декотрих пророків єврейських". Про ті переклади, зокрема переклади пророків Іова й Ісаї, писав Іван Франко і в листі до Драгоманова, який став передмовою до збірки "В поті чола". Дещо збереглося. Зокрема збереглося "пророчество Ісаї, переписав Іван Франко р. 1874" (Там само, № 210, 1062 та 401). Збереглося, проте, не повністю. Пророцтва Ісаї обриваються, наприклад, на початку п'ятої глави. В "Новинках" часопису "Друг" від 1 грудня 1875 року (№ 23) є й таке повідомлення: "На общемъ собраніи нашего общества

решено избрати комитетъ, который занялся бы устроиваніемъ публичныхъ лекцій. Комитетъ энергично принялся за свое дело, и отъ, не упдыло много времени, а въ комнатахъ "Кружка" уже читались две лекціи. Первую лекцію читаль г. Франко, именно о книзі Іова съ поэтического становиска; предметъ былъ обработанъ основно и обстоятельно, и темъ больше заинтересоваль слушателей, що прелегентъ прочиталь при томъ и свой собственный ритмованый перевод книги Іова на галицко-русскій языкъ. Другая лекція "О пришествіи Варяго-Руссовъ и пр." была прочитана г. Ив. Охрымовичемъ. Поговоримъ о ней въ слующіймъ номере".

27 травня 1874 року Іван Франко (він тільки-но одержав четвертий номер "Друга", в якому на 68–69 сторінках був опублікований його перший вірш "Моя пісня") пише Василю Давидяку ще одного листа.

"З цілої низки поезій Франка, — писав Сергій Єфремов у книзі "Співець боротьби і контрастів (спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка)", яка вийшла у Києві 1913 року, — що друкувались у "Друзі", власне нема на чому спинитись: здебільшого ці твори недосвіченого пера дуже слабенькі і формою своєю і змістом. Хо́да непевна та недоступність бувають звичайно у всіх молодих авторів на початку їхньої діяльності, але Франкові у його перших спробах навіть не це найбільш пошкодило, а тенденція наблизити мову до російської, писати "вищим стилем", бо з того виходила тільки макаронічна базгранина, якась недоладна мішанина мови української з російською, польською та церковно-слов'янською". "А в тім, — зазначає Єфремов, — вина за це ледві чи цілком падає на самого лиш автора, — принаймі в автобіографії читаємо: "Хоч у "Друзі" мусів зразу друкувати язичієм, то все-таки у себе писав фонетикою і народнім язиком, а попереду, ще в гимназії будши, обстоював за фонетичний правопис, змагаючись за його з учителем Антоновичем".

Як зразок мови Франка навів Сергій Єфремов уривок з "Народної пісні":

Глянь крыныцю тиху, що изъ стопъ могили
Серед степу слезою чистою журчить, —
В малом ей оці місяця личко блищить
И сонця лучъ въ ей серебряныхъ фаях...

Опісля у передмові до збірки "З вершин і низин" (Львів, 1893 р.) Франко пояснював: "Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, це тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступіні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі), де панувало намагання

притлумити почуття живої чистої народної мови, котре змалку ще було у мене сильно розвите. На мні в мініатюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови”.

Нема ніяких свідчень про те, як Іван Франко зустрів свою першу публікацію. Хіба отой лист від 27 травня 1874 року:

“Любезний друже! Лист Ваш получив-ем, але даруйте, що-м ся трохи припізнав з відповіддю. Не знаю, як висказати Вам мою вдячність, що Ви моєї просьби не відкинули, бо тепер, хоч здалека, маю з ким поділитися своїми гадками, — а сли дась Бог дождати празнин, сподіваюсь, що увиджу наочно того, котрого так гаряче бажаю ближче пізнати. Щодо моїх стишків, то буду присилати Вам часом деякі, — а на празнини сподіваюсь, що Вас обтяжу трохи більше, щоби-сте трохи розірвалися по теологічних студіях, котрі, оскільки догадуюся, не зовсім мусять бути привлекательні для переводчика “Первої любові”. А прогос тої повісті. Дуже мені в ній подобається тая жива, гаряча живопись, котра цілому образу надає якийсь запах, проникаючий душу. Як перечитаю цілу, то напишу Вам цілий довгий лист похвали, котра Вас, певно, аж до заспання унудить. Не читав я сеї повісті в оригіналі, але, простіть, не моя вина! У нас в Дрогобичі руської книжки трудніше дістати, як з папороті цвіту! Проте ж і наші тутешні русини, не можучи читати книг руських, беруться до польських або німецьких, як і я. Ще з малоруською літературою яко-так у мене, але великоруської ані в зуб! Десь ми ся відкись попав томик поезій Хомякова, — а більше ані суди Боже! Проте, єсли то лишень можливо або єсли би Вам не прийшло заутяжливо, то, прошу Вас, пришліть ми деяку руськую книжку. Крім того, просив би-м Вас іще, чи не могли би-сте де відки вижичити мені Сахарова старинних повістей і пісней або збірників пісень народних Максимовича і Метлинського. Єсли би можна їх де закупити, то будьте ласкаві по іспиті мені о тім донести, — так само рад би-м прочитати збірник пісень сербських Вука Степановича Караджича або інших, бо слов'янська поезія мене найбільше займає. Не гнівайтесь, що так просто з моста смію Вас о так много просити, але сподіваюсь, що по іспиті (не знаю, чи на празнинах будете у Львові, — і о тім ми будете ласкаві коли півслова написати) — що по іспиті, кажу, будете мати досить часу вивідатися, де би мож дістати вищенаведених збірників. Маю вправді у себе збірники галицькі Жеготи Павлія і Вацлава з Олеська, але в тих собрані тільки думки і пісні дрібнішіі, а мені передовсім ходить о народну епіку. Повзяв я був намірення критично переглянути і розсортувати принаймні найзначніші пісні із всіх руських збірників, а із округин, котрих там дуже

багато, поскладати, оскільки можна, цілості. Тая думка заняла мене, — але простий випадок, — недостаток найголовніших збірників, спинив мене в тім ділі”.

Цей лист Івана Франка до Василя Давидяка був справді дещо дивним. Насамперед його згадка про повість “Первая любовь”, тобто “Перше кохання”. Повість почала друкуватись відразу з першого номера “Друга” і мала в дужках такий підзаголовок: “Свободно перевелъ послі Карла Детлева Василій С. Давыдыкъ”. Вона друкувалась майже в кожному номері часопису аж до десятого. Карл Детлев — це псевдонім німецької письменниці Клари Бауер (1836—1876). Вона прожила деякий час в Росії і написала ряд творів з російського життя, а поскільки “Друг” орієнтувався виключно на Росію, то не міг не зауважити тієї повісті, про яку годі щось доброго сказати. Що доброго побачив там молодий Франко, і чи його слова про “гарячу живопись”, якої там нема і сліду, не були просто компліментом другові, невідомо. Єдине, що правдиве у словах Франка, так це його здивування: не вельми годився зміст “первой любви” з семінарським життям Василя Давидяка. Принаймні так здавалось Франкові.

На російську літературу в Дрогобичі посуха. От і скаржиться Франко, що дістав тільки томик Олексія Хомякова — російського слов’янофіла. Хомяковим захоплювалися в Галичині ще до Івана Франка, починаючи з товаришів Маркіяна Шашкевича по “Руській Трійці”.

Попри все цей лист Івана Франка свідчить про його намагання ознайомитися з цілою низкою праць з етнографії та фольклористики, які він не може дістати в Дрогобичі, але про які звідкільсь чув, а тому надіється на допомогу свого “товариша” Василя Давидяка. Йому потрібні “Сказання русского народа” (перше видання 1836—1837, друге видання 1841—1849) російського фольклориста, етнографа та палеографа Івана Петровича Сахарова; потрібний “Збірник пісень народних Максимовича і Метлинського”, тобто збірники Михайла Максимовича “Малороссийские песни” (1827) та “Украинские народные песни” (1834), а також “Народные южнорусские песни” (1854) Амвросія Метлинського. Цікавить його і збірник “Сербські народні пісні” (1823—1833) Вука Караджича. Він має в себе збірки, що вийшли в Галичині. Зокрема має збірку Жеготи Паулі “Pieśni ludu ruskiego w Galicji” (1835—1840) та Вацлава Залеского “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”, що вийшли 1833 року і містили нотний додаток, зладжений відомим польським скрипалем Каролем Ліпінським. Однак ці збірники не влаштовують молодого Франка. Там нема “народної епіки”, яка цікавить його. В епіці він вбачає історію народу.

Вражає одне: якщо вірити Іванові Франкові та його опису тодішнього Дрогобича, де нема жодної бібліотеки, куди не доходить преса, де вчителі пиячать, і лиш окремі ведуть більш-менш нормальне духовне життя, то залишається загадкою, звідкіль у нього, Івана Франка, стільки відомостей і про російську літературу, з якою він прагнув би ознайомитися, і про збірники пісень вчених з Великої України та Слов'янського світу. У листі до Фелікса Цдасного від 11 квітня 1875 року Франко скаржиться на те, що крім “трьох бідних українців, не цікавиться ні один ученик ані літературними, ані політичними українськими справами”.

Про суть листів, які пише Василь Давидяк Іванові Франку, можна здогадатись з відповідей на них Івана Франка. Зокрема з тих листів відомо, що не все, прислане Іваном Франком “Другу”, потрапляє на його сторінки. Все ж саме тоді Франко починає ставати популярним поетом. Він написав поезію “Великдень року 1871”, ще не вислав до Львова, але там, у Львові, вже про неї знають, і Василь Давидяк як Франків куратор запитує про неї.

“Питаєте, — пише Іван Франко В. Давидякові, — о мою поезійку “Великдень”? Не знаю, хто Вам ю захвалив, але, оскільки то собі пригадую, не було там нич доброго і викінченого, але — от, макулатура, слаба проба, хоч і повстала із раненого, болячого серця. Хоч би-м Вам рад прислати, але, вірте ми, що її не маю, — бо у мене такий звичай, що, скоро що напишу, а потім не всмак ми те, — сей час, як каже Петрарка, даю Вулкану до поправи. Так поступив я собі уже з страх многими творами, пробами початковими, хоч і теперішні не много ся іще від них розличають. Даруйте, проте, що “Великодня року 1871” прислати Вам не можу, — може, де лучить Вам ся у кого видіти відпис, то будете видіти, що те зовсім не так добре, як Вам представлено. Спробую, однако ж, предмет сей наново опрацювати, скоро надариться пора і фантазія до того”.

Вірш “Великдень року 1871” був присвячений пам'яті батька — Якова Франка, який помер у великодню суботу. Іван Франко в пам'ять про батька у цей день до самого свого скону дотримувався строгого посту — не брав у рот навіть води, чим дуже дивував усіх. Вірш, на жаль, не зберігся, але пам'яті батька І. Франко присвятив одну з найкращих своїх поем “Панські жарти”, яка вперше була опублікована у збірці “З вершин і низин”, що вийшла у 1887 році. Була вона включена і до другого видання “З вершин і низин”, яке побачило світ 1893 року, звідки було зроблено її окрему відбитку під назвою “Панські жарти. Поема недавньої минувшини”. До цього окремого видання Іван Франко додав віршовану посвяту — “Присвята пам'яті могого батька Якова Франка”:

“В часах пониження й неволі,
І нагніту, і темноти,
В тяженькій, панщизняній школі
Родився, ріс і виріс ти.

Та хоч і як негода люта
Товкла й морозила наш дух,
Ти не подався в жадні пута,
Не заклепився й не оглух.

Без огляду на себе, сміло
І щиро, як лиш тільки міг,
Стояв ти за громадське діло,
Громадське право ти беріг.

Тяжких незгодин хуртовину,
Тим духом грітій, ти пройшов
І виніс з них аж до загину
Народну шану і любов.

О батьку мій! Коли сьогодні
Хоч іскра тих огнів горить
У моїй груді, щоб народні
Злі дні в добро перетворить,

Коли нещастям, горем битий
Не заклепивсь, не знідів я,
А встав, щоб і братам служити,
То все те — спадщина твоя.

Тож най ся пісня невесела
З твоїм ім'ям у світ іде,
В курні хати, в убогі села,
Де горе дармо втіхи жде.

Най там і сіє, і скріпляє
Той вольний дух, що не тремтить,
Що всіх любвою обнімає
І над всі скарби правду чтить”.

Можливо, в тій посвяті є і думка, яку колись І. Франко висловив у "Великодні року 1871"...

Франко переповнений планами і поспішає поділитись ними з Василем Давидяком:

"Не знаю, чи міг би "Друг" помістити утвір драматичний, — у мене власне єсть один, скінчений і принаймні почасті перероблений, "Месьть яничара". В наступуючій листі по святах зелених пришлю Вам дещо з неї і план цілої трагедії. Знаю, що не буде ся мож сподівати діла майстерного із молодой руки, але, може би, ся бодай із содержания самого дало дещо зробити. Єсть у мене також сеї зими докінчена повість фантастична "Славою", писана біблійним і поетичним складом. Цікавий я, що би Ви о ній судили, — а дасть Бог діждати, на празнини пришлю Вам ю, — бо тепер займаюсь переробленням і поправою так "Славою", як вищеупом'янутої драми. Натуральна річ, що при тім дуже би ми ся здала порада досвідченого приятеля, а у нас в Дрогобичі такий не в кишені. Буду, проте, старатися Вам в якнайкоротшім часі прислати по можливості значную часть "Пімсти яничара", а Ви, сли ласка, нарадитеся з ким інним або дасте інному до переглядування, если не будете мати часу. Не знаю, де там у Львові обертається господин І. А. Марків або мій давній учитель Верхратський, — до тих, як думаю, міг би я в тій справі удатися. Може би, ласкав був мені в тім взгляді висвідчити малую прислугу господин Вагилевич, автор прехорошої повісті "Домна Розанда", если би він мав більше часу, як Ви.

Занимають мя тепер іще, окрім дрібніших кавалків, плани до деяких драм, до котрих опрацювання возьмусь аж на другу зиму. Особливо займає мя старинний гречеський міф о Прометей — з якої причини, о тім донесу Вам пізніше. Маю вже яко-тако вироблений план до первого огнива трилогії, котрого предметом єсть борба богів з титанами.

Заміряю також пробувати опрацювати драматично повістку Грабовського "Мокош" — не знаю, чи Вам вона знайома, — але міф, котрий єсть її содержанием, зв'язаний з інними міфами старинної Русі і переказів народних, а оснований на підставі історичеській, може дати хороший предмет до трагедії.

Але ж, але я як розговорюся, то годі перестати, — проте, гадаю, найліпше урвати тут лист нинішній і донести і сказати Вам на закінчення, що, сподіваюсь, самі добре знаєте, що остаю навсєгда Вам щирій і вірній навсєгда.

Іван Франко".

"Утвір драматичний", який Франко назвав "Месьть яничара", не був посланий до журналу і не зберігся. Невідомо навіть, про що в ньому йде мова.

Повість “фантастична “Славою”, писана біблійним і поетичним складом”, теж не збереглась. Зберігся в частинах тільки автограф її драматичної обробки “Славою і Хрудош” (Там само, № 210), який вперше був опублікований у XXIII томі п’ятдесятитомного видання творів Івана Франка.

Нічого не вийшло і з драматичною обробкою повісті польського письменника Міхала Грабовського (1814—1863), що вважається представником “української школи” в польській літературі. Уривок з неї під назвою “Сказка про Мокоша і відьму Дівонію” в перекладі Івана Верхратського був опублікований у часописі “Правда” № 20 за 1873 рік.

У наступному листі до В. Давидяка від 13 жовтня 1874 року І. Франко повідомить, що в школі, прихапцем, перекладає “Антигону” Софокла і “що дасть Бог, трохи пізніше пришло в “Друг” проби тієї роботи”. На щастя, уривки цього перекладу збереглися і вперше були опубліковані у восьмому томі п’ятдесятитомного зібрання творів Івана Франка.

5 листопада 1874 року Іван Франко повідомляє Василя Давидяка: “Приятелю, якби я Вам прислав все, що я до сього часу понамазав, то би-сте ся устрашили! Ось тепер-ем аж загорів від диму, що-м “огнем неугасаючим” попалив з півкопи всякого рода каламітацій. А що ж, видите, коли не знаю, якії Вам речі прислати, який калібер може бути придатний до Вашого “Друга”.

...Тими днями під час моєї слабості докінчив я новий театральний кавалок “Ахілл”. Єсть то міф о смерті Ахілла через підступ Паріса, оброблений на форму гречеської трагедії з хорами. Уже два літа тому, як я виробив був одну пробу того самого содержания, але, натуральна річ, майже без жодної артистичної вартості, оскільки собі припоминаю. Рукопис дарував я г. Підлісецькому, що там десь у Вашім Львові, — здає ми ся, в шостій гімназіальній при німецькій чи при руській гімназії. Если би-сте цікаві видіти теперішнє опрацювання, то напишіть, а буду Вам міг прислати принаймні макулар. Не знаю, чи більша буде вартість сього опрацювання, бо і план, і вироблення тяглося всього один день.

Сли дасть Бог діждати до кінця першого курсу, може бути, же ся там виправлю до Вашого Львова, — але о тім ще час говорити!

Посилаю Вам тут кілька сонетів своєї фабрикації із найновішого часу, всі патріотичного содержания, — може, дещо пхнете до “Друга”; псевдонім Джеджалик прошу задержати — пізніше скажу Вам причину.

Дальше шлю Вам пробу перекладу “Антигони” Софокла, перве стазімон співу хорального, — і то не в тій цілі, щоби-сте його там де-небудь поміщали, але лишень, як Вам видасться переклад.

Сподіваюся скорого отвіта, але ще раз прошу Вас, покиньте тії негідні карточки, винайдені для гендлярів і купців, а не для правовірних

поетів, — а пишiть, як ся належить, цiцеронський лист о 20 роздiлах, щоби було що читати i другим у потребi показати!

Натепер же здрастуйте!

Цiлує Вас Ваш всегда щирий i вiрний друг

Іван Франко.

P. S. Прошу вас, донесiть який-такий суд о тiм переводi i дружеську раду, чи варто, щоби-м дальше переводив? Прощайте.

Джеджалик”.

У цьому листi Іван Франко надiслав “Друговi” свої новi вiршi, пiд деякими з яких навiть поставлено дати: “Живи i мертви” (27 X), “Двi дороги”, “Пелiкан” (27 X), “Наш образ”, “Iз книги пiсень Гейне” (22 X), “Спiв хору iз Антигони”.

1875 року в “Друзi” з присланого були опублiкованi “Двi дороги” (№ 5), “Наш образ” (№ 5) та “Могила” (№ 11). Деякi з тих вiршiв опiсля були включенi Іваном Франком у збiрку “Iз лiт моєї молодостi” (Львiв, 1914), а “Пелiкан”, “Живи i мертви” вийшли у 1976 році в другому томi 50-томного видання творiв Івана Франка. “Ахiлл” не дiйшов до нас, проте вiдомо, що гiмназисти ставили його на своїй сценi.

26 травня 1875 року в довгому листi, писаному нiмецькою мовою, Іван Франко повiдомляє Ольгу Рошкевич: “Може, Вам цiкаво було б дiзнатися, як мої справи на лiтературному шляху? Нещодавно я закiнчив невеликий томик вiршiв i вiддав до друку, це має бути мiй перший публiчний виступ на нивi поезiї. Я й досi не знаю, яка доля цих нещасних вiршiв, — кажуть, що доктор Омелян Огоновський узав їх пiд свою цензуру. Мiй приятель, якому я доручив вести всю справу, недавно написав менi, що добродiй доктор сказав, що вiн бачить тут багато таланту, багато фантазiї, проте мало естетики й iсторiї. Коли вони вийдуть, я пришлю Вам цю свою першу лiтературну спробу. Зараз працюю над другим томиком — Ви, напевне, здогадуєтесь, що Ви єдина муза, котра надихала й надихає мене як на перший, так i на другий томик”.

Вiн справдi хотiв видати таку збiрку — очевидно, за грошi, якi дiставав з фонду Гловiнського. Дiзнатись, скiльки коштує така справа, вiн просить свого шкiльного товариша Когути, про якого не вдалось вiднайти бодай якихось бiографiчних даних, хоч Франко називає його своїм найкращим другом, а також В. Давидяка. “Не знаю, чи не могли би Ви там довiдатися, — писав Франко, — чи би який друкар не випечатав в осiбнiй книжечцi деяких речей — чи там на свiй кошт, чи як iнакше, — не знаю я тих друкарських каламарських умов, — але, если би Вам те не забрало багато часу, то дуже би-сте мя зобов’язали тим дiлом. Писав я вже в тiм дiлi до Когути, але-бо вiн як би охрип — не запiє, ані ценьк!”

Когут, як видно з листів, нічого не зробив у тій справі, а тому Іван Франко звертається за допомогою до Василя Давидяка. З публікацією нічого не вийшло, а про долю цієї збірки Іван Франко оповів у передмові до другої редакції повісті "Петрії і Довбушуки", яка вийшла в Чернівцях 1913 року. "Рівночасно, — писав Іван Франко у цій передмові, — у мене назбиралася також спора збірка ліричних віршів, із якої дещо було надруковане в "Друзі" р. 1874 № 75, але цілість я пізніше спалив". Що ж до другого томика, про який він пише Ользі Рошкевич, то про нього він оповів також Василеві Давидяку у листі від 3 липня 1875 року:

"В поезіях, котрі повстали після того, як-ем збірник свій післав до Львова, а котрими заповнив-ем уже цілий томик, старав-ем ся по можливості запобігти тому недостаткові, — квестія, чи ми то удалося. Єсли би Вам тіі кусники могли під час вакацій ще на дещо придатися, я готов Вам їх надіслати. Содержання томика слідує: 1) Оди і елегії — декотрі, яко проби старинних форм, стихом альцейським, сапфіцьким, асклепіадейським і інними 2) Поезії епічні і епічно-ліричні (переклади). Тут поміщені "Бенеш Германів" з "Короледворської рукописі", "Слово о полці Ігоря", зовсім свобідний переспів, а наконєць часть переспіву книги Іова (12 глав).

Видів-ем кілька літ тому в "Правді" переспів Іова Ратая, но ще-м тогда був у такім віці, коли затвердою справою був Іов для мене, особливо писаний неримованим стихом. Не читав-ем го, про те і не можу порівняти з своїм. Тепер, розчитавшись в Іові, переклад його стався майже потребою моєї душі — я вибрав стих ямбічний (...) римований, а Лімбах, котрому читав-ем кілька початкових глав, дуже їх собі подобав. Цікаво би, проте, було, єсли би Ви в "Друзі" поставили також Іова галицького яко паралель до Ратаєвого. Не думайте, щоби тут з мене говорила якась охота винести себе над Ратая, але його Іова я не читав, тож не знаю, як го цінити (Ратай — один із псевдонімів П. Куліша. Його переспів книги Іова був надрукований 1869 року у видавництві "Правда" — авт.). Повторяю, проте, єсли би Вам тепер іще могли придатися мої речі — прошу лиш написати кілька слів, я їх одішлю до Вас. Думаю, що задля редакції "Друга" останете через цілі вакації в Львові. Сли так, то, здається, з початком вересня побачимось, бо я в той час там над'їду, — сли ні, то напишіть свій адрес, де Вас буду міг знайти. Що ся мене касає, то здається, так буде зо мною: матура у нас 27 липня; по матурі, здається, я ще кілька день остану в Дрогобичі, а потім на цілі вакації мандрую до Лолина до о. Рошкевича. Єсли би-сте мали що до мене в серпні писати, то прошу адресувати: Іван Франко, перебу-

ває у о. Михаїла Рошкевича, приходника в Лоліні, — послідня пошта Велдіж, через Долину. А іще одно маю Вас просити, а іменно, аби-сте були ласкаві із найближчою присилкою “Друга” прислати для мене 5 і 7 число попереднього річника, — бо тих не одержав-ем. На закінчення іще желяю Вам, щоби Вам іспит пішов якнайліпше! Сим іще сущим прощавайте со миром, аз же грядучи во свою Палестину, остаю яко ниц і нижайший раб

Іван Франко”.

Але й цьому задумові не судилось здійснитися. Очевидно, перебуваючи в Лоліні, Іван Франко переформував збірку і з неї мало що й залишилось з того, що було задумано. Лише окремі вірші увійшли до цієї збірки, яку він посвятив Ользі Рошкевич та котру назвав “Баляды и розказы”. Збірка окремим виданням вийшла у Львові 1876 року і була дебютом Івана Франка.

“Друга” йому замало. Його манить театр, про що він пише Ользі Рошкевич у листі від 26 травня 1875 року: “По-третє, я навіть не знаю, чи зможу прилетіти до Вас зразу після іспиту, як би я не жадав цього, адже Вам відомі мої стосунки з театром Бачинського. Я хотів би трохи попрацювати, бо мені потрібні гроші до Львова, а тим часом здається, що старий лис хоче подражнити мене, натякаючи на те, що тепер, мовляв, важкі часи, гроші бувають рідко, театр відвідують гірше і т. д. Сам не знаю, що маю робити, бо я ж дав йому слово, що не менше місяця пробуду у нього. Однак при теперішньому стані речей це цілком неможливо — або я зовсім порву з ним, або ми по-доброму розстанемося”.

Омелян Бачинський (1833—1906), на котрого так нарікає в листі Іван Франко, був актором, режисером і директором в одній особі українського театру “Руська бесіда” у Львові. Для нього Іван Франко переклав п’єсу Ф. Раймунда “Марнотратник”, переробив на мелодраму “Прекрасну Єлену” Ж. Оффенбаха, переклав “Аріеля Акосту” К. Гуцкова, оперету “Пансіонерки”. У березні 1875 року театр дав у Дрогобичі виставу на користь вбогих гімназистів. Чи розрахувався театр з Іваном Франком — невідомо.

Очевидно, Василь Давидяк, бачачи, як плідно працює Іван Франко, в листах до нього висловлював своє захоплення, на що Іван Франко відповідає: “Не уважайте мене, прошу Вас, за жодного ідеаліста — я зовсім звичайний чоловік на кожному кроці, а навіть мої поезії то не суть, як думаєте, впливи огнистої лави або їй подібного укропу серця — тільки бідного простого розуму, котрому кусник науки, як іспанські чоботи на ногах, стримить. Що мені нич ніколи в поетизуванні не перешкоджає, можете взяти за найлуччий доказ реченого. Найбільшу часть

своїх поезій я komponував у школі під час годин, і то звичайно під час греки, психології, польського і тим подібних гатунків”.

До цього часу “Друг” на своїх сторінках видрукував у п’ятому номері (1 березня 1875 р.) “Дві дороги” та “Наш образ” і в № 11 (1 липня 1875 р.) поезію “Могила”, над якою в редакції “попрацювали” і привели її до “мовних норм”, якими користувалися при друкуванні “Друга”. І диво! Франко за це вдячний!

“Ви обавляєтесь мого гніву за реформацію в моїй “Могили”? — пише він Давидяку в цитованому листі. — Ох, кілька ж я Вам потребую казати, що все, що пишу, подібної потребує реформації! Єсли би у нас у Дрогобичі був хтось, котрий би хтів був мої речі переглянути, — був би, запевно, те саме зділав і Вам труду оццадив. А особливо з “Могилою”! Критика Ваша на той кусник дуже мя тішить, одно тільки не похваляю на ній, а іменно, що заслаба і несміла. Ви, запевно, мусили бачити, що і сама ідея того кусника кулява і хоровита, — от, признаюсь, у манері Метлинського, котрий всегда любить ся заходити з старими співаками і бандуристами. Помиляєтесь, думаючи, що “Могила” — то вплив так гарячого, собою не владаючого чувства. Зовсім ніт! “Могила” повстала з двох кавалків, котрих утворення о кілька місяців різнитья. В другій, отже, половині найбільші її браки, і взагалі одна лиш, може, строфка там уйде. Квестія, чи діждесь вона ще осібного перепрацювання. Справедливо ми закидуєте неправду в версії: “не чуть го, а душа болить”, — але щодо того уступу: “зложити кості при вітцях”, — то позвольте зауважити, що не лиш о мертвім, але власне о живім чоловіці кажеться, напр., “рад зложити свої кості” або “не дають ми навіть костей зложити там і там” і пр. Не конче потреба, проте, думати, що співак умер, сли кажеться, що не дали му зложити костей у рідній землі. Но досить о тім! Здивуєтесь, запевно, побачивши в збірнику, котрий Вам недавно до рук дійшов, і тії поезії переписані, котрі уже були в “Друзі” печатані. Але я посилав свої пісні у Львів під осудження, не по що інше, — цікавий-єм про те, що на них сказали українці, а що скажете Ви. Що Ви “Друга” редагуєте, міг-єм сподіватися, лиш жаль ми дуже, що наші молоді працівники холонуть якомсь для справи руського слова, — злий знак на будучність! Не знаю, чи я на другий рік буду міг хоч декотрих назад розгріти. Сумніваюсь, позаяк і так мої сили дуже слабі і незначительні. Всегда вони, однако ж, готові на услуги руському слову і його зашитникам”.

Однак не з усім у “Друзі” годитья Іван Франко, особливо якщо це стосуєтья правопису чи мовних норм. Давидяк, очевидно, вважав, що Іван Франко в мові намагаєтья притримуватись “українських” норм, які він добачив у книзі Ю. Федьковича “Поезії”, що вийшли в друкарні

М. Білоуса у 1867–1868 роках у Коломиї (випуск 1–3), на що отримує достойну відповідь, у якій вже чується Франко-критик:

“А тепер іще дещо о українських формах, котрі мені закидуєте.

Не знаю, які там у вас, у Львові, мненія зглядом руського язика. Мені здається, що форми граматичні, чи то українські, чи галицькі, то спільне добро цілого руського народу, спільний скарб книжного язика. Розличчя їх в тім, що, коли українське наречіє любить на кінці форми скорочувати, наше задержує їх в повнішій, звучнішій виді. В прозі було би превозношення наріччя над галицьке, особливо від галицького писателя, непростиме, але в поезії в многих місцях єсть конечно, особливо де того вимагає метрум, напр. ямбічне або анапестичне. Тее скорочування форм — то зовсім не поетична свобідність, але таки конечна потреба! Впрочім, не думайте, що я зовсім гордо і зарозуміло відкидаю Вашу доброжелательну раду! Бачу я те і сам, що всі майже мої дотеперішні речі під взглядом внішньої форми хропаві і негладкі, що походить із нагромадження полугласних, неізбїжного при скороченні оконченій. Пізнав я тее і сам і стараюся скорочень таких уникати, хоч, із другої сторони, я твердо переконаний, що уживання форм українських в Галичині — розуміється, мірне — не витисне на наших творах п'ятна наслідовництва. Що ся касає поезій Федьковича, котрі вийшли в Коломиї, — то тут річ на інну дорогу пішла. Не українські форми, але попросту дух і манера Шевченка, котру Федькович без внутрєнного чувства наслідовав, то позбавило ті твори вартості. На кінець додам іще, що єсть і тут, в Дрогобичі, для мене певна компенсація. Єсть тут у нас один поляк, Лімбах, — старий, дивачний, но дуже очитаний чоловік. Тому читав я деякі з своїх кусників, і він те саме зауважив, що і Ви”.

Це буде останній лист Івана Франка до Василя Давидяка, в якому поет хотів бачити свого щирого порадирика та друга...

Василь Давидяк на час заочного знайомства Івана Франка з ним, тобто у 1874 році, був на другому році теологічного факультету Львівського університету, а одночасно і вихованцем Львівської духовної семінарії, куди він поступив після закінчення Львівської академічної гімназії у 1873 році. Він народився 15 липня 1850 року в селі Рудниках Жидачівського повіту, яке відоме тим, що має одну вулицю, яка є одночасно трасою зі Львова до Дрогобича, коли їхати через Миколаїв, і що все село лежить по обидва боки цієї вулиці, довжина якої 13,5 кілометри. 1876 року він одружився з Марією Куновською і восени цього ж року був рукопокладений в сан священників митрополитом Йосипом Сембратовичем. Першу посаду він от-

римав у бідному селі Коростів Сколівського деканату, де працював адміністратором при церкві Параскевії до 1880 року, а відтак став священником у церкві Благовіщення в Гребеніві. 1882 року він став парохом церкви Святого Миколая в Тухлі, про яку казали, що там починаються води і закінчується хліб. У користуванні отця Василя було 6 моргів орного поля, десять моргів сіножатей та 240 золотих дотації... Майже кожного року сім'я отця Василя Давидяка збільшувалась на один рот. 1893 року він овдовів, залишившись з дев'ятьма дітьми на руках, яким, зрештою, отець Василь забезпечив добре майбутнє. 1897 року громада виділила йому 9 моргів поля, 31 морг сіножатей, 12 моргів лісу, 2 морги неужиткового поля, а консисторія дала щорічну дотацію в 439 золотих.

Слідами батька пішов старший син Володимир, який народився 1878 року. 1898 року він поступив у Львівський університет на теологічне відділення та став вихованцем Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1902 року. З 1903 по 1906 рік він був священником у селі Мізуні Перегінського деканату, того ж 1906 року був священником в Олеську, а з 1908 року — парохом у селі Журові Галицького деканату, де й працював до виходу на пенсію у 1938 році.

Священником став і ще один син о. В. Давидяка — Олександр, який народився 1888 року. 1909 року він був студентом першого курсу теології у Львівському університеті, а 1914 року її закінчив і пішов у мир священником.

Найбільш відомим серед синів отця Василя Давидяка був його син Євген, відомий львівський юрист і зятятий москвофіл, якого обласкала радянська влада на час свого приходу в Галичину, зробивши всіма шанованим професором Львівського університету, який, як ніхто з викладачів, умів говорити російською мовою (правда, старого покрою) і твердив, що він ніякий не українець, а "настоящий русский патриот".

Василь Давидяк також став одним із найвідоміших москвофілів. Саме про нього і про його подвиги "на пользу русского народа" писав "Илюстрованный календарь общества имени Михаила Качковского на годъ звычайный 1895" (стор. 95—99). "Тожъ онъ, — писав цей "Календарь", — принимает самое живѣйшее участие во всѣхъ подвигахъ и начинанияхъ народнаго житья, состоитъ дѣятельнымъ членомъ Обществъ "Народный Дом", "Русская Рада", "Общества имени М. Качковского", "Товарищества Св. Ап. Павла", "Школьная Помощь", "Подгорская Рада", "Стрыйская Бурса", "Задатковая каса въ Стрию", а на выборахъ, на собранияхъ, вічахъ розлягаются витійскіи его слова, пламенные, прехорошіи річи, которыи не одного уже утвердили в постоянности,

загріли кь труду и борьбі, указали новии стежки кь успешной праці на народной ниві, всіхъ же одушевылы и въ прибитыи горемъ сердца влили надію на лучшую будущность”.

Діяльність на ниві москвофільства 1906 року привела його з допомогою п'ятої колони до Львова у церкву Успенія Пресвятої Діви Марії на вулицю Руську, і вже наступного року він стає радником митрополичої консисторії, крилошанином, “декорованим” почесною відзнакою, делегатом до Крайової Шкільної Ради, а також послом до австрійського парламенту та галицького сейму.

І той, на кого так покладав надії Іван Франко і так тішився, що знайшов собі справжнього друга, що не вмів стримувати своєї радості від цього в листах, — не став ним. Дороги Івана Франка і Василя Давидяка розійшлись у різні сторони. Зійшлися єдиний раз тоді, коли в митрополичій консисторії, де голос Василя Давидяка таки мав велику вагу, вирішувалось питання, чи похорон Івана Франка має відбутися зі священником чи без нього. Більшість зійшлась на тім, що без священника, бо формально Іван Франко помер без сповіді. Офіційно Іван Франко належав до парафії церкви Успіння, в котрій парохом був Василь Давидяк. Врешті, боячись осуду громади, а також осуду митрополита, що перебував у Суздальській тюрмі, вирішено було післати на похорон о. Василя Гургулу, священника з тієї ж церкви, майбутнього свата академіка Василя Щурата. Василь Давидяк відмовився зробити останню прислугу товаришеві своєї юності.

Василь Давидяк помер 10 лютого 1922 року. Незадовго перед тим він за співробітництво з російською окупаційною владою був звинувачений у державній зраді і був підданий тюремному ув'язненню та воєнному суду. Як пише в некролозі “Временникъ Ставропигійскаго института с місяцесловомъ на 1923 годъ”, Василь Давидяк, “настоятель Успенской церкви, бывший депутатъ галицкаго сейма и австрійскаго парламента, выдающійся общественный діятель и талантливый народный витія” в останні часи “испыталь тяжелья неприятности со стороны захватившей Ставропигію “украинской” партіи и духовныхъ властей”. Так і залишилась нез'ясованою роль о. Василя Давидяка в депортації російськими окупаційними владами митрополита Андрея Шептицького. Відомо тільки, що 6 вересня 1914 року Митрополит разом із Василем Давидяком правив вечірню у Волоській церкві. Та відправа і проповідь стали формальним приводом до вивозу А. Шептицького 19 вересня, тобто через два тижні. Були депортовані й сотні священників, і тільки о. В. Давидяк спокійно продовжував сидіти на місці і виконувати свої функції...

В Івана Франка на старість майже не залишилось жодного друга, жодного товариша. Вони відійшли від нього. Не захотіли йти тою дорогою, яку вибрав він...

Уже прийшовши до Львова, Іван Франко, як сам запевняє в автобіографічному листі до М. Драгоманова, почав для "Друга" писати повість "Петрії й Довбуцуки". 15 квітня 1875 року № 8 "Друга" оголосив конкурс на написання кращих повістей, "заснованих на тлі русской історії или щоденного нашого життя, въ объеме 3—7 печатныхъ листовъ". Перша премія виносила 80 золотих, друга — 50 золотих, а третя — 30 золотих. 18-ий номер "Друга" (15. 09. 1875 року) в розділі "Новинки" повідомив, що на 1 вересня на конкурс поступило три повісті: 1) "Петрії і Добоцуки", 2) "Спасенный сердца", 3) "На потемки", одна драма "Три князя на один престол", а "крім того переводъ Софоклеса "Електра" (въ стихахъ) и одна коротка повістка". Редакція обіцяла з наступного випуску часопису почати друкувати одну з них. Тою обіцяною повісткою і були "Петрії і Довбуцуки". Підзаголовок повість мала такий: "Повість Джеджалика в трьох частях". Вона почала друкуватись у 19 номері "Друга" (1 жовтня) 1875 року, відтак її друкування продовжилось у № 20, 21, 22, де був опублікований і вірш Івана Франка за підписом Джеджалик "Любов", № 23 (в тому номері був надрукований вірш Івана Франка "Божескостъ людского духа"), № 24, а відтак була перенесена на наступний 1876 рік (№ 1—7, 9—11, 13—15, 17—20).

До цієї повісті Іван Франко повернувся у 1909—1912 роках, внаслідок чого виникла нова редакція твору, який вийшов окремим виданням у Чернівцях 1913 року. До цього видання Іван Франко написав передмову, в якій розкрив історію написання твору та його другого видання. Передмова важлива ще й тим, що він, Іван Франко, оповів багато цікавого про свій "вступ в літературу", чого не можна було б дізнатися з інших джерел. Зауважити варто хіба те, що Іван Франко почав писати повість "Петрії й Довбуцуки" ще в гімназії або вже тоді, коли перебував у домі отця Рошкевича. Початок повісті і опис Гошівської гори — це безпосередні враження письменника від побаченого. Пізніше цей опис Іван Франко перенесе до поеми "Іван Вишенський", зробивши з Гошівської гори Афонську в Греції...

"Петрії й Довбуцуки, — писав Іван Франко у передмові до другого видання повісті, — моя перша повість, друкована в органі студентського товариства "Академический кружок" у Львові, в "Друзі" 1875 і 1876 р., написана в тих же роках рівночасно з друком. Се не була перша моя літературна проба. Ще від четвертої гімназіальної класи в

Дрогобичі я почав писати вірші за прикладом мого старшого товариша Ісидора Пасічинського. Перший мій вірш під заголовком "Великдень" був присвячений пам'яті мого батька Якова Франка, що вмер опівночі великодньої суботи 1865 р.

Другий вірш з описом зими, поданий як шкільна задача учителеві руської мови, був предметом критики того вчителя, Івана Верхратського, на годині руської мови. Своім звичаєм він чіпався поодиноких слів та зворотів, а у зміст не входив. У вищій гімназії, попри досить багату позашкільну лектуру, я писав також досить багато віршами і прозою. Між іншим, переповів я віршами початкову історію Риму до часу Туллія Гостілія, переклав цілий "Короледвірський рукопис" та значну частку книги Йова, переклав також "Антигону" та "Електру" Софокла, сю другу з польського перекладу Малецького. Із драматичних проб одну комедійку я вислав Білоусові до Коломиї, а одно оповідання до виділу "Просвіти" у Львові, від якої я одержав дуже інтересну відповідь у листі тодішнього секретаря "Просвіти" Хоркавого. Рівночасно у мене набралася також спора збірка ліричних віршів, із якої дещо було друковане в "Друзі" р. 1874 і 75, але цілість я пізніше спалив. Мабуть, у п'ятій або шостій клясі я, крім різних драматичних планів, написав по-польськи віршовану драму "Югурта" як шкільну задачу для професора Петра Париляка, а також уривок драми "Ромул і Рем" німецькими віршами як шкільну задачу для професора Рішки. В сьомій клясі я написав досить просторове оповідання з селянського життя як шкільну задачу для вчителя руської мови Ксенофонта Охрімовича; рукопис цього оповідання заховався випадком і дістався до рук д. Осипа Маковея.

В сьомій і восьмій клясі я зачав також писати поему руським гекзаметром під заголовком "Пани Туркули", основану на усній традиції нагуївської Слободи, мого родинного місця, про зруйнування татарамі замку, який стояв колись на тій горі, де тепер міститься та Слобода, зруйнування, dokonane через зраду одного з посідачів того замку, панів Туркулів, який для помсти припровадив сюди татар і вказав їм вхід до потайного льоху, де містився склад пороху; запаливши сей порох, татари висадили цілий замок у повітря. Тема нагадує потроху основу поеми Словацького "Jan Bielecki", але закінчення тут далеко реальніше. Розуміється, нічого з тих писань я не друкував, а рукописи один за другим попропадали з моїх рук, окрім двох зошитів, із яких один містить переклад "Антигони", а другий початок віршованої драми "Славой", основаної на мотивах "Короледвірського рукопису". В восьмій клясі написав я надто драму "Три князі на один престол", яку пізніше, 1876 р., в

переробці Михайла Вагилевича, виставили на сцені аматори студенти, але яка також не діждалася друку.

Щодо повісті “Петрії й Довбушуки”, то в ній найдуться ремінісценції моєї гімназіальної лектури, особливо фантастичних оповідань Ернста-Амадея Гофмана, далі оповідання покійного Лімбаха про селянина Петрія (recte — Патрія), який збагатився знайденим скарбом, і нарешті деяких народних оповідань про пригоди різних розбійників, а спеціально Олекси Довбуша. Повість друкувалася під псевдонімом “Джеджалик”, і я не мав наміру включати її в збірку своїх творів, вважаючи її плодом, замало дозрілим. Та коли тепер найшовся чоловік доброї волі, що береться видати її друком і зарядив її переписання новим правописом і навіть підновленою мовою, я, входячи в його інтенцію, переглянув увесь рукопис і поробив деякі скорочення та численні язикові поправки, лишаючи цілість, як свого роду літературний документ, без основної переробки. На карб недозрілості того молодечого твору треба покласти його досить фантастичну топографію та не досить продуману композицію; се, так сказати, документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури польських романтиків: Міцкевича, Словацького та Красінського, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких як Крашевський, Коженювський, Дзержковський, Захар’яевич та Валерій Лозінський, що в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напівромантичній, а в напівреалістичній дусі українські теми.

Львів, дня 31 жовтня 1910 року”.

“Ця наївно-романтична й до нудоти солоденька повість, — давав характеристику “Петріям і Довбушукам” Сергій Єфремов у своїй книзі “Співець свободи і контрастів” (Київ, видавництво “Вік”, 1913 р.), — стоїть нижче од усякої критики. Ситуації в ній ненатуральні, силоміць накручені на кістяк фабули; техніка поплутана, шаблонна, як звичайно буває в немудрих давніх повістях. Скрізь автор перериває оповідання, переходить усе до нових подій, щоб вернутись потім назад, роблячи це очевидячки на те лиш, аби більшого ефекту добути. Над усяку міру в повісті знайдеться прозорих несподіванок, віщих снів, усяких чудес та віщувань, а то й просто неподобних учинків та думок, в яких проте дуже любується автор, заплутуючи ними до краю своє оповідання; коли ж доводиться його розпутувати, то робиться це тим нехитрим способом, що зветься *deux ex machina*. До цього ж накопичено ще безліч усяких страхів, що не дуже то і вважає на них читач, бо добре тямить, що це так тільки, про людське око, а кінець кінцем усе одно кривда мусить таки натрапити на відповідну кару, аби дати перемогу

кисло-солодкій правді. Та таки й справді — всі страхи, якщо поминути дуже нечисленні винятки, виходять на добре й благочестиві герої щасливо обминають усі пастки, з такими пекельними хитрощами на них наставлені. Характеристика й обрисовка дієвих людей у повісті дуже примітивні й поверхові, обмежені на самих зверхніх рисах: добротливий герой конче повинен і подобу мати благородну, а вже коли лиходій, то неодмінно й образ буде такий бридкий, як його чорна душа. Говорять і чинять ці добрі і лихі герої так, як це звелить автор, а він найчастіше користується з них на те, щоб устами перших проказувати всякі наївно-добротливі сентенції, а на чорному фоні других виразніше їх одтінити. Мова в повісті штучна, серед якої хоче громади людської нечувана; тон неприродно піднятий і взагалі наївний; моралізаторські заміри автора занадто прозорі, хоча він іноді й силкується, прибравши на себе таємничого вигляду, завдати читачам якусь загадку. Де-не-де тільки, неначе оази серед безводної пустині порожніх теревенів, фразистого балакання й блідих, вигаданих ситуацій, натрапите на одну-другу реальну сценку, образ або до ладу схоплену подробицю, але й вони тонуть у безодні тієї нестримної балаканини. Годиться проте зазначити, що в таких місцях і мова буває ніби краща, чистіша, — хоча взагалі щодо мови, то вже чималу знати різницю між початком та кінцем повісті: на останніх сторінках уся мова далеко вже чистіша й до народньої ближча. Видно, що й перша повість Франка зазнала на собі і мов у дзеркалі відбивала ту ідейну еволюцію, що саме тоді одбувалася з автором, редакторами й керівниками журналу”.

Сергій Єфремов при цьому також зауважив, що повість була “невдатним дитячим твором”, “мертвонародженим створінням молодого письменника”, в якому поки-що “не вгадати майбутнього значного художника”. “Нашу увагу, — писав при тому Сергій Єфремов, — притягує до себе оця повість якраз хибами своїми, що показують, на яку небезпечну був стежку вступив Франко”.

“Кождому, — писав Іван Франко у передньому слові до другого видання збірки “З вершин і низин” 1893 року, — хто слідив за розвитком галицько-руського письменства в тих 20 роках, ясно буде й без довгого викладу, що інакше й не могло бути з писанням чоловіка, що увійшов на літературне поле молодим і невиробленим, а й опісля замість щирої поради і науки аж надто часто стрічав болючі удари, цинічні насміхи, а найчастіше тупий індивідуалізм і грубе незнання. Хіба трьох-чотирьох людей міг би я назвати, котрих приязнь і щире співділання помагали мені вироблювати мову і форму моїх поетичних складань, їх композицію і основні думки”.

Та попри все повість “Петрії й Довбушуки” має величезний інтерес для самої біографії Івана Франка, бо надзвичайно влучно, за словами Сергія Єфремова, “одбиває вона самі хитання автора й кидає ясне світло на ті етапи духового розвитку та впливів, що з ними довелося блукати молодому Франкові”, заки він прибився до свого власного берега. “В світлі цієї повісті, — зазначав Сергій Єфремов, — і тільки-но її самої, можна зрозуміти один з найцікавіших моментів у житті її автора, — момент кризису і перелому, що позначився на всій його дальшій діяльності”.

Для письменника, який тільки спинався на ноги, настала та критична хвилина, коли треба було вибирати, куди йти: чи вже добре протоптаною дорогою, якою ішов “Друг”, і плодити далекі від життя, мовою і самим духом мертві, нікому не потрібні твори (через деякий час, працюючи над перекладом “Фауста” Гете, Франко з приводу подібних творів з відчаєм вигукне, що в “нас нема літератури”), чи, порвавши з традиціями мертвописання, ступити без повороту на шлях справжньої праці для народу, зробившись піонером нового для Галичини напрямку в літературі, який тільки-но почав прокльовуватись. Ті питання стояли перед Іваном Франком, коли він писав свою першу повість. “Я боявся того льва і тої скали, що там стоїть на тім Народнім Домі, — каже один з героїв повісті. — Той лев нагадує мені хищність і лютість наших давніх князів, що утискали наш народ, а котрих пам’ять ви, рідні діти того народу, позолотили фальшивим блиском! Я боюся смотрити на тоту скалу у стоп льва, бо вона пригадує мені темноту народу, із котрої користали его князі-грабителі, — вона пригадує мені упір і безсердечність теперішніх його проводирів, що її там виставили, яко знак своєї власті. Ніт, панове, — не лев і скала — наша хоругов; наша хоругов — плуг і книга! Плуг — то наша сила; книга, просвіта — то наша будучність”.

“Хай громада, — писав Михайло Драгоманов, ніби підбиваючи результати пошуку Іваном Франком нової дороги, — побачить, скільки то поту і навіть кривавого поту, потекло з чола самого писателя, поки він узявся малювати поти чола других людей, скільки текло його й тоді, коли він писав свої повісті”.

Не вельми пощастило Франкові не тільки з першою повістю, але й з п’єсою, яку дав на конкурс “Друга”, — “Три князі на один престол”. Її автограф зберігся (ІЛ, фонд 3, № 210) і має авторську дату написання: “Писано дня 1 до 7 грудня 1874 року”.

Чи дістала яку нагороду ця п’єса, невідомо, бо про це “Друг” не повідомляв, але в березні 1876 року вона була поставлена студентами університету в музичному оформленні Віктора Матюка, який згодом став

одним із найвідоміших українських композиторів Західної України. Вистава, як писав "Друг" № 6 за 1876 рік, не мала успіху через "деякі похибки і невикінченності", а також через відсутність дії. За часів Івана Франка п'єса не була надрукована і опісля ніде не виставлялась, хоч до порушеної в ній теми боротьби за владу письменник повертався неодноразово. Вперше ця драма була надрукована в XXIII томі п'ятдесятичного видання творів Івана Франка.

Гімназія в Дрогобичі привела свого найкращого вихованця в яромосквофільський часопис "Друг" цілком не тому, що, як твердять деякі дослідники, намагаючись "оправдати" Івана Франка з його москвофільських поглядів, той журнал був єдиним на той час друкованим органом, де можна було друкуватись молодому письменнику, та що в ньому, як це стверджує Антін Дольницький, автор міг друкувати свої твори таким правописом і такою мовою, якими бажав...

Мова, якою писав Іван Франко і якої його вчили в гімназії, була руська, вона була далека від народної української, а, тим більше, далекою від літературної української мови навіть того часу. Це була мова, якою писався "Друг"... Домашні завдання та "твори" тодішніх гімназистів Дрогобицької гімназії писалися тою ж мовою, що й "Домна Розанда", "Первая любовь", "Стефанія" та інші. В гімназії буйно процвітав польський шовінізм в найбрутальнішому махровому розумінні цього слова. Він підігрівався владою через Крайову Шкільну Раду, намісництво, інспекторів і цілу армію адміністраторів, яка за всіляку ціну хотіла "зробити" Галичину виключно польською, а тому нищила все, що хоч формою чи духом було народним. Учителі-шовіністи, якими кишіла гімназія, висміювали українську народну мову, знущались над учнями, які вживали цю мову, знаходили багато способів, щоб домогтись свого. Директори гімназій звільняли чи переводили вчителів-українців з Дрогобича в інші гімназії, де вони не знаходили відповідного середовища, тобто, де контингент учнів був виключно польським, на відміну від Дрогобича, де переважали українці-русини. Ті ж вчителі не знаходили в своєму середовищі різкого відпору і самі часто потрапляли в сіті москвофільства. Полонізм і шовінізм не мали меж. Принижувалась українська мова, робилось все, щоб показати в принизливому світлі українську культуру, щоб у підростаючого покоління вироблялась відраза до неї. Не дивно, що вихованці Дрогобицької гімназії, українці за національністю, дуже швидко ополячувались, онімечувались і мало хто залишався вірним своїй культурі.

Молодий розум потрапляв у сіті москвофільства, яке видавалось єдиним виходом із ситуації, що складалась.

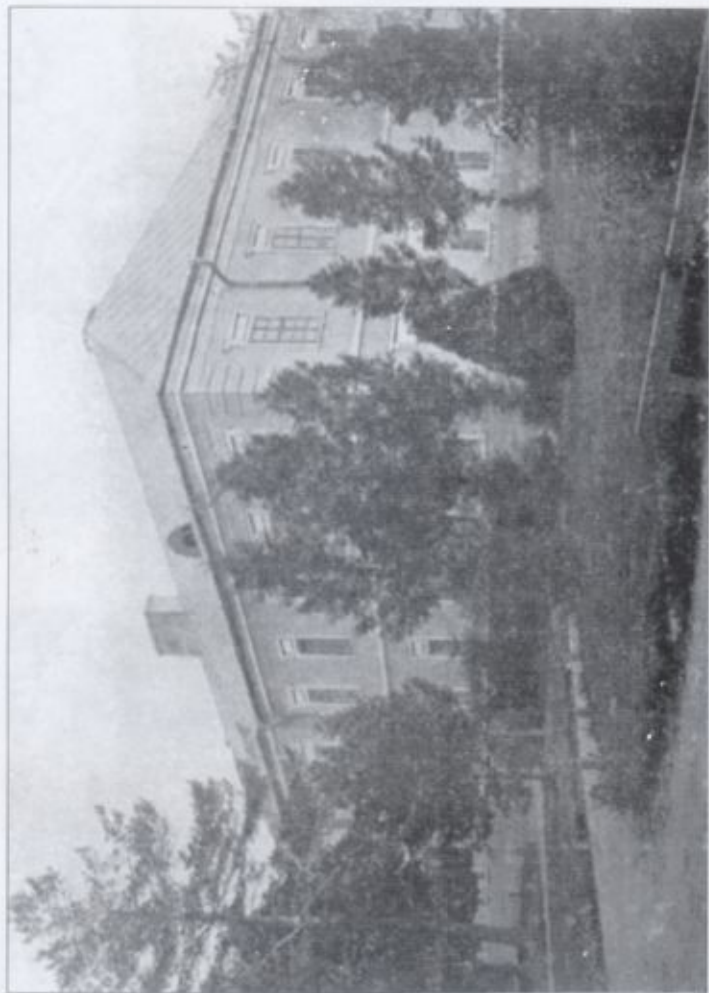
“І от саме тоді, як одна частина української інтелігенції в Галичині платонічно мріяла про визвольника й оборонця з півночі, друга ж патетично й з запалом доводила свою національну самостійність, а обидві разом наввипередки бігли шляхом вірнопідданчих адрес та петицій, безпосередньо до корони звернених, обминаючи певну дорогу конституційної боротьби за свої права — саме тоді фактичні пани й самовладні господарі в Галичині, поляки, сміливо могли вигукувати: “nie ma Rusi”, а простий народ — поволій непохитно йшов до цілковитого зубожіння, збезземелення та злиднів невилазних. І подумати страшно, чим би окошилась на українському народі така політична ситуація, — ця навсправжки “мертва точка”, що на ній опинився був безталанний край, коли б у 70-х роках, спочатку ледві чутно, а потім де далі, все дужче й голосніше — не обізвалась нова струна, що цим разом забрехала в тон справжнім потребам народних мас. Серед нового покоління діячів, що вийшли тоді на арену боротьби за кращу долю рідного народу з європейською вже зброєю в руках, Іванові Франкові безперечно належить найперше місце”, — так писав про початок дороги Івана Франка Сергій Єфремов.

Та поки ще почнеться та боротьба, Іван Франко повинен пройти Університет. І саме Львівський університет, який став найболючішою і найтрагічнішою сторінкою в його біографії...

ЗМІСТ

Розділ I	ІМЕНИ ФРАНЦА-ЙОСИФА I	3
Розділ II	МРІЯ ДРОГОБИЧА	23
Розділ III	ЗЛЕТ І ПАДІННЯ	50
Розділ IV	ПРОБЛЕМИ	72
Розділ V	БОРОТЬБА	91
Розділ VI	МІСТО	114
Розділ VII	УЧИТЕЛІ	137
Розділ VIII	ІВАН ВЕРХРАТСЬКИЙ	176
Розділ IX	РЕАЛЬНІСТЬ І МРІЇ	198
Розділ X	ТОВАРИШІ	235
Розділ XI	ДРУЗІ	274
Розділ XII	ПОЧАТОК	323

Дрогобицька гімназія.

Директори Дрогобицької гімназії.

Учителі Дрогобицької гімназії.

У другому ряді третій справа кс. А. Дронжек, четвертий — О. Торонський.

Учительський колектив Дрогобицької гімназії. 1870 рік.
У центрі директор М. Куровський, перший справа Е. Турчинський,
другий справа Т. Грушкевич та четвертий справа (стоять) І. Верхратський.

Іван Верхратський.

Сьомий клас Дрогобицької гімназії. 1874 рік.

Іполит Погорецький, Іван Франко
та Ярослав Рошкевич. 1874 рік.

Іполит Погорецький (в центрі) з синами.

розы и ландыши (в левых) в сирени

Ольга Рошкевич.

Город Покорцавил, Иван Фрунзе
на Ташкент, Россия, 1874 г.

Володимир Озаркевич.

Карло Бандрівський.

Ольга Радзич.

Автори висловлюють щиру вдячність
благочинному фондові "Самодопомога"
і, зокрема, його голові пану Зінонові Котику,
а також Степанові Давимуці,
Олегові Сергєєву, Василеві Бакальцю,
Наталі Фурдичко, Михайлові Яремку,
Єдуардові Занюку, Ігореві Ходаку
та всім іншим, хто допомагав
у виданні серії книг
"Іван Франко".

EGEICTHNE BRTAHN

РоманТорак. Република ТНАТБ

ИВАН ФРАНКО

КНИГА ТРЕТА

ПРИМЕР

Академски издавач

Торак, Иван

Технички издавач

Иван Франко

Знае се користење на 1911. година во 1911. година
Депозит 10-1000 на 1911. година од 1911. година
Знае се на 1911. година од 1911. година

Издавачтво Огиле Београд, Београд
Академски издавач Огиле Београд, Београд
1911. година, Београд, Београд, Београд

ЕСЕЇСТИЧНЕ ВИДАННЯ

Роман ГОРАК, Ярослав ГНАТІВ

ІВАН ФРАНКО

КНИГА ТРЕТЯ

ГІМНАЗІЯ

Літературний редактор

Тереза Угрин

Технічний редактор

Надія Стахур

Здано на складання 21.11.2002. Підписано до друку 16.12.2002.
Формат 70х100/16. Папір офс. Офс. друк. Гарнітура Akade my.
Умовн. друк. арк. 29,2. Умовн. фарбо-відб. 30,6. Обл. вид. арк. 21,7.
Зам. 45

Видавництво Отців Василян "Місіонер".
Друкарня видавництва Отців Василян "Місіонер".
80300, м. Жовква Львівської обл., вул. Василянська, 8.

